

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI

I.MIRZAYEV, B.QODIROVA

O'ZBEK TILI

81
N-47

I.MIRZAYEV, B.QODIROVA

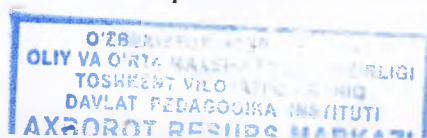
O'ZBEK TILI

Oliy o'quv yurtlarining rus guruhlari talabalari uchun darslik

Professor Ibodulla Mirzayevning umumiy tahriri ostida

- 8184 -

Samarqand – 2019

I.Mirzayev, B.Qodirova

O'zbek tili. Oliy o'quv yurtlarining rus guruhleri talabalari uchun darslik.

Taqrizchilar:

Omonturdiyev A. J. – filologiya fanlari doktori, professor.
Boltayev M. B. – dotsent.

**DARSLIKDA QO'LLANILGAN
SHARTLI BELGILAR:**

- matnni o'qing;

- savollarga javob bering;

- topshiriqni bajaring;

- e'tibor bering, eslab qoling;

- yozib oling;

- uyga vazifa.

SamDU kengashining qarori bilan nashrga tavsiya etilgan (2019-yil 5-iyul, 12-bayonnoma).

ISBN – 978-9943-6427-7-5

SO'Z BOSHI

Ma'lumki, o'zbek tili ona tili, davlat tili, ikkinchi til va chet tili sifatida o'qitiladi. Shuning uchun ularning o'qitish tamoyil va usullari ham mushtarak bo'lmasdi. Bunda ona (o'zbek) tili o'qitish metodikasi nisbatan ko'proq o'rganilgan. Ushbu davlat tili, ikkinchi til yoki xorijiy til sifatida o'qitish masalalari haqida o'rganilmagan. Bunda asosan ona tili ta'limi qolip va qoidalariga tayaniladi. Bu esa, ko'rinib turganidek, ko'zlangan natija berolmaydi.

Demak, o'zbek tilini qayd etilgan sohalarida o'qitish muammolarini o'rganish ilg'uvodidaktlarning eng dolzarb, kechiktirib bo'lmaydigan vazifalaridan biri.

Biz ushbu darslikni yozishda asosiy e'tiborni tovushlar talaffuzi va imlosiga, qo'llanib-chi so'zlarni o'rgatishga, matnni tushunib yoki tushuntirib o'qitishga zarur bo'lgan shu maqsadda noan'anaviy topshiriqlar va mashqlardan ko'proq foydalandik.

Davlat ta'lim standarti, o'quv va ishchi rejalar asosida tuzilgan ushbu darslik ushbu o'quv yantlari uchun guruhlar talabalari uchun umumiy qo'llanma sifatida yaratildi. Ushbu darslik tuzilajak ixtisoslik darsliklari uchun namuna vazifasini bajarishi mumkin.

Davlatda O'zbekiston Respublikasi davlat ramzlari, ularning sharhlari, bugungi talabalarni qiziqtirishi mumkin bo'lgan matnlar va shu matnlar ustida ishlash uchun topshiriq va mashqlar berildi.

O'zbek tilida ravon, mantiqan izchil va erkin so'zlash uchun uning fonetikasini, morfologiya va sintaksisini, so'z birikmasi va gaplarning metodikasini, gapda so'zlarning joylashish tartib qoidalarini chuqur bilish kerak bo'ladi.

Mualliflar

Vatan bu eng aziz go'sha, muqaddas dargoh. Insonga ato etilgan baxtlardan eng yuksagi ozod Vatanda yashash saodatidir. Vatan tuyg'usi bu Vatanni anglash har bir umr davom etadigan uzluksiz jarayondir. Biz har gal o'lkamiz bahori, yoz, kuzi va qishiga ro'baro' kelganda, uning tog'-u toshlari, daryo-yu o'rmonlari bepoyon dalalari, tarixiy obidalari, obod shahar-u qishloqlarini ko'rganda ko'nglimizda yangi-yangi tuyg'ular paydo bo'ladi.

Dunyoda millat, xalq va davlatlar juda ko'p. Har birining o'ziga xos manfaatlari, maqsad va orzu-umidlari bor. Ana shu orzu-umidlar va maqsadlarni ifoda etadigan, ularni ro'yobga chiqarish uchun xalqni safarbar qiladigan g'oyalari ham bor. Bugun bizning jamiyatimizda, O'zbekistonda yashovchi barcha millat va elat vakillarining tub manfaatlarini, orzu-istaklarini, olijanob maqsad-muddaolarini o'zida mujassam etadigan o'z g'oyasi shakllandi. Bu milliy istiqlol g'oyasidir. O'zbekiston ota-bobolarimiz yashab o'tgan azaliy va muqaddas makon, insoniyat tafakkuri, fan va madaniyatining eng ko'hna o'choqlaridan biridir. Bu zaminda jahonni hayratga solgan buyuk sivilizatsiyaning ildizlari vujudga kelgan, insoniyat tarixining eng qadimgi davrlariga mansub qadriyat va an'analar shakllangan. Qadimgi Yunon faylasufi Geraklit bu yurtni «falsafiy tafakkurning beshigidir» deya e'tirof etgan.

O'zbekiston Markaziy Osiyoning o'rta va shimoliy qismida joylashgan mamlakat. U shimoli-sharqda Qirg'iziston, shimol va shimoli-g'arbda Qozog'iston bilan, janubi-g'arbda Turkmaniston, janubi-sharqda Tojikiston bilan, janubda qisman Afg'oniston bilan chegaradosh. Umumiy maydoni 447 ming 400 kvadrat kilometr. Maydonining beshdan to'rt qismi tekislik, oz qismi tog', adir, tog' yonbag'irlaridan iborat. O'zbekiston hududidan Markaziy Osiyoning eng katta daryolari — Amudaryo va Sirdaryo oqib o'tadi. Mamlakatimizning sharqiy va janubi-sharqiy qismida Tyanshan, Oloy, Turkiston, Zarafshon va Hisor tog'lari bor. Bu tog'lar orasida Farg'ona, Zarafshon, Kitob-Shahrisabz, Surxon-Sherobod, Chirchiq-Ohangaron kabi katta vodiylar joylashgan. Aholining asosiy qismi ana shu vodiylarda yashaydi.

Yurtimiz tasviri tushirilgan xaritaga diqqat bilan qarab ko'rganmisiz? Unda har bir viloyat alohida ajralib turibdi. Har bir mintaq va viloyat o'zining betakror tabiati, odamlari, shahar va qishloqlariga ega. O'zbekiston deganda, ko'z o'ngimizda Farg'ona vodiysining so'lim shahar va qishloqlari, Samarqand, Buxoro va Xivaning ko'hna me'moriy obidalari, - Qoraqalpog'iston zaminidagi qadimiy qal'a-qo'rg'onlar, Ustyurt kengliklari, Toshkentning go'zal va azim qiyofasi, Qashqadaryoning bepoyon qirlari, Surxon tog'lari, har bir mintaq va viloyat xalqining o'ziga xos fe'l-atvori va udumlari namoyon bo'ladi. O'zbekistonni bir ko'rgan odam, hech shubhasiz, uni sevib qoladi. Har yili yurtimizga ming-minglab sayyohlar tashrif buyuradi va ularning barchasi bu tarovatli, serquyosh zamin ularni o'ziga maftun etgani haqida to'liqlanib, hayajonlanib so'zlashadi.

Savol va topshiriqlar:

1. O'qib o'qing.
2. Ibroqatni so'zlarni toping va tarjima qiling.
3. U shaklidan qaysi davlatlar bilan chegaradosh?
4. U shaklidan hududidagi daryolarni sanab bering.
5. Shaharda qaysi tog' nomlari keltirilgan?
6. U shaklidan dependa, ko'z o'ngimizda qanday o'lka gavdalanadi?
7. Matnning birinchi xatboshisidagi ikki harf bir tovushni ifodalagan so'zlarni talaffuzingizga yozing.

8. 1-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

vatan –	hudud –	tog' –
xalq –	manfaat –	vodiy –
el –	chegaradosh –	aholi –
nullat –	tekislik –	obida –

FONETIKAGA OID MATERIALLAR

Unli tovushlar

- 1-topshiriq. Alla, iroda, saodat, mehr, sadoqat, muhabbat, soat, itoat, nasohat, urush, adolat, singil, dengiz kabi so'zlarni namunadagidek bo'g'inlarga ajrating.

Hammam: Al-la, i-ro-da...

- 2-mashq. Quyidagi maqolni bo'g'inlarga, bo'g'inlarni tovushlarga ajrating. Maqolning nechta bo'g'in va tovushdan iborat ekanini ayting.

Vatan ostonadan boshlanadi.

- 3-topshiriq. Fonetikada tildagi tovushlar, ularning paydo bo'lishi va natijasi, nutq organlari, ularning tovush hosil qilishdagi harakat holati, nutq apparati, nutq tovushlarining akustik va artikulyatsion xususiyatlari, nutq jarayonida sodir bo'ladigan turli xil fonetik o'zgarishlar kabi hodisalar o'rganiladi. Demak, fonetika – (yunon. **Phone** - tovush) tilshunoslikning tovush tizimini o'rganuvchi bo'limi.

- 4-mashq. Quyida berilgan jadvaldagi nutq organlarining harakati yordamida sesl va undosh tovushlarning paydo bo'lishiga diqqat qiling.

Faol nutq organi	Nofaol nutq organi
Tovush paychalari, til, kichik til, lablar, pastki jag', yumshoq tanglay.	Yuqori jag', tish, qattiq tanglay, burun bo'shlig'i.

- 5-mashq. Quyidagi nutq tovushlarini talaffuz qiling. Ularning hosil bo'lishida nutq organlari ishtirokini kuzating.

b, p, m, h, t, o, u, q

 4-mashq. Quyidagi matnni o'qing va daftaringizga ko'chiring. Ovozlarini talaffuz qiling va lablarning harakatiga diqqat qiling.

SUHBAT QOIDALARI BAYONI

Umr mol-mulk to'plash uchun emas, balki mol-mulk osuda hayot kechirish uchundir!

Bir oqildan so'radilarki: "Kim baxtiyor-u kim baxtsiz?" Oqil dedi: "Baxtiyor – yeb-ichadi, ekadi; baxtsiz – yig'ib-yig'ib o'lib ketadi".

...Ikki toifa odam behuda ishlab, behuda harakat qilgan bo'ladi: biri mol-mulk yig'ib, foydalanmagan va ikkinchisi esa, ilm olib unga amal qilmagan odam.

(Sa'diy "Guliston. Bo'ston." Toshkent.; "G'afur G'ulom nomida nashriyot-matbaa ijodiy uyi" 2014-yil, 126-bet)

3-topshiriq. Quyidagi tez aytishlarni o'qing va tovushlarning talaffuzini e'tibor bering.

Qishda kishmish pishmashmish,

— Pishsa kishmish qishmashmish.

Turpning tomirini tut tutib turibdimi?

Tutning tomirini turp tutib turibdimi?

TOVUSH VA HARF

TOVUSH	HARF
Og'zaki nutqning eng kichik, boshqa mayda bo'lakka bo'linmaydigan qismi nutq tovushi deyiladi: [b], [l], [q], [g'].	Tovushning yozuvdagi ifodasiga harf deyiladi: b, l, q, g'.
Bir tovush bir harf bilan ham, ikki harf bilan ham ifodalanishi mumkin: [o], [s], [v], [sh], [ch], [ng].	Ikki harf bir tovushni ifodalaydi: sh, ch, ng; <i>bosh, soch, tong</i> kabi.
	Eslatma: S va h yonma-yon kelib, alohida tovushlarni ifodalaganda, ular orasiga tutuq belgisi (') qo'yiladi: Is'hoq

 5-mashq. Quyidagi maqolni daftaringizga husnixat bilan ko'chiring. S tovushining talaffuzi va hosil bo'lishiga diqqat qiling.

Sabr tagi sariq oltin.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

5-topshiriq. Berilgan matnni o'qing va yonma-yon keladigan unli imlosini eslab qoling.

1) unlilar orasiga ba'zan y undoshi qo'shib aytilsa ham, yozilmaydi:

a) **ia:** *material, milliard, radiator; tabiat, shariat* kabi;

b) **io:** *biologiya, million, stadion, radio* kabi;

d) **ai:** *mozaika, ukrain, said, maishat* kabi;

e) **oi:** *alkoloid, ellipsoid, doim, shoir, oila* kabi;

f) **ea:** *teatr, okean, laureat* kabi;

2) **ae, oe** unlilar so'z ichida kelganda ikkinchi unli y aytilsa ham, asliga muvofiq e yoziladi: *aerostat, poema* kabi.

Boshqa hollarda yonma-yon kelgan unlilar odatda aynan aytiladi va yoziladi: *manfaat, kauchuk, aorta, saodat, burjua, shuaro, inshoot, sanoat, vakuum, muammo, matbuot, tabiiy, rioya* va boshqalar.

 9-mashq. So'zlarni daftaringizga husnixat bilan ko'chiring. X va h harflarining yozilishi va talaffuziga diqqat qiling. Bu tovushlarning hosil bo'lishida qaysi nutq organlari ishtirok etganligini ayting.

Xulq, xurmo, xursand, xullas, xushdil, xushfe'l, xom, xonadon, xomush, xoin, xohlamoq, xazina, xachir, xazon, xislat, xirmon, xabar, xalacho'p, xalq, xandon, xarita, xarsang, xanjar.

Hordiq, hosil, hovli, hokimiyat, hayajon, hasharot, hijjalamoq, haykal, hayfsan, halloslamoq, hamtovoq, hamkor, harorat, hasad, havas, hassa, haqiqat, habash, hadik, hajv, hadya, haftiyak, hafta, hajm, humo, hukmdor.

 10-mashq. "O'zbekiston – yagona Vatan" matnidagi birinchi xatboshini daftaringizga husnixat bilan ko'chiring. u, o', e, i unlilari ishtirok etgan so'zlarning talaffuzi hamda yozilishini eslab qoling.

 11-mashq. Maqollarni davom ettiring va talaffuzida lablar ishtirok etgan unlilarning tagiga chizing.

Vatanning tinch - Ona yurtning omon bo'lsa, Oltin olma, Olim bo'lma, Ota rozi - Osmon yiroq, Aql yoshda emas Onaning ko'ngli bolada, Qarisi bor uyning Qiz saqlasang,

2-DARS

MATN: O'ZBEK TILI – DAVLAT TILI

1990-yilning 21-oktabrida o'zbek tiliga Davlat tili maqomi berildi. Buning natijasida o'zbek tili respublikamizning barcha jabhalarida yuritiladigan, amalga oshiriladigan har bir ish bilan belgilangan tilga aylandi. Har yili 21-oktabr o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan kun sifatida keng nishonlanadi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida respublikamizning jahon hamjamiyati o'rtasidagi obro'-e'tibor oshdi. O'zbek degan millat va uning milliy tili jahon jamoatligining diqqatini tortdi. Ana shunday sharoitda mustaqillik qo'lga kiritilganiga qadar qabul qilingan "Davlat tili haqida"gi Qonunning ko'p moddalarini o'z ichiga olgan yo'qotdi yoki tahrirtalab bo'lib qoldi. Shuning uchun ham amaldagi qonunni isloh qilish ehtiyoji paydo bo'ldi.

1993-yilning 21-dekabrida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IV sessiyasi "Davlat tili haqida"gi Qonunning yangi tahririni qabul qildi. Ushbu Qonun jami 24 moddadan iborat bo'lib, bu qonunning 1-moddasida ham "O'zbekiston Respublikasining Davlat tili O'zbek tilidir", deb yozib qo'yilgan.

Qonunga asosan eng muhim qadriyatlardan biri hisoblangan til qonun davlatida huquqiy asosga ega bo'ldi. Bu qonun bilan o'zbek millatining ma'naviyatini, ruhiyatini, qadrini ko'rsatadigan muhim omil, ya'ni tilning huquqiy asosini mustahkamlandi. Mazkur huquqiy asos orqali yangi shakllanayotgan davlatning, hukumatning, uning yangi rahbarining elga, yurtga nisbatan e'tibor, ehtiromi namoyon etildi. Til har bir millatning ulkan boyligi, benazir qadriyati va boshqa mulki hisoblanadi. Har bir xalq, har bir elat, o'zi hurmat va ehtirom qilinadigan tilga ega. Tilda ana shu tilning ijodkori bo'lgan xalq, elatning tarixi va madaniyati aks etadi. Ayni zamonada, til ijtimoiy taraqqiyotda ulug'vor ahamiyat kasb etadi. Til – har bir millat o'zligining ajralmas belgisidir.

O'zbek tili – O'zbekiston Respublikasi aholisining ko'pchiligi bo'lmish o'zbek xalqining ona tilidir. U O'zbekiston birligi va yaxlitligi, jamiyat jipsligining muhim omili hisoblanadi. O'zbek xalqining, uning milliy madaniyati va o'ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo'lmish o'zbek tilining har tomonlama rivojlanishini ta'minlash, mazkur tilning davlat tili maqomidek salohiyatini izchil va to'liq ro'yobga chiqarish muhim vazifadir.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda o'zbek adabiy tilini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning natijasida o'zbek tili davlat tili, davlat ramzi, milliy madaniyat va ma'naviyatni ifodalovchi hamda ularni kelajak avlodga yetkazuvchi muhim muloqot vositasi darajasiga ko'tarildi. O'zbek tilining xalqaro miqyosdagi nufuzi oshib, faol muloqot vositasiga aylanib bormoqda. Turli darajadagi rasmiy uchrashuvlar, muzokaralarda tilimiz keng qo'llanilayotgani, xorijdagi ko'plab universitetlar, ilmiy muassasalarda o'zbek tili markazlari tashkil etilib, ularda ona tilimizni o'rganishga qiziquvchilar safi tobora ortib bormoqda.

O'zbekistonda nafaqat o'zbek tili, balki boshqa millat va elatlarning tillari, urf-odatlari hurmat qilinishi milliy qonunchiligimizda aks etgan. Uning amaliy

Til bilan insonlarda o'zaro fikriy aloqa o'rnatadilar, bir-birlarini bilib olish, o'z fikrini bildirish, barcha sohalarida bevosita ishtirok etadi, fikrini o'z fikriga qo'yish, chog'idan to umrining oxirigacha til bilan o'z fikrini ifodalaydi. Til insonga koinotning juda murakkab sirlarini o'z ichiga olib, insonning xazinalaridan bahramand bo'lishda, o'z fikrini o'z fikriga qo'yishda, tabiat va ijtimoiy taraqqiyotda katta rol o'ynaydi. Tab, inson, dunyo va madaniyatni olg'a siljitishda katta rol o'ynaydi.

Hikayat

[illegible]

("Qobusnoma", 38-bet)

1. *Tabiiy qat'iyat.* Undosh tovushlar o'pkadan chiqayotgan havoning nutq uchun qat'iyatli ta'sir ko'rsatib, undosh tovushlar to'xtatib qolish yo'li bilan hosil bo'ladi. O'zbek tilida 24 ta undosh tovush bor: a, y, g, d, z, j, dj, y, k, l, m, n, p, r, s, t, f, x, ch, sh, q, g', h, ng.

Qatnashning o'zidagi VII shovqinning ishtirokiga ko'ra turlari:

- harfning undoshlar: b, v, g, d, z, j, y, g', l, m, n, ng, r.
harfning undoshlar: p, f, k, t, s, ch, sh, q, x, h.

1) shaklida quyidagi sakkizta jarangli undosh o'zining jarangsiz juftiga
bop, y, d, z, s, j (jirafa)-sh, J (jo'ja)-ch, g-k, g'-x.

13-mashq. Quyidagi tez aytishlarni daftaringizga husnixat bilan yozib oling. Bir nafasda sakkiz martagacha aytib ko'ring.

Chopchop chop yonida,

Chop qopqoq yonida.

Qopqoqni top, qopqoqni yop.

Qo'ng'iroq qo'g'irchoqnikimi, qo'zichoqnikimi?

G'ani g'ildirakni g'izillatib g'ildiratdi.

13-mashq. Gaplarni ko'chiring, ng undoshli so'zlarni topib, on chizing.

FIKR TARBIYASI

Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas vazifadur. Fikr insonning sharofatlik, g'ayratli bo'lishiga sabab bo'ladi. Fikr tarbiya muallimlarning yordamiga so'ng daraja muhtojdurki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'lidir. Dars ila tarbiya orasida bir farq bor bo'lsa ham, ikkisi bir-biridan ayrilmaydigan, birining vujudi bini boylangan jon ila tan kabi.

"Turkiy guliston yohud axloq"

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

8-topshiriq. Quyidagi matnni o'qing va yonma-yon keladigan undoshlarning imlosini eslab qoling.

1) *baland, Samarqand, poyezd; do'st, artist, g'isht* kabi so'zlarda **d, t** tovusi ba'zan aytilmasa ham, yoziladi;

2) *metall, kilogramm, kilovatt, kongress* kabi o'zlashma so'zlar oxirida bir undosh aytilsa ham, ikki harf yoziladi. Lekin bunday so'zlarga xuddi shu tovusi bilan boshlanadigan qism qo'shilsa, so'z oxiridagi bir harf yozilmaydi: metall+lar=metallar, kilogramm+mi=kilogrammi kabi.

9-topshiriq. Quyidagi so'zlarning talaffuziga diqqat qiling. Qanday ma'no anglatayotganligini eslab qoling.

Bob – kitobning qismlari

Bop – munosib

Dub – daraxt(qurilishbop)

Dup – tovushga taqlid

Qolib – qolmoq

Qolip – kiyim tikish moslamasi

Tib – meditsina

Tip – toifa

Tub – tag, ost

Tup – o'simlik har donasi

14-mashq. Quyidagi she'rni ifodali o'qing va misra boshidagi tovushlarning talaffuziga diqqat qiling. She'r tarkibida harfiy birikmalar ishtirok etgan so'zlarni aniqlang va daftaringizga ko'chiring.

AHMADJON

Azizlikda boboga tortgan,
Halollikda momoga yoqqan.
Mo'jizaga boy fazilatli,
Adolatli shaffof niyatli.

Dilga yaqin yurish-turishi,
Jamshid kabi umr qurishi.
Olaning orzu bahori,
Nash'u namo topmoq shiori.

Jumagul Suvonova

18-mashq. Quyidagi she'ni yod oling. S tovushi ishtirok etgan so'zlarning
tavrini belgilab qoling.

Salqin saharlarda sizni so'roqlab,
Subhi sabolardan sizni so'radim.
Sevgining sog'inchli satrini sozlab,
Subhidam sevgimni sarxush so'zladim.
Sevgi sabrim sinab sochim sarg'aytsa,
Sevgi sahnasida suxandon so'zim.
Sizni sinamoqqa sokin sur'atda,
Sukunatga sotdim sog'inchli so'zim.

Umida Eshqulova

3-DARS

MATN: DAVLATIMIZ RAMZLARI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT MADHIYASI²

O'zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasining matni va musiqasi
O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 10-dekabrda 768-XII-sonli "O'zbekiston
Respublikasining Davlat madhiyasi to'g'risida" gi Qonuni bilan tasdiqlangan.

*Abdulla Oripov so'zi
Mutal Burhonov musiqasi*

Serquyosh hur o'lkam, elga baxt, najot,
Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
Yashnagay to abad ilm-u fan, ijod,
Shuhrating porlasin toki bor jahon!

Naqarot:

Oltin bu vodiylar - jon O'zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!

²Madhiya (arab. — maqto'v, ta'rif) - biror shaxs, voqea yoki narsaning maqto'viga bag'ishlangan badiiy asar.
Biror davlatga bag'ishlangan she'riy-musiqiy asar ham madhiya hisoblanadi.

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
Istiqlol mash'ali tinchlik posboni,
Xaqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

Naqarat:

Oltin bu vodiylar - jon O'zbekiston,
Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
Olamni mahliyo aylagan diyor!

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni ifodali o'qing.
2. Madhiya matnini daftaringizga husnixat asosida ko'chiring.
3. *O'zbekiston, vatan, o'lka, zamon, olam, iymon, xaqsevar* so'zlari izohlang va ular yordamida gaplar tuzing.
4. *Bag'ri keng o'zbek* deganda nimani tushunasiz?
5. O'zbekistonning sifatlarini belgilovchi so'zlarni toping va izohlang.
6. *Yashnagay* so'zining o'zakdoshlarini keltiring.
7. Matndan o'zlashma so'zlarni toping va daftaringizga ko'chiring.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT BAYROG'I³

Davlat bayrog'i O'zbekiston Respublikasining 1991-yil 18-noyabrdagi 407-XII-sonli «O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i to'g'risida»gi Qonuni bilan tasdiqlangan. O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i — bayroqning butun uzunligi bo'ylab o'tgan to'q moviy rang, oq rang va to'q yashil rangli uchta endan tarkib topgan to'g'ri to'rtburchak shaklidagi **matodir**.

O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'ining uzunligi 250 santimetr, kengligi 125 santimetr teng. Moviy rang, oq rang va yashil rangli enlarning kengligi bir xil. Har bir en 40 santimetr tengdir. O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'ining o'rtasidagi oq rangli enning chetlaridan kengligi 2,5 santimetr teng qizil hoshiyalar o'tkazilgan.

³. Bayroq — 1) tayoq yoki simga mahkamlangan muayyan rang va o'lchamdagi mato. O'rta asrlarda turkiy xalqlar orasida tug' deb atalgan; 2) davlatning rasmiy ramzi.

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'ining yuqori qismidagi moviy rangli tomoning yuz tomonini va orqa tomonida dastaga yaqin joyida oq rangli yangi oy va yulduzning tasvirlangan.

2. Oq rangli yangi oy va o'n ikkita oq rangli besh qirrali yulduzning tasviri oq rangli yuqori qismning o'rtasidan 70x30 santimetrga teng to'g'ri burchak shaklida joylashtirilgan.

3. Oq rangli yangi oy vertikal holatda do'ng tomoni dastaga qaratilgan, diametri 30 santimetr masofada joylashtirilgan bo'lib, diametri 30 santimetrli yulduzlar bilan o'ralgan.

4. O'n ikkita oq rangli besh qirrali yulduz diametri 6 santimetrli doiraga joylashtirilgan. Ularning orasidagi masofa 6 santimetr. Yulduzlar uzunasiga va tikkasiga o'rtasida joylashadi: yuqori qatorda uchta, o'rta qatorda to'rtta va quyi qatorda beshta yulduz. Quyi qatordagi yulduzlar yangi oyning pastki uchidan 3,5 santimetr masofada joylashadi.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnning o'qim va mazmunini so'zlab bering.
2. Ikkinchi xatboshini husnixat bilan ko'chiring.
3. Notanish so'zlarni toping va izohlang.
4. Bayroq so'zini sharhlang va ma'nodoshlarini keltiring.
5. Rangni ifodalovchi so'zlarni toping.
6. Yulduz so'zi bilan kelgan maqol, topishmoq va tez aytishlarga misollar keltiring.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT GERBI⁴

Davlat gerbi O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 2-iyuldagi 616-XII sonli «O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi to'g'risida»gi Qonuni bilan tasdiqlangan.

⁴ Gerbi (polyakcha – "herb", nemischa "Erbe" – meros so'zidan olingan) – biron bir mamlakat yoki hududning tarixiy va tabiiy xarakterdagi g'oyalari majmuasini, o'ziga xos tabiiy va xo'jalik xususiyatlari, tabaqaviy tabiiyliklari, shaxs, urug' va boshqalarning shajaralarini ifodalovchi alohida ramziy belgi.

Boshqa tarkibli nomlarda oliy mansabni bildiruvchi birinchi so'zgina harf bilan boshlanadi: *Bosh vazirning o'rinbosari; Mudofaa vaziri, Yozuvchi uyushmasi, O'zbekiston Milliy tiklanish demokratik partiyasi* kabi.

Vazirliklar va idoralar, korxonalar va tashkilotlar nomi tarkibidagi birinchi so'z bosh harf bilan boshlanadi: *Sog'liqni saqlash vazirligi, Fan va texnika darajasi, Fanlar akademiyasi, Tilshunoslik instituti* kabi.

7. Davlatning oliy darajali mukofoti nomi tarkibidagi har bir so'z bosh harf bilan boshlanadi: *"O'zbekiston Qahramoni" (unvon), "Oltin Yulduz" (medal)*. Boshqa mukofotlar, faxriy unvonlar, nishonlar nomidagi birinchi so'zgina bosh harf bilan boshlanadi: *"Sog'lom avlod uchun" (orden), "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi" (faxriy unvon), "Matbaa a'lochisi" (nishon)* kabi.

8. Gapning birinchi so'zi bosh harf bilan boshlanadi: *Yer tagidagi muqaddasga bir qarab oldim.* (O. Yoqubov)

 16-mashq. Quyidagi matnni o'qing va bosh harflar imlosiga e'tibor bering. Bosh harflar bilan yozilgan so'zlarni daftaringizga husnixat bilan ko'chiring va uning yozilish sababini izohlang.

Shanxay Hamkorlik Tashkiloti - mintaqaviy xalqaro tashkilot bo'lib, uning tarkibiga Rossiya, Xitoy, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va O'zbekiston kiradi. 2001-yilda olti mamlakat rahbarlari Shanxay Hamkorlik Tashkilotini tuzish haqida Deklaratsiya imzolashdi. Tashkilotning maqsadi - Markaziy Osiyodagi vaziyatni barqarorlashtirish, davlatlar o'rtasidagi do'stlik va qo'shnichilik aloqalarini mustahkamlash, shuningdek, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, gumanitar va boshqa sohalarida hamkorlikni rivojlantirish deb belgilandi. Ilk uchrashuv natijalariga ko'ra ShHT a'zolari terrorchilik, separatizm va ekstremizm bilan kurashishga doir Shanxay konvensiyasini imzolashdi.

2005-yil mamlakat rahbarlari kengashib, uchta Osiyo mamlakatiga kuzatuvchi maqomi berilishi to'g'risida qaror qabul qildi - Hindiston, Eron va Pokiston. Tashkilot geografik jihatdan kengaydi va bu ShHTning xalqaro mavqei yana-da yuksaltirdi. Bundan tashqari Afg'oniston va Mo'g'uliston mamlakatlari ham kuzatuvchi maqomiga ega bo'lishdi, Turkiya esa muloqot bo'yicha sherikka aylandi. 2014-yilda Hindiston va Pokiston mamlakatlari Shanxay Hamkorlik Tashkilotiga a'zo bo'lish uchun rasman murojaat qilishdi. 2015-yilda esa ShHT mamlakatlari yetakchilari bu davlatlarni tashkilot safiga qabul qilish jarayoni boshlanishi to'g'risidagi qarorni tasdiqlashdi. Shu bilan birga Belorusiyaga ShHT kuzatuvchisi maqomini taqdim etish haqidagi qarori ham imzolandi. Ozarbayjon, Armaniston, Kambodja va Nepalga esa muloqot bo'yicha sherik maqomi taqdim etiladi. Shanxay Hamkorlik Tashkilotiga to'liq huquqli a'zolikka Eron va Afg'oniston mamlakatlari ham da'vogarlik qilishmoqda.

Shanxay Hamkorlik Tashkilotining yuqori organi - davlat rahbarlari kengashi; sammit yilda bir marta o'tkaziladi. Tashkilot doirasida Tashqi ishlar

ShHT boshqari, vazirlar va idoralar rahbarlari kengashi, Milliy koordinatorlar kengashi, ShHTning ikkita doimiy organi mavjud - Pekindagi kotibiyat va Toshkentda Muntazaviy aksilterror tuzilmasi ijroiya qo'mitasi. ShHT harbiy blok tuzilmasi, barcha tashkilot a'zolari xavfsizlik va terrorizm bilan kurashga doir masalalar bo'yicha chiqishadi. 2002-yildan buyon tashkilot a'zolari muntazam ravishda shaharlik mashqlarini o'tkazishadi. 2011-yilning 15-iyunida ShHTning 10 yillik yilligida mamlakatlar rahbarlari giyohvandlikka qarshi strategiya va tashkiloti o'tkazish dasturini tasdiqlashdi.

III O'QOV DARSINING MAQSADI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

17-mashq. Berilgan so'zlarning imlosiga diqqat qiling va imlo qoidalarini ko'zga o'tkazib, daftaringizga husnixat asosida ko'chiring.

Qashqadaryo davlat universiteti, xalq ta'limi vazirligi, o'zbekiston respublikasi xalqaro aloqalar boshqarmasi, toshkent traktor zavodi, birlashgan arab amirligi, xalqaro savdo palatasi, o'zbekiston respublikasi oliy sudi

18-mashq. Topishmoqlarning javoblarini toping va h, o', i harflari ishtirok etgan so'zlarning imlosiga diqqat qiling.

Quyoshda tovlanadi,
Shirasi til yoradi.
Hidi tutar falakni,
Biz yesak...

U bo'ladi yong'oqli,
Murabbo va qaymoqli.
Shokoladli, pushti oq,
Muzdekkina...

To'ni yashil, ichi qizil,
Qo'lga olsang zil-u zambil.
Pishar vaqti yoz-u kuz,
Uning nomidir...

O'rtog'im ruchka, qalam,
Bir chiziq, katak dalam.
Ikkichiga kaptarman,
A'lochiga...

19-mashq. Quyida berilgan tez aytishlarni daftaringizga ko'chiring va ularni ham bir nafasda sakkiz martagacha aytib ko'ring.

Shirinning shirchoyiga shiringina shirmoynon.

Qayiq qirg'oqda qimirlab turibdimi,
Ayi qirg'oqda g'imirlab yuribdimi?

O'yinni o'ylab o'ynadim,
O'yinni o'ynab o'ynadim.

Shavkat sharbatni Sharifga tutdimi,
Sharif Shavkatga sharini tutdimi?

Mastura va Mastona maktabda mahmadona.

11-topshiriq. Quyida berilgan ko'chirish qoidalari bilan bog'liq bo'lga matnni o'qing va imlosini eslab qoling.

KO'CHIRISH QOIDALARI

Ko'p bo'g'inli so'zning oldingi satrga sig'may qolgan qismi keyingi satrga bo'g'inlab ko'chiriladi: *to'q-son, si-fatli, sifat-li, pax-ta-kor, paxtakor* kabi. Tutur belgisi oldingi bo'g'inda qoldiriladi: *va'-da, ma'-rifat, mash'-al, in'-om* kabi.

So'zning bosh yoki oxirgi bo'g'ini bir harfdan iborat bo'lsa, ular quyidagicha ko'chiriladi:

1) so'z boshidagi bir harfdan iborat bo'g'in yolg'iz o'zi oldingi satrda qoldirilmaydi: *a-badiy emas, aba-diy, e-shikdan emas, eshik-dan* kabi;

2) so'z oxiridagi bir harfdan iborat bo'g'in yolg'iz o'zi keyingi satrga ko'chirilmaydi: *mudofa-a emas, mudo-faa, matba-a emas, mat-baa* kabi.

O'zlashma so'zlarning bo'g'inlari chegarasida kelgan ikki yoki undan ortiq undosh quyidagicha ko'chiriladi:

1) ikki undosh yonma-yon kelsa, ular keyingi satrga birgalikda ko'chiriladi: *dia-gramma, mono-grafiya* kabi.

2) uch undosh yonma-yon kelsa, birinchi undosh oldingi satrda qoldirilib, qolgan ikki undosh keyingi satrga ko'chiriladi: *silin-drik* kabi.

Bir tovushni ko'rsatuvchi harflar birikmasi (sh, ch, ng) birgalikda ko'chiriladi: *pe-shayvon, pe-shona, mai-shat, pi-choq, bi-chiq-chi, si-ngil, de-ngiz* kabi.

Bosh harflardan yoki bo'g'inga teng qism va bosh harflardan iborat qisqartmalar, shuningdek, ko'p xonali raqamlar satrdan satrga bo'lib ko'chirilmaydi: *AQSH, BMT, ToshDU, 16, 245, 1994, XIX* kabi.

Haddan iborat shartli belgi o'zi tegishli raqamdan ajratib ko'chirilmaydi:

„A“ „inf, V“ „B“ guruhi, 110 gr, 15 ga, 105 m, 25 sm, 90 mm kabi.

Atoqli ot tarkibiga kiradigan raqam nomdan ajratilgan holda keyingi satrga ko'chirilmaydi:

„Navro'z-92“ (festival), „O'qituvchi-91“ (ko'rik tanlov), „Andijon – 9“, „Boing-16“ (g'o'za navlari), „Boing-767“ (samolyot), „Foton-774“ (televizor) kabi.

A. I. Jabborov, A. D. Abduvaliyev kabilarda ismning va ota ismining birinchi harfiga teng qisqartmalar familiyadan ajratib ko'chirilmaydi. Shuningdek, **v.b.** (va boshqalar), **sh. k.** (shu kabilar) singari harfiy qisqartmalar ham oldingi so'zdan ajratib ko'chirilmaydi.

4-DARS

MATN: MILLIY QADRIYATLAR – MILLAT IFTIXORI

Qadriyatlar har doim insonlarni mehr-oqibatga, o'zaro hamjihatlikka erituvchi, asrlardan asrlarga o'tib xalq turmush tarzining ajralmas qismiga aylangan moddiy va ma'naviy jarayonlarning sara namunalaridir. Zero, qadriyat bu millatning o'tmishi, buguni va kelajagini belgilab beruvchi muhim omildir. Bizga ma'lumki, har bir xalqning o'ziga xos qadriyatlar silsilasi mavjud bo'lib, ularning ko'zgusi hisoblanadi. Shuning asosida millatning turmush tarzida, madaniyati va ma'naviyatida, ongi-shuurida, o'zaro muloqotida aks etib, o'z ifodasini topadi. Qadriyatlar har bir xalqning qon-qonigacha singib, insoniyat uchun muhim ahamiyat kasb etadi va shu tariqa, millat, elat va ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini va maqsadlariga xizmat qiluvchi, shu tufayli ular tomonidan qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne'matlari hodisalaridir. Qadriyatlar jamiyat, millat hayotidagi o'rni, ijtimoiy xarakteriga qarab quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Milliy;
2. Diniy;
3. Mintaqaviy;
4. Umuminsoniy.

Jamiyatning rivojlanish bosqichlarida, insonlar ijtimoiy hodisalarga turli xil munosabatda bo'lish asosida ularning dunyoqarashi, yashash tarzi, mentaliteti shakllanadi. Milliy qadriyatlar millatning tili, madaniyati, tarixi, urf-odatlarini, an'analarini, jamiki moddiy va ma'naviy boyliklarini, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha tomonlarini qamrab oladi. Bulardan tashqari, milliy qadriyatlar tabiatiga ko'ra, tor doiralarda bilan cheklanib qolmaydi, balki rivojlanib, turmush jarayoni chig'iriqlaridan o'tib, yangilanib, boshqa xalqlar qadriyatlarining yutuqlari bilan to'ldirilib, boyib boradi. Bizga ma'lumki, xalqimizning ming yillardan beri sayqallanib muhimligi jihatidan o'zining ahamiyatini saqlab kelayotgan o'ziga xos milliy qadriyatlar tizimi mavjud. Bu qadriyatlar tizimi, yillar silsilasi, zamona zayllari, turli ijtimoiy va siyosiy jarayonlar ta'sirida shakllanib

kelmoqda. Milliy qadriyatlarimiz millatimizning naqadar muhim, jo insoniyat hayoti uchun dolzarb ahamiyatga ega ekanligini bot-bot isbotlab ruhini o'zida aks ettirib kelmoqda. Bu qadriyatlar tizimini millat taraqqiyoti asosiy omili deb ta'kidlash o'rinli. Qadriyatlar xalqimizning bebaho boylari. Uni avaylab-asrash, rivojlantirish, boyitish har bir yurtdoshimizning muhim burchidir.

Barchamizga ma'lumki, yurtimiz mustaqillikka erishgan dastlabki kunlarda hayotimizning barcha jabhalarida "qadriyatlar", "milliy g'oya", "o'zlikni anglash", "milliy tiklanish", "ijtimoiy adolat", "milliy ong", "milliy g'urur", "milliy iftixorlik", "Vatanparvarlik" kabi atamalar paydo bo'ldi. Bu atamalar, bir maqsad sari: "Vatanparvarlikni o'rnatish, millat taraqqiyoti uchun xizmat qilib, erkin va farovon hayot" barpo etishda xalqimizning birdam va hamjihatlikda harakat qilishga undab kelmoqda. Zero, istiqbolimizni o'zida milliy o'zlikni anglash demakdir.

Yurtimizda inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson paydo bo'libdiki, uning qadr-qimmati, sha'ni, ezgu qarashlari ulug'lanib kelmoqda. Shu boisdan inson sha'ni va qadr-qimmatini e'zozlash, uning turmush sharoitini yaxshilash, bilim va madaniy-ma'rifiy saviyasini rivojlantirish, salomatligini yaxshilash, hayotini himoya qilish davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'ldi. "Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi" bo'lgan qomusimizda ham belgilab qo'yilgan. Hozirgi kunda yurtimizda bo'layotgan o'zgarishlar, islohotlar, qabul qilinayotgan qonun va qarorlarning mazmuni ham mohiyati ham aynan shundadir.

Milliy qadriyatlarimiz umuminsoniy qadriyatlar bilan ham chambarchas bog'liq. Umuminsoniy qadriyatlar ko'lami va mazmuni jihatidan chuqur va ko'p qamrovli bo'lib, barcha millatlar, elatlar va xalqlarning maqsad intilishlarini o'zida mujassamlashtirgan. Milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar bilan qanchalik bog'liq bo'lsa, ularning rivojlanishiga, ommalashishiga ko'p ta'sir ko'rsatadi. Umuminsoniy qadriyatlar tizimi insoniyat tamadduninin taraqqiyoti bilan bog'liqligi va umumbashariy ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Bular: Inson va uning qadr-qimmati ardoqlanishini, barcha millat va elatlar o'zaro tinch-totuvlik asosida o'zaro hamkorlikda yashash, moddiy va ma'naviy boyliklarni asrab-avaylash, ilm-fan rivojiga hissa qo'shish, tinchlikni saqlash, qirg'in qurollarini to'xtatish, tabiatni muhofaza qilish kabilarni o'zida namoyon etadi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Umuminsoniy qadriyatlar biz istiqomat qiladigan kurrai zaminda yashayotgan barcha millat va elatlarning manfaatlarini himoya qiladi. Shuningdek, insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklarni asrab-avaylab, kelajak avlodga yetkazishni nazarda tutadi. Bu umuminsoniy qadriyatlarning bosh mezonidir.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni ifodali o'qing.
2. Notanish so'zlarni ajrating va o'quv tilingizga tarjima qiling.
3. Qadriyat deganda nimani tushunasiz?

Millatni jamiyat, millat hayotidagi o'zni, ijtimoiy xarakteriga qarab
 aniqlash imkoni?

Milliy qadriyat va umuminsoniy qadriyatlarni farqlaysizmi?

Quyidagi qo'sh undosh va qator undoshli so'zlarni ikki ustunga
 ajratib yozib qoling.

Yozib qoling. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

Millat:	millat -	umuminsoniy -
Milliyat:	ma'naviyat -	ongi-shuuri -
Milliylik:	o'zlikni anglash -	milliy tiklanish -
Milliy adolat:	milliy ong -	milliy iftixor -

INFORMATSIYA VA ORFOEPIYAGA OID MATERIALLAR

O'zbek tilining imlo qoidalarini

Yozib qoling. To'g'ri talaffuz me'yorlarini o'rganuvchi tilshunoslik
 orfoepiya (yunoncha: orfo – «to'g'ri», epos – «so'zlamoq», «nutq»)
 bo'lib, to'g'ri yozish me'yorlarini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limiga
 grafika (yunoncha: orfo – «to'g'ri», grafo – «chizmoq») deyiladi.

LOTIN YOZUVIGA ASOSLANGAN YANGI O'ZBEK ALIFBOSI

Bosma	Yozma	Harf nomi	Bosma	Yozma	Harf nomi
Аа		a	Qq		qe
Бб		be	Rr		er
Дд		de	Ss		es
Ее		e	Tt		te
Ғғ		ef	Uu		u
Гг		ge	Vv		ve
Ҳҳ		he	Xx		xe
Ии		i	Yy		ye
Ұұ		je	Zz		ze
Кк		ke	O'o'		o'
Лл		el	G'g'		g'e
Мм		em	Sh sh		she
Нн		en	Ch ch		che
Оо		o	Ng ng		nge
Үү		pe			

Asos va qo'shimchalar imlosi

K undoshi bilan tugagan so'zlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchasi **-ga**,
 chegara ma'nosini bildiruvchi **-gacha**, ravishdosh shaklini yasovchi **-gach**, -

guncha, -gani, -gudek, sifatdosh shaklini yasovchi **-gan**, buyruq maylini shaxs ko'rsatkichi **-gin**, shuningdek, **-gina** qo'shimchasi qo'shilganda qo'shimchalarning bosh tovushi **k** aytiladi va shunday yoziladi: *yo'lakkacha, ko'nikkach, zerikkuncha, to'kkani, kechikkudek, bukkani, kichikkina*.

Q undoshi bilan tugagan so'zlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchasi chegara ma'nosini bildiruvchi **-gacha**, ravishdosh shaklini yasovchi **-ga** **guncha, -gani, -gudek**, sifatdosh shaklini yasovchi **-gan**, buyruq maylini shaxs ko'rsatkichi **-gin**, shuningdek, **-gina** qo'shimchasi qo'shilganda qo'shimchalarning bosh tovushi **q** aytiladi va shunday yoziladi: *chopqishloqqacha, yoqqach, chiqquncha, chiniqqani, qo'rqqudek, achchiqqina*.

Qolgan barcha hollarda, so'z qanday tovush bilan tugashidan va qo'shimchalarning bosh tovushi **k** yoki **q** aytilishidan qat'i nazar, **g** yozil bargga, pedagogga, bug'ga, tog'ga, og'gan, sig'guncha...

20-mashq. Quyidagi qoidani o'qing va siz ham mustaqil ravishda misol keltiring.

K yoki **q** undoshi bilan tugagan ko'p bo'g'inli so'zlarga, shuningdek, ay bir bo'g'inli so'zlarga egalik qo'shimchasi qo'shilganda **k** undoshi **g** undoshi yoki **q** undoshi **g'** undoshiga aylanadi va shunday yoziladi: tilak-tilaging, o'rt o'rtog'ing, ...

21-mashq. Quyida berilgan so'zlarda qo'llanilgan **ng** harflar birikmasini talaffuzini tushuntiring.

Keng, eng, ming, yengil, singil, ko'ngil.

 Eslab qoling. **Ng** harflar birikmasi bitta til orqa undoshini ifodalay so'z boshida kela olmaydi: *yangi, dengiz, keling, tong, ming, teng*.

Bu harflar birikmasini ikkita alohida **n** va **g** undoshlarini ifodalovchi harflarning yonma-yon kelishidan farqlash lozim. **Ng** harflar birikmasi bir bo'g'in tarkibida, **n** va **g** harflari boshqa-boshqa bo'g'inlar tarkibida keladi. Solishtiring shud-ring, ko'-ngil, si-ngil, ko'rdi-ngiz; men-ga, osmon-ga, kon-gress, shtan-ga.

 22-mashq. Avval **ng** undoshi ishtirok etgan so'zlarni, keyin alohida **n** va **g** tovushlari yonma-yon ishtirok etgan so'zlarni ko'chiring.

Menga, unga, ingramoq, kenglik, mingashmoq, dengiz, tanga, jiringlamoq, ko'ngil, alanga, sening, tonggi, tungi, dangasa, zang, donga, jonga, bong, donga.

 23-mashq. O'qing, bir tovushni ifodalagan harflar birikmalari qatnashgan so'zlarni ko'chiring.

Toshkent – O'zbekistondagi eng chiroyli va qadimiy shahar. U o'tmishda Shosh va Choch nomlari bilan atalgan. Uning yoshi ikki ming yildan ham ortiq.

qilganida shahar chiroyiga chiroy qo'shilmoqda. Katta-kichik xiyobonlar, ko'chalar ko'chalar yana-da obodonlashdi. Chet ellardan, dengiz orti to'rtalaridan ko'plab mehmonlar kelmoqdalar. Ko'chalar chetida chamanlar ko'rib olingan gullar yo'lovchilar bahri-dilini ochadi. («Gulxan»)

III O'QUVCHILIK VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

14-mashq. Quyidagi so'zlarga egalik (-im, -ing, -i, -si) ko'rsatib qo'shib ko'chiring va imlosiga diqqat qiling.

Idrok, idrak, erk, idrok, nok, chok, huquq, ravnaq, yuq, haq.

15-mashq. Quyidagi so'zlarga -ga, -gan, -gach qo'shimchalaridan foydalanib ko'chiring.

Elak, yarmoq, quloq, boqmoq, osmoq, sog'moq, elak, yurmoq, quloq, pishmoq, qovoq, kindik, kiprik, timoq, qoqmoq, ekmoq, aytmq, qoqmoq.

16-mashq. Quyidagi matnni o'qing va osh so'zining ma'no torayishini ko'rsatib. Ng, sh, ch harfiy birikmalari qatnashgan so'zlarni uch ustunga bo'lib ko'chiring.

Pislov, osh – asosan turkiy va eroniy xalqlar, shuningdek, Osiyoning boshqa davlatlarida keng tarqalgan taom. Masallig'i va tayyorlanish uslubi bo'yicha har bir mamlakatda o'zgacha tarzda tayyorlanadi. Oshning asosini guruch tashkil etadi. Ushbu masalliqdan tashqari yog', go'sht, sabzi, piyoz va boshqa masalliqlar ishlatiladi. O'zbekistonda o'zbekcha palov osh shaklida oshxonasining eng asosiy taomlaridan biri hisoblanib, har bir xonadonda, uy boshqalarida va dunyoning boshqa davlatlarida sevib iste'mol qilinadi.

17-mashq. Jaloliddin Rumiy qalamiga mansub quyidagi matnni o'qing va deffarimgizga husnixat bilan ko'chiring. -ga, -gan qo'shimchalarining tagiga qo'shing.

DEHQON VA SHER

Bir kuni tunda sher dehqonning og'ilxonasiga kirib, sigirini yebdi-da, o'sha xonaning o'zida dam olgani cho'zilibdi. Dehqon esa tunda uyg'onib, shamni ham yopmasdan sigiridan xabar olish uchun og'ilxonaga yo'l olibdi. U og'ilxonaga kiribdi-da, paypaslanib sherning yelkasini silabdi. Shunda sherning xayolidan shunday so'zlar o'tibdi: «Eh, ikki oyoqli nodon-a! U meni sigir deb o'yladi. Kumdaz kuni bo'lganda meni ko'rib, tanamga qo'l tekkizish uyoqda tursin, qo'tiqqandan o'takasi yorilardi!» Ey dono odam, sen eng avvalo narsalarning mohiyatini bil, ularning aldamchi shakliga ishonma!

5-DARS

MATN: NAVRO'Z – QADIMIY BAYRAM

Navro'z bayrami turkiy xalqlarning qadimiy bayramlaridan biridir. Bayram 21-mart kuni nishonlanib, aynan kun va tun teng bo'lgan paytda keladi. Tarixiy manbalarda keltirilishicha va olimlarimiz fikriga ko'ra Navro'zning shakllanish davri – eng qadimgi zamonlardan “zardushtiylik” paydo bo'lishigacha davom etgan asrlarni o'z ichiga olgan ekan. Navro'z fors-tojik tilidan olingan bo'lib “Yangi kun” degan ma'noni bildiradi. Qadimdan Navro'z xolis niyatli kishilarning sevimli ayyomi bo'lib kelgan. O'z kunlarda hatto urush-janjallar ham to'xtatilgan, gina-kudratlar kechirib yuborilgan. Shohlar el ichidan eng munosib kishilarni taqdirlashgan, ayrim mahbuslarni gunohidan o'tishgan. Bahor va yangi ayyom har bir yurakdan muhim joy ekanligini quvonchli damlarda ko'pchilikning “Navro'z qayerda va qachon paydo bo'lgan ekan?” — degan savoliga “Saodat” jurnalida e'lon qilingan “Onaqutining saxovati” maqolasida bunga asosli javob berilgan. Unda jumladan: «Dunyoga alifboni bergan buyuk allomalarning vatani bo'lgan, dunyoviy fanlarga asos solgan Xorazm yurti qadimgi, hatto eramizdan avvalgi minginchi yillarda Xvayrazam atalgan. Qadimgi Parfiya davlati shaharlaridan biri sanalgan Niso shahrida Burgut qal'a markazida moviy gumbazli maqbara bo'lgan. Maqbara mehrobi Onaqutining ko'tarilgan qo'lida Zumrad tosh bo'lgan. Bahorgi teng kunlik shamsiy hisob bilan hamal oyining birinchi kuni, hozirgi taqvimimiz bo'yicha 21-martda maqbara gumbazidagi tuynukdan quyosh nuri Onaquti qo'lidagi Zumrad toshga tushib, sumalak pishirish uchun tayyor turgan qozonning o'txonasiga tushib, deyilgan. Firdavsiyning “Shohnoma”sida yangi yil bayrami shunday shaklda Jamshid nomi bilan bog'lanadi. Jumladan, Jamshid yurtga yaxshilik qilish maqsadida odamlarga kasb o'rgatadi, temir eritib qurol yasatadi, ip yigirtirib kiyim to'qitadi, imoratlar barpo qiladi, tabiblik sirlarini ochadi, kema yasaydi, boqich bonyod qiladi. Nihoyat, “ishlari gurkirab berganda meva” bir kuni taxt yasatadi, unda osmonga ko'tariladi. Ushbu afsonaga ko'ra xuddi shu kuni Navro'z nishonlangan. Alisher Navoiy “Tarixi muluki ajam” (“Ajam shohlari tarixi”) asarida Jamshidning buyuk kashfiyotlari so'ngida ulug' Navro'z ixtiro qilinganligini bayon qiladi. Navoiy yozishicha: “Jamshid “Chihil minor” nomli odamzod ko'rmagan va aql bovar qilmaydigan baland bino qurib... “bu imorat tugandi, olam salomin va ashrov va ahbarin yig'ib, anda azim jashn qildi. Ul vaqtkim, quyosh nuqta e'tiqodli rabiyg'a taqvil qilib erdi ul binoda taxt ustiga o'tirib, adolat sayt va sadosin olamg'a muntashir qildi va ul kunining otin navro'z qo'ydi”. Darhaqiqat, Navro'zning qachon va qanday vujudga kelganligini aniq ko'rsatish qiyin bo'lsa-da, shuni aytish mumkinki, bu bayram dono kishilardan tomonidan kashf qilingan. Chunki Navro'zning dunyoga kelishi chuqur ilmiy asoslangan koinot va tabiat qonuniyatlari, ya'ni Quyoshning hamal burjiga kirishi, tun va kunning tenglashuvi, kunduzning uzaya boshlashi, tabiatda jonlanishning boshlanishi bilan bog'liq bo'lgan. Bu esa (har qanday jamiyatda) yil boshi qachon kelishidan qat'i nazar Navro'zni uyg'onish bayrami sifatida nishonlash uchun asos

... Boshdan boshlab, Navro'zning chuqur ildizlariga murojaat qilsak, u eng qadimgi davrlarda — ibtidoiy odamlarning dehqonchilikka o'tganidan so'ng yangi yil mavsumi boshlanishidan oldin o'tkazilgan bahor bayramlariga ta'rifladi. Navro'z qadim zamonlardan bizgacha yetib kelgan muxtasam bayramlardan biri, baynalminal bayramdir. Uning tarkibiga, qadimgi otashning mitologik tasavvurlaridan tortib, bugungi zamondoshlarimizning dunyoga bo'lgan ma'naviyat olami singib ketgan bo'lib, u insoniyat taraqqiyotining har bir yutug'idan doimo kuch va quvvat olib turadi. Xalq sharafiga bo'lgan ehtiyojlar tarixchi olim Abu Bakr Narshaxiy o'zining "Buxoro tarixi" asarida dehqonlarning Navro'zda aytiladigan Siyovush nomi bilan bog'liq qadimgi taqvimda ma'lumot berib, "Bu gaplar bo'lib o'tganiga hozir uch ming yil bo'lgan vaqt o'tdi", deb yozadi. Bahor va mehnat bayramining paydo bo'lgan haqiqiy tarixiy ma'lumotlar davrlar o'tishi bilan turli o'zgarishlarga ega bo'lib kungachga yetib kelgan. Ana shunday afsonalarning aksariyati insoniyatning vujudga kelishini afsonaviy Jamshid bilan bog'laydi. Navro'z qadimgi afsonalarda esa bu umumxalq bayramining paydo bo'lishi jahonning bahor fasli va ko'klamgi dala ishlarining boshlanishiga aloqador bo'lganligi ta'kidlanadi. Navro'z 21-martdan 22-martga o'tar kechasi "Qozon to'la" nomidan boshlanadi. Shu oqshomda kechasi bilan ko'pchilik bo'lib sumalak va taomlar pishirilgan. Bu taomlar qozoni ertasiga ochilgan. Navro'z "qozon ochilgan", ya'ni qut-baraka tantana qiladigan xalq bayramidir. Navro'zda qozon-ochilgan sumalaklar qaynashi — to'kin-sochinlik, dalalar serhosilligi, mevaga to'la bo'lgan sahoovatidan dalolat beradi.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni ifodali o'qing va mazmunini qisqacha gapirib bering.
2. Nishonlash so'zlarni ajrating va o'quv tilingizga tarjima qiling.
3. Navro'z nima uchun aynan 21-mart sanasida nishonlanadi?
4. Navro'zda pishiriladigan qanday milliy taomlarni bilasiz?
5. "Qozon to'la" udumining ma'nosi nima?
6. Matn tarkibidagi qo'sh undosh va qator undoshli so'zlarni ikki ustunga ajratib va imlosini eslab qoling.

11. Topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

bayram -	gina-kudrat -	yaxshilik -
nishonlamoq -	mahbus -	dehqon-
yangi kun -	ko'pchilik-	vujudga kelgan-
soltis niyatli -	izlanish-	qut-baraka -

LEKSIKOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

Shakldosh va paronim so'zlar

14. topshiriq. Quyidagi matnni o'qing va so'zning qudrati haqida fikr

yuritilg

So'zlar misoli yerga sochilgan urug' doni. Agar og'izdan chiqquncha ularni bittalab terib olish mumkin emas. El-yurt eshitganidan keyin bu pardalab bo'lmaydi.

Og'izdan goho o't, goho suv chiqar,
Yashnatar birisi, birisi yiqar.
Yonar o't misoli keraksiz so'zing,
Og'izdan chiqarma, kuyarsan o'zing.

Shirin so'zga hamma: katta ham, kichik ham eriydi. Shirin va ezgu oqib turgan zilol suvga o'xshaydi. Zilol suv qayerga oqib borsa, u yerdan chechaklar unib chiqadi...

Eslab qoling. Tilda mavjud bo'lgan barcha so'zlar va iboralar yig'indisi leksika deyiladi. Ular shu tilning lug'at boyligini tashkil etadi. Leksikologiyada so'zlar va ularni atash (lug'aviy) ma'nosi o'rganiladi. Tilning so'zlar mustaqil ma'no va grammatik ma'nolarga ega bo'ladi. So'zdan anglatilishi, bu uning atash (lug'aviy) ma'nosi deb yuritiladi. So'zning ma'nu grammatik shaklda bo'lishi, grammatik vazifani bajarishi so'zning grammatik ma'nosi hisoblanadi.

28-mashq. Quyidagi matnni ifodali o'qing. So'zlarning ma'nosiga e'tibor bering.

BALIQCHI VA BALIQCHA

Baliqchi kun bo'yi baliq tutishga harakat qilib faqat kichkinagina Baliqcha tutibdi.

— Yolvoraman, meni qo'yib yubor, — debdi Baliqcha. — Men bo'yeyishing uchun judayam kichkinalik qilaman. Agar hozir meni daryoga qo'y yuborsang, men tezda o'saman, keyin sen mendan ajoyib taom tayyorlaysan.

— Yo'q, yo'q, Baliqcham, — debdi Baliqchi, — men seni hozir yeyman bundan keyin seni tutolmasligim mumkin. *Qissadan hissa: Kelajakdagi narsa katta narsadan ko'ra, qo'lingdagi naqd kichik narsa afzal.*

29-mashq. Topishmoqlarni o'qing va javobini toping. Topishmoqlarda berilgan so'zlarning ma'nosiga diqqat qiling.

Qo'l bilan ekilar,
Og'iz bilan yig'ilar.

(Yozish, o'qish)

Tog'dan tashladim sinmadi,
Suvga tashladim sindi.

(Qog'oz)

Sirti tayoq,
Ichki bo'yoy

(Qalam)

Uzun bo'yli,
Yo'rma to'nli.

(Qamish qalam)

30-mashq. Quyidagi so'zlarning lug'aviy (atash) ma'nolariga diqqat qiling. Ular bilan misollar keltiring.

Ikki - o'qov quroli, gul - o'simlik, qizil - rang, ikki - (son) raqam, kelmoq - kelmoq.

31-mashq. Quyidagi shakldosh so'zlarning ma'nolariga diqqat qiling. Siz misollar keltiring.

Ort - ot, onga tomon, ort - fe'l, biror transport vositasi ustiga tartib bilan o'rnatilgan, ort - fe'l, miqdori yana ham ko'paymoq: Shahrinuz aholisi ortmoqda.

Eslab qoling. Shakldosh so'zlar - (Omonimlar yunoncha *homos* - "bir nom" yoki *onyma* - "nom" degan ma'nolarni bildiradi) talaffuzi va yozilishi bir, ammo ma'nosi har xil bo'lgan so'zlardir: yuz (ot) - yuz (son), tut (daraxt) - tut (harakat).

Shakldosh so'zlar bir so'z turkumiga (*yosh* - ko'z yoshi, *yosh* - umr, *och* - och, *och* - fe'l), uch xil so'z turkumiga (*ot* - ot, *ot* - fe'l, *ot* - sifat; *hur* - ot, *hur* - sifat, *hur* - fe'l) ham oid bo'lishi mumkin. Bir turkum doirasidagi shakldoshlik asosan ot va fe'llarda uchraydi. Bunday shakldosh so'zlar qo'shimchalar qabul qilganda ham shakldoshlikni saqlab qolaveradi.

30-mashq. Quyidagi Jomiy qalamiga mansub hikoyani o'qing va talaffuziga hurmat asosida ko'chiring. Shakldoshlik xususiyatiga ega bo'lgan so'zlarni topib tagiga chizing.

Agar och bo'lsang, qanday osh, non ko'rsang senga qattiq ishtaha qo'zg'atadi. Sen bilan o'tirgan ulfatlaringda esa ishtahang senga nisbatan nafrat qo'zg'atadi.

Quyuc, suyuq har na topsang uyingda,
To'yib yeb olganing yaxshidir be shak.
O'zgalar taomin havas aylama,
Pastlar atosidan qoqib ket etak.

"BAHORISTON"

31-mashq. Shakldosh so'zlar ishtirok etgan tuyuqlardan ramunalar yozing va yod oling.

17-topshiriq. Quyidagi shakldosh soʻzlarni davom ettiring.

Qovoq – poliz ekini, qovoq – inson aʼzosi; Son – raqam, son – inson
Nota – musiqa yozuvi, nota – shartnoma, bitim; Gʻoz – parranda, gʻoz
kaloriya: gʻozi yoʻq ovqat - kuchi yoʻq ovqat...

 32-mashq. Quyidagi matnni ifodali oʻqing va shakl xususiyatiga ega boʻlgan soʻzlarnigina daftaringizga maʼnolari bilan koʻchirib

Qogʻoz oq boʻlgani uchun unga Soʻz bitadilar. Paytava kir boʻlgani uchun Soʻz yozib boʻlmaydi. Qogʻoz pok boʻlgani uchun zarracha choʻgʻi toʻq yonib ketadi. Paytava kir boʻlgani uchun tutaydi-yu, yonmaydi. Yozuvchi boʻl uchun isteʼdodning oʻzi kamlik qiladi.

Qalbi qogʻozdek oppoq, qogʻozdek lovillab yonadigan odamlar chinakam adib chiqadi.

“DAFTAR HOSHIYASIDAGI BITIM”

18-topshiriq. Quyidagi soʻzlarning talaffuzi va imlosiga diqqat qiling. Anglatayotgan maʼnosini eslab qoling.

Ahil (totuv, inoq)-ahl (bir soha odamlari), tib (tibbiyot)-tip (toʻ oʻtkazmoq (bir joydan boshqa joyga oʻtkazmoq)-oʻtqazmoq (niholni ekmoq), q (boʻlak)-qisim (siquim), qurt (hasharot)-qurut (suzma qurutilgani).

 Eslab qoling. Paronimlar (talaffuzdosh soʻzlar) – ruscha *para*, ya “juft” va yunoncha *onoma* yoki *onyma*, yaʼni “nom” degani boʻlib, aytilishi biriga yaqin, ammo yozilishi va maʼnosi har xil boʻlgan soʻzlardir. Paronim koʻpincha bir tovush bilan bir-biridan farq qiladi: *asr* - *asir*, *tanbur* - *tambur*, *amir*. Paronimlar baʼzan ogʻzaki nutqda, badiiy asarlarda uchraydi. Ular bir soʻz turkumiga ham, turli soʻz turkumlariga ham oid boʻlishi mumkin: *zirak* (ot) *ziyrak* (sifat); *asr* (ot) – *asir* (ot).

 33-mashq. Quyidagi matnni oʻqing va mazmuni boʻyicha fikr yuriting. Matndan soʻz qoʻllash bilan bogʻliq boʻlgan xatoni topib daftaringizga toʻgʻrilab koʻchiring.

TOVUQ BILAN TULKI

Baland daraxt shohiga qoʻnib, qagʻ-qagʻlab yotgan Tovuqning tovushi butun oʻrmonga taralib, ochlikdan sillasi qurigan Tulkining eʼtiborni tortibdi. Tovuqning baland shohda turganini koʻrgan Tulki uni xiyla bilan pastga tushirib, yemoqchi boʻlibdi.

— Kechirasan, qadrdonim Tovuq, — deb gap boshlabdi u, — sen yirtqichlar bilan qushlar, umuman, oʻrmonimizdagi barcha jonzotlar oʻrtasida tuzilgan tinchlik bitimi haqida hali eshitmadingmi? Bundan keyin biz bir-birimizni ovlamaymiz, aldamaymiz va oʻgʻirlamaymiz, balki tinchlikda, hamjihatlikda yashaymiz. Pastga tush, bu haqida yaxshilab gaplashib olamiz. Tulkining mugʻombirligini yaxshi

— Yana hech narsa demay, xuddi bir narsaga tikilgandek yo'lga qarab

— Narsaga hechda tikilib qolding? — deb so'rabdi Tulki.

— Hech ko'ni-da itlarni ko'rayapman, — debdi Tovuq, — adashmasam, ular

— Ketmayot, munda men ketishim kerak, — debdi Tulki.

— Ketmay turing, — debdi Tovuq, — men endi
— Keling, itlarni kutib turamiz, ular kelgandan so'ng

— Yiq, yiq, — debdi Tulki, — men ketishim kerak, itlar hali tinchlik

— *Qaytadan kitov: To'satdan taklif qilingan do'stlikdan ehtiyot bo'ling.*

EZOP MASALLARIDAN

III. HAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

Hozirgi Qayida Muhammad Yusuf qalamiga mansub "Xalqona" she'rni
— yig'ing va millatning o'ziga xosligi, urf-odatlari, sodda va
— shuning she'rdagi ifodasi bo'yicha fikr yuriting. She'r matnida qo'llangan
— o'zbek va paronimlik xususiyatiga ega bo'lgan so'zlarni topib daftaringizga

Qiz deganning ko'ksi to'la o'y bo'lar,
Yigit bir kun yetilib bo'y bo'ladi,
Bir tandir non o'rtada, bir kosa suv,
O'nta o'zbek yig'ilsa to'y bo'ladi.

Ro'yoblarga chiqadi shirin tushlar,
Kelinchakning yengidan kuyov ushlar,
Beshiklarni bo'shatib bir - biriga,
Tug'iladi To'maris, Alpomishlar

Suyungandan onalar ko'zida yosh,
Otalar yuzida porlar quyosh.
Nabiralar to'ladi hovlilarga,
Bari bir xil - qora soch-u qora qosh,

Bola gapin yoqtirmas qaytganini,
Bizda bola qildirar aytganini,
Mayli sodiq o'ssa bas, yurtiga u,
Boshlariga ko'tarib vatanini.

Dabdabasiz davralarda nur bo'ladi,
Kuyov to'ra kelinchak hur bo'ladi,
Qayda yalla yangrasa kelavering.
O'zbeginning to'ylari zo'r bo'ladi.

35-mashq. Quyidagi paronim so'zlarning yozilishi va ma'nolarini eslatib qoling.

Xalq – el, ulus	Halq – halqum
Xam – egik, quyi solingan	Ham – (men) ham
Xol – badandagi qora nuqta	Hol – ahvol
Xosiyat – xususiyat	Hosiyat – his etish
Xoli – bo'sh, band emas	Holi – ahvoli
Xush – yaxshi, ma'qul	Hush – aql, es-hush
Xil-xil – turli-tuman	Hil-hil – juda pishgan

 36-mashq. Quyidagi Yusuf Xos Hojib qalamiga mansub she'rni yod oling, so'zning inson hayotidagi o'rni haqida matn tuzing.

Donolik ramzi — so'z, bilib so'zlansa,
Nodonning o'zi ham so'zi qo'lansa.

Ko'p so'zlab topmadim ochunda bir naf,
Ko'zlangan bu naf ham so'z ko'pidan daf.

Erkim so'z vajhidan taxtga egadir,
So'z kim, er boshini pastga egadir.

Bor so'zni keltirsam, sig'dirmas naql,
O'zida bor odam bilar: So'z — aql,

Mendan ulush qolsa, yumushdan o'zga,
Oltin-u kumushni teng ko'rma so'zga.

6-DARS

MATN: SALOMLASHISH - INSONIY FAZILAT

Salom Allohning ismlaridan biridir. O'rtalaringizda salomni yoyingiz!

Hadisda

Millat ma'naviyatiga daxldor neki bor, unga befarq qarab bo'lmaydi. Salomlashish borasida ham xuddi shu fikrni aytish mumkin. Salom insoniylikning boshidir. Dunyodagi barcha xalqlar o'zaro munosabat, muomala va muloqotni salomdan boshlashadi. Har bir xalqning salomlashish bilan bog'liq bo'lgan o'z urf odatlari bor. Salomlashish odobi turli xalqlarda turlicha bo'lmasin, mazmunan bir biriga yaqin: muddao bir-biriga yaxshi tilak bildirishdir.

Ushbu so'zning, muvofiqan, musulmon kishining salomlashish odobi o'ziga xos xarakteristik ilohiyatidir. "Assalomu alaykum" — "Sizga tinchlik tilayman" yoki "Salom bo'lsin". Shu so'zlar bilan boshlangan har bir nutq yana ham salom berishni ko'rsatib beradi. Shundanmi, qo'l siqish yoki tabassum bilan birgalikda salomatlik tilash ajoyib odatga aylangan. Ana shunday salom berish usulini boshqalar bilan "almashtirish" mumkinmi?

Salom berish yoki notanish bo'lsin, biz odamlarni doimo salomlashib qarshi kelib chiqish kerak. Bu o'ziga xos ehtirom va o'zaro muloqotni boshlash uchun yaxshi vosita hisoblanadi. Biroq salomlashish shunchaki madaniyat belgisi emas. Olimlar uning o'ziga xos xarakteristik ekanligini ham ta'kidlaydilar. Ma'lumki, insoniyat o'z tarixining davrlarida qabila-qabila bo'lib yashagan. Bu xavfsizlik, jon saqlash uchun zarur bo'lgan edi. Biroq yashash uchun kurash qabilalararo munosabatlarga sabab bo'lardi. Nimaiki kerak bo'lsa, u jang bilan egallanishi, qabilalararo munosabatlar qurilishi kerak edi. Lekin o'zaro mahsulot ayriboshlash, salomlashish usulini yangi munosabatlar o'rnatilishini talab etardi. Shu bois salom berish usulini o'zaro yaxshi niyatda kelganini bildirish uchun qo'lida quroli bo'lgan kishilarning quloqlarini katta yozish usulini o'ylab topdilar. Bu esa salom berish usulini, salomlashish deya atala boshladi. Ma'lum ma'noda salomlashish diplomatiyaning birinchi ko'rinishi deyish ham mumkin. Qadimgi davrlarda, asrlarda, hatto hozir ham yuqori doiralarda salomlashish san'at hisoblanadi. Buni Xitoy, Hindiston, Yevropa xalqlari madaniyatidan ham ko'rib qoladi. Murakkab, takroriy, biroz vaqt talab etiladigan salom berish usulini qabul qilish ham salomatlik bildirgan. Davrlar o'tishi bilan har bir xalq o'z salomatligini, aholi-muhitga nisbatan munosabati va madaniy me'yorlaridan ham ko'rib, salomlashishning turli shakllarini qabul qilganlar. Jahondagi ko'pgina xalqlarda salom so'z orqali bajariladi. Lekin bu o'rinda qo'l, bosh kabi tana a'zolariga harakati ham qo'shimcha vazifa bajarishi mumkin. Har qanday salom berish usulini yoki muomala qilishdan oldin salom berish va alik olish insoniy odatidir.

«Assalomu alaykum» — bu o'zbek xalqi qabul qilgan salomlashish turi. «Assalomu alaykum» arabcha so'z bo'lib, sizga tinchlik, salomatlik tilayman, degan ma'noni anglatadi. Bu so'z musulmonlar o'zaro uchrashganda ishlatadigan salom berish iborasi sifatida qabul qilingan. Salomni qabul qiluvchi «Va alaykum salom» deb javob beradi. Unga ko'ra, kichik yoshdagilar yoshi o'sganlarga, olov mingan odam piyodaga, piyoda ketayotgan kishi o'tirganga, kichik ko'pchilikka salom beradi. Assalomu alaykum ko'pchilik huzuriga kirib kelganda ham aytiladi. Salom berganda uning samimiy va muloyim chiqishini, salomat bo'lishini ta'minlash lozim. Uni oshkora aytish kishilar o'rtasida salomat paydo etib, o'rnatadigan gina va kuduratlarni ketkazadi. Assalomu alaykum so'zini eshitib, javob qaytarish esa vojib hisoblanadi, deya keltiriladi axloq-odob kitoblarida. Amir, xonlarning qabulxonasi salomxona deb nomlanib, salom berish usulini salom og'asi deb yuritilgan. Kelinni kuyov xonadoniga kelgan kishini ham ertalab xonadon kattalariga, yaqin qarindoshlariga ta'zimga olib kelish usulini yoki umuman kelinchak ta'zimi ham salom nomini olgan.

O'zbekistondagi salomlashish harakatlari, ishlatiladigan so'zlar hududlararo bo'lsa-da, farqlanadi. Lekin o'zaro aloqalarning mustahkamligi, aholining jihatdan u qadar farqlanmasligi sababli keskin tafovutlar uchramaydi. Qo'l quchoqlashish, yelka olish, bir-birining tirsagini ushlab so'rashish (ayollar orasida deyarli hamma joyda uchraydi. Shuningdek, erkaklar bilan erkaklar, ayollar orasida ayollar, erkaklar bilan ayollarning so'rashishida ham (qo'l harakatlari nazaridan) farqlar mavjud. Qolaversa, ikki qayta ko'rishish ham an'anaga aylangan qolgan. Ya'ni, davralarda avval umumiy, keyin esa alohida-alohida so'rash o'tiladi. Har bir mehmon mezbondan, keyin o'zaro bir-biridan hol-ahvol so'raladi chiqadi. Buni salomning ikkinchi qismi deb atash ham mumkin.

Savol va topshiriqlar:

1. Matni ifodali o'qing.
2. Notanish so'zlarni ajrating va o'quv tilingizga tarjima qiling.
3. "Qayerda qanday salomlashiladi?" mavzusida dialog tuzing.
4. Salomlashishda tana harakatlari qay darajada ishtirok etadi?
5. Salomlashishning ma'lum qoidalarini sanab bering.
6. Matn tarkibidagi shakldoshlik va paronimlik xususiyatiga ega bo'lgan so'zlarni ajrating.

19-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

assalomu alaykum -	muomala -	urf-odatlar -
va alaykum assalom -	muloqot -	tarixiy zarurat -
salomlashish odobi -	murojaat -	ulov mingan -
qo'l siqishmoq -	quchoqlashish -	oshkora aytish -

LEKSIKOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

Ma'nodosh va zid ma'noli so'zlar

20-topshiriq. Quyidagi so'zlarning bir-biriga yaqin ma'nolarini kuzating va siz ham davom ettiring.

Avval, ilgari, oldin, burun, qadim; Ayyor, mug'ombir, hiylagar, dog'ul, Bahs, tortishuv, munozara, mubohasa; Dushman, yov, g'anim; Iflos, isqirt, ivirish, isliqi; Ixtiyor, izm, mayl; Lavoziim, Maslahat, Maqsad, Sabr, Tayyor, Vatan,

Eslab qoling. Ma'nodosh so'zlar - (Sinonimlar yunoncha "synonymos" yoki "synonymon", ya'ni "bir nomli" degan ma'noni bildiradi) shakli har xil bo'lsa ham, ma'nolari bir-biriga yaqin bo'lgan so'zlardir. Ma'nodoshlar bir xil predmetlarni (*ovqat, osh, taom*), predmetning bir xil belgisini (*ishchan harakatchan, tirishqoq*), bir xildagi harakatni (*asramoq, saqlamoq*) bildiradi.

17-mashq. Iki yoki undan ortiq soʻzdan iborat boʻlgan sinonimik qatorni tuzing. Bu qatordagi maʼnosi betaraf boʻlgan, koʻp qoʻllanadigan soʻz **asosiy** (asosiy, asosiy, asosiy) deb ataladi: **chirovli, goʻzal, koʻhlik**.

18-mashq. Quyidagi dialogni oʻqing va maʼnodosh soʻzlarni toping. Bu soʻzlar maʼnodosh soʻzlar ishtirok etgan gaplarni, keyin esa koʻchma maʼnoli soʻzlar ishtirok etgan gaplarni koʻchiring.

19-mashq. Quyidagi dialogni oʻqing va maʼnodosh soʻzlarni toping.

Soʻrama, — dedi. Keyin yuzi tirishib ketdi. — Soʻrama... Ont
qilganman.

20-mashq.

Qizim ichganman.

Fachal

Uyga keling.

Fachal

Qizim, ovora boʻlma.

Uyga keling, ovora boʻlma.

Qizim

Uyga keling, ovora boʻlma.

Soʻp.

21-mashq. Quyidagi maʼnodosh soʻzlar ishtirokida gaplar tuzing. Bu gaplar ota-bolaning orasi soviy boshladi. Shokir kelib, Moʻmin aka gap boshlaydi. Jalil ota koʻzini yumib oladi. Oʻrtada boshqa gap boshlaydi. Shokir chiqib ketadi, chol xayol surib, ijirgʻanib yotadi.

SHUKUR XOLMIRZAYEV

22-mashq. Quyidagi maʼnodosh soʻzlar ishtirokida gaplar tuzing.

Belgi, nishon, alomat; Nomusli, iboli, hayoli; Nur, yulduz, yulduz, ziyon; Obroʻ, eʼtibor, nufuz; Ozod, erkin, hur, sarbast.

23-mashq. Quyidagi soʻzlarning oʻzaro munosabati va maʼnolariga eʼtibor qiling.

Qiz-qora, yaxshi-yomon, katta-kichik, baland-past, uzun-qisqa.

24-mashq. Quyidagi maʼnodosh soʻzlar — (antonimlar yunoncha *anti* — “zid”, qarama-qarshi, *onoma* yoki *onyma* “nom”) qarama-qarshi tushunchalarni ifodalaydigan soʻzlardir. Antonimik juftlikdagi soʻzlar faqat bir xil soʻz tarkibidagi oʻzgarish bilan boʻladi: *yer-osmon* (ot), *uzun-qisqa* (sifat), *koʻp — oz* (ravish), *koʻp — kam* (miqdor).

25-mashq. Matnni oʻqing va matn mazmunini izohlang. Zid maʼnoli soʻzlarni toping va daftaringizga husnixat bilan koʻchiring.

“TOSHBAQA BILAN CHAYON”

Toshbaqa bilan chayon do'st edilar. Bir kun ular safarga otlandilar. Bir yo'lda bir anhorga duch keldilar. Chayon o'ta olmasligini sezib, hayron to'xtadi. Toshbaqa dedi: — Ey aziz do'stim, senga nima bo'ldi, g'amgin turibsan? Chayon dedi: — Birodar, men bu suvdan qanday o'taman, hayronman. Toshbaqa dedi: — G'am yema, orqamga mindirib, seni bexatar o'tkazib qo'yaman. Toshbaqa chayonni orqasiga mindirib, suvga tashib borayotganida uning qulog'iga bir narsaning tiqirlangani eshitib chayonning harakatidan shubhalanib so'radi: — Eshitayotganim qanday o'tgan nima qilyapsan? Chayon javob berdi: — Nishimni sening qalqoningga sa ko'rayapman. Toshbaqa dedi: — Men o'zimni girdobga tashlab, seni bexatar o'tkazmoqchi bo'lsam-u, sen orqamga nish ursang. Bilasanki, nish mening qalqonimga zarar yetkazolmaydi. Chayon dedi: — Mening odatim do'st orqasiga, xoh dushman siynasiga bo'lsin, nish urishdan iborat. Donishmandlar yomonga yaxshilik qilma, deb bekorga aytmaganlar. Shunday toshbaqa suvga sho'ng'idi, chayon esa suvga tushib, halok bo'ldi.

Gul

 40-mashq. Quydagi she'rni o'qing va daftaringizga husnixat ko'chiring. Zid ma'noli so'zlarni topib tagiga chizing.

Egri shoxni bog'bon ham
Kesib tashlar ko'rgan dam.
Shu sabab to'g'ri o'zar
Egri esa ozar, to'zar.

Quddus Muhammad

22-topshiriq. Matnni o'qing va siz ham qo'l, bosh kabi tana a'zolarini harakati orqali turli xalqlarning salomlashish madaniyatini ko'rsatib bering.

QAYERDA QANDAY SALOMLASHILADI?

- Misrliklarning qadimgi salomlashish usullari bugungi harbiylarning salomlashishiga o'xshab ketadi. Ular kaftlarini peshonalariga qo'yishgan.
- Sermulozamat fransiyaliklar do'stlari bilan har uchrashganida qo'l berib ko'rishadi yoki o'pishib qo'yadi va xuddi shu tarzda xayrlashadi.
- AQShda esa oddiygina tarzda qo'l berib ko'rishiladi.
- Xitoyliklar ilgari zamonlarda bir-birlari bilan ko'rishish belgisi sifatida o'q'illarini siqib qo'yishgan. Bizning davrimizga kelib esa, bu usulda tinglovchilarni qarshi olayotgan ma'ruzachilar foydalanadi.
- Yaponiyaliklar biror kishi bilan salomlashganda ta'zim qiladi. Bu juda nazokatli va madaniyatli ko'rinadi.
- Kanadaliklar «burun berib» ko'rishadilar, ya'ni ular uchun bir-biri uchratganda burunlarini tegizib qo'yish odatga aylangan. Bunday salomlashish usuli shotlandiyaliklarga ham begona emas.

Har birining qo'li bilan o'zining yuzini silab salomlashish odati esa, qadimgi kimsa.

Har bir ayol ham do'stlarini uchratganda, «salom» deb qo'ya qoladi. Bunday qo'ng'irlik ham yoshli kishilarda ham mavjud.

Har bir kishining salomlashish usuli biroz g'alatiroq: ular salomlashishni bir-biriga chiqarib ko'rsatish orqali ifodalashadi.

Erkaklar o'z ma'nodoshlarini ko'rsatayotgan kishilarning boshi va yelkasiga yengil harakat bilan qo'yadilar.

Har bir ayol ham ayrim xalqlar bir qo'lida oshqovoq uzatadilar. Ikkinchi qo'li bilan ma'nodoshlarini ushlaydilar. Bu chuqur ehtirom belgisi hisoblanadi.

Har bir kishi kaffini birlashtirib va biroz egilgan holda salomlashadi.

III O'QOVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

 41-mashq. Quyidagi ma'nodosh so'zlar qatorini daftaringizga yozib oling. Siz ham davom ettiring.

Bemalol, baxuzur, bazur.
Berk, bekik, yopiq.
Boshqa, bo'lak, o'zga.
Buyruq, amr, farmon.
Ko'krak, bag'ir, siyna, to'sh
Munosabat, aloqa, robita.
Odam, kishi, inson, bashar.
Ovoz, tovush, un, sado, sas.
Peshona, manglay.
Yagona, yolg'iz, tanho.
Zavq, maroq, shavq.
Chora, iloj, tadbir.

 42-mashq. She'rni ifodali o'qing. She'r matnida qo'llanilgan so'zlarni topib daftaringizga ko'chiring va ma'nosini izohlang.

Yoz

"O'tin tashlab" quyoshga, o'tni baland yoqdi yoz,
Gurzailon qishdagi po'stinidan kechdi voz.

Siyraklatib yungini, tullay boshlar Tulkilar,
Ortiqcharoq patlarin cho'qib-cho'qib yuldi G'oz.

Kaklik bashang kiyindi, yechib eski libosin.
Uning chipor nimchasi tog' rangiga tushdi mos...

Xachir yotar soyada, dumi haydar chivinni,
Quyosh nurin yalamoq Mushuk uchun buncha soz?

Shod kavshanib Semizqurt, Chumakari baxtiyor,
To'rtko'z ko'cha changitib tinmay chopar Itga xos.

G'uncha iliq, gul iliq, borliq iliq, dil iliq,
Bu faslni, Bulbulvoy, qancha sevsang, shuncha oz.

ANVAR OHANG

 43-mashq. Quyidagi so'zlarning zid ma'nolarini toping daftaringizga ko'chiring.

Aqli-..., arzon-..., aziz-..., band-..., badbo'y-..., ayyor-..., sabul-..., dangasa-..., donishmand-..., dono-..., bekik-..., e'zozladi-..., sekin-..., himmat-..., gunoh-..., erkin-..., obod-..., mushkul-..., botir-..., mehr-..., ongli-..., o'z-..., oddiy-..., qarg'ish-..., qisqa-..., qo'pol-..., salbiy-..., rohat-..., tanqid-..., tirik-..., tashqi-..., sekin-..., sovuq-..., tor-....

44-mashq. Quyidagi zid ma'noli so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

Tiniq-loyqa, semiz-ozg'in, sokin-shovqin, dastlabki-so'nggi, vafod-bevafo, tejamkor-isrofgar, xato-to'g'ri, yalqov-ishchan, yashirin-oshkora.

 45-mashq. "Salomlashish - insoniy fazilat" matnidagi 3-xatboshini o'z tilingizga tarjima qiling.

7-DARS

MATN: ULUG' AJDODLARIMIZ

TO'MARIS

Eng qadimgi zamonlarda Araks (Amudaryo) yoqalarida boshqa qabilal qatori massagetlar ham yashar edi. Ularga marhum podshoning bevasi - malika To'maris boshchilik qilar edi. Tabiati go'zal bu yurtga va uning xalqiga ega bo'lish qilmoqchi bo'lgan Eron shohi Kir (Kayxusrav) malika To'marisga uylanmoqchi bo'ladi. To'maris uning asl maqsadini fahmlab, taklifni rad etadi. Kir massagetlar yurtiga qo'shin tortib keladi. Malika To'maris uni mudhish niyatida qaytarishga urinadi. Kirning o'z fikridan qaytmasligini bilgan To'maris uning o'z qo'shinlari bilan daryodan massagetlar yurtiga o'tishiga imkon beradi.

To'maris o'z yurtdoshlari bilan daryodan uch kunlik yo'lga borib turadi. Kirning qo'shini massagetlar yurtiga o'tib olgach, urush tadbirlarini ko'radi. Kir hiyla ishlatib, To'marisning o'g'li Sparganisni yigitlari bilan asir qilib oladi. Hiyla bilan asir tushganligini fahmlagan Sparganis uyatdan o'limni afzal ko'rib, o'zini o'ldiradi. Bu voqeadan xabar topgan To'maris Kirning qo'shini bilan urushga chiqadi.

Harida To'maris bosqinchi Kirga qarshi jangga borar ekan: "Sening qonga qo'ngan qandaman", deb ont ichadi. Malika To'maris qo'shini bilan Kirga yulida dahshatli to'qnashuv bo'ladi. Jangda o'z yurti, o'z ozodligi uchun o'z jon qaytmaydigan massagetlar g'olib chiqadi. Eron shohi Kir o'ldiriladi. Kirning qo'ndirgisi qurol-aslahalarini tashlab qochadilar. O'z qasamiga sodiq malika To'maris qo'ndirgisi jangda o'ldirilgan bosqinchi Kirning boshini kestirib, qon bilan qo'ndirgisi ustiga soldiradi. O'z yurtini, xalqini sevgan, uning ozodligi uchun o'z jonini fido qilgan janglarda qatnashgan malika To'marisdek mard xotin-qizlar bu yurtda kam uchraydi. Shuning uchun ham xalq ularning qahramonliklari haqida qadrlash, do'stliklar, rivoyatlar to'qigan.

Savol va topshiriqlar:

1. Ma'mul ifodali o'qing va birinchi xatboshini tarjima qiling.
2. Ma'mulan tushunilishi qiyin so'zlarni aniqlang.
3. Ma'mulan ikkinchi xatboshisida qo'llangan shakldoshlik va paronimlik qo'llanilgan so'zlarni aniqlang va daftaringizga ko'chiring.
4. Ma'mulan ko'p bo'g'inli so'zlarni bo'g'inlarga ajratib ko'ring.
5. Ma'mulan mazmunini o'zbek tilida so'zlab bering.

SHIROQ

Uzoq Osiyo xalqlari qadim-qadim zamonlardan o'zlari tug'ilib o'sgan yurtini boshqa dushmanlardan mardonavor himoya qilganlar. Bu janglarda qo'shni qabilalar - massagetlar, sug'dlar, saklarning qo'rquv nima bilmas yigitlari beqiyos jasurlik va jasorat ko'rsatganlar. Tarixda ba'zan bir kishining butun bir qo'shinga bas qatnashgan holatlari ham bo'lgan. Bunga oddiy cho'pon yigit Shiroqning ko'rsatgan qahramonligi misoldir.

Eron qo'shini bilan saklar o'rtasida qaqshatqich urush borar edi. Saklarning jangchilari Shiroq o'z podsholari Sakesfor Omarg va To'marislar huzuriga kelib, Eronda qo'shinini bir o'zi hiyla bilan halok etajagini aytadi. Buning evaziga podshohlardan o'zining oilasi, bolalari, avlodiga g'amxo'rlik qilish to'g'risidagi ahd qilinishi oladi. Shundan so'ng Shiroq ular oldida o'zining quloq, burunlarini kesib, butun a'zoyi badaniga ozor yetkazadi. O'zini rosa qiynab, azoblangan holatga keltirgach, Eron qo'shinlari joylashgan tomonga ketadi.

Hamma yog'i qonga belangan Shiroq Eron shohi Doroga arz qilib, uni qatldoshliklari shunday ahvolga solganliklarini aytadi. U saklardan o'ch olish masalasida Doro qo'shinini saklar yashiringan joyga boshlab borishga ahd qilganligini ham ta'kid qiladi. Unga ishongan Doro qo'shini bir haftalik oziq-ovqat, suv olib yo'lga ketadi. Uzoq yo'l yurgach Doro qo'shinining oziq-ovqatlari, suv va otlarga beradigan qandirliklari tugaydi. Atrof esa suvsiz quruq qum va hech narsa o'smagan sahro edi. Harida Doro jangchilari jasur cho'pon yigit Shiroqning hiylasidan voqif bo'ladi. U qatldoshlangan dushman jangchilari uni qatl etadi. Shunday qilib, cho'pon Shiroqning Eronda o'zi vatandoshlarini saqlab qoladi va bosqinchi Eron qo'shinining ochlik, yovsizlikdan qirilib ketishiga sabab bo'ladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni o'qing va qisqacha gapirib bering.
2. Matndagi so'zlarni bo'g'inlarga bo'ling, satrdan-satrga ko'chirib chiqing va bo'g'inlarni aniqlang.
3. Tarixdan yoki badiiy asarlardan qahramon cho'pon Shiroq haqida o'qiganlaringizni matn bilan qiyoslang. Matn mazmunini og'zaki hikoya qiling.
4. Cho'pon Shiroq ko'rsatgan qahramonlikka o'z munosabatingizni bildiring.

SPITAMEN

Spitamen O'rta Osiyo xalqlari tarixida Aleksandr Makedonskiyga qarshi ko'tarilgan xalq qo'zg'oloni rahbari sifatida nom qoldirgan. Qo'rqmas xalq qasos boshchiligidagi qo'zg'olonchilar makedoniyaliklarni ko'plab marta janglarda mag'lub etganlar. Grek va Rim tarixchilari asarlarida Spitamenning qaysi shahar qishlog'idan ekanligi aniq yozilmagan. Ammo u asosan Politamet (Zarafshon) davri bo'ylarida, Maroqand (Samarqand) shahri atroflarida kechgan voqealar tasviri ko'plab tilga olinadi.

Aleksandr qo'shinlari qancha-qancha shaharlarni, yurtlarni osongina bosib olgan, ammo Sug'diyonani egallash ularga oson bo'lmaydi. Ular bu yerda xalqning qarshiligiga uchrab, ko'pdan-ko'p talofat ko'radilar. Spitamen boshchiligidagi jangchilar hech kutilmagan paytda va joylarda paydo bo'lishar, dushmanlarni qaqshatqich zarba berishar va yana tutqich bermay, qutulib ketishar edi. Spitamen jasur, farosatli, tadbirkor, ayni choqda juda hushyor va ziyrak edi. Uning qo'shini O'rta Osiyoning mahalliy aholisi bo'lgan massagetlar, skiflar, saklar, sug'dlar o'ziga birikib harakat qilar edilar. Ular Spitamenni o'zlarining haqiqiy xaloskori deb bilardilar. Spitamen boylikka qiziqmas, qo'lga tushgan o'ljalarni jangchilarga bo'lin berar edi. U nafaqat dushmanlarni, balki sotqinlik qilgan yurtdoshlarini ham ayab edi. Spitamen Aleksandrga O'rta Osiyo qabilalarining nimalarga qodirligini amalda ko'rsatdi. Vatanini, xalqini sevishni, o'z qishlog'ini, shahrini, yurtini ardoqlashni o'z osiyoliklardan o'rganish kerakligini isbotladi.

Spitamenning o'limi haqida ham turli xil rivoyatlar mavjud. Ba'zi rivoyatlarda o'z xotini tomonidan o'ldirilgan deyilsa, ayrimlarida sotqin qabiladoshlari tomonidan vahshiylarcha qatl etilgan deyiladi. Sharqning jasur, yengilmas, vatanparvar, maroqli o'g'loni Spitamenning nomi, uning dushmanga qarshi ko'rsatgan qahramonliklari necha asrlardan beri tildan-tilga, avlod-dan-avlodga o'tib kelmoqda. U haqida, uning qahramonliklari haqida shoir va yozuvchilarimiz tomonidan ko'plab badiiy asarlar yaratilgan. Shaharlarimizdagi go'zal xiyobonlar, ko'rkam ko'chalar uning muborak nomi bilan ataladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni ifodali o'qing va matn mazmunini qisqacha gapirib bering.
2. Spitamenning fazilatlarini aytib bering.
3. Matndagi undoshlarni talaffuzi va imlosiga ko'ra tahlil qiling.

3. Ma'nu mazmunini o'zbek tilida va o'quv tilingizda hikoya qiling.
4. Ma'nuhga e'ishtirgan so'zlarni daftaringizga yozing va ma'nosini izohlang.
5. Hozirgi davrda haqiqiy vatanparvar inson qanday qahramonlik ko'rsatishi mumkin?

Mustaqil o'qish uchun

ABU NASR FOROBIY

Abu Nasr al-Forobiy 873-yili Sirdaryo bo'yidagi Forob shahriga yaqin qishloqda harbiy xizmatchi oilasida tug'ildi. U boshlang'ich ta'limni Forob va Buxoro shaharlarida olib, boshqa shaharlarda mashhur olimlardan tahsil olgan. U Bag'dodda falsafiy ilmlarni, ayniqsa yunon olimlarining falsafasini, ko'plab boshqa fanlarni chuqur egalladi. Forobiy ko'p yillar Buxoroda yashab, ilm bilan shug'ullanadi va 950-yili shu yerda vafot etadi.

Forobiy matematika, tibbiyot, astronomiya, kimyo, mantiq, musiqashunoslik, boshqa boshqa fanlarga doir 160 dan ortiq ilmiy meros qoldirgan. Ammo boshqa o'qi qirqa yaqini bizgacha yetib kelgan. Forobiy asarlarida ijtimoiy hayotda jamiyatning shakllanishi, rivojlanishi, davlatni boshqarish usullari, diniy munosabatlar, etika, siyosat, psixologiya, tabiatshunoslik hamda falsafaga doir muhim masalalar keng yoritilgan. Forobiy tarixda Aristoteldan so'ng "ikkinchi Aristoteli" deb tan olingan olimdir. Uning asarlari XII asrdan boshlab qadimgi yunon va lotin tiliga, keyinroq ingliz, fransuz, nemis, fors, turk, rus, urdu, o'zbek, arab va boshqa tillarga tarjima qilingan.

Forobiy arab mamlakatlarida mashhur arab mutafakkiri sifatida e'zozlansa, Forobda mashhur turkiy olim sifatida yuksak qadrlanib kelingan. Forobiy til fanidan, kitob mutolaa qilishdan hech charchamagan. Ma'lumotlarga ko'ra, u 70 dan ortiq tilda erkin so'zlashgan. Bir asarni tushunib yetmagunicha u boshqa o'qishdan ham zerikmagan. Forobiy Aristotelning barcha falsafiy, tibbiy, falsafiy nazariy asarlariga, Ptolomeyning osmon jismlari harakati, Aleksandr Afandiyaning ruh va psixologiyaga oid, Evkledning geometriyaga, Galenning tibbiyotga, Platon va Gippokratning asarlariga ilmiy talqinlar yaratgan. XII-XIII asrlarning yirik tarixchisi Bayhaqiy: "Abu Nasr o'z ta'limoti evaziga "ikkinchi Aristoteli" deb nom olgan. Islomda unga teng keladigan odam dunyoga kelgan emas", deb yozgan edi.

1970-1971-yillarda Forobiyning ona yurti - O'rta Osiyoda uning 1100 yillik qishloq sanasi keng nishonlandi. Uning hayoti va ilmiy faoliyatiga bag'ishlangan xalqaro anjumanlar o'tkazilib, ko'plab ilmiy ishlar, kitoblar nashr etildi. Hozirgi kunda uning ilmiy merosi oliy o'quv yurtlari va ilmiy tekshirish institutlarida chuqur o'rganilmoqda. (Хамиджон Хомидий. "Кухна Шарқ даргалари". Бадиий ва илмий асарлар. Тошкент: Шарқ, 2004. 25-б.)

ABU RAYHON BERUNIY

Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad Beruniy 973-yili Xorazmning Kat shahrida tug'ilgan. Ayrim manbalarda Beruniyni Kat shahrining tashqarisida

tug'ilgan, shu sababli uni "Beruniy", ya'ni "tashqarilik" degan taxallus atashgan deyishadi. Beruniy yashagan davr Xorazm va butun O'rta Osiyo arablar hukmronligidan ozod bo'lgan paytiga to'g'ri keladi. U dastlabki chiqish keng qamrovli ma'lumotni Xorazmning yirik madaniyat hamda savdo markazi Urganj shahrida oladi. Beruniy arab, sug'diy, fors va qadimgi yahudiy tilini yaxshi bilgan. U buxorolik buyuk olim Abu Ali ibn Sino bilan yaqin do'stlikda ilmiy aloqada bo'lgan. Beruniy 18 yoshidan boshlab Xorazm rasadxonasida kuzatishlar olib borgan. 19 yoshida esa "Ajdodlarimiz xotirasi" nomli bo'sh asarini yozgan. Shohlarning o'zaro urushlari iste'dodli olimning bir joyda yashashi ilmiy ishlar bilan shug'ullanishiga to'sqinlik qilgan. U o'z yurtidan uzoqlarda Bag'dodda, Hindiston va boshqa mamlakatlarda yashab, dunyo ilm ahlini ham qoldirgan ilmiy asarlarini yaratgan.

Beruniy barcha ko'rgan narsalari va kuzatgan hodisalari, olib borgan kuzatishlari asosida 150 dan ortiq asarlar yozib qoldirgan. Ularda matematika, astronomiya, fizika, geografiya, kartografiya, umumiy geologiya, mineralogiya, botanika, farmakologiya, tibbiyot, iqlimshunoslik, etnografiya, tarix, tabiiy filologiya kabi ko'plab fanlarga oid qimmatli ilmiy xulosalar yoritilgan. U birinchi bo'lib Yerning Quyosh atrofida aylanishini aytgan. Yer aylanishining uzunligini aniqlab bergan. Uning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" nomli asarida ko'pgina xalqlarning islom dinigacha bo'lgan tarixi, madaniyati, kalendarlari haqida ajoyib ma'lumotlar berilgan. Ayniqsa, uning "Hindiston" nomli asarining Hindistonning ilk o'rta asrlar tarixiga doir muhim manba hisoblanadi.

Abu Rayhon Beruniy 1048-yili 75 yoshda vafot etdi. Beruniy o'zining ko'plab asarlari bilan jahonning eng buyuk olimlari safidan o'rin oldi. U shu birinchi bo'lib Yerning yumaloq shaklida ekanligini aniqladi, uni 5 metr keladigan globus yasadi, dunyo xaritasini chizdi. Oy va Quyoshning tutulishi sabablarini izohladi, dunyoning qayerida qanday boyliklar borligini aytib berdi. Uning asarlarida dunyoning ko'pgina tillariga tarjima qilingan hamda ko'plab nusxalarda nashr etilgan. Buyuk olimning tug'ilganiga ming yil to'lishi butun jahon fan va madaniyati tarixidagi katta voqea sifatida keng nishonlandi. Bobokalonimizning nomi abadiylashtirilgan. Respublikamizdagi bir qator o'quv yurtlari, maydonlar, xiyobonlar, ko'chalar uning nomi bilan atalgan. ("Ўзбекистон - буюк алломи", *Биринчи китоб. Тошкент, "Маънавият", "Мовароуннахр", 2001, 127-б.*)

ABU ALI IBN SINO

Abu Ali ibn Sino 980-yili Buxoro shahri yaqinidagi Afshona (hozirgi Peshku tumani) qishlog'ida tug'ildi. Uning bolalik va o'smirlik yillari Buxoro shahrida o'tdi. U yoshligidan o'z davrining buyuk olimlari asarlarini o'qib o'rgangan. 16 yoshida ilm-fanning ko'pgina sohalarini egallab iste'dodli tabiiy shifosi sifatida taniladi. Og'ir dardga chalingan Buxoro shohi Mansurni davolab, buni davolovchi evaziga shohning boy kutubxonasidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Yana tabib bu yerda o'z bilimini yana-da boyitadi.

Ibn Sino Buxoroda uzoq yashamadi. Zamonning notinchligi tufayli

Arxaik soʻzlar - hozirda mavjud boʻlgan narsa-hodisalarning eskirib qolgan atamalaridir. Bunda soʻz eskiradi, lekin tushuncha eskirmaydi, u boshqa soʻz bilan ifodalanadigan boʻlib qoladi. Bunday soʻzlar isteʼmoldan chiqish arafasida boʻlgan. Hozirgi tilda sinonimi boʻlgan soʻzlardir. Masalan: bitik (kitob), ulus, budun (oʻtmiz) oʻtmiz (koʻkrak) kabi.

 46-mashq. Pirimqul Qodirov qalamiga mansub “Humoyun va Akbar” tarixiy romanidan keltirilgan quyidagi dialogni oʻqing va eskirgan soʻzlarni daftaringizga koʻchiring.

Meʼmor Akbar chizgan xomaki suratga koʻz tashlar ekan:

- Tasanno, amirzodam! – dedi. – Faqat ijozat boʻlsa bitta mulohaza aytsam...

- Marhamat, mavlono.

- Bu rasmda siz maqbara devorini toʻgʻri yer yuzasidan koʻtargan. Samarqand-u Hirotda shunday qilish mumkin. Chunki u yoqlarda yer osti shuncha yaqin emas. Amir Temur dahmasi ham yer ostiga qurilgan. Ammo Dehli yomgʻirlar koʻp boʻlgʻay, yer osti suvlari yuqori koʻtarilib, dahmaga kirib ketgan uchun, uni balandroq joyga oʻrnatmoq darkor. Oʻshanda maqbara sahnini yer yuzasiga besh-olti gaz baland turgay.

- Demak, maqbara bundan ham yuksakroq koʻtarilgay, shundoq ham koʻradi begim.

- Ayni shunday.

- Qancha baland boʻlsa shuncha yaxshi, - dedi Akbar. – Dehlining eng muhim obidasi shu boʻlmogʻi kerak.

47-mashq. Quyidagi berilgan soʻzlarning tilning qaysi leksik qatlami mansubligini aniqlang.

foytun, yasovul, taxt, kanizak, dinor (tilla pul), chaqirim (1 km), toshchaqirim – 8 km), gaz (71 sm), botmon (176, 128 kg), misqol (4,25 g.), munim (muntiyin).

48-mashq. Ibn Sino qalamiga mansub quyidagi sheʼrni ifodali oʻqing va maʼnosini izohlang. Sheʼrda qoʻllanilgan arxaik soʻzlarni daftaringizga koʻchiring.

Otalik xizmati nimadir bilsang:

Bor-yoʻgʻin farzandga bermak beminnat.

Lek otadan oʻpka qilmasun farzand,

Zamona keltirsa boshiga kulfat.

Qaro yer qaʼridan to avji Zuhal -

Koinot mushkulin barin qildim hal,

Koʻp mushkul tugunni angladim, yechdim,

Yechilmay qolgani birgina ajal.

Olamning sayriga qoʻydimki qadam,

Qarshimda namoyon boʻldi har ne bor.

Hayratimda qoʻlim tutgan soqoldan

Boshqa biror narsa boʻlmadi oshkor.

May mastga dushman-u hushyorga yordir.

Ozi taryok, ko'pi bir zahri mordir,

Ko'p bo'lsa zarari oz emas uning,

Oz bo'lsa undan ko'p manfaat bordir.

■ **Waqif.** Quyida “Mehrobdan chayon” romanidan olingan parchada

Ushbu namoyir mirzo bo'lishning uchinchi yilida Anvar juda katta e'tibor

Ittifoqiy saroy muftilari, saroy shoirlari, saroy muftilari, bosh

Abdumajid Rajabbek, hatto xonning o'zi ham e'tirof qilar edilar.

Qiziq qo'lliq. Shevaga xos so'zlar - ma'lum hududdagina ishlatilib,

...da yashovchi kishilarga tushunarli bo'lgan so'zlardir. Masalan,

momola momo (buvi), *gashir* (sabzi), *movak* (tuxum), *o'jak* (buzoq),

chumchug), taka (yostiq), hovva (ha); farg'onacha shatta

valish (chkom) pagir (chelak); buxorocha kallapo'sh (do'ppi), inak

1. otasi (ota), toshkentcha ada (ota), dodo (bobo).

8. 10-mashq. Tilning leksik qatlamlariga oid bo'lgan quyidagi matnni

■ Matnning ahusnixat bilan ko'chiring. Matn mazmuniga mos ravishda

...and nothing.

Yangi paydo bo'lgan so'zlar - fan, texnika va san'atning rivojlanishi bilan

... paydo bo'lgan tushunchalarning nomlarini ifodalovchi so'zlardir:

... fermer, teleminora, kompyuter, disket, sayt, fayl, chip, shou,

Jargon soʻzlari (fransuzcha jargon – “buzilgan til” degani) - qiziqishlari,

... umumiy bo'lgan odamlar (saroy aristokratiyasi, savdogarlar,

labalar, o'quvchilar) tomonidan ishlatiladigan so'zlardir: *oftobi olam*.

1) *itih* (muruch), *ellik olti* (ipak), *gaychi* (revizor) kabi.

1.0.0 SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI

41-mas'ala. Quyida berilgan matnni o'qing. Leksik (atash) ma'noga ega

...dan kami ajraring.

Uu hatda ikkinchi lofchining uyiga kelib dedi:

Shunga bir gilamni sovg'a qilib keltirdim, uning bir uchi bu yerda bo'lsa,

...bamarqandda turibdi.

Bilimchi lotchi unga darhol javob berdi:

Rahmat, yaxshi qilibsan, mehmonxonadagi gilamning ozgina yeriga o't

Buyan edi, sen sovg'a qilgan gilamni o'shanga yamoq qilaman.

 52-mashq. Nuqtalar o'rniga o' yoki u tovushini qo'yib ko'chiring. Arxaik so'zlarni aniqlang. Qator kelgan unlilar qatnashgan so'zning ma'nosini ta'kidlagan tagiga chizing.

Ibn Sinoning ilk tahsil olgan ustози

Ibn Sinoning ilm sohasidagi dastlabki ...stози Ab... Abd...Illoh ... b...lgan. U Notiliy q...lida mantiq, handasa (geometriya) va falakiyotni ... va ba'zi falsafiy masalalarda ...stozidan ham ...zib ketadi. ...stози uning y...qori baho berib, yana-da ch...qurroq ilm olishni tayinlaydi.

Ab... Ali tinmay mutolaa qilib, turli ilm sohalarini ...zlashtirishga kirishadi. U m...siqa, optika, kimyo, fiqh kabi fanlarni ...qiydi, xususan, tabobatni ...rganadi va bu ilmda tez kamol topa boshlaydi. ((Йўлдошхон Исаев. Абдубакр ибн Сино. Тошкент. "Tafakkur". 2011. 5-бет.))

 53-mashq. Quyidagi so'zlarni tarixiy va arxaik so'zlarga ajratib ustunga yozing.

bilga, ulus, hoqon, yuzboshi, budun, tilmoch, bitik, mirshab, dard, qalandar, amir, qul, cho'ri, kanizak, o'lpon, sovut, paranji, mirza, zindon, qon

54-mashq. Quyidagi so'zlar ishtirokida gaplar tuzing va daftaringizga yozing.

Ma'nodosh so'zlar (Sinonimlar)	Paronim so'zlar	Qiyin so'zlar
Ko'krak, ko'ks, bag'ir, siyna, to'sh	Davo-da'vo (shifo-talap)	Armug'on
Lavozim, mansab, amal, o'rin.	Ganj-ganch (boylik-ganchkorlik)	Baqamti-yul
Maslahat, kengash, mashvarat.	Jayron-jiyron (ohu-otning turi)	Bot-tez
Maqsad, niyat, muddao.	Jodi-jodu (asbob-sehr)	Bexirad-bevafo
Mujimoq, kemirmoq, g'ajimoq.	Kechinma-kechirma (ichki tuyg'u-boshidan kechirganlari)	Dushvor-qiyin
		Dom-tuzoq

8-DARS

MATN: MUZEYLAR – O'TMISH VA KELAJAK ORASIDAGI O'ZGARISHLAR

Muzeylar tarixiy yodgorliklarni asrovchi, saqllovchi, o'rganuvchi va xalqni ta'lim beruvchi muassasadir. Muzeylar kishilarning o'zlari uchun qadrlil yodgorlik bo'lib qoladigan buyumlarni to'plab, ularni kelgusi avlodlarga qoldirish ehtiyoji natijasida paydo bo'ldi. Muzeylarning turlari juda ko'p. Tarixga, adabiyotga va san'atga, texnikaga, tibbiyotga, hayvonot olamiga, harbiy qurol-yarog kabilarga oid muzeylar mavjuddir. Muzeylar dastlab ibodatxonalarda tashkil

Yerida ko'plab muzeylarning tashkil etilishi XIV–XVII asrlarga to'g'ri keladi. Bu davrdan joy olgan ekspонатlar katta tarbiyaviy ahamiyatga ham ega.

Shu davrda Italiya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Rossiya kabi davlatlarning mashhur muzeylari joylashgan mamlakatlar hisoblanadi. Masalan, Rossiya kabi Peterburg shahridagi Ermitaj, Parijdagi Luvr, Londondagi Britaniya muzeyi, Italiyadagi Uffitsi kabi dunyoga dong'i ketgan muzeylarning asl ashyolari tartibida tarixiy buyumlarning nodir nusxalari saqlanadi. Masalan, Luvrda saqlangan va dastlab qirol saroyi vazifasini o'tagan, hozirda esa dunyodagi eng katta muzeyi hisoblanmish Parijdagi «Luvr» muzeyida qadimgi Misr, Yunoniston va qadimgi Rimda yaratilgan noyob san'at durdonalarining asl nusxalari saqlanadi.

O'zbekiston Respublikasida ham ko'plab muzeylar mavjud. Bu davrdagi ekspонатlar jahonning mashhur muzeylari ekspонатlaridan ham ko'proq. Hozirgi kunda respublikamizda O'zbekiston tarixi davlat muzeyi, O'zbekiston tarixi davlat muzeyi, O'zbekiston san'at muzeyi, O'zbekiston xalqlari muzeyi va san'ati tarixi muzeyi, O'zbekiston sog'liqni saqlash muzeyi kabi muzeylar faoliyat ko'ratmoqda. Birgina O'zbekiston tarixi davlat muzeyining 1996-yildan beri 100 mingdan ortiq tarixiy yodgorliklar mavjud. Ular xalqimizga va chet eldagi O'zbekistonning o'tmish tarixini ko'z-ko'z qilib turadi. Temuriylar tarixi davlat muzeyi 1996-yilda bunyod etilgan. Balandligi 31 metr bo'lgan muzey binosi 1996-yilda qurilgan. Muzey ko'rgazma zalining markazida devorga ajoyib tasviriy san'at ashyolari o'rnatilgan. Unga «Buyuk Sohibqiron – buyuk bunyodkor» deb nom berilgan. Unga «Tug'ilish», «Yuksalish» va «Faxrlanish» nomlari bilan ataluvchi 3 qismdan iborat. «Tug'ilish» qismida Sohibqironning (buyuk bobomiz Amir Temurning) tug'ilish joyi haqida bog'liq urf-odatlar tasvirlangan. «Yuksalish» qismida buyuk Sohibqironning hayotida doimo amal qilgan «Rosti-rusti», ya'ni «Tog'rilik najotdir» qonuni o'z o'zidan oltin harflar bilan yozib qo'yilgan. Shuningdek, bu qismda Sohibqironning vazirlar, harbiy sarkardalar va olimlar bilan o'tkazayotgan maslahatlar aks ettirilgan. «Faxrlanish» qismida esa Amir Temur va temuriylar davri davlatining avloddan avlodga o'tib kelayotganligi g'oyasi tasvirlangan. Jahon tarixidagi muzeylar xalqaro tashkilotga birlashgan. U xalqaro YUNESKO tashkilotidagi «Muzeylar xalqaro kengashi» deb ataladi.

Ekspонат – muzeylarda ko'rgazmaga qo'yilgan buyumlar, rasmlar, hujjatlar, kitoblar. Kolleksiya – muzeylarda saqlanayotgan buyumlarning tartibga solingan to'plami.

Savol va topshiriqlar:

1. Muzeylar qanday vazifalarni o'tashi haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Dastlabki muzeylar qayerda tashkil etilgan?
3. Jahondagi mashhur muzeylar haqida gapirib bering.
4. O'zbekiston muzeylari haqida nimalarni bilasiz.
5. O'zingiz yashayotgan hududdagi muzeylar haqida matn tuzing.

23-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

muzey –	yodgorlik –	buyum –
avlod –	adabiyot –	san'at –
hayvonot –	ibodatxona –	nodir –
saqlanmoq –	tarkibi –	devor –
bunyodkor –	tasvirla –	qirol –

FRAZELOGIYAGA OID MATERIALLAR

IBORALAR

24-topshiriq. Quyidagi birikmalarni bitta so'zga tenglab ko'ring.

Bir yoqadan bosh chiqarmoq – hamjihat, yoqasini ushlamoq – ...
narsani tuyadek qilmoq – ..., timoq ostidan kir qidirmoq – ..., quloq ...
yemoq – ..., qoni qaynamoq – ..., ikki oyog'ini bir etikka tiqmoq – ...
bog'lamoq – ..., oyog'ini qo'lga olib kelmoq – ..., o'tkazgani joy topolmaslik

Eslatib qoling. Iboralar – ma'nosi odatda bitta so'zga teng keladigan ko'chma ma'noda qo'llaniladigan gap yoki so'z birikmalaridir. Masalan: *qovog'idan qor yog'adi – xafa, qo'y og'zidan cho'p olmagan – yuvosh, haqiqat qil sug'urganday – oson.* Iboralar, asosan, so'zlashuv va badiiy uslubda ishlatiladi, rasmiy va ilmiy uslublarda qo'llanilmaydi.

Frazeologiya fraza va logos so'zlaridan olingan bo'lib, fraza – «ibora», logos – «bilim» ma'nosini bildiradi. Ko'rinadiki, frazeologiya iboralar haqidagi bilim.

55-mashq. Berilgan iboralarning antonimlarini topib daftaringizga ko'chiring.

Gapida turmoq, yerga urmoq, ko'ngli bo'sh, tili uzun, yuzi sharoq, do'ppisini osmonga otmoq, ko'kka ko'tarmoq, ichi qora, so'xtasi sovuq, duq kelmoq, qildan qiyiq qidirmoq.

25-topshiriq. Quyidagi nutqda qo'llanuvchi iboralarning shakldoshlik kuzating va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Gap tegdi – gapirishga imkon berildi, gap tegdi – tanbeh eshitdi; joni chiqdi – o'ldi, joni chiqdi – qattiq g'azablendi; boshga ko'tarmoq – qattiq sharoq solmoq, boshga ko'tarmoq – hurmat qilmoq, e'zozlamoq.

56-mashq. Said Ahmadning "Qoplon" hikoyasidan olingan quyidagi parchadan iboralarni toping va daftaringizga husnixat bilan ko'chiring.

Tillayev bilan Qurbonboy orasida yaqinlik paydo bo'ldi. Bir kuni o'z orasida u ro'zg'ordan ortirib, uchastkasining tomini yopolmayotganini aytib qo'ldi. — Ayb o'zimga, yoshligimdan shunaqaman, o'zimga qaramayman, oshiq

— Ha, odam bolasidan shu qolar ekan. Bo'Imasa, o'sha kuni ham, raypoda ham oshnam bor, yuztagina shifer so'rasam, yo'q bo'lmayman. Aslo so'ramayman. — Nechta shifer yetmayapti? — dedi.

Yo'q so'rayib, so'ramang, skladga yuz ellikta shifer yozib bersangiz bo'ladi. O'to bilan shu maqsadda oshna bo'lmaganman. Bunaqa gapni o'zimga ikkinchi qadam bosmay ketaman. Shu-shu bo'ldi-yu, o'sha kuni to'xtab qolib ketdi. Shundoq yaxshi odam garajda mashina yuvib o'lib, uni garaj mudiriga muovin qilib qo'ydi. Uyiga bir yuz saksonta saksonta masha tushirib berdi. Ammo Qurbonboy har tushlikda kelib, mashinani tark qilmadi. Bu orada Tillayevning eski bod kasali ham qoldi. Avvaliga Qurbonboy kelib, uning holidan xabar olib turdi. O'sha kuni bo'lmaydi, pensiyaga chiqing, deb maslahat berishgandan keyin o'sha kuni ariza yozib, ishdan bo'shatishlarini so'radi. Ministrlk uning arizasi bo'yicha boshqa direktor tayinladi. Qurbonboy o'sha kuni kelib, o'sha kuni o'lib chiqib ketdi-yu, qaytib kelmadi. Tillayev Qoplonga qaytib qolgan ekan, to yarim kechagacha ikki ko'zi ko'chada bo'lib, itni o'ziga qoplon bedarak ketdi. Qurbonboy ham qorasini ko'rsatmay qo'ydi. O'sha kuni boshiga yaqin o'ldi. Tillayev hassaga tayanib ko'cha aylangani chiqdi. Bir kuni bo'lmaydi, nariqi betida Qurbonboy Qoplonni yetaklab yuribdi. O'sha kuni yo, Qurbonboy qaramadi. O'sha kuni yangi direktor o'g'lining o'sha kuni o'lib chiqib berayotgan ekan. Tillayevga mashina yuboribdi. Er-tashda. Daryodan kirishlari bilan yo'lakda yotgan Qoplon ularni ko'rib, o'ziga qaytib qolgan.

— Nima qilay? — dedi yangi direktor.

— Nima qilayman, — dedi Tillayev va nariroqda yangi direktorning charm qoplonni berayotgan Qurbonboyga bir qarab, uyga kirib ketdi.

99 mashq. Quyidagi matndan iboralarni topib daftaringizga yozing.

Xalqat bo'yi yonidagi xotinlar oldida yomon o'sal bo'ldi — yer yorilmadi — qoplon kirib ketmadi. Xijolatpazlikning zo'ridan qo'lidagi tuguni tushib qoldi. U zamon nima qilarini bilmay turdi, keyin peshanasi oldidagi o'ymakor qoplon qaytib boshlagan qo'li bilan asta itarib, yalinuvchi tovush bilan iltijo qildi.

— Ha, Maston xola, eshon oyim, unday qilmang, aylanay...

— Yo'q! dedim ko'zimdan! Hali zamon burningdan qora qoningni qoplon, piven o'lgur!

— Ha, tovuq tovush Xadicha buvining quloqlariga bolg'adek urilibgina qolmay, qoplon, qalloga minglarcha igna ham bo'lib sanchildi. U zir-zir titrab, qaqshab qoplon qaytib qoldi.

— Aylanay Maston xola! Quloq soling gapimga axir, jon xola...

- Bor, bor! Sen qoracha qaysi yuz bilan nevaramga sovchi bo'lib? Payg'ambar suyagimni xorlab meni el oldida oyoqosti qilding-ku, betamam men bu notavonning gapiga quloq ham solarmishman? ...

"FARG'ONA TONG OTI"

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

58-mashq. Quyidagi matnni o'qing. Mazmuni bo'yicha fikr bildir. Matnda qo'llanilgan iboralarni toping.

ISKANDAR HAQIDA HIKOYA

Barcha iqlimlarni egallagan Iskandar butun jahon mulkiga sulton bo'lib yurib olmagan biron yeri qolmadi. Hatto dengizlar-u ummonlargacha uning qo'liga kirdi. Qullig'ini shohlar ixtiyor qilib, qulluq qilish ularga iftixor bo'lib qoldi. Shoh, ham valiy, ham payg'ambar bilimlar sohasida tengsiz olim bo'lib, bu ishini davom ettirib, jahonni ko'rsatadigan jomlar ijod qildirdi. Yetti ko'k bo'yli muyassar bo'lib, ham yetti iqlim unga bo'ysundi. Shunchalik davlati shavkat baxt bo'lsa ham bu dunyoni tark etar ekan, ko'p ojizlig-u bo'yli ko'rди, ko'plab ovoraliklar unga duch keldi, ketar chog'i oldida amir xizmatchilari ham bo'lmadi. Ularning barchalari yashil bog'da qolib, o'z tuproq ichiga kirdi. Narigi olamga jo'nash chog'ida ichini bu xil so'zlar bo'shatdi: "Kim bu nafas bejon holda jo'nar ekanman, shunday vasiyat qildim: "Mening jonim uzilgach, oh bilan olamni qaro aylab qabr tomon olib ekansizlar, tobutim yonidan bir qo'limni chiqarib qo'yinglar, to bu qo'lga kichik nazari tushsa, unga ibrat ko'zi bilan boqsин. Bilsinkim, yetti kishvar shoh falak mushkillarini hal qila olgan shoh bu makondan jismida jon yo'q bo'lgan bo'sh qo'li bilan ketyapti. Jahon mulkini havas qilgan kishiga shu tajriba, ko'rsatma yetarlidir".

"Hayratul"

 59-mashq. Matnni o'qing. U va o', x va h tovushlari ishtirok etgan so'zlarni daftaringizga ko'chiring va imlosini eslab qoling.

TEMURIYLAR TARIXI DAVLAT MUZEYI

Temuriylar tarixi davlat muzeyi 1996-yil 18-oktabrda ochilib Toshkentdagi Amir Temur xiyobonining shimoli-g'arbiy tomonida barpo etildi.

Muzeyning tashqi ko'rinishiga alohida e'tibor berilgan. Salobati uchun gumbazi, ustunlari unga ko'rk berib turibdi. Bino uch qavatdan iborat. Hatto birinchi qavatda xazinaxonalar, kutubxona, majlislar zali, chiptaxona, garaj, ma'muriyat, texnik vositalar uchun xonalar joylashgan.

Ikkinchi qavatdagi ekspozitlarda qadim zamonlarga borib taqalib tariximiz haqida hikoya qilinadi. Devorga ishlangan tasvirda Amir Temur va uning

bu taymlar berilgan. Muzey majlisxonasida uchrashuvlar, ekran
dani yozuvchi ko'rsatuvlar namoyish etiladi.

Shahda Amir Temur va temuriylar tarixi bilan bog'liq eksponatlar
qilgan. Ular me'moriy obidalar, kulolchilik, misgarlik, zargarlik
sohasidan iborat. Bu yerda uchta televizion ekran joylashtirilgan
shahar davridan ma'lumot beruvchi filmlar namoyish etiladi.

Quyidagi iboralarni bitta so'zga tenglang va gaplar tuzing.

bochi oamonda –

qo'zi qulog'ida –

qo'ldi yuvib qo'ltiqqa urish –

batadani pir bo'lish –

bayti uchib ketdi –

9-DARS

MAIN TOSHKENT – MAMLAKATIMIZ POYTAXTI

Shahar qadimda "Choch", "Shosh" nomlari bilan atalgan. XI asrdan
shahar boshlangan. Toshkent geografik jihatdan qulay yerda
qilgan sharoiti ham mo'tadil bo'lganligi uchun dehqonchilik va
qilgan. Qadimgi Toshkentning atrofi baland va qalin devorli
qilgan edi. Shaharning bo'yi ham, eni ham 6-7 kilometr uzunlikka
qilgan. Yana ma'malar va arxeologik tadqiqotlar shaharning yoshi 2000
qilgan ta'kidlaydi.

Shahardan tashqarida eng sersuv yerlar o'zlashtirilib, obod etilgan.
shahar va g'allaga zoriqmagan.

Shahar o'zaro urushlar, qo'zg'olonlar, ko'chmanchi qabilalar hujumlari
shahar marta vayron qilindi va qayta tiklandi. XIII asrgacha Toshkent
shahar shahardan iborat bo'lib, atrofi bir necha qator mudofaa devori
qilgan. Shaharda kulolchilik, o'q-yoy, gazlama, charm mahsulotlari
qilgan. XV-XVI asrlarda Toshkentda yirik tarixiy ansambllar
qilgan. XVIII-XIX asrlarga kelib, shahar yana-da kengaydi va hududi 15
qilgan. Shahar to'rti daha va yuzlab mahallalarga bo'lingan. Shaharga
qilgan.

Shahar 1930-yildan O'zbekistonning poytaxti deb e'lon qilindi. Shu yillar
shaharning qiyofasi tubdan o'zgardi. Tor, qing'ir-qiyshiq ko'chalar
qilgan va qilganlashirilgan yorug' xiyobonlar barpo etildi, ko'p qavatli
qilgan. Avval, 1966-yilgi zilziladan so'ng Toshkent tanib bo'lmas
qilgan. Shahar maydoni kengaydi, uning chegarasidan 67 kilometrli
qilgan. 1977-yili O'rta Osiyoda yagona bo'lgan Toshkent metrosi
qilgan. 1983-yili bo'yi 375 metrli ulkan teleminora qurildi. 18 qavatli
qilgan. Alaburt uyi, "Paxtakor", "Bunyodkor" stadionlari, "O'zbekiston",
qilgan mehmonxonalar, Navoiy, Muqimiy, Hamza teatrlari, Xalqlar

do'stligi saroyi, Rassomlar uyi, Oliy Majlis, Senat, Milliy bank binolari, A va adabiyot muzeylari Toshkentni yana-da ulug'vor ko'rsatadi.

Yirik ilmiy va ma'rifat markazi hisoblangan poytaxtimizda O'zbek Fanlar akademiyasi, o'nlab ilmiy tekshirish institutlari, 40 ga yaqin oliy yurtlari, 20 ga yaqin muzey, 700 ga yaqin kutubxona, o'ndan ortiq teatr va madaniyat saroylari, yuzlab kinoteatrlar mavjud.

Toshkent mamlakatimizning ulkan sanoat markazi bo'lib, bu yerda ko'p ortiq yirik zavod va fabrikalar muntazam ishlab turibdi. Toshkentda mashinazor, yengil va oziq-ovqat sanoati tez rivojlanmoqda. Poytaxtimizdagi to'qima, trikotaj kombinatlari, traktor, samolyotsozlik zavodlari, boshqa davlat va hamkorlikda ochilayotgan qo'shma korxonalar ishlab chiqarayotgan mahsulotlar jahon bozorida o'z xaridorini topmoqda.

Toshkent sharqda rivojlangan shaharlardan biri bo'lib, bu yerda ko'p ijtimoiy taraqqiyot, tinchlik, ekologiya, fan va texnika, madaniyat, sport boshqa sohalariga bag'ishlangan o'nlab xalqaro anjumanlar, sport musobaqalari o'tkaziladi. Toshkent ko'p millatli ulkan shahar bo'lib, hozir unda 2,9 million ortiq aholi yashaydi. Uning chiroyi kundan kunga ortib boryapti.

Savol va topshiriqlar:

1. Matn bo'yicha lug'at tuzing.
2. Matnning birinchi xatboshisini tarjima qiling.
3. Matnda qo'llangan sinonimlarni aniqlang.
4. Matnning mazmunini o'zbek tilida gapirib bering.
5. Matndan ijodiy foydalangan holda "Poytaxtga sayohat" mavzida mustaqil matn tuzing.

26-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

mo'tadil -	qulay -	iqlim -
chorvachilik -	qo'rg'on -	uzunlik -
sersuv -	meva -	sabzavot -
g'alla -	charm -	zilzila -
kutubxona -	to'qimachilik -	hamkorlik -

FRAZELOGIYAGA OID MATERIALLAR

Erkin va turg'un birikmalar

Eslab qoling. Nutqiy jarayonda fikrimizni bayon qilish uchun erkin va turg'un birikmalardan foydalanamiz. Masalan, *Toshkentdagi istiqlol davri bo'lgan inshootlarni ko'rib og'zim ochilib qoldi. Bobom to'g'ri aytadilar, bilganini pari bilmas.* Bu gaplarda (*og'zim ochilib qoldi, qari bilganini pari bilmas*) so'zlovchi tomonidan nutqqa tayyor holda olib kiritilgan iboralar maqollarni ko'rsatish mumkin.

birlikdagi soʻzlarning bogʻlanishi erkin birikma yoki gap boʻlinishidan farq qilmaydi: ularning barchasida soʻzlar bogʻlanadi, biroq: a) erkin birikmadagi yoki gapdagi bogʻlanish faqat bitta paytda sodir boʻladi; frazemadagi bogʻlanish esa bir nechta avval yuzaga kelib, turgʻunlashib qoladi, inson xotirasida va fikrida saqlanadi; b) erkin birikmadagi yoki gapdagi soʻzlarni oʻzaro almashtira oladi: «keng koʻcha» birikmasi oʻrinda «tor koʻchani, amon oʻqiyman» gapi oʻrinda «men ishlayman» gapini oʻrniga, ammo «yulduzni benarvon urmoq» birikmasi oʻrinda «yulduzni urmoq, yulduzni shotisiz urmoq», «yulduzni beshoti urmoq» gapini qoʻyib olmaydi. Shuni ham taʼkidlash lozimki, har qanday turgʻun frazema boʻlmaydi. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti turgʻun konstruksiyadir, ammo toʻgʻri maʼnoli turgʻun konstruksiya gapini frazema hisoblanmaydi. Frazema yaxlit holda koʻchma maʼno beradi.

14. Turgʻun birikuv-xalq tomonidan, erkin birikuv esa bir kishi tomonidan boʻladi.

15. 11-masala. Quyidagi gaplarda ajratib koʻrsatilgan birikmalarni erkin birikma tomonidan ajratib va faqat turgʻun birikmalar qatnashgan gaplarni ajratib koʻchirib.

16. Matndagi bir shingilni yedim – Bir shingil hazil boʻlsa yoʻq demas edim. Uning oʻz yigʻiti oʻzi qovruildi – Dilnoza aybini tushinib oʻz yigʻiti oʻzi qovruildi. Uning mavzuni oʻquvchining qulogʻiga quydi – Shifokor dorini oʻz yigʻiti qovruildi. Uning koʻzlari yaxshi koʻradi – U onasini juda yaxshi koʻradi. Uning oʻz yigʻiti tomondan isitmasi tushib koʻzini ochdi – Doʻstim hamma gapni koʻzini ochdi.

17. 12-masala. Quyidagi matnni oʻqing va ogʻzaki hikoya qilib bering. Matndan ajratib koʻchirib gapni erkin birikmalarga ajrating.

TOSHKENT HAYVONOT BOGʻI

Toshkent tumani hududi, Bogʻishamol koʻchasi, 232- “A” manzilda 1984-yil Oʻrta Osiyo davlat universiteti (SAGU) olimlari tomonidan Toshkent Hayvonot bogʻi tashkil etilishiga Turkiston general-gubernatori tomonidan vilyayati gubernatorining Sadoviy (hozirgi Oʻzbekiston ovozi) tomonidan joylashgan dala bogʻi hamda knyaz Nikolay Konstantinovich tomonidan Romanov uyi hovlisida, «Xiva» kinoteatrda koʻngilxushlik uchun joylashgan yirtqich va yirtqich hayvonlar, qushlar asos boʻlgan.

1984-yilning mart oyida Turkiston general-gubernatorligi bogʻi oʻrinda Toshkent bogʻi tashkil etilib, tajriba va ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish uchun Toshkent davlat universiteti tasarrufiga berildi. Universitet olimlari tomonidan Toshkent bogʻi hududida hayvonlar koʻrgazmasi tashkil etilib, uning negizida Toshkent hayvonot bogʻi tashkil etilgan. Toshkent hayvonot bogʻi tashkil

etilishida universitetning zoolog olimlari N. A. Kayzer, N. N. Kuznetsov, Trizna singari olimlarning xizmati katta bo'lgan. 1938-yil Toshkent hayvonot bog'i mustaqil muassasa sifatida to'liq shakllanib bo'lgach, sobiq Sirdaryo gubernatorining bog'iga ko'chirilgan.

O'zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilingan «Flora va faunaning yashash borayotgan turlari bilan xalqaro savdo qilish to'g'risida»gi xalqaro Konventsiya (SITES) talablari ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 1-apreldagi «Biologik rang-baranglikni saqlash bo'yida milliy strategiyasi va harakatlar rejasi to'g'risida»gi 139-sonli qarori Toshkent hayvonot bog'ining asosiy me'yoriy hujjati hisoblanadi. Har tomonlama sharoitlar yaratish maqsadida, mustaqillik davrida zamon talablari Toshkentning shimoliy-sharqida, Botanika bog'i yonida yangi Toshkent hayvonot bog'i hududi bunyod etildi.

Yangi hudud tarkibida ma'muriy bino, akvarium, terrarium, maymunlar to'xona, mayda sut emizuvchilar, insektariy pavilonlari, sut emizuvchi qushlar, suvda suzib yuruvchi qushlar, tuyoqlilar va filxona volyerlari tashkil etildi. Yangi Toshkent hayvonot bog'ining ochilishi marosimi 1997-yil 1-avgust kuni bo'lib o'tdi. Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2008-yil 28-yanvar kuni «Toshkent hayvonot bog'i kolleksiyasini yana-da boyitish chora-tadbirlari to'g'risida» qarori qabul qilindi. 2010-yilning 1-yanvar holatiga ko'ra, Toshkent hayvonot bog'ida noyob hayvonlar, qushlar, baliqlar turi 450 tani, ulardan umumiy soni esa 5000 tani tashkil etdi. Hayvonot bog'ida «Qizil kitob»ga kiritilgan sut emizuvchilar, sudralib yuruvchilar, qushlar, baliqlar, yovvoyi va yillik hayvonlar oilasiga mansub qator hayvonlar turi saqlanadi.

 63-mashq. Quydagi o'zbek xalq ertagini o'qing va mazmuni so'zlab bering. Ertak matnidan iboralarni aniqlab daftaringizga ko'chiring.

TULKINING JAZOSI

Kunlarning birida bir gala tovuq tulkining ustidan ayiqqa arz qilib bo'ldi. — Taqsir, tulkining dastidan kun ko'rolmayapmiz. U hech kimdan tormaydi. Hatto sizning ham yuz xotiringizni qilib, bir og'iz so'ramay, tovuqni qirgani-qirgan.

— Voy, yaramas-ey, — debdi ayiq g'azablanib. — Men u muttahaarning ta'lim beraman.

U darrov tulkini chaqirtirib kelibdi. — Men sizning biqiningiz yerga botgan deb paryostiqlik qilish tashvishi bilan yurgan edim, — debdi tulki va qo'ltip bosh yostiqlikni darrov ayiqning yonboshiga qo'yibdi. — Bu miyasi yo'q tovuqlar sizning g'amingizda yurganimni bilmay, ustimdan arz qilishibdi. Ayiq yostiqlikni tovuqlarga o'shqiribdi. —Qani, ko'zimdan yo'qolinglar. Ikkinchi bunaqa bo'lgan gap bilan miyamni qotirmanglar. Shu kuni kechasi yana ikki tovuqning quribdi. Tovular endi bo'rining oldiga arzga borishibdi. — Tulkining chekayapmiz. Yordam bering, — deyishibdi ular. Bo'ri shu zahoti tul

11. **Ushirish.** Ho'ri janoblari, men tuni bilan mijja qoqmay sizga paryostiq qo'yibdi. – Tulki to'ringning yonboshiga yostiq qo'yibdi. – Bu nodonlar sizning yonboshingizni bilmay, ustimdan arz qilishibdi.

12. **Ushirish.** Tovuqlarni uringtirib quvibdi. «Tulki o'z ishini bilib qiladi», deb aytdi. Ho'ri tuni kechasi uch tovuqning sho'ri quribdi. Ertasiga tovuqlar tozi to'rt bo'libdi. Tulki unga ham paryostiq olib boribdi. Biroq tozi it yostiqqa qo'yibdi.

13. **Ushirish.** Itlarning sho'rini quritinglar, – degan ekan, itlar tulkini rosa quritdi. – Uni cho'lga quvinglar. Bo'lmasa u tovuqlarni qiyratib, patidan to'rt bo'lib, ishini bitirib yuraveradi. Shu-shu tulki cho'lga badarg'a bo'ldi. Akabari tozi idan qo'rqib haligacha u bor joyga yaqin yo'lmas ekan.

14. **Ushirish.** Quyidagi maqollarni o'qing va ma'nolarini izohlang.

Azilarning ko'ngli qurtova tilar.

Itloda xo'roz qichqirar,
Mozanada — so'fi.

Dyunqisiz qatiq uyumas,
Achitqisiz — qimiz.

Itlak munchoq toj bo'lmas,
It uzumi tok bo'lmas.

Yung olaman desang, jaydari,
Itay bo'laman desang, hisori.

Bir yil tut ekan kishi
Qinq yil gavhar terar.

III. O'QOVCHILAR VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

15. **Ushirish.** Quyidagi tez aytishni o'qing va bir nafasda aytib ko'ring.

Q'ani g'ildirakni g'izillatib g'ildiratdi.

Pil fiantanga cho'mildi, faqat yarmi ko'mildi.

Oq choynakka ko'k qopqoq,
Ko'k choynakka oq qopqoq.

16. **Ushirish.** Quyidagi tasviriy ifodalarni daftaringizga yozing va yod

Charm qo'ldop ustasi – mashhur bokschi
 Yaylov bahodirlari – cho'ponlar
 Qalam ahli – ijodkorlar
 Qahramon ona – 10 va undan ortiq farzandning onasi
 Hayotning birinchi bobi – Ona
 Vatan posponlari – askarlar
 Jufti halol – yor
 Yurt boshi – prezident
 Afsonaviy qush – semurg'
 Baxt qushi – Humo
 Bahor elchilari – qaldirg'ochlar

 66-mashq. Quyidagi matnni o'qing. Bosh harflar imlosiga e'tibor bering. H va x undosh tovushlari bilan boshlanuvchi so'zlarni daftaringizga husnixat bilan ko'chiring.

MUSTAQIL DAVLATLAR HAMDO'STLIGI

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligining tashkil topishi. 1991-yil 8-dekabrda Minskda uch slavyan respublikasi - Rossiya, Ukraina, Belarus rahbarlari B.Yelsin, L.Kravchuk, S.Shushkevichlarning uchrashuvi bo'ldi. O'sha kuni Belovejskoye Pushcheda uch davlat boshliqlari Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH)ni tuzish to'g'risida Shartnoma imzoladilar. Shartnomada yagona iqtisodiy makon, yagona valyuta va moliya-bank sistemasi bo'ladi, fan, ta'lim, madaniyat boshqa sohalarda hamkorlik qilinadi, tashqi siyosat, armiya sohasidagi siyosat kelishilgan holda yuritiladi, deb belgilangan edi. Hujjatda SSSRning mavjudligi, SSSR Konstitutsiyasi to'xtatiladi, deb e'lon qilindi.

Ukraina, Belorussiya, Rossiya parlamentlari MDHni tuzish haqida shartnomani ratifikatsiya qildilar va 1992-yil 30-dekabrda SSSRni tuzish to'g'risidagi shartnomani bekor qildilar.

Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston Prezidentlari MDHga uni ta'sis etuvchilar ro'lidagi kirishga tayyor ekanligini bildirdilar.

1991-yil 21-dekabrda Rossiya (B.Yelsin), Ukraina (L.Kravchuk), Belarus (S.Shushkevich), Qozog'iston (N.Nazarboyev), O'zbekiston (I.Karimov), Qirg'iziston (A.Akayev), Tojikiston (R.Nabiyev), Turkmaniston (S.Niyozov), Ozarbayjon (A.Mutalibov), Armaniston (Ter-Petrosyan), Moldaviya (M.Snegur) davlat boshliqlarining kengashi bo'ldi. O'sha kuni 11 davlat boshliqlari Belovejskoye Pushche shartnomasi yuzasidan protokolni imzolab, «Teng huquqli va ahdlashayotgan oliy tomonlar» maqomida MDH tashkil etildi.

 67-mashq. Quyida berilgan she'rni ifodali o'qing va yod oling. Matndan erkin va turg'un birikmalarni toping hamda daftaringizga husnixat bilan ko'chiring.

“Onajon”

Goho sizning borligingiz unutdim,
Yo'llarimda zorligingiz unutdim.
Umidlari kesilgan bu dunyoda
Yolg'iz umidvorligingiz unutdim.
G'animatim, omonatim — onajon.

Oshno topdim, va lekin do'st topmadim,
Oq ko'ngilli bir qorako'z topmadim.
Shamollarga sovurdim gul so'zlarni,
Lekin Sizga bir shirin so'z topmadim.
G'animatim, omonatim — onajon.

Ba'zan falak menga bag'ritosh keldi,
Ishonganim g'animga yo'ldosh keldi.
Onad ketsa, hamma kuldi ustimdan,
Faqat Sizning ko'zingizga yosh keldi.
G'animatim, omonatim — onajon.

Fursat o'tib, sochga qirov qo'narkan,
Sevgi otashlari asta so'narkan.
Barcha tuyg'u aldamchi va o'tkinchi,
Ona mehri yolg'iz sobit qolarkan.
G'animatim, omonatim — onajon.

Hoki poyingizni ko'zimga suray,
O'zim yarim ko'nglingizni to'ldiray.
Bir chekkaga surib qo'yib dunyoni,
O'g'il bo'lib, yoningizda o'ltiray.
G'animatim, omonatim — onajon.

Iqbol Mirzo

10-DARS

MATN: SAMARQAND – SHARQ GAVHARI

Samarqand ham dunyoga mashhur Bobil, Afina, Rim shaharlari kabi boy o'ziga ega. Uning yoshi 2700 yildan ortiq. Samarqand dastlab Siyob daryosi bo'yida qad ko'targan. U o'n yarim kilometrli mudofaa devori bilan o'ralgan bo'lib, shaharga uchta darvoza orqali kirilgan. Samarqandni miloddan avval 329-yil Aleksandr Makedonskiy, VIII asrda Qutayba, XIII asrda Chingizxon qo'shinalari bosib olib, vayron qilishgan. Qadimgi Samarqand shahri xarobalari hozir Afrosiyob nomi bilan yuritiladi.

XV asrga kelib Samarqand Afrosiyob xarobalaridan janubga tiklandi. Tez orada yana dunyoga dong'i ketgan go'zal shaharga aylandi. Sohibqiron Amir Temur saltanatining poytaxtiga aylantirilganidan so'ng ma'muriy binolar, masjidlar, madrasalar, hammomlar, savdo va karvonsaroylar ko'plab qurildi. Shahar atrofi olti darvozali mudofaa bilan o'rab olindi. Registon maydoni, Go'ri Amir maqbarasi, shahar ansambllarining qurilishi shaharni yana-da go'zallashtiradi. Shahar Bog'ishamol, Bog'idilkusho, Bog'ibaland, Bog'imaydon, Bog'izag'on kabi 12 ta ko'rkam bog' barpo etildi.

Amir Temurdan so'ng Mirzo Ulug'bek hukmronligi davrida Samarqand obodonlashtirish ishlari davom ettirildi. Ulug'bek rasadxonasi va madrasasi, XVII asrga kelib Sherdor hamda Tillakori madrasalari qurildi. Davrda qurilgan Ko'ksaroy va Bo'stonsaroyga davlat idoralari, qurultay ustaxonalari, xazina, zarbxona va qamoqxona joylashtirildi.

XVI asrda Buxoro xonligi tashkil topgandan so'ng poytaxt Buxoro ko'chirildi. XVII-XVIII asrlarda Samarqand yana turli bosqinchilar tomonidan talanib, vayron etilgan. Shaharning mehnatkash aholisi uni yana va yana tiklayvergan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Samarqandda zamonaviy bina qurila boshladi. 1924-1930-yillarda u O'zbekiston Respublikasining poytaxti bo'ldi. Hozirgi paytda Samarqand shahri aholi soni va sanoat korxonalari bo'yicha jihatidan respublikamizda ikkinchi o'rinda turadi. Samarqand kengayib, obodonlashib bormoqda. Turar joylar ko'paydi, yangi jamoat binolari, xizmat ko'rsatish, savdo-sotiq majmualari, keng va ko'rkam istirohat binalari, xiyobonlar, maydonlar, ko'chalar, ko'p qavatli uylar qurilgan mikrorayonlar barpo etildi. Tarixiy yodgorliklarni ta'mirlash, yangilarini qurishga e'tibor berildi. Shaharda Amir Temur, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Abdurahmon Jonjon, Abulqosim Rudakiy, Islom Karimov kabi ulug' insonlarga mahobatli haykallar o'rnatilgan.

Samarqand rivojlangan sanoat shahridir. Bu yerda muzlatgichlar, liftozlar, avtomobilsozlik, chinni buyumlar, kino asbob-uskunolari, burg'ulash asboblari, motor qismlari ishlab chiqaruvchi yirik zavodlar, poyabzal, shohi va boshqa to'qish, trikotaj, galanteriya fabrikalari va ko'plab milliy hunarmandlik korxonalari mavjud.

Samarqand respublikamizning yirik ilm-fan markazlaridan biri. Universitet, qishloq xo'jalik, savdo va servis, tibbiyot, chet tillari, me'morchilik-qurilish institutlari, axborot texnologiyalari universitetining filiali, ko'plab maktab, litseylarda yoshlar fan sirlarini o'rganmoqdalar.

Samarqand shahri va viloyat hududida joylashgan Doniyol payg'ambar, Imom Ismoil Buxoriy, Maxdumi A'zam, Moturudiy, Xo'ja Ahrori Valiy, Qasbiy ibn Abbos, Amir Temur maqbaralarini ziyorat qilish uchun har yili millionlab sayyohlar kelishadi.

Savol va topshiriqlar:

1. Quyidagi tarixiy terminlar lug'atini tuzing.

2. Quyidagi terminlarni aniqlang.

3. Quyidagi fanlarning ob'ektlarini aniqlang va ularni morfologik tahlil qiling.

4. Quyidagi terminlarni mustaqil ravishda berib bering.

5. Quyidagi tarixiy byudjangan holda "Ona shahrim" mavzusida mustaqil

6. Quyidagi

TERMINOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

Atamalar va ularning vujudga kelishi

Atama (ya'ni termin – lotincha “terminus” – chek, chegarasi) fan, texnika va boshqa sohalar o'ida narsa haqidagi bilimlarni ifodalaydigan, ishlatilish doirasi shu sohalar bilan chegaralangan bo'lgan so'z bo'lgan. Atamalarni o'rganuvchi soha esa atamashunoslik bo'lgan.

Atamalar aslida ikki katta guruhga bo'lish mumkin: Kasb-hunar atamalari va fan atamalari.

Kasb-hunar atamalari uzoq davrlardan beri xalqimiz tomonidan kasb-hunar faoliyatida kelinayotgan chorvachilik, dehqonchilik, kulolchilik, to'qimachilik, dardorlik, gilamchilik, kashtachilik, oshpazlik, qandolatpazlik, qandolotchilik va boshqa shu kabi ko'plab kasblarga doir tushunchalarni ifodalash uchun ishlatilgan. Ilmiy atamalar ham ko'p asrlar tarixiga ega. Chunki ilmiy atamalar aslida qadimgi bo'lgan M. Koshg'ariy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Navoiy, Az-Zamaxshariy, A. Navoiy, Bobur va boshqa olimlarning turli fanlarga oid asarlarining yaratilishi bilan bog'liq bo'lgan.

Quyidagi matnni ifodali o'qing va tarixiy terminlar lug'atini tuzing.

REGISTON MAYDONI

Samarqanddagi Registon ansambli uchta salobatli binodan tashkil topgan. Ular Ulug'bek madrasasi, Sherdor madrasasi va Tillakori madrasasidir.

Ulug'bek madrasasi 1417-yilda barpo etilgan. Bu bino Ulug'bek madrasasi madrasalarning eng kattasi va eng hashamatli edi. Uning monumental tashqi qismlari, yon gumbazlari va minoralari hozir ham kishini hayratga soladi. Madrasada diniy nazariyadan tashqari, turli amaliy fanlar ham o'qitilgan. Bu yer madrasada ilmiy-fanning yirik markazi bo'lgan.

Madrasada mashhur olimlar, jumladan Ulug'bekning o'zi ham dars bergan. Sherdor madrasasi 1619-1636-yillarda Samarqand hukmdori Yalangto'sh madrasasi to'plamining topshirig'i bilan qurilgan. Bahaybat peshtaq tepasida sher va ohular mavzulari uchun Sherdor madrasasi deb atalgan. Madrasa o'z davrining yirik madrasasi hisoblangan.

Tillakori madrasasi 1647-1660-yillarda barpo etilgan. U zarhal naqsh ishlanganligidan shunday nom olgan. Bu madrasa binosi qurilish Registonning ajoyib ansambli mukammal shakl olgan.

Registon maydonidagi bu uchala bino hozirgi kunda qayta ta'mirlanib Samarqand husniga husn qo'shmoqda.

 69-mashq. Quyidagi matnni o'qing. Ilmiy atamalarni topib daftaringizga ko'chiring.

Nyuton halqasi - shisha plastinkaning yassi sirtiga tegib yassiqavariq, linzadan o'tayotgan yorug'likning qaytishi (sinishi) dan hosil interferensiyalar halqasimon yo'llar. Birinchi marta 1675-yilda I. Nyuton topgan. Halqalar diametri kattalashgan sari ularning zichligi ortadi va har bir halqa kengligi, ya'ni ikki qo'shni halqa orasidagi masofa kichiklashadi. Nyuton halqasi maxsus mikroskopda kuzatilgan.

Mikroskop stolida yassi shisha plastinka joylashgan, uning ustiga kichik qavariq linza qo'yilgan. Mikroskopda shisha plastinka tekis perpendikulyar yo'nalishda kuzatish olib boriladi. Plastinka Nyuton halqasini kuzatishga xalaqit bermaydi, chunki undan yetarli darajada yorug'lik o'tadi. Nyuton halqasi sferik va yassi sirtlarning shaklini to'g'rilashni tekshirish va boshqarishda qo'llaniladi.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

70-mashq. Quyidagi so'zlarning talaffuzi va imlosiga diqqat qiling. O'zingiz ham ushbu so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

Doktor, dovdor, dog'uli, dudoq, dubulg'a, dumbul, duo, duxoba, do'ppi, dutor, durda, dupurlamoq.

Tolqon, tomat, tomoq, tutatqi, tuproq, tuzoq, tushov, tuyuq, tuxum, to'qay, to'qim, to'plam, to'polon.

 71-mashq. Nuqtalar o'rniga u yoki o' harflaridan mosini qilib so'zlarni ko'chiring va tarjima qiling.

...zak	k...z	...pka	...simlik
...o'zbek	k...z	q...sh	...tkir
d...st	...zoq	s...z	q...sh
...loq	...ch	.zuk	s...z
...rmon	b...taloq	...ch	...zum
...ng	...lug'	t...rt	t...rmush

28-topshiriq. Quyidagi so'zlarning talaffuzi va imlosiga e'tibor qilib Imlosini eslab qoling.

la'bi, a'yo'l, a'yon, a'zam, a'zo, ba'zan, ba'zi, da'vat, da'vo, fe'l-
la'bi, fu'ol, la'bu, la'l, la'nat, mal'un, ma'no, mash'al, mash'ala,
ma'nu'at, ma'lum, ma'lumot, ma'mur, ma'naviy, ma'raka, ma'ruza,
ma'rab, ma'ra

11-mashq. Ularni o'qing va daftaringizga tarjimasini yozing.

ЧТО ЕСТЬ ДОБРО?

(По Марку Аврелию)

Человек, если сделает кому-нибудь услугу, ждет себе за это благодарность. Другие, может и не ждут награды и признания, но все-таки не забывают того, что они сделали. А потому и делают кому-нибудь добро, своими должниками. Но истинное, хорошее добро — добро только тогда, когда оно сделано не для другого, а для себя. Человек, который сделал добро, не ищет награды. Он делает добро, как плодотворное дерево, когда оно вырастит свои плоды, довольно ими пользоваться те, кому они нужны.

11-DARS

MATN: BUXORO-QADIMIY SHAHAR

Buxoro — jahonning eng ko'hna shaharlaridan. Bu shahar bundan XXV asr oldin Baraton vodiysining quyi qismida qad ko'targan. Dastavval u eng baraton nomli quyi tarmog'ining ikki sohilida bir-biriga qarama-qarshi qad ko'targan shaharlar shaklida paydo bo'lgan. Qo'rg'onlarning biri Foxira, ikkinchisi Baraton, uchinchisi Farovis nomlari bilan yuritilgan. Qo'rg'onlar shaharlar bo'lib, ko'lmaklar va botqoqliklar hamda anvoyi chechaklar hamda bopoyon dala-yu dashtdan iborat nihoyatda xushmanzara bo'lgan. Qo'rg'onlar atrofni qoplab yotgan asriy qalin daraxtzor, chakalakzor va boshqa turli-tuman, yovvoyi hayvonlar hamda ajoyib-g'aroyib hayvonlar. Shuning uchun bu o'lkani va unda qad ko'targan dastlabki shaharlar qadimida "Bug'-oro", ya'ni "Tangri bezagi", "Tangri jilosi" yoki "Tangri" nomlari anglatuvchi yagona nom bilan yuritgan.

Qo'rg'onlar uch qo'rg'onning atrofi o'sha zamonlarida alohida-alohida mudofaa bilan o'ralgan edi. Devorlar baland va qalin bo'lgan. Ular paxsa va yirik qalindor bilan o'ralib chiqilgan. Ularning u yer-bu yerida baland tayanchlar bilan qoplangan. Qamal vaqtlarida dushmanga o'q uzish maqsadida devorlar bilan bo'ylab bir necha qator nishon tuynuk-shinaklar ishlangan. Qo'rg'onlar bir necha darvozasi bo'lib, har bir qismiga markaziy ko'cha orqali kirib borilgan. Darvozaxonalarda maxsus soqchilar-darvozabonlar bo'lib turgan. Kech tushishi bilan darvozalar berkitilib, erta saharda darvozalar ochilgan. Qamal vaqtlarida ular kecha-yu kunduz tanbalanib turgan.

Buxoroning maxsus devor bilan o'ralgan eng baland qismida bino bo'lgan shahar qo'rg'oni Ark deb ataladi. Unda podshoh va amirlar yashagan. Buxoroning Ko'shki va saroylaridan tashqari devonxona, xazina, chaqa

tangalar chiqariladigan zarbxona, qamoqxona navkarlar uchun bostirmalar. Shaharning qolgan asosiy ikki qismida shahar a'yonlari, hunarmandlar yashagan.

Qadimdan Buxoro Buyuk Ipak yo'li ustida joylashgan bo'lib orqali buxorolik savdogarlar Xitoy, Hindiston, Eron va Vizantiyaga karvoni bilan turli xil savdo mollarini olib borganlar.

Aholi soni ko'paygan sari shaharlar ham kengayib borgan. Shahar kengaygan qismining xavfsizligini ta'minlash maqsadida IX asrda Buxoro uchta qismni ham o'z ichiga olgan yagona tashqi devor halqasi bilan o'ralgan. Asrlar o'tishi bilan shahar maydoni yana-da kengaygan. Uning atrofida devori tashqarisida, yangi ko'chalar, guzarlar va mahallalar qad ko'targan. XVI asrlarda esa yangi joylarni o'ralib turgan navbatdagi tashqi devor halqasi qilingan. Bu davrda shaharga 11 darvozadan kirilgan. Shaharda 12 mahalla dan ortiq guzar va masjidlar bo'lgan. Har bir mahallaning katxudosi oqsoqoli, imomi va poykori-ellikboshisi bo'lgan. Har bir mahallaning bo'lgani kabi, har bir guzarining alohida masjidi bo'lgan. Shahar yuzda hovuzlar orqali ichimlik suv bilan ta'minlangan.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni ifodali o'qib chiqing.
2. "Bug'-oro" so'zining ma'nosini izohlang.
3. Matn mazmuni bo'yicha qisqacha gapirib bering.
4. Buxorodagi ziyoratgohlar haqida gapirib bering.
5. "Buxoro sharqning mash'ali" mavzusida matn tayyorlang.

TERMINOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

Sohaviy terminlar va ularning qo'llanilishi

Eslab qoling. Tilda shunday atamalar ham borki, ular ma'lum bo'lmagan (masalan, tilshunoslikka oid *tovush, fon, fonema, ega, kesim, aniqlanmish, sifatlovhi, sifatlanmish, to'ldiruvchi, hol, gap, undalma* va boshqalar), texnika (*kalit, ko'targich, qisqich, gayka, shayba, bolt* va h.), sport (*to'p, darvoza, himoya, hujum, kurash, yonbosh, chala, halol* va h.), madaniyat (*musiqa, qo'shiq, lapar, raqs, ijro, soz, nutq* va h.)ga oid tushunchalarni ifodalash uchun xizmat qiladi.

Ilmiy atamalar bugungi kunda tilshunoslik, adabiyotshunoslik, musiqa, pedagogika, psixologiya, biologiya, tibbiyot, geografiya, astronomiya, matematika, huquqshunoslik, kimyo, geologiya, minerologiya, falsafa, iqtisodiyot yuzlab zamonaviy fanlar sohasida keng qo'llanilmoqda.

73-mashq. Quyida berilgan matnni o'qing. Tarix faniga oid atamalarni aniqlang va daftaringizga yozing.

SHARH ETIKA BERISH TO'G'RSIDA SHARTNOMA

1589-yil safar oyining o'n yettinchisi (1589-yil 27-dekabr)da Badr al-Din al-Hafsi Muhammad Ali shariatda to'g'ri iqrar qildi: shar'an o'z ismim bilan Shulton Ali nomli sag'ir ukamni ustod Nazar Muhammad al-Hafsi Do'it Aliga 3 yil muddat bilan muomalada bo'lgan 4 ming dinor badaliga shogirdlikka berdim. Shu muddat ichida ustod har qanday ismim bilan, toqati boricha va qudrati yetguncha bajo keltiradi va yana ustod tomonidan zikr etilgan 4 ming dinor fulusdan 2 mingga badaliga o'z ismim bilan, toqati boricha va qudrati yetguncha bajo keltiradi va yana ustod tomonidan qolgan pul badaliga mazkur sag'irning nafaqasini ta'minlaydi. Ustod tomonidan qolgan pul badaliga mazkur sag'irning nafaqasini ta'minlaydi. Ustod tomonidan qolgan pul badaliga mazkur sag'irning nafaqasini ta'minlaydi. Ustod tomonidan qolgan pul badaliga mazkur sag'irning nafaqasini ta'minlaydi.

Ustod tomonidan qolgan pul badaliga mazkur sag'irning nafaqasini ta'minlaydi.

Ustod tomonidan qolgan pul badaliga mazkur sag'irning nafaqasini ta'minlaydi. Ustod tomonidan qolgan pul badaliga mazkur sag'irning nafaqasini ta'minlaydi. Ustod tomonidan qolgan pul badaliga mazkur sag'irning nafaqasini ta'minlaydi.

Ustod tomonidan qolgan pul badaliga mazkur sag'irning nafaqasini ta'minlaydi.

Mexanika

Mexanika - jismlarning yoki jismlar qismlarining bir-biriga nisbatan vaziyatning o'zgarishi haqida o'rganiladigan fan. Mexanika harakat deyiladi.

Mexanika - jismlarning harakat qonunlari, hamda bu harakatni vujudga keltiruvchi sabablarni o'rganuvchi bo'limiga mexanika deyiladi.

Mexanika - o'rganilayotgan jismlarning o'lchamlari va tezliklariga qarab klassik mexanika va kvant mexanikalariga ajratiladi.

Klassik mexanika

Klassik mexanika - jismlarning harakat qonunlarini o'rganadi. Klassik mexanikaning asosiy qonunlari fizik va astronom G.Galiley tomonidan aniqlangan bo'lib, Isaac N. Nyuton tomonidan mukammal tavsiflangan.

Relyativistik mexanika

Relyativistik mexanika - jismlarning harakat qonunlarini o'rganadi. Relyativistik mexanika jismlarning muvozanat nazariyasi asosida yaratilgan mexanikadir.

Kvant mexanikasi

Kvant mexanikasida mikrojismlarning (atomlar va elementar zarralarning) harakati o'rganiladi.

Kvant mexanika bo'linadi: 1. Kinematika. 2. Dinamika. 3. Statika.

Kinematika - jismlarning harakat qonunlarini bu harakatni vujudga keltiruvchi sabablarni e'tiborga olmay o'rganadi.

Dinamika - jismlarning harakat qonunlarini bu harakatni vujudga keltiruvchi sabablarni e'tiborga olmay o'rganadi.

Statika - jismlar sistemasining muvozanat qonunlarini o'rganadi va fizikada qonunlari bilan birgalikda ko'riladi.

75-mashq. Quyidagi matnni o'qing va biologiyaga oid bo'lgan lug'atini tuzing.

HAVONI TOZALOVCHI GULLAR

Turli xil maishiy texnika, plastik mebellar, linoleum, panellar, bo'yov yuvish kukunlari va yuvish vositalari kvartira va ofislardagi havoni benzol, formaldegid, karbonat angidrid gazi, azot oksidlari va ammiak bilan zaxarlaydi. Bugun biz kvartira va ofislarda ekologik vaziyatni yaxshilashga yordam beradigan xona gullari bilan tanishamiz.

1. Shefflera (Schéfflera yoki Soyabon daraxti) – chekuvchilar yashaydigan xonalarda o'stirish mumkin. Bu o'simlik tamaki tutuni tarkibidagi nikotin va smolani tez “yutib yuboradi”.

2. Tillarang ssindapsus (Epipremnum aureum yoki Potos) havoni benzol tozalaydi. O'simlikning keng barglari bu moddani katta miqdorda “o'zlashtira” oladi. Potos tez o'sadi, uni ko'p sug'orish ham talab etilmaydi.

3. Dratsena (Dracaena) formaldegidni zararsizlantiradi. Bu o'simlik oz miqdordagi bo'lsa ham laklar, yelim va mebelidan chiqadigan formaldegidni zararsizlantiradi.

4. Xlorofitum (Chlorophytum) – havoga chiqariladigan gazlarni yanada tozalaydi “o'zlashtiradi”. Shuning uchun birinchi va ikkinchi qavatda istiqomat qiluvchi uchun bu gul juda foydali.

5. Hamedoreya (Chamaedorea elegans yoki xonaki palma) havoni tozalaydi, plastmassadan chiqadigan moddalarni filtrlaydi.

6. Pechak (Hedera helix) – havoni tozalash bo'yicha rekordchi o'simlik hisoblanadi. U formaldegid, benzol, ammiak kabi zaharli moddalarni o'zlashtirib singdiradi.

7. Benjamin fikusi (Ficus benjamina) – havoni eng yaxshi tozalovchi o'simliklardan ikkinchi o'rinda turadi. Pechak singari ko'pgina zaharli moddalarni o'ziga singdiradi va changni oxanraboddek o'ziga tortib oladi.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

29-topshiriq. Quyidagi so'zlarni satrdan satrga ko'chirishda bo'g'inlarni ajratib.

Opangiz, singil, dengiz, ko'ngil, ifoda, iroda, iboli, ozoda, adolat, alomat.
Namuna: Opa-ngiz, ...

 76-mashq. Nuqtalar o'rniga i yoki u harflaridan mosini qo'yib ko'chiring.

hoz...m	yoz...sh	bul...t	ko'r....k	..t
kun...sh	to'q....v	bo'y....n	o'r...k	ur....g'
mul...t	yoz...v	to'lg....n	ko'ng...l	o'r.....n
mun...n	to'q...moq	uchq....n	huq...q	qosh...q
o'r...n	bo'l....m	bur...n	ho'k....z	but...n

13-mashq. Topishmoqlarni o'qing va javobini toping. Topishmoqlarda o'zining ma'nosiga diqqat qiling.

Uzun-uzun iz kelar,
Uzun bo'yli qiz kelar,
Qoshginasi qaltirab,
Ko'zginasi yaltirab.

(Suv, ariq)

Otasi egri-bugri,
Onasi silliq juvon,
O'g'li qo'shiqchi,
Qizi o'yinchi.

(Ariq, suv, baqa, baliq)

Qozonda emas qaynaydi,
Qishin-yozin tinmaydi.

(Buloq)

14-mashq. Quyidagi matnni o'qing. Mazmuni bo'yicha fikr yuriting. Matnda u va o', h va x harflari qo'llangan so'zlarni topib daftaringizga o'tirib, imlosini eslab qo'ling.

LUQMONI HAKIM

Luqmoni hakim dunyoga dong'i ketgan tabib ekan. U odamlarning dil-dilini, hayvonning, janiki hayvon, jonli-jonsiz mavjudodlarning tilini ham bilar ekan. U tashlansa, dardga chalinsa, davolar ekan.

Bundan bir kuni bir kishining ko'zi qattiq og'rib qolibdi. U ko'zini juda ko'p tabiblarga ko'rsatibdi, davo topa olmabdi, olim-u ulamolarga boqtiribdi, davolamabdi. Oxiri izlab-izlab, uzoq bir o'lkaga yashovchi Luqmoni Hakim yerga shuk topib, uning oldiga boribdi. Luqmoni Hakim ko'zi og'riganning u ko'zini yoq'ini ko'rgan bo'libdi-da, oyog'iga xina qo'yishni maslahat beribdi. Benda bemor tabibga qarab:

— Ey, ulug' hakim, bu nima deganing, yo men bilan hazillashyapsanmi? Axir, ko'zim oyog'im og'rigani yo'q-ku, unga xina qo'ysam. Ko'zim og'riyapti, ko'z qayiqda-yu, oyoq qayoqda? — deb xafa bo'libdi. Shunda Luqmoni Hakim bemorga shunday debdi:

— To'g'ri aytasan, men ham sening qayering kasalligini ko'rib-bilib bilmayman; sening ko'zing og'rigan, bizning fahm-u farosatimizga ko'ra, ko'zning ko'zini oyoqning ostida joylashgan. Sening o'sha joying, ya'ni ko'zingning

oyog'ing ostiga ulangan tomiri shamollagan. Shunga xina qo'yib, tuzalib, asl holiga qaytsa.

Ko'zi og'rig'an kishi Luqmoni Hakim aytganday qilib, oyog' xina qo'ygan ekan, ikki-uch kun o'tmasdan tuzalib, hech narsa bo'lib ketibdi.

 79-mashq. "Buxoro-qadimiy shahar" matnidan tushunilishi qanday bo'lishi haqida so'zlar lug'atini tuzing.

12-DARS

MATN: SAN'AT VA MADANIYAT

San'at – ijtimoiy ong va inson faoliyatining o'ziga xos shakli. U qadimiy tarixga ega bo'lib, u jamiyat taraqqiyotining ilk bosqichlarida insoniylar jarayoni bilan, kishilar ijtimoiy faoliyatining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, mavjudga kela boshlagan. San'at odamlarning estetik talablarini qondirish uchun birga, o'z taraqqiyotining turli davrlarida jamiyat a'zolarini ma'naviyatga tarbiyalash, ularni aqliy va hissiy jihatdan rivojlantirish vositasi sifatida qabul qilib kelgan, ularning turli maqsad, his-yuyg'u, manfaat ideallarini ifodalovchi. San'at insonning moddiy va ma'naviy faoliyatidagi bilimi, tajribasi, qobiliyatlarini namoyon etuvchi badiiy ijodiyot mahsulidir.

Madaniyat – jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlarining taraqqiyotining muayyan darajasi. Kishilar hayoti va faoliyatining ko'rinishlarida, shuningdek, ular yaratadigan moddiy va ma'naviy mahsulotlar ifodalanadi.

San'at turli ko'rinishlari bilan o'ziga xos badiiy-estetik qadriyatni ifodalovchi to'plash, saqlash va boshqalarga uzatish xususiyatiga ega bo'lgan estetik mahsulotni tashkil etadi. San'at tasviriy san'at, me'morchilik, rassomlik, haykaltaroshiy, musiqa, teatr, kino, sirk, badiiy adabiyot, xoreografiya va boshqalarni o'z ichiga oladi. San'atning turlari o'z predmeti, tasvir vositalari va ifoda imkoniyatlarini jihatidan bir-biridan farq qiladi. Masalan, adabiyotda asosiy ifoda vositasi so'z xizmat qiladi; tasviriy san'atda bo'yoqlar orqali konkret-hissiy tasvirlar gavdalaniriladi; teatrdan pyesa qahramonlarining siymosi aktyorlarida ifodalanadi. Ko'rinadiki, san'at va madaniyat bir-biri bilan bevosita bog'liq.

San'atshunoslik alohida fan sifatida XVI-XIX asrlar mobaynida shakllanadi. San'atga doir ma'lumotlar dastlab Yunonistonda qadimdan o'rganila boshlagan. Ma'lum. Aristotel, Platon kabi o'sha davrning yirik faylasuflari Yunonistonda san'at tarixi bilan ham shug'ullanganligi to'g'risida ma'lumotlar saqlagan. Qadimgi Rimda yunon san'atiga katta e'tibor bilan qaralgan. Milodiy davrning I asrlarida O'rta Osiyo mamlakatlarida me'morchilik va san'atga oid ma'lumotlar yaratilgan. Ular mazmuni jihatdan hammabop bo'lib, ham metodik qo'llanma sifatida o'qish kitobi sifatida xizmat qilar, kitobxon e'tiboriga tarix, hikoyat, mashg'ulotlar, mushohadalar havola qilinardi.

San'at asarlarida ifodalanadigan badiiy uslub yoki san'at uslubi ham jiddiy ijodiy uslub bilan bog'lanadi. Ushbu uslubni faqat texnika bilan o'rganib bo'lmaydi, chunki badiiy uslubni yaratishning o'ziga xos qoida va qonuniyati bo'lib yotib qolgan. Barcha san'at turlari uslubga ega bo'lgan asarlar bo'lib qoladi.

San'at asarlarida badiiy tasvirlar (kompozitsiya), vazn, tasviriy-ifodaviy va boshqa uslubiy xususiyatlar mavjud bo'lib, ular shakl va mazmunda shakl bilan bog'lanib tashkil etadi. Shakl hamma vaqt muayyan uslubiy xususiyatlar bilan bog'lanib qoladi. San'at asarlarida mavzu sujet yordamida oydinlashadi. Sujet asarining mazmuni ifodalovchi hodisa yoki hodisalar yig'indisi bo'lib, u o'z mazmuni bilan asarining mazmuni bilan bog'lanib qoladi. San'at asarlarining mazmuni asarining mazmuni bilan bog'lanib qoladi. San'at asarlarining mazmuni asarining mazmuni bilan bog'lanib qoladi.

Bayan va topshiriqlar:

1. Bayan va topshiriqlar mazmuni so'zlab bering.

2. Bayan va topshiriqlar mazmuni so'zlab bering.

3. Bayan va topshiriqlar mazmuni so'zlab bering.

4. Bayan va topshiriqlar mazmuni so'zlab bering.

5. Bayan va topshiriqlar mazmuni so'zlab bering.

TERMINOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

San'at asarlarida ishlatilgan san'atshunoslik terminlari

San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi.

San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi.

San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi.

San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi. San'atshunoslik terminlari uning barcha sohalarida ishlatiladi.

Tasviriy san'at janrlari

Tasviriy san'at asarlari mavzusi, mazmuni, ishlanish uslubiga ko'ra turli janrlarga bo'linadi. Tasviriy san'at asarlari mavzusi, mazmuni, ishlanish uslubiga ko'ra turli janrlarga bo'linadi. Tasviriy san'at asarlari mavzusi, mazmuni, ishlanish uslubiga ko'ra turli janrlarga bo'linadi.

Rangtasvir va grafika asarlari quyidagi asosiy janrlarda yaratiladi: 1. Portret. 2. Naturmort. 3. Manzara. 4. Maishiy. 5. Tarixiy. 6. Batal. 7. Anima. 8. Marinistik. Agar kartinada aniq bir insonning tashqi qiyofasi tasvirlangan bo'lsa, bunday asar portret janriga mansub bo'ladi. Italiyaning mashhur rassomi Leonardo da Vinchining «Mona Liza», Muhammad Nuriddinovning «Ona» asari portret janriga mansubdir.

Naturmort janridagi asarlarda jonsiz narsalar tasvirlanadi. Fransuz rassomi J.M.W. Turnerning «nature morte» – «jonsiz tabiat» degan ma'noni bildiradi.

Tasviriy san'atning eng ommaviy janrlaridan biri manzara janridir. Rassom tabiat go'zalligini tasvirlash bilan birga inson va tabiat munosabatlarini ifodalaydigan etiradi.

Maishiy hayot, turmushdagi voqea va hodisalarni tasvirlovchi tasviriy asarlari maishiy janrga oid hisoblanadi.

Biror tarixiy voqea yoki tarixiy shaxslarning tasviriga oid tasviriy asarlari tarixiy janrga, jang, harbiy yurishlar tasviriga oid ishlar batal janriga, hayvonlar tasviriga oid asarlar animalistik janrga, suvli manzara tasviriga oid asarlar marinistik janrga mansub bo'ladi.

 81-mashq. Haykaltaroshlikka oid matnni o'qing va daftaringizga husnixat bilan ko'chiring.

Haykaltaroshlik

Haykaltaroshlik – borliqni uch o'lchovli shaklda tasvirleydigan san'at turi. Haykalni har tarafdan aylanib tomosha qilishimiz mumkin. Haykaltaroshlik Jabborovning «Amir Temur», «Ahmad al-Farg'oniy», Jaloliddin Mirtotiyevning «Bobur», «Ibn Sino», «Alisher Navoiy», «Mirzo Ulug'bek» asarlarida haykaltaroshlikning yumaloq turiga kiradi. Agar inson qiyofasi bo'lsa, ko'kragigacha tasvirlangan bo'lsa, bunday haykal byust deyiladi. Byustlar tarixiy shaxslarga bag'ishlab o'rnatiladi. Binolarning devorlari va peshtoqlar, tanga, medal kabi buyumlarning yuzasiga ishlangan bo'rtma-qavariq tasvirlar haykaltaroshlikning relyefli haykal namunalaridir. Relyefli haykaltaroshlik qavariqliq darajasiga ko'ra barelyef (kamroq o'yiqlik), gorelyef (ko'proq o'yiqlik) turlariga bo'linadi. Haykaltaroshlik asarlarini yaratishda loy, plastilin, g'ipsga yog'och, marmar, granit, bronza, hatto oltin, mis, kumush kabi qimmatli metallardan ham foydalaniladi.

82-mashq. Quyida berilgan matnni o'qing va siz ham hozirgi o'zbek san'ati namoyandalari haqida gapirib bering.

Zaynab Sadriyeva (1912-1991)

Zaynab Sadriyeva har bir o'zbek uchun qadrdon. Qattiqqo'l, sodda va samimiy qiyofasi yuzimizga tabassum, qalbimizga hamisha iliqlik olib kelgan. Zaynab Sadriyeva 1912-yilning 25-oktabrida Astraxan shahrida tug'ilgan. Onasi Sadri bobo Astraxandagi un zavodida oddiy ishchi bo'lib ishlagan. Onasi uning farzandlar tarbiyasi bilan shug'ullangan. 1916-yilda Astraxandagi un zavodida

ESTRADA ORKESTRI – orkestr turi; estrada musiqasi va jaz namoiishi ijro etuvchi ijodiy jamoa. XX asrning 20-yillarida jaz orkestri negizida shakllangan. Tarkibi 14 nafardan 30 nafargacha (va undan ortiq) sozandalardan iborat. Topadi: kuy yoʻlini ijro etuvchi melodik (asosan, mis-puflama cholgʻular, truba, 3-4 trombon, 4-5 saksofon) va ritmik (fortepiano, elektr gitaralar, cholgʻular) guruhlardan iborat. Estrada orkestrining torli-kamonli (violin, violonchel kabi) va boshqa cholgʻular qoʻshilishi hisobiga kengaytirilgan simfojaz (estrada-simfonik orkestri) deb ataladi. Estrada orkestrining talifi shuningdek, xonanda, raqqos va boshqa sanʼatkorlar kirishi mumkin.

 84-mashq. Quyidagi soʻzlarni talaffuz qiling. Aytilishda qiluvchi j (joʻja) va j (jirafa) tovushlari bilan boshlanuvchi soʻzlarni ikki marta ajratib koʻchiring.

Jabduq, jabr, jurnal, jadval, jarroh, jyuri, jeton, janob, jamoa, jimgʻir, jenshen, jibljibon, jentelmen, jodugar, jingalak, jimjit, jurnalist, jurʼat, joynamoz, jonkuyar.

85-mashq. Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lugʻatayn” asaridan quyidagi matnni oʻqing. Soʻz sanʼatining oʻziga xos jihatlari kuzatib oling. U va h tovushlari ishtirok etgan soʻzlarning imlosiga diqqat qiling.

...Koʻngil barcha maʼnolarni jamlagan ummondir, soʻz — dengizdagi bir inju. Dengizdan injuni gʻavvos olib chiqqani va uning qiymati tayin etganidek, koʻngildagi soʻz injusi soʻzlovchi tarafidan bezaladi, qiymati anglash darajasining nisbatiga koʻra belgilanadi. Injuning qiymati boʻlmas “darajalari koʻp”, hatto; “qiymati bir dirhamdan 100.000 dirhamgacha boʻlinadigan injular bor” deyish mumkin...

Soʻz injusining qiymati bundan-da ulugʻ, darajasi bundan-da yuksaladi. Uning ulugʻligi shu darajaki, oʻlik tanga ruh bagʻishlaydi. Ayni paytda, tirik ruhdan mahrum etmogʻi mumkin. Har bir jamiyatning soʻz boyligi boshqalardan soʻzlarning maʼnolarida oʻzgaralaridan farqlidir va bir-birlarida boʻlmagan bir necha xususiyatlari bilan ajralib turadi. Qushlarning, hayvonlarning, yirtqichlarning til ham shundaydir. Har birining oʻziga xos gapirish tarzi, bir boʻlmagan tovush sayrashlari bor. Ammo soʻz maʼno ifodalash xususiyatiga, inson fikrini ifodalash salohiyatiga egadir. Soʻz — maʼno, inson esa bayon bulogʻidir...

86-mashq. Sanʼatshunoslikka oid boʻlgan terminlar lugʻatini tuzing.

13-DARS

MATN: BOʻLAJAK KASBIM

Buyuk yozuvchilardan biri shunday degan edi: “Hayotda Siz uchun hech qanday sevimli boʻlgan kasbni tanlab va Siz bir umr ishgʻa bormaysiz”. Agar kishi sevgan kasbida ishlayotgan boʻlsa u hech qachon har ertalab oʻzini

... deb hisoblamaydi. O'z sevgan kasbi bilan shug'ullanish kishiga zavq, ... shunda, rag'bat hamda ma'naviy ozuqa beradi. O'zi yoqtirgan ishni ... qanchalari tez o'tib ketganligini sezmay qoladi, u hech qachon ... charchamaydi.

... dunyo bo'ylab qanchadan-qancha kishi zavod-fabrikalarda, ... ish maydonlarida ish vaqtining tezroq tugashini ... tushib, tushlik vaqtining tezroq kelishi ilinjida soatga ma'yus ... U toifadagi kishilar, o'z xatti-harakatlaridan ma'lumki, ... mashg'ulotni o'z kasblari sifatida tanlashmagan. Ya'ni, ular ... kasb bilan shug'ullanuvchi kishilardir. Ba'zilar "Kishi ... daromad olsa bo'ldi-da, kasb kishiga katta pul keltirsa ... ish o'ziga yoqishi ikkinchi darajali", deb hisoblashadi. ... kasb bir kishi kasbidan zavqlana olmas ekan, o'z bajarayotgan faoliyati ... daromadga erisha olmaydi. Balki biror kishi shug'ullanayotgan kasb ... ishdir, balki kimlardir shu kasb ortidan katta daromadga ... ammo bu kasbning egasida o'z ishiga nisbatan qiziqish va ... u hech qachon o'z kasbidan barakat topa olmaydi. Shundan ... holda, bugun haqiqiy hayotda kasbidan zavqlana olganlarning ... faoliyat yuritayotganini, o'z kasbini yomon ko'rganlarning esa ... bekorchilik bilan o'tkazishayotganligini ko'rishimiz mumkin. ... o'z kasbini sevgan, qilayotgan ishidan zavqlana olgan oddiy ... kunda milliardlab foyda ko'rish mumkin bo'lgan ... sifatida ishlovchi, ammo o'z kasbini yomon ... qilayotgan ishidan zavq topa olmaydigan kishidan ancha ko'proq ... mumkin. Ishoning, kasb – bu faqat pul topish usuli emas, balki ... katta qismini mazmunli o'tkazish vositasi sifatida ham katta ... hisoblanadi.

... hozirgi yoshingizda kelajakda shug'ullanishingiz uchun kasb ... bo'lsangiz, faqatgina bu kasbdan Sizga keladigan moddiy daromadni ... olishingiz kerak bo'lgan ma'naviy ozuqani ham hisobga oling. ... allaqachon biror kasbga ega bo'lsangiz, ammo bu kasb Sizning ... ishingizdan zavqlana olmasangiz, o'z ... xursandchilik, ma'no topishga intiling. Bajarayotgan ... o'rganing. Agar buning iloji bo'lmasa, kasbingizni imkon ... ishlaydigan faoliyat turiga o'zgartirishga harakat qiling.

... Siz kasbingizda jon saqlashingiz emas, balki yashashingiz kerak. ... qilayotgan ishingiz Sizning haqiqiy sevimli kasbingiz hisoblanadi!

Savol va topshiriqlar:

1. Matni ifodali o'qing va mazmunini o'zbek tilida so'zlab bering.
2. Matn mazmunidan kelib chiqqan holda bo'lajak kasbingiz haqida mikro ... turing.
3. Matndagi u va o' tovushlari ishtirok etgan so'zlarni ikki ustunda yozing ... tahlil qiling.

4. Matndan qator kelgan undoshlarni ajrating. Talaffuzi va imlosiga e'tibor berib.
5. Matn bo'yicha lug'at tuzing.

LEKSIKOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

Kasb-hunar so'zlarining adabiy til me'yorlari

 Eslab qoling. Kasb – hunar so'zlari yillar davomida shakllanib borolaversa, rivojlanib boraveradi. Tilimizda bunday so'zlarning o'rni ham salbiy va ahamiyatlidir. Nutqda ishlatilish doirasi ma'lum kasb-hunarga bog'liq bo'lgan chegaralangan so'zlar kasb-hunarga oid so'zlar hisoblanadi. Bunday so'zlar turli hududda yashashidan qat'iy nazar, bir kasb egalariga tushunarli bo'ladi. Masalan, doska (kulollar ham idishlar ichini dasmollashda suv qo'yib ishlatiladigan idish), jo'sha (tog'dan olinadigan qizil kesak) volash (loyni ochib yorib torq qilish) kabi so'zlar kulollargagina tushunarlidir. Yoki gilam to'qish va gilamlarning turli turlaridagi quyidagi kasb-hunar so'zlarini ham misol tariqasida keltirish mumkin. *gilam turlarini bildiradigan julxirs, zulbaraq, arabi, olacha, palos, xoli / xolsholcha, qoqma yoki bosma (1.chakmon. 2. ilma, chok turi), birishim, bo'rtma, gulburi, dorpech, dug / duk, duxoba, do'kon (1. dastgoh, stanok. 2. maydon), do'ppi, yondori, jo'ypush, zardevol / zardevor, zardo'zi, zehdo'zlik, yo'rma, yo'rmado'zlik, kallapo'sh, kalobtun, kashtado'z, kibaz, (paxta), momiq, peshonaband / peshonabog', popop, popopchilik, resman, tubatoy, uchqon, choyshab, shamshirak, o'rmak, qatim, qo'chqorshoxi / qo'chqorak va chakmon* ma'nosidagi *bosma, dorpech, dug / duk, duxoba, do'kon, do'ppi, yondori, jo'ypush, zardevol / zardevor, zardo'zi, zehdo'zlik, yo'rma, yo'rmado'zlik, kallapo'sh, kalobtun, momiq, palak, popop, popopchilik, peshonaband / peshonabog', uchqon, choyshab, o'rmak, qatim, ilma, chok tun* ma'nosidagi *bosma* va *birishim* (qizil kesak) *bo'zastar (mato), gulburi (gul kesish) resman (sariq va oq g'altak ip) tubatoy (gulsiz oddiy do'ppi), shamshirak (narvon pochasiga o'xshash yog'och)* *qo'chqorshoxi / qo'chqorak (to'qimachilikda naqsh turi)* kabilarni misol qilib keltirish mumkin.

 87-mashq. Quyidagi atamalarni qaysi kasb-hunarga oid ekanligini aniqlang va daftaringizga husnixat bilan ko'chiring.

Qaychi, igna, ip, metr, material(mato)lar: kelin kiysin, qaynonasi kuyin, marg'ilon nusxa, bargi karam, namozshomgul, adras, atlas, tohir-zuhra, parisi, skarlet.

 88-mashq. Quyidagi matnni o'qing va kasb-hunarga oid so'zlarni ajratib yozing.

Farmatsevt kasbi uzoq tarixga ega. Dastlabki ilk dori vositalarini, yoki dori paydo bo'lmasdan oldin ixtiro qilingan. Shu boisdan ularning tarkibi haqida ma'lumot qolmagan. Biroq antik davr tabiblari haqida ma'lumotlar mavjud.

... o'zlariga ma'lum bo'lgan dori vositalarini tayyorlashgan. Ular o'z bilim va tajribasini ilmiyotda sir saqlashgan. Ilk farmatsevtikaga oid ilmiy izlanishlar qadimgi yunon olimlari shug'ullanishgan. Ularning ishlarini qadimgi Rim davom ettirishgan. XIII asrga kelib, Yevropada farmatsevtlar va kasblariga ajratilgan. ... boshlab farmatsevt kasbi vakillariga katta mas'uliyat yuklanib, ... rivojlanib borgan. Dori vositalari - bu murakkab ximik tarkibga ega bo'lgan arastashmadir. Ba'zan ularning iste'moli kutilgan natijani bermaydi. ... iste'mol qilingan dori vositalari bemorning holatini yana-da ... mumkin. Shuning uchun farmatsevt kasbi shifokorlik kasbi bilan bog'liq.

99 mashq. Berilgan matndan quruvchilikka oid so'zlarni topib chiqaring.

ARXITEKTOR KIM?

Arxitektor (yunoncha architekton – “quruvchi”) – me'mor, binolarni loyihalashtirish bo'yicha mutaxassis. U nima ish bilan shug'ullanadi? turli shahar joylari maketini ishlab chiqish; turli obyektlar (zavodlar, uylar, boshqa bino va boshqa muassasa binolari) ni loyihalashtirish; shahardagi turli kabi obyektlarning miqdori bilan bog'liq masalalarni hal qilish; ... yalqorliklar va eski obyektlarni rekonstruksiya qilish; tabiat ... ishlab chiqish; talab darajasidagi shart-sharoitlarni loyihalashtirish; ... va tashkilotlarga informatsion yordam ko'rsatish; qurilish planlarini ko'rib ... talablarni hisobga olgan holda binolarni qayta rejalashtirish; ... tayyorlash, hisob-kitob qilish va rejalashtirish. Faoliyat turidan ... holda arxitektorlarning uch darajasi mavjud:

1. Tasavvuf arxitektor
2. Yozuvchi arxitektor
3. Bosh arxitektor

Arxitektor bo'lish uchun keng qamrovli fikrlash; ijodiy qobiliyat; matematik ... qobiliyat; rassomlik qobiliyati; ko'z bilan yaxshi chamalay olish; ... qobiliyati; yangilik yarata bilish; mayda-chuyda elementlarni ham ... qilish; mas'uliyatlilik, nozik did kabi qobiliyat va xislatlarga ega bo'lish

141 O SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

99 mashq. Quyida berilgan so'zlarning birinchi bo'g'inida kelayotgan ... aytilishi va yozilishiga diqqat qiling. Ularning bir-biridan farqini aytning.

ilki, ibrat, iftixor, igna, ijozat, imorat, ilgak, ilm; egar, egat, egov, ehson, ... epkin, esdalik.

 91-mashq. Quyidagi nuqtalar o'rniga u yoki o' tovushini qo'shib ko'chiring.

D...lana, d...mbira, d...tor, g...vala, g...mbaz, g...zal, h...dud, h...jjat, j...mla, j...xori, l...qma, l...chchak, l...ppi, p...stloq, p...pisa, s...lim, ...kki, ...lkan, ...choq, ...ram, ...simlik.

92-mashq. Quyidagi tasviriy ifodalarni o'qing va yod oling.

Aql gimnastikasi – shaxmat va matematika
Barcha hunarning toji – ilm
Barcha yomonliklar kaliti – aroq
Bilim bulog'i – kitob
Ilm o'chog'i – maktab
Ma'rifat maskani – kutubxona
Mehr bulog'i – ona suti
Oq chashma – sut
Aqli mashina – kompyuter

 93-mashq. Quyidagi maqollarni daftaringizga ko'chiring. Mazmunini o'zbek tilida izohlab bering.

Guruchning kurmagi bor,
Yomonning to'qmog'i bor.

Go'ringdan suv chiqmasin,
Uyingdan — quv.

Ko'pni yomonlagan ko'muvsiz qolar.

Asal aynimas, sariyog' sasimas.

14-DARS

MATN: KITOB MUTOLAASI

Ko'pchilik kitob o'qishni bilmaydi va ko'p kishilar nima uchun o'qiyotganini tuzukroq tushunmaydilar. Ba'zilar buni o'qimishli bo'lishning qo'shiq deb biladi. Ular uchun har qanday kitob kishini "o'qimishli" qiladi. Boshqa birovlar uchun esa o'qish — bu dam olish, shunchaki vaqt o'tkazish va ularga nimani (maqola, roman, she'r, xabar va hokazo) o'qish barcha zerikarli bo'lmasa, bas. Shunchaki dam olish, vaqt o'tkazishni istagan kishini ruhlantiruvchi qandaydir noma'lum bir kuchni sezadi. Biroq bu kuch aniq tasavvur etolmaydi va baholay ham olmaydi. Bunday kitobxon tibbiyot mutlaqo bexabar bemorga o'xshaydi, ya'ni aynan qaysi dori kerakligini

Mutolaa, har bir qutichadagidan tatib ko'ra boshlaydi. Aslida, mutolaa har bir kishi o'zi uchun zarur bo'lgan, yangi kuch hamda ruhiy ta'sir beradigan kitoblarni topa bilishi kerak emasmi?

Agar kitob o'quvchiga oz bo'lsa-da, kuch-g'ayrat, shijoat, ma'naviy poklik beradisa, mutolaa uchun sarf etilgan har bir soat behuda, besamar bo'lib qoladi. Agar har bir o'qilgan kitob quvonch va alam, shijoat hamda ruhiy kuch beradigan bo'lsa, jahon adabiyoti tarixini bilishdan ma'no yo'q. Fikr-mulohaza berish o'qish — xushmanzara tabiat qo'ynida ko'zni bog'lab yurmoq kabi. Ila o'zimizni va turmushimizni unutish uchun emas, balki hayot jilovini yanada aniqroq ravishda anglash uchun o'qishimiz kerak. Kitobga dimog'dor bo'lishga qaragan qo'rqqo o'quvchi singari emas, balki eng baland cho'qqini yengib chiqqan shiddatkor alpinist kabi yondashmoq talab etiladi.

KITOB O'QISHNING 21 FOYDASI

Mutolaa asabni tinchlantiradi. Asabingizni tinchlantirish uchun sayr qilish yoki dam olishga ehtiyoj bor. Sasseks universiteti olimlari esa buning uchun kitob o'qishni tavsiya qilishadi. Kitob o'qish asabni tinchlantirishda eng yaxshi usul ekan. Atigi olti daqiqa kitob o'qish asabiylashishga barham beradi.

Mutolaa uyqusizlikdan qutulishga yordam beradi. Xotirjam bo'lish va dam olish yordam beradigan eng yaxshi usul kitob o'qishdir. Televizor yoki kompyuterdan tashqari yorqin nur miyaga uyg'onish kerakligi haqida signal beradi. Kitob o'qish esa aksincha ta'sir ko'rsatadi — miya uxlash vaqti kelguncha tushunadi.

Mutolaa qalbni yumshatadi. Kitob o'qish jarayonida o'quvchi kitob bilan birga bo'ladi. Ularning quvonch va tashvishlariga sherik bo'ladi. Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, badiiy asar o'qigan odam hayotda boshqalarning his-tuyg'ularini yaxshi tushunar ekan.

Mutolaa miya faoliyatini yaxshilaydi. Emori universiteti olimlari kitob o'qishning aqliy salohiyati bir necha kun davomida yuqori holatda saqlashni isbotlashdi. Tadqiqot mualliflari kitob o'qish miyadagi asab tolalari faollashishini ta'kidlashmoqda.

Mutolaa tushkunlikka qarshi kurashishga yordam beradi. Tushkunlik olimlarning tadqiqotlariga qaraganda, kitob o'qish tushkunlikni eng samarali vositasidir. Tushkunlikka chalingan bemorlar kitob o'qish tushkunliklaridan so'ng ularning tushkunlikka tushish holatlari kamaygan.

Mutolaa insonni go'zallashtiradi. Yuqori darajadagi aqliy salohiyat insonni go'zallashtiradi. Har qanday mavzuda qiziqarli mavzu topish olish va o'z bilimini namoyish etish suhbatdoshining mehrini olishga yordam beradi.

Mutolaa hayotdagi maqsadini anglashga va qiyinchiliklarni yengib yordam beradi. Ogayo shtati universiteti olimlari inson qancha ko'p kitob o'qigan, shunchalik aniq tanlashini ta'kidlashmoqda. Kitob o'qish hayot yo'lini shunchalik aniq tanlashini ta'kidlashmoqda. Kitob o'qish hayot yo'lini shunchalik aniq tanlashini ta'kidlashmoqda. Kitob o'qish hayot yo'lini shunchalik aniq tanlashini ta'kidlashmoqda.

Kitob o'qiydigan insonlar hayotda faol bo'lishadi. San'at jamg'armasi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar kitob o'qiydigan insonlar hayotda ham faol bo'lishlarini isbotladi.

Mutolaa xotirani va fikrlash qobiliyatini yaxshilaydi. Har safar o'qilganida miya faol ishlaydi. U olinayotgan ma'lumotni saqlash uchun xotirani yaxshilaydi. U olinayotgan ma'lumotni saqlash uchun xotirani yaxshilaydi. U olinayotgan ma'lumotni saqlash uchun xotirani yaxshilaydi.

Mutolaa so'z boyligini oshiradi. Kitob o'qiyotgan paytda notanish so'zlar ham uchrab qoladi. Ularning ma'nosini umumiy mazmuni orqali ham tushunib olish mumkin bo'ladi. Kitob o'qish nafaqat so'z boyligini ko'paytiradi, balki savodxonlikni ham oshiradi.

Mutolaa yozuvchilik qobiliyatini rivojlantiradi. Kitob o'qish jarayonida muallifning yozish uslubi ham o'quvchiga ta'sir ko'rsatadi. Musiqi jarayonida musiqachining uslubi tinglovchiga o'tgani singari yozuvchining ham o'quvchining yozish uslubiga ta'sir o'tkazadi.

Mutolaa chet tilini o'rganishni osonlashtiradi. Doimiy ravishda o'qish boshqa tillarni o'rganishda yangi so'zlarni oson tushunishga va saqlab qolishga yordam beradi.

Mutolaa tinglash qobiliyatini rivojlantiradi. Qanchalik g'alati tuyulmasin, kitob o'qish tinglash qobiliyatini oshiradi, boshqalarni oson tushunishga yordam beradi. Bu ayniqsa, kitobni ovoz chiqarib o'qiganda yana-da samarali bo'ladi.

Mutolaa ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Obafeni A. universiteti pedagoglari boshlang'ich sinf o'quvchilarining mashg'ul mavzuli komikslarni kiritishganida, suratlar va so'zlar aralashmasi bolalar ijodkorlik qobiliyatlarini oshirishini aniqlashdi. Kitoblar kattalarga ham shunday ta'sir ko'rsatadi.

Mutolaa Al'tsgeymer xastaligiga chalinishning oldini oladi. Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, ko'p kitob o'qigan insonlar Al'tsgeymer kasalligiga kamroq chalinishar ekan. Miya ham xuddi boshqa a'zolar singari qo'llab-quvvatlashga va mashqlar yordamida mustahkamlanishga muhtoj bo'ladi. Kitob o'qish esa bu borada eng samarali usuldir.

Birgalikda kitob o'qish ota-onalar va bolalarning munosabatlarini yaxshilaydi. Psixologlar birgalikda kitob o'qish jarayonida ota-onalar va bolalar o'rtasida o'ziga xos munosabat o'rnatiladi deb hisoblaydilar.

Kitoblar bilan, bunday munosabat birgalikda televizor ko'rganda aslo bo'lmaydi.

Kitoblar moliyaviy qiyinchiliklarni bartaraf etishda yordam beradi. Ma'lumotlarga ko'ra, umuman kitob o'qimaydigan insonlarning 43 foizi shaharda yashaydi. Savodli insonlar orasida esa qashshoqlikda yashovchi qismini tashkil etadi.

Kitob o'qiydigan bolalar darslarni yaxshi o'zlashtirishadi. Ma'lumotlarga ko'ra, kitob o'qishni xush ko'radigan bolalar maktabda darslarni o'qishadi. Ular grammatikani ham, matematikani ham yaxshi o'zlashtiradi.

Kitoblar jinoyatchilikning oldini oladi. O'tkazilgan tadqiqotdan ma'lum bo'lsa, penitents ortida savodxonligini oshirgan jinoyatchilar ozodlikka chiqishdan so'ng boshqa jinoyatchilarga nisbatan jinoyatga 30 foiz kamroq qatnashadi.

Kitoblar yaxshi hikoyago'yga aylantiradi. Inson kitobni qancha ko'p o'qiguncha qilish qobiliyati shunchalik oshadi. Keraksiz gaplarni kamroq qatnashib, fikrlarini yaxshiroq yetkazadigan bo'ladi.

Kitoblar yaxshilik qilishga undaydi. Faol kitobxonlar xayriya ishlari bilan shug'ullanishdan uch marta ko'proq shug'ullanishadi. Mutolaa muhtoj bo'lgan yordam qo'lini cho'zishga undaydi.

Savol va topshiriqlar:

1. Ma'lumotlarni o'qing.

2. Ma'lumotlarni lug'at tuzing.

3. Ma'lumotning mazmunini o'zbek tilida gapirib bering.

4. Ma'lumotning ikkinchi xatboshisidan yasama so'zlarni toping va daftaringizga yozing.

5. Ma'lumotni qodiy foydalangan holda o'qigan asarlaringiz ro'yxatini tuzing.

6. Topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

shijoat -	jarayon -
mutolaa -	notanish -
o'xshaydi -	mustahkamlanish -
tadqiqot -	fikrlash -
shiddatkor -	savodxonlik -

SO'Z YASALISHIGA OID MATERIALLAR

O'zbek tilida so'z tuzilishi va yasalishi

 Eslab qoling. So'zlar tuzilishiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: sodda so'zlar, qo'shma so'zlar, juft so'zlar va takroriy so'zlar.

Faqat bir o'zakdan tashkil topgan so'zlar sodda so'zlar hisoblanadi. Masalan, keldi, yondirishdi, yigitlarga, g'allachilik, lalmikor, yettinchi, o'tin kabi.

Ikki va undan ortiq o'zaklardan tashkil topgan so'zlar qo'shma so'zlar hisoblanadi. Masalan, shirinzabon, muzqaymoq, ishlab chiqarish, kungaboqar kabi.

Ikki so'zni yonma-yon qo'shish yo'li bilan hosil qilingan so'zlar juft so'zlar hisoblanadi. Masalan, qishin-yozin, erta-kech, bugun-erta va boshqalar. Ikki so'zlar ko'pincha yangi ma'noga ega bo'ladi va sodda so'zlar bilan munosabatda bo'ladi: qishin-yozin (doimo), erta-kech (hamisha), bugun (yaqinda). Yoki umumlashtirish ma'nosini ifodalaydi: idish-tovoq (turli buyumlari), qalam-daftar (o'quv quroli), ko'ylak-lozim (sarupo) kabi.

Non-pon, choy-poy, katta-katta, tez-tez, dam-badam, so'zma-so'z, kuni-kuni muncha kabi so'zlar takror so'zlar sanaladi.

 94-mashq. Abdulla Qahhor ijodidan keltirilgan matnni ifodali o'qib. Matnda keltirilgan yasama so'zlarni daftaringizga ko'chiring.

Martning oxirgi kunlari. Ko'k yuzida suzib yurgan bulut parchalari oftob bir zumda yuz ko'yga solyapti. Oftob har safar bulut ostiga kirib chiqqanida, kelganidan bexabar hanuz g'aflatda yotgan o't-o'lanni, qurt-qumush uyg'otgan, avvalgidan ham yorug'roq, avvalgidan ham issiqroq shu sochayotgandek tuyuladi.

Kasalxonaga yaqinda tushgan Mirrahimov, jikkakina kishi, o'ziga juda katta ko'k xalatga burkanib, yengchadan boshini chiqarib turgan sichqon derazadan ko'chaga qarab o'tirgan edi, birdan tutaqib ketdi: shunday havo bo'lay yu, oyoq-qo'li butun odam ko'chaga chiqolmay, derazadan mo'ralab o'tirsa!

31-topshiriq. Berilgan mantdan qo'shma, juft va takror so'zlarni ajratib.

Qadim zamonlarda bir odil shoh bo'lib, undan mamlakatdagi katta-yu kichik mamnun ekan. Uzoq-yaqindan kelganlar uni ziyorat qilib, mehr-muhabbat ramzi sifatida turli sovg'alar berishar, biroq odil shoh bu sovg'alarni a'yonlarga teng bo'lib berarkan. Kunlarning birida bir dehqon unga o'z yetishtirgan ertangi bodringdan uch dona olib kelibdi. Shoh bodringlarni dehqonga minnatdorchilik tariqasida ming dinor in'om qilibdi. Dehqon ketgach a'yonlaridan biri so'rabdi:

– Shohim, bu gal odatingizga xilof ish tutib, uchala bodringni ham o'zingiz yeb qo'ydingiz. Sababi?...

Aspek finansial: bilan debdi:

1.1.1. Tilshunoslik qo'llig'. Tilda oldin mavjud bo'lgan so'zga ma'lum yasovchi qo'llash bilan yangi so'z hosil qilinishiga so'z yasalishi hodisasi, shuni o'rganadigan tilshunoslik bo'limiga esa so'z yasalishi deyiladi. So'z yasalishi atamasi ikki ma'noda: a) so'z yasalishi hodisasi ma'nosida b) so'z yasalishi hodisasini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi ma'nosida

asos qismga qo'shimchalar qo'shish orqali (affiksatsiya);

ot+li bilan soʻz yasash - affiksatsiyadir. Bu usul tilda mavjud boʻlgan soʻz yasash qoliplari asosida yuzaga chiqadi. Shuning uchun ham kontrastida soʻz yasashning qoliplari mavjud boʻladi. Masalan, ot+chi "yuvuvchi" (ishchi, temirchi, suvchi); ot+li "belgining mavjudligi yoki mavzusi, mevali) va boshqalar. Ana shu soʻz yasash qoliplari asosida turli xil soʻzlar hosil qilinadi. Masalan:

traktorch	yig'la	binokor
kombaynchi	sizla	g'allakor
suvchi	qo'lla	paxtakor
ekskavatorchi	oqla	o'ymakor
tikuvchi	ishla	sholikor

Topshiriq. Quyida berilgan hafta kunlariga oid bo'lgan so'zlarning manziliy yozilishini, ularning qanday qisqartirib yozilishi haqida fikr bering va turli tillardagi nomlarini eslab qoling.

Hafta kunlari

Arabic: Yavmul-jum'a, Yavmus-sabt, Yavmul-ahad, Yavmul-isnayn,
Yavmul-arba'a, Yavmul-hamis.

Turkcha: Juma, Jumartesi, Pazar, Pazartesi, Sali, Charshamba, Pershembe.

English: Friday, Saturday, Sunday, Monday, Tuesday, Wednesday,

Ispancha: Domingo, Lunes, Martes, Miércoles, Jueves, Viernes

Abu Yusufdan: "Bu bilimni qayerdan qo'lga kiritding"¹, so'rashganida, "Kichik-katta, deb ajratmasdan, bilimnigimni so'rash bilan javob bergan edilar. Savol beraman, deb aqlga kelgan bo'l-ar'lmas so'ralmasligini unutmazlik lozim. Savol insonning saviyasini ham ko'rsatadi"

Xona, noma, poya, bop, xush, ham, baxsh, kam, umum, rang, mijoz, talab kabi soʻzlar yordamida yasalgan qoʻshma ot va qoʻshma sifatlar yoziladi: qabulxona, tabriknoma, taklifnoma, bedapoya, ommabop, xushamsulhab, orombaxsh, kamquvvat, bugʻdoyrang, umumxalq, sovuqmijoz, suvtalab kabi.

-(a) r (inkori -mas) qo'shimchasi bilan tugaydigan qo'shima ot va q
sifatlar qo'shib yoziladi: o'rinbosar, o'toqar, cho'lquvar, ish

ma, ba- qo'shimchalari yordamida birlashgan qismlari
ko'chama-ko'cha, uyma-uy, rang-barang, dam-badam
ishlatilmaydigan qism qatnashsa, bunday so'zlar qo'shib
darbalar kabi.

Ushma	Juft	Takroriy	Kompozitsiya usuli bilan hosil bo'lgan yasama so'zlar

...hikamizda uzluksiz ta'lim tizimi joriy qilindi. Uning bosh maqsadi ... bosh, yuksak ma'naviyatli, hozirjavob yoshlarni tarbiyalashdan iborat ... shi, mehnatsevar, bolajon xalqimizga xos bo'lgan sofdil, mard va ... shlar kelajak poydevoridir. Ochildimi boychechak, Endi har yon ... shaharning oti Ko'kterak ekan. Bir kuni Oqiljonning dadasi uch ... ko'chatini ko'tarib keldi. Onasi: - To'polon qilmay o'tiringlar, agar ... o'tirsalaring, ikkolovingga xo'rozqand olib kelib beraman, - deb ... keldi.

85-97-mashq. Nuqtalar o'rniga o yoki a harflaridan mosini qo'yib, ta'kidni ko'rsatib bering.

d...ngasa	jann...t	k...sa	...rang	b...hona
v...huma	d...raxt	j...rima	l...la	mot....m
...cha	b...hor	v...da	d...g'al	m...hir
...sur	nod...n	vaf...	nord...n	...maki
t...g'ora	...lti	...dam	t...maki	darv...za
...bod	j...hl	...voz	od....t	osm...n

98-mashq. “Kitob mutolaasi” matnidagi yasama so‘zlarni daftaringizga ko‘chiring.

15-DARS

MATN: ZAMONAVIY DUNYODA TA'LIM TIZIMI

Mutaxassislar fikriga ko‘ra, dunyoning eng yaxshi ta‘lim tizimi Finlandiya ekan. Finlandiya Yevropaning rivojlangan mamlakatlaridan biri hisoblanadi. Xo‘sh, dunyoda eng yaxshi hisoblanadigan Finlandiya ta‘lim tizimi, boshqalar tizimlari bilan ajralib turadi?

- Finlandiyada nufuzli yoki oddiy maktab tushunchasi yo‘q. Hamma maktab davlatga tegishli bo‘lib, ular bir xil moliyalanadi va bir xil asbob-uskunalar bilan ta‘minlanadi; imkoniyatlarga ega;
- Kichik sinflarda bolalarga uy vazifasi berilmaydi, imtihon topshirmaydi, ularga baho qo‘yilmaydi;
- Fin maktablarida bolalar juda ko‘p insho yozadi: mustaqil ishlash bolalar uchun bir masala haqida o‘z fikriga ega bo‘lishni va fikrini badiiy tilda izohlashni o‘rgatadi;
- Bir fanni boshqa fanlar o‘rnida chuqurroq o‘rganish ma‘qullanmaydi. Masalan, finlar matematikani san‘atdan ko‘ra chuqurroq o‘rganish kerak deb hisoblamaydi;
- Bir o‘quvchini boshqa o‘quvchi bilan qiyoslash ta‘qiqlangan. Nog‘riqli qobiliyatli bolalar bir sinfda o‘qishadi;
- Fin maktablari shiori shunday: Biz bolani yo hayotga tayyorlaymiz, yo imtihonga. Biz birinchisini tanladik”. Shuning uchun ham fin maktablari faqat bir marta – o‘quvchi 16 yoshga to‘lganda imtihon topshiriladi;
- Fin maktablarida eng asosiysi — o‘quvchini mustaqil hayotga tayyorlab deb hisoblanadi. Shuning uchun ham ularga mustaqil bilim olishni o‘rgatishadi. Bolalar yodlab olingan formulalar o‘rniga, spravochka, kalkulyator va internetdan foydalanishni o‘rganadi;
- O‘qituvchilar bir kunda sinf xonasida 4 soat dars beradi va haftaga 2 soat o‘qituvchi malaka oshirishiga sarflanadi;
- Finlandiyada “o‘qituvchi” kasbi – obro‘li kasb hisoblanadi. Oliy ta‘lim maskanlarida o‘qituvchi bo‘lib ishlashga juda katta konkurs mavjud;
- Finlandiyada umumiy o‘rta ta‘lim – bepul. Buning ichiga bepul tushish, ekskursiya, maktab avtobuslari va kitoblar kiradi. Ota-onalardan pul yig‘ish ta‘qiqlangan;

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni ifodali o‘qing.
2. Matnning mazmunini o‘zbek tilida gapirib bering
3. Matndan harakat va holat bildiruvchi so‘zlarni toping va daftaringizga ko‘chiring.

...dan o'timli va o'timsiz fe'llarni toping va izohlang.
 ...dan ijodiy foydalangan holda tahsil olayotgan ta'lim muassasangiz
 ...matn tuzing.

topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

...lanadi -	dunyo -	imtihon -
...	boshqa -	nogiron -
...	nufuzli -	shiori -
...	tushuncha -	insho -
...	tegishli -	chuqurroq -

MORFOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

Fe'l so'z turkumi

1. Ixtiyar qiling. Harakat-holat ma'nosini ifodalab, nima qildi
 nima qilyapti (bo'lyapti)?, nima qiladi (bo'ladi?) singari so'roqlarga
 bo'yicha so'z turkumiga fe'l deyiladi. Masalan: Talaba o'qidi (nima qildi?).
 o'quvullaydi (nima qiladi?) kabi.

... turkum kelishigi qo'shimchasi(-ni) ni olgan so'z bilan bog'lana olish
 ... olmaslik xususiyatiga ko'ra ikkiga bo'linadi:

timli fe'llar	o'timsiz fe'llar
chizmoq	yugurmoq
yozmoq	seskanmoq
o'qimoq	sakramoq
ko'tarmoq	kulmoq

... qanday harakat-holatni ifodalashiga ko'ra bir qancha turlarga bo'linadi.

... ishlatish fe'llari: ishladi, mehnat qildi, ter to'kdi va boshqalar.

... kashf fe'llari: o'ylaydi, o'qidi, kashf qildi kabi.

... sezgi fe'llari: sezdi, his qildi.

... holat fe'llari: kuldi, xursand bo'ldi, qayg'urdi, iztirob chekdi.

... fe'llari: gapirdi, so'zladi, bayon qildi, ifoda qildi, ming'irladi,

... fe'llari: imo qildi, labini burdi, ko'zini qisdi va boshqalar.

... holat fe'llari: og'ridi, isitma chiqdi, xastalandi, sog'aydi,
 ... kabi.

... holat fe'llari: eridi, muzladi, yetdi, uxladi va boshqalar.

... fe'llari: qaradi, ko'rdi, boqdi, termuldi.

... fe'l turlarining har qaysisi bir necha fe'llarni o'z ichiga oladi. Bu
 ... holat ma'nosini qanday ifodalashi bilan bir-biridan farq qiladi.

... farqlanishlarni kuzatish mumkin:

... holat-holatning kuchli-kuchsizligiga ko'ra farqlanishi: jilmaymoq —
 ... — kulmoq.

... va salbiy bahoga ega bo'lishligiga ko'ra: kulmoq — tirjaymoq;

... to'ng'illamoq, ming'irlamoq.

3. Uslubiy xoslanishiga ko'ra: kulmoq (umumiste'moldagi so'z), tabassum qilmoq (badiiy uslubga xos), so'zlammoq (umumiste'moldagi so'z), nutq ijod etmoq (badiiy uslubga xos) kabi.

Yuqoridagi fe'llarning har qaysisini o'z o'rinda ishlatish nutqning aniqqligi va ifodaliligini ta'minlaydi.

99-mashq. "Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimi" matnidagi fe'l turkumiga oid bo'lgan so'zlarni topib daftaringizga yozing. Fe'lning holatni ifodalashiga ko'ra turlariga ajrating.

100-mashq. Berilgan matnni o'qing va fe'l so'z turkumiga oid bo'lgan so'zlarga savol bering va aniqlang.

"Toshkentnoma"

Umrin bino bo'ldi Ozarboyjonda,
Kechdi bolaligim u gul makonda.
Nizomiy vatani, Ganja o'lkasi
O'pkamga to'ldirdi she'r havosin...
Lekin shoirlikning nozik tolei
Kuldi Sirdaryoning havzalarida.
O'zbek quyoshining chin otaligi
Aks etdi mastoba kosalarida.
O'zbek vodiysida otimni surdim,
Aziz yo'ldoshlar-la o'toldim, yurdim.
Yo'q, men taqdirimdan emasman xafa,
Shoirlik unvoni baxtimdan tuhfa!..

MAQSUD SHAYKHOV

101-mashq. Topishmoqlarni o'qing va yod oling. Fe'l so'z turkumiga oid bo'lgan so'zlarni aniqlang.

Bodomcha bodomcha bilan,
Yetti kalit tom bilan.
Ne ko'zi bor, ne og'zi bor,
So'ylashadi odam bilan.

Erta bilan to'rt oyoqlab yuradi,
Tushda uch oyoqlab yuradi.
Kechqurun uch oyoqlab yuradi.

(Odam – bolaligi, yigitligi, keksaligi)

Kunduzi tayoqlashar,
Kechasi quchoqlashar.

(Kipriklar)

III O'NAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

1) topshiriq. Quyidagi matnni o'qing va imlosini eslab qoling.

1) *ta'sir et* fe'lning qismlari ajratib yoziladi: *sarf qil, ta'sir et, tamom bo'l, sotib ol, chiq chiq, miq etma* kabi.

2) mustaqil fe'l va to'liqsiz fe'l mustaqil fe'ldan ajratib yoziladi: *aytib ber, yozib ber, yozib qo'y, ko'ra qol, bera boshla, yiqila yozdi; ketgan edi, ketgan ekan, ketgan ekan* kabi. Lekin mustaqil fe'l bilan yordamchi fe'l orasida tovush bo'lsa, bunday qismlar qo'shib yoziladi: *aytaver (ayta ber), boroladi (bor ekan), bilaran (bilar ekan)* kabi.

3) mustaqil qo'shimchalarning bosh tovushi ikki yoki uch xil aytiladi va shunday yoziladi:

1) mustaqil so'zlardan fe'l yasovchi **-illa** (*chirilla, taqilla*) qo'shimchasi so'z boshiga **ch** yoki **u** tovushi bo'lganda **-ulla** aytiladi va shunday yoziladi: *shovulla, shovulla* kabi;

2) mustaqil shaklini yasovchi **-dir** qo'shimchasi jarangli undosh bilan tugagan so'zlar (*kel* so'zidan boshqa), shuningdek, **z** undoshi bilan tugagan so'zlar mustaqil yasovchisidan keyin qo'shiladi: *quvdir, egdir, kuldir, yondir; yondir, yondir* kabi. Qolgan barcha hollarda bu qo'shimcha **-tir** aytiladi va shunday yoziladi: *iktir, kestir, uyaltir, chaqirtir* kabi;

3) mustaqil

1) undosh bilan tugagan barcha fe'llarga **-uv** qo'shiladi: *ol – oluv, yoz – yozuv* kabi;

2) undosh bilan tugab, tarkibida **u** unlisi bor fe'lga **-uq** qo'shiladi: *uz – uzuv, yul – yuluq* kabi.

3) *uchin uyushiq, burushiq, uchuriq* (shuningdek, *bulduriq*) kabi so'zlarning uchinchi bo'g'inida **i** aytiladi va shunday yoziladi.

102-mashq. Quyidagi matnni o'qing va ma'nosi bo'yicha fikr bildirib, birinchi xatboshida ishlatilgan harakat bildiruvchi so'zlarni aniqlab ularni ko'chiring.

1) *Ona lochin o'tgan ekan. Uning uyasi yaqinida zaharli ilonlar bor edi. Ular xavf solganda lochin ilonlarni dumidan changallab osmonga olib chiqardi, qaynatoshlar ustiga tashlab yuborarkan.*

2) *Ona lochin qolgan ilonlar tog' kamarlariga bekinib, lochindan qasd olishning fikrini tutibdi. Ona lochin har yili pana bir joydagi uyasiga tuxum qo'yib jo'ja chiqardi. Ilonlar ham tuxumdan bola ochadi-ku. Lochin uzoqqa ov qilgani uchun ilonlar sekin o'rmalab kelib, uning tuxumlarini yeyishibdi-yu, o'rniga tuxumdan qo'yib ketishibdi.*

3) *Ona lochin besabar Ona lochin qo'ygani tuxumlariga vujudining haroratini qo'yibdi. Ona lochin bir necha kun bosib yotibdi. Vaqti soati yetib, tuxumlar teshilibdi,*

ichidan nimadir chiqa boshlabdi. Ona lochin qarasa, tuxumlardan jo'jalar
ilonbachchalar o'rmlab chiqibdi. Bundan dahshatga tushgan Ona lochin ch
uyasidan ko'kka uchibdi. Ilonlarga yem bo'lgan avlodi bilan vidolashib
chekkanda tog'lar larzaga kelibdi.

"Ona lochin"

103-mashq. Cho'lpon qalamiga mansub quyidagi she'rni yod o
tovushi ishtirok etgan so'zlarning imlosini eslab qoling.

XALQ

Xalq dengizdir,
Xalq to'liqindir,
Xalq kuchdir,
Xalq isyondir,
Xalq olovdir, xalq o'chdir...
Xalq qo'zg'alsa, kuch yo'qdirkim, to'xtatsin,
Quvvat yo'qkim, xalq istagin yo'q etsin.
Xalq isyoni saltanatni yo'q qildi,
Xalq istadi, toj va taxtlar yiqildi...

Xalq istagi: ozod bo'lsin bu o'lka,
Ketsin uning boshidagi ko'lanka,
Bir qo'zg'alur, bir ko'pirar, bir qaynar,
Bir intilur, bir hovliqar, bir o'ynar,
Yo'qliqni-da, ochlikni-da yo'q etar,
O'z yurtini har narsaga to'q etar...

Butun kuchni xalq ichidan olaylik,
Quchoq ochib xalq ichiga boraylik!

16-DARS

MATN: SALOMATLIK - TUMAN BOYLIK

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, eng birinchi navbatda bosh
islohotlar qatoriga sog'liqni saqlash sohasini tubdan yaxshilash tadbirlari
kirishildi. Sog'lom kishi deganda faqat jismoniy sog'lomlikni emas, balki sh
axloq-odob va umumbashariy g'oyalar ruhida kamol topgan insonni tushunamiz.

Odamlarda bebaho boylik bo'lgan o'z sog'ligini saqlashga to'g'ri
mas'uliyatli munosabatda bo'lishi, o'z hayot faoliyatini oqilona tashkil
salomatlik uchun zararli va xatarli odatlardan voz kechish, jismoniy va ru
jihatdan uyg'un kamol topishga yo'naltirishdir. Har bir sog'lom in
giyohvandlikka, chekishga, yuqumli kasalliklar, jumladan, sil kasalligi va
tarqalishiga qarshi kurashishi lozim.

...aga yaxshi ma'lumki, bemor odam na hayot lazzati, balki oddiy taom
...ni ko'ra olmaydi. Bas, shunday ekan O'zbekiston xalqining va
...da istiqomat qiladigan har bir insonning sog'ligini mustahkamlash,
...ni har tomonlama joriy etish, har bir fuqaroda sog'lom turmush
...ni joriy qilish va uni singdirish asosiy vazifalardandir.

...sog'ligi hisoblangan inson salomatligi, avvalo, insonning o'ziga bog'liq
...dan jamiyat va davlat muassasalarining qanday ishlayotganligiga

Lug'at

islohot	-	реформа
odob	-	воспитанность
zararli	-	вредный
satarli	-	опасный
yuqumli	-	заразный,инфекционный
muassasa	-	учреждение

MORFOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

Tushunish. Fe'llarning o'tgan zamonda tuslanishi

Tushuncha qoling. Fe'ldan anglashilgan harakatning nutq momentiga
...ishi yoki bajarilmaslik paytini bildiradigan shakllarga zamon
...shunday shakllar tizimiga zamon kategoriyasi deyiladi. Zamon turini
...zlanayotgan nutq vaqti asosiy tayanch nuqta bo'lib hisoblanadi. Ana
...uch zamonga bo'linadi: 1) O'tgan zamon, 2) Hozirgi zamon, 3)

...an anglashilgan harakatning nutq so'zlanayotgan vaqtdan oldin bo'lib
... bildirgan shakllar o'tgan zamon shakllari sanaladi. O'tgan zamon
... qaydagi shakllar kiradi: -di, -gan, -ib, (-man, -san, -di) kabi. Masalan,
... kelibman, kelibsan va boshqalar. Bu shakllar garchi «o'tgan zamon»
...ni asosida birlashsa ham, lekin ularning har qaysisi bir-biri bilan
...ga ko'ra farq qiladi:

...shakli -di ga nisbatan harakatning nutq so'zlangan vaqtdan ancha oldin
... bildiradi.

...itman, -ibsan shakllari esa so'zlovchi nutq momentidan oldin ro'y
... harakatni boshqa shaxsdan eshitganligini yoki oldindan kutilgan
... amalga oshganligini bildiradi. Masalan, O'g'rini eshakka teskari
... (harakdan)

...shakli, umuman, harakatning nutq momentidan oldin bajarilganligini

Solishtiring:

Keldi

Kelgan

Kelgan edi

Kelibdi

 104-mashq. Berilgan matnni o'qing va fikr yuriting. O'tgan fe'llarini daftaringizga ko'chiring va shaxs-sonda tuslang.

SOG'LOM BO'LAY DESANG

1. Unutmang: hatto retsepsiz sotiladigan dori-darmonlarni qabul qilishda ham shifokor maslahati zarur. Televizor yoki tanish-bilish maslahatlari bilan davolanmang.

2. Sizga terapevt bir dorini, okulist - ikkinchisini, stomatolog - uchinchisini, kardiolog esa yana boshqasini yozib bergan bo'lsa, qayta tashrif huzuriga boring. U dori-darmonlarni o'zaro tahlil qilib, qay birini, qanday vaqt ichishni tavsiya etadi. Bu albatta, ko'pgina ko'ngilsizliklarning oldini oladi.

3. Iloji boricha bir turdagi dorini qabul qilishga harakat qiling.

4. Har doim o'zingizga yaxshi tanish bo'lgan, obdon shifokor preparatlardan foydalaning. Katta shov-shuvga sabab bo'lgan, reklama maqtovi oshirilayotgan dori-darmonlardan, ayniqsa, ehtiyot bo'ling. Mo'ljallan preparatlar haqidagi afsonalarga ishonavermang. Odatda, ular qimmat bo'lgan reklamada va'da qilingan xususiyatlarga ega bo'lmaydi.

5. Faqat o'z kasalingizga davo bo'luvchi, shifokor tavsiya qilgan dori-larnigina iste'mol qiling.

6. Dori idishdagi yozuvlarni diqqat bilan o'qib chiqing - ularning bo'lmaganda ruscha tarjimai bo'lishi kerak. O'qishda, ayniqsa, talaffuz qilinmaydigan holatlar va teskari natijalar haqida ogohlantiruvchi bo'lingan e'tiborni qarating. Dori qabul qilish me'yori va vaqti borasidagi ko'rsatmalar qat'iy amal qiling. Dorini (agar bu haqida ko'rsatmada aytilgan bo'lmasa), ataylab suyuqlik bilan iching.

7. O'zingizning tibbiyot borasidagi bilimlaringizni to'ldirib borib Uyingizda, albatta, ommaviy tibbiyot ensiklopediyasi yoki axborotnomasi bo'lgan.

8. Agar sizda surunkali kasalliklar bo'lsa va ma'lum bir dori sog'ligingizga ta'siridan xavotirlansangiz, shifokor bilan, albatta, maslahatlashib faqat shifokorgina dorining siz uchun foyda-zararini aniq ko'rsatib beradi.

9. Dorilarning saqlash sharoitiga alohida e'tibor bering - bu haqida qutisi ichidagi yozuvda aytiladi. Shunday preparatlar borki, ularga nur salbiy ko'rsatadi. Ba'zilarini esa sovuq joylarda saqlash kerak. Va albatta, barcha darmonlarni yosh bolalar qo'li yetmaydigan joylarda saqlash zarur.

105-mashq. Quyidagi fe'llarni o'tgan zamon va shaxs-sonda tuslang.

Kelmoq, kuylamoq, yugurmoq, sanamoq, chopmoq, varaqlamoq, gaplashmoq, supurmoq, aytmoq.

Namuna:

	Birlikda	Ko'plikda
I.	keldim	keldik
II.	kelding	keldingiz
III.	keldi	keldilar

■ 100-mashq. Berilgan matnni ifodali o'qing. Matn mazmuni bo'yicha
ilmiy va birinchi xatboshini daftaringizga ko'chiring. O'tgan zamon
ilmiy sohasiga chizing.

Hakimlar sultoni

Tibbiyot sohasidagi yuksak kashfiyotlari bilan dunyoga dong taratgan
Hakimlar sultoni Avicenna nomi bilan mashhur bo'lgan buyuk bobokalonimiz Abu Ali
bin Sinoning 57 yillik umri mobaynida insoniyatga shunday ulug'vor xizmat
ko'rsatganda jahon ilm-u fani yuksalishlar davriga qadam qo'ydi.

Buyuk bobokalonimizning hozirgacha bizga ma'lum bo'lgan ilmiy
asarlari umumiy soni 276 tadan ortadi. Ushbu risolalarda ko'rsatilgan ilmiy
asarlari ayni paytda ham tegishli mutaxassislar tomonidan qayta-qayta o'qib
o'tilmoqda. "Ash shifo" kitobi 18 jild, "Donishnoma" asari 20 jild, "Arab tili
darsnomasi" 12 jild, "Tib qonunlari" kitobi hozirgi zamon nashriga binoan 6
jildga bo'linib chiqarilgan. Bularning barini umumiy holda hisoblanganda jami hajmi 5
jildga yetib boradi.

"Tib qonunlari" kitobi XII asrda arab tilidan lotin tiliga o'girilgandan
keyin dunyoga qanot yozib parvoz qildi. 1493-yilda fransuz tiliga, 1593-
yilda ingliz tiliga, XV asrda rus tiliga o'girildi. XII asrdan XVIII asrgacha u 40
dan ortiq nashr etildi. Mazkur asar qayta nashr qilish soni bo'yicha Injildan
keyin ikkinchi o'ringa ega bo'ladi. Abu Ali ibn Sinoning asarlarini o'qib, ularni bugungi dunyo
bilan taqqoslash ekanmiz, "birinchi" degan so'zni allomaga nisbatan juda ko'p
qayta ta'kidlashimiz mumkin.

Alloma 1200 ta har xil minerallardan, 1400 dan ortiq turli o'simliklardan
dori-darmonlarni ishlatishni juda yaxshi bilgan. Tibbiyotga birinchi bo'lib 16
yildan ortiq davolagan bemorlarni davolagan. Shuni
bilgan holatda ham kerakki, uning tabiatida insonparvarlik va odamlarga yaxshilik
qilish uchun qancha fazilatlar yuksak darajada rivojlangan edi. U o'z bemorlariga
qancha va qancha ko'ribonlik ko'zi bilan boqar, ularga diqqat-e'tibor bilan muolaja
qilgan va bemorlarga esa xolis xizmat ko'rsatar edi. Jurjonda yashagan
dori-darmonlarga xonasiga kiraverishdagi yo'lakchani devoriga bir sandiqcha
qo'yib yashagan edi. Unga har bir bemor o'zining iqtisodiy ahvoli va
dori-darmonlarni qancha xohlagan miqdorda pul tashlab kirgan ekan. Shuning uchun ham
uning qo'liga "Hujjat ul-haq", "Hujjat ul-haq", "Sharq allomasi", "Ustozlar ustoz", "Hakimlar
sultoni" kabi faxriy unvonlar Ibn Sinoga bejizga berilgan emas. Uni biror bir
dori-darmon bilan tenglashtirib bo'lmaydi. U qoldirgan meros tilsimi ayni
dori-darmon chunchalik balanddagi, biz minnatdor avlodlar unga va uning ruhiy
merosiga qancha e'tibor berib yashaymiz.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYVLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

 107-mashq. Matnni o'qing. Birinchi xatboshini daftaringizga loq asosida ko'chiring. Fe'l so'z turkumiga oid so'zlarni toping va o'tgan shakllarini tagiga chizing.

Bu hodisalar xabari Kobulga javzo oyida yetib bordi. Kunlar tsib, ba atrofidagi tog'larning qori erigan sari faqat daryolardagina emas, buloqlarda suv ko'payib ketdi. Shohi Kobul tog'ining etaklaridan chiqadigan chashmada Gulkina mavzeidan nariga o'tib, baland tepalik ustiga joylashgan ak yonveridagi maysazorlarga ham jildirab yetib keldi.

Qishda Qandahordan olib kelingan Akbar enagalari bilan shu arkda q nazorat ostida saqlanar edi. Akbarning onasinikiga o'xshash yirik-yirik katta ammaning yuziga hayrat bilan tikiladi. Kattalar orasidagi mona munosabatlarga hali uning aqli yetmaydi. Lekin arkka kelib-ktib to'g ko'zlari sovuq bek-u a'yonlardan bolaning o'zi ham begonasiraydi. Bu yasama takalluflar qilib, uni gapga so'lmoqchi bo'lsa, bola qovog'ini uyib ita turaveradi.

“AVLODLAR

108-mashq. Quyida berilgan matnni o'qing, xalqaro tashkilotlar tarkibidagi har bir so'zning bosh harflar bilan yozilish sababini izohlang.

JA'HON SOG'LIQNI SAQLASH TASHKILOTI

Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (JSST, ingl. *World Health Organization WHO*) — Birlashgan Millatlar Tashkilotining maxsus bo'linmasi bo'lib, 1948 davlatlardan iborat, uning asosiy maqsadi sog'liqni saqlashning muammolarini hal etish va dunyo aholisi salomatligini muhofaza qilishdir. 1948 yilda Shveysariyaning Jenevadagi shtab-kvartirasi bilan tashkil etilgan.

BMTning ixtisoslashtirilgan guruhiga JSSTdan tashqari UNESCO (Til fan va madaniyat tashkiloti), XMT (Xalqaro Mehnat Tashkiloti), UH (Bolalarga yordam ko'rsatish jamg'armasi) ham kiradi. JSST tarkibiga 104 a'zo davlatlari qabul qilinadi, lekin nizomga muvofiq, BMTga a'zo bo'lgan davlatlarni qabul qilish ham mumkin.

 37-topshiriq. Urg'u bilan farqlanuvchi so'zlarning talaffuzi va imlo e'tibor bering. Ushbu so'zlar ishtirokida gaplar tuzib daftaringizga ko'chiring.

akade'mik (ot, ilmiy unvon)	- akademi'k (sifat, akademik litsey)
atla's (ot, ipak mato)	- a'tlas (ot, kartalar to'plami)
banda' (ot, xudoning bandasi)	- ba'nda (ot, qurollangan o'g'rilar)
bog'la'r (ot, bog'ning ko'pligi)	- bo'g'lar (fe'l, ko'zini bog'lar)
olma' (ot, meva)	- o'lma (fe'l, qo'lingga olma)
yigitcha' (ot, kichraytirish)	- yigi'tcha (ravish, yigitcha gaplashmoq)

17-DARS. Quyidagi she'ni o'qing va yod oling. Matndagi fe'llarni topib, ularni qo'llanma fe'llarga ajrating. O'tgan zamonda tushlang.

O'ZBEKISTONIM, SENG

Aylayin qalbimni tortiq nurlı bo'stonim, senga,
Sen vatandirsan, fidodir tanda bu jonim senga.

Bebahosan, asragayman gavharim, deb men seni,
Sen qarog' bo'lsang agarda, sadqa mujgonim senga.

Sendan ayru dam uzundir, lahzalar ham yilga teng,
Bir umrga lek barobardir kerak onim senga.

Har bir ahling bitta yulduz, kavkabistonim o'zing,
To hayotdirman, charog'im, shu'layi shonim senga.

Yor-u do'stlar jam bo'libdir, to'y qilur o'zbek elim,
Men degayman xush kelibsan, do'st-u mehmonim, senga.

Xizmatingga shay eturman, mehnatingda ham o'zim,
Haxtiyorman, sarf etolsam borki imkonim senga.

Dilda borim sen uchundir, qo'lda torim sen uchun,
Qayda bo'lsam talpinurman, O'zbekistonim, senga.

Abdulla Oripov

17-DARS

MATN: UYQU

Uyquda o'zlashni yaxshi ko'rmaydigan odam bo'lmasa kerak. Lekin tush bo'lgan paydo bo'lganidan boshlab olimlarni qiziqtirib kelgan soha bo'lgan uyqu, uning sir-asrori hali ham oxirigacha o'rganilmagan. Siz uyquda nimalarni bilasiz? Odam umrining uchdan bir qismi, ya'ni 25 yilga uyquda o'tadi. Ayollar erkaklarga qaraganda deyarli 2 marta ko'proq to'yib uyqudan arziyot chekadi.

Uyqu o'talar otlada yangi inson dunyoga kelganining dastlabki ikki yilida 6 oyga teng to'liq uyqudan judo bo'ladi. Uyqusiz o'tkazilgan besh tundan keyin ichimliklarning organizmga ta'siri ikki baravar oshadi. Yurak kasalligi, semirish, diabet uyqusizlik bilan bog'liq. Muntazam ravishda tungi uyquda 01.00 orasida uyg'onib ketuvchi odamlar tez vazn to'plashi haqida o'zlarining gipotezalar mavjud. Tushingiz notanish odamlar bilan to'la uyquda bo'lsangiz kerak. Aslini olganda, tushingizda ko'rgan hamma narsa haqiqiy hayotda hech bo'lmasa bir marta ko'rgan

shakllari qoʻllanish orqali hosil boʻladi. Masalan, keladi, kelajak, kelar (ur),

shundan keladi, -ar uslubiy betaraf shakllar boʻlsa, -jak, -gay, -ur, -gusi uslubiy va publitsistik uslubga xosdir. Uslubiy betaraflik belgisiga koʻra -jak shakllari bir guruhni tashkil qilsa ham, ular ifodalanayotgan harakatga nisbatan maʼnosini bildirish-bildirmasligiga koʻra bir-biridan farq qiladi. Masalan, kelajak maʼnoga betaraf boʻlsa, ikkinchi shakl gumon-taxmin maʼnosiga eʼtibor qaratib keladi — kelar.

Uslubiy betaraflik shakllari turli zamonlarga mansub boʻlgan shakllar oʻzaro almashinishi mumkin. Masalan, yillar, zambaraklar agʻanab yotibdi. Bir jangchining peshonasi qon oqmoqda, bir jangchining esa yelkasidan qon oqmoqda. (Shuhrat) Bu jumladan boʻlib oʻtgan voqealarga tinglovchini olib kirish, ularni uning fikrini ifodalash maqsadida hozirgi zamon shakli ishlatilgan.

Feʼlning shaxs-son boʻyicha zamonlarda tuslanishi

1 – Tuslanish. Hozirgi zamon shakli

BIRLIK	KOʻPLIK
I – shaxs kelyapman	kelyapmiz
II – shaxs kelyapsan	kelyapsiz
III – shaxs kelyapti	kelyaptilar

2 – Tuslanish. Oʻtgan zamon shakli

BIRLIK	KOʻPLIK
I – shaxs koʻrdim	koʻrdik
II – shaxs koʻrding	koʻrdingiz
III – shaxs koʻrdi	koʻrdilar

3 – Tuslanish. Kelasi zamon shakli

BIRLIK	KOʻPLIK
I – shaxs boray	boraylik
II – shaxs boring	boring, boringlar
III – shaxs borsin	borsinlar

III mashq. Quyidagi feʼllarni hozirgi zamon va shaxs-sonda tuslang.

Oʻqimoq, yozmoq, soʻramoq, oʻylamoq

Numuna:

	Birlikda	Koʻplikda
I.	oʻqiyapman	oʻqiyapmiz
II.	oʻqiyapsan	oʻqiyapsiz
III.	oʻqiyapti	oʻqiyaptilar

III mashq. Matnni oʻqing va hozirgi va kelasi zamon shakllarini toping.

“OSUDA UYQU UCHUN 4 QADAM”

Kunduzi qisqa muddat uxlab olish tetiklanib olish va boshqa “kompyuterni” qayta yuklashning eng yaxshi usulidir. Biroq “qisqa” deyilgan vaqt o‘zi qancha bo‘lmog‘i lozim?

10-20 daqiqa

Tetik va bardam bo‘lishning klassik usuli. Bu vaqt davomida chuqur uyqu ketmaysiz, shunday ekan uyg‘onish ham qiyin kechmaydi.

30 daqiqa

Bu juda yomon tanlov! 30 daqiqalik uyqudan so‘ng o‘zingizni horg‘onlayoqatsiz sezishingiz mumkin.

60 daqiqa

Bir soatlik uyqu miyani charchoqlardan holi qilib barcha yangi ma‘lumot va bilimlarni “omborga” joylashga yordam beradi. Agar tuni bilan imtihon tayyorlangan bo‘lsangiz, sinovlar oldidan 1 soat mizg‘ib olishni tavsiya etamiz.

90 daqiqa

Kunduzgi uyquning to‘liq davri – siz sekin va tezkor uyqu fazasini belgilashga ulgurasiz. Uyg‘ongach sezilarli darajada tetiklashasiz, miya faoliyati qancha yaxshilanadi, tinch va tez fikrlaysiz.

9-11 soatlik uyqu **6-12 yoshli** bolaning darslarni yaxshi o‘zlashtirishiga sog‘lom ulg‘ayishi uchun kundalik zaruriy norma hisoblanadi. **14 yoshli** farzandlaringizga kunlik 8-10 soat uyqu yetarli. Katta yoshdagilarga kunlik norma 7-9 soatni tashkil etadi. Aslo bundan kam emas! “Insonga kunlik 8 soat uyqu ham yetarli, yetishmayotgan qismini dam olish kunlari to‘ldirib oladi” bo‘ladi” qabilidagi fikrlar hammasi bekor.

18+ daraja harorat yotoqxona uchun ideal harorat hisoblanadi. Haddan ortiqcha. Inson uyquga ketgach 4 soat ichida tana harorati eng past darajaga tushadi va bu holat miriqib uxlab, yaxshi orom olish imkonini beradi. Agar tana harorati issiq bo‘ladigan bo‘lsa bunday oromdan bebahra qolishingiz aniq.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

112-mashq. Matnni o‘qing. Tagiga chizilgan so‘zlar keyingi qatorga qatib ko‘chirilishini ayting.

SHIRIN UYQU

Bir odamning uchta o‘g‘li bor ekan. U vafoti oldidan o‘g‘illariga: “Uyqu shirin qilib uxlang, ovqatni shirin qilib yeng”, - deb vasiyat qilibdi. Bu gapni ko‘ngil o‘g‘illari bir xil tushunibdi. Kichik o‘g‘li esa boshqacha tushunibdi.

Katta o‘g‘illar yerlarga suv sepib, karavotga ko‘rpani qalin to‘shab, haddan shirin taomlarni ustma-ust yeb yotaverishibdi. Oxiri yeyishga ovqatlari qolmadi. Kichkina o‘g‘il esa ko‘p mehnat qilib, temirchilik hunarini o‘rganibdi. Ishlab, horib charchab kelgach, yegan qattiq noni-yu, ichgan suvi shirin tatiyveribdi. Uxlasa uyqusi ham shirin bo‘lib, kun sayin tetiklashib, borgan davlati ziyoda bo‘lib ketaveribdi.

O‘zbek xalq ertalari

113-mashq. Quyidagi so'zlarni daftaringizga ko'chiring va to'ldiring. Ma'nolari bo'yicha imlosini eslab qoling.

ta'na-tana, she'r-she'r, al'amon-alamon, a'lo-alo, a'yon-ayon, da'vo-davo, ta'at-sanat, ta'na-tana, ta'qib-taqib, shu'ba-shuba.

114-mashq. Berilgan hikoyat matnini o'qing. fe'llarni topib, tuzilishiga asoslangan ajratib.

Namuna:

so'zda	Qo'shma	juft	takror

Hikoyat

Men bir donishmanddan: "Eng ashaddiy dushmaning – ikki kifting orasida qolgan nafsingdir. ", degan hadisning ma'nisi nima?" deb so'radim. Donishmand shunday javob berdi: "Ma'nosi shuki har bir dushmanga ehson qilgan senga do'st bo'ladi, illo nafs degan narsaga qancha iltifot qilsang, shuncha oshiraveradi".

Maromida ovqat yegan farishta bo'lur,

Hayvon kabi yesa tushar og'ir tosh misol.

Kim istagin bajo qilsang amringga tobe,

Nafs aytganin qildingmi, bo'ysundirmoq mahol. *Sa'diy "Guliston.*

Tashkent; "G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi"

1988, 116-bet

115-mashq. Quyidagi matnni o'qing va ona tilingizga tarjima qiling.

Как облегчить рабочий день в офисе?

С наступлением весны всё вокруг меняется, распускается, оживает, становится теплее. Это весна начинает вступать в свои права. Вот только если вынести окно офисных зданий мы можем лишь голубое небо, солнечные лучи или капли дождя, да и то не всегда. Весна, к сожалению, не может ступить порог офиса и стремительно проходит мимо нас.

А поскольку наша жизнь в основном проходит на работе, мы не можем наслаждаться ни весной, ни теплом, ни солнечным светом. Есть несколько способов «облегчить» свою участь и добавить немного природной свежести и весеннего настроения в офисный быт. Можно, например, поставить в офисе пару горшков с комнатными цветами. Зелёный цвет и запах свежих листьев помогут пережить будни. Или предложить коллегам по чашке ароматного травяного чая. Свежие запахи мяты или земляничных листьев улучшат настроение и создадут атмосферу тепла и уюта.

Toshkent metropoliteni - Toshkent shahar yo'lovchilar transporti korxonasining uyushmasi tarkibida. Toshkent metropolitenining qurilishi 1972-yilda boshlangan. Birinchi yo'nalishi 9 bekatdan iborat. Uzunligi 11,4 km, birinchi navbati ("Rahimov", "Chilonzor", "Mirzo Ulug'bek", "Hamza", "Yoshlik", "Do'stligi", "Paxtakor", "Mustaqillik maydoni", "Markaziy xiyobon" bekatlari) 1977-yil 6-noyabrda, ikkinchi navbati ("Hamid Olimjon", "Pushkin", "Tinchlik" yo'li) bekatlari, uzunligi 4,1 km) 1980-yil 18-avgustda foydalanishga topshirilgan. Bekatlar soni 12 taga yetdi.

Toshkent metropolitenining umumiy uzunligi 4,8 km bo'lgan birinchi yo'nalishining birinchi navbati ("Alisher Navoiy", "O'zbekiston", "Kosmonavtlar", "Oybek", "Toshkent" bekatlari) 1984-yil noyabrda, ikkinchi navbati ("Mashinasozlar", "Chkalov" bekatlari, uzunligi 3,3 km) 1989-yil noyabrda ishga tushdi. Shu yo'nalishning uchinchi navbati 1989-yil noyabrda ("G'afur G'ulom", "Chorsu" bekatlari, uzunligi 2,4 km), to'rtinchi navbati ("Tinchlik" va "Beguiniy" bekatlari, uzunligi 3,8 km) 1991-yil 30-aprelda ishga tushdi. Bu yo'nalishning umumiy uzunligi qariyb 14,3 km ga yetdi.

Toshkent metropolitenining shahar markazini Yunusobod turar joyi bilan bog'laydigan (umumiy uzunligi 14 km) uchinchi yo'nalishining birinchi navbati ("Mingo'rik", "Yunus Rajabiy", "Abdulla Qodiriy", "Bodomzor", "Habib Abdullayev" bekatlari) 2001-yil 26-oktabrda ishga tushirildi.

Toshkent metropolitenida qatnaydigan poyezdlarning o'rtacha tezligi 40 km/soat, maksimal tezligi 65 km/soat. Toshkent metropolitenida sutkasiga 270—300 ming yo'lovchi tashiladi. Yo'lovchilarga qulaylik yaratish uchun bekatlarda eskalatorlar o'rnatilgan. Metrodagi "Chilonzor", "Hamza" bekatlarida gumbazsimon, "Mustaqillik maydoni" yig'mamonolit konstruksiyali bekatlar tipida, boshqa bekatlar esa kolonna tipida qurilgan. Har bir bekatning ichki me'morlik hamda haykaltaroshlik nuqtayi nazaridan bezatilishi ramziy tarzda shu bekat nomini aks ettiradi. Ularda madaniy, monumental dekorativ va san'atning milliy an'analari o'z aksini topgan. Bekatlarga bezak berishda, qizil, qora, kulrang granitlar, turli xil marmar, keramika, stomalit, yog'och, turli xil metall va boshqalardan foydalanilgan.

Toshkent metropoliteni 9 balli zilzilaga bardosh beradi. Toshkent metropolitenining umumiy uzunligi 38,25 km, bekatlar soni 29 ta (2004-yil holatiga ko'ra). Toshkent metropoliteni - Toshkent shahrida 1977-yilda ishga tushirilgan metropoliten yo'llari tizimi. 2008-yilgacha bo'lgan ma'lumotga ko'ra, Osiyodagi yagona metropolitendir.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni ifodali o'qing.
2. Matnning mazmunini o'zbek tilida gapirib bering

1. Berilgan atoqli otlarni toping.

2. Berilgan mavhum otlarni toping va izohlang.

3. Berilgan qo'shma otlarni toping va daftaringizga husnixat bilan yozing.

4. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

yaqinlik -	yagona -	qurilish -
qo'shma -	o'rnatilgan -	loyihalash -
qo'shma -	haykaltaroshlik -	tashimoq -
qo'shma -	san'at -	sutka -
qo'shma -	zilzila -	gumbazsimon -

MORFOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

Ot so'z turkumi

1. *Kitob qiling.* Shaxs, predmet, hodisa, joy nomini bildirib, kim?, nima?, qandaydir javab bo'luvchi so'z turkumi ot deyiladi. Masalan, *o'quvchi*, *kitob*. *Kitob* har xil ma'no anglatadi, shunga ko'ra ularning grammatik shakli ham turlicha bo'ladi. Jumladan, atoqli va turdosh otlar, aniq va mavhum, yakka va jamlovchi otlar.

2. Matni o'qib, Quyidagi jadvalni davom ettiring.

Shaxs nomini bildiruvchi turdosh otlar	Shaxs nomini bildiruvchi atoqli otlar
o'qituvchi	Dilshoda
tikuvchi	Sarvinov
o'g'il	Doniyorbek
amaki	Xasan

Narsa nomini bildiruvchi turdosh otlar	Narsa nomini bildiruvchi atoqli otlar
kitob	"Padarkush"
gazeta	"Darakchi"
she'r	"Vatanim"
telefon	"Nokia"

O'rin nomini bildiruvchi turdosh otlar	O'rin-joy nomini bildiruvchi atoqli otlar
mahalla	"Ibn Sino"
shahar	Samarqand
davlat	O'zbekiston
o'yingoh	"Dinamo"

3. Topshiriq. Berilgan matnni o'qing. Matndagi otlarni mavhum va aniq

4. Topshiriq.

HADISI SHARIF

Islom shariatining asosiy manbalaridan ikkinchisi sunnatdir. Rasulullohdan naql qilingan hadisi shariflar orqali shakllanadi. Hadisi shariflar Rasululloh alayhissalomning soʻzlari, qilgan ish faoliyatlari va uning tomonidan amalga oshirilgan ishlarga munosabatlari toʻgʻrisida hikoya qiladi. Shu uch xil uslubning har biri sunnat deyiladi.

Hadisi shariflarni yigʻib kitob shakliga keltirish, asosan, Paygʻambar alayhissalomning vafotlaridan keyin amalga oshirilgan. Bu sharaflı ish birinchi uchinchi asriga kelib keng quloch yoygan. Islom olamining oʻsha paytda madaniy markazlaridan sanalgan shaharlarda Hadis ilmi bilan shugʻullanuvchi muhaddislar koʻp boʻlgan. Ular Hadis toʻplamlarini tuzishgan. Ular ichida ishonchli manba sanalganlari oltita boʻlib, ularni Imom al-Buxoriy, Imam Muslim, Imom Abu Dovud, Imom at-Termiziy, Imom an-Nasoiy va Imom Ibn Majohar tuzishgan. Bu buyuk muhaddislarning toʻrt nafari turonzamlik bilan butun Islom dunyosi miqyosida faxrlansak arziydi. Muhaddislik shu sharaflı va sermashaqqat ishki, u kishidan zakovat, kuch-quvvat, fidoiylik, iqtidor va kuchli quvvayi hofizani talab qiladi.

(«Vatan» turkumida)

Eslab qotilg. Otlar son-miqdor maʼnosiga ega va u birlik yoki koʻplik shakllari orqali ifodalanadi. Birlik nol koʻrsatkich (maxsus grammatik koʻrsatkichning yoʻqligi)ga ega. Koʻplik -lar koʻshimchasi orqali ifodalanadi. Bunga morfologik yoʻl deyiladi. Masalan, uylar, doʻstlar, binolar. Shunday birlikdagi ot oldidan birdan yuqori boʻlgan sanoq sonlarni yoki darajalarini ravishlarini: koʻp, ancha kabi soʻzlarni qoʻshish yordamida ham koʻplikni ifodalash mumkin. Bunga esa sintaktik yoʻl deyiladi. Masalan, koʻp oʻqovchi yigirmata maktab, ancha yillar kabi. Shuni taʼkidlash kerakki, koʻplik sanaluvchi -lar otlarga qoʻshilib doimo koʻplikni bildiravermaydi. Ular maʼnosini oʻzgartirmasligi ham mumkin. Bu vaqtda -lar hurmat, taʼzim, kuchaytirish, taʼsirchanlikni oshirish maʼnolarida qoʻllaniladi. Masalan, koʻplarning taʼzimiga ishonmayman. Bu jumladagi koʻplarning soʻzini birlik shakliga koʻzimga shakliga almashtirib koʻring. Ikkinchi holat bilan birinchi holat bilan maʼnoni — birlik maʼnosini (bir kishining koʻzini) ifodalasa ham, lekin bu holat taʼsirchanlik, ifodalilik belgisiga koʻra bir-biridan farq qiladi. Birinchi holat yuqoridagi belgilar bor, ikkinchi holatda esa yoʻq. Yana solishtiring: Bolalarim shovqinidan boshlarim ogʻrib ketdi — Bolalarning shovqinidan boshlarim ogʻrib ketdi. Har ikki holatda ham bir kishining boshi haqida fikr yuritiladi, lekin birinchi holatda gapda boshlarim soʻzidagi -lar koʻplikni bildirmasdan, bosh soʻzining maʼnosini kuchaytirish, taʼkidlash vazifasini bajaradi. Bunday maʼno esa ikkinchi holatda yoʻq.

Donalab sanalmaydigan narsa va hodisalarni bildiruvchi otlar birlik shakliga kelsa ham, aslida jamlikni bildiradi. Masalan, Koʻchaga qum toʻkilgan yoki toʻla suv, ichgani tashna, bolam. Bunday soʻzlar koʻplik shaklini oʻziga koʻpincha narsa va hodisaning xilma-xil ekanligini bildiradi. Suvlar (grammatik)

— Bu'z yoshlarini artdi.

bu qo'shilgan o'tlarga qo'shilgan otning ko'pligini emas, balki boshqalar bilan birgalikda ekanligi yoki geografik nomlarga ega bo'lgan geografik joyning kengroq, atrofdagi joylar bilan birlikda qo'llaniladi. Olimjonlar kelishdi (bir nechta Olimjon emas, Olimjon va Olimjonlar). Mirzacho'llar obod bo'ldi (Mirzacho'l va unga yaqin joylar). Olimjon bildiruvchi so'zlarga ko'plik shakli qo'shib hurmat ma'nosini beradi. Olimjonlar yaqinida egalik qo'shimchasi bilan birgalikda qo'llaniladi. Qaysi qishloqda egalik qo'shimchasi bilan qo'llanilishiga ko'ra ko'plik va egalik qo'shimchasi qo'llanilishi farqlanadi:

1. Birinchi qo'shimchasi bilan kelganda ko'pincha egalik qo'shimchasi
2. ikkinchi qo'shimchasi esa undan keyin keladi: Masalan, Dadamlar keldilar.
3. Uchinchi qo'shimchasi aytiladi. Agar bu tartib o'zgarib, ko'plik shakli oldin, egalik keyin
4. kelganda ko'pligini ifodalash mumkin: Qiyoslang: Opalarim kelishdi.

ko'plik shakli II shaxs egalik qo'shimchasi bilan birgalikda ko'plik shakli oldin, egalik shakli esa keyin keladi va ko'plik shakli bo'ladi. Masalan, Xayriniso, dadamning opalari bo'ladi.

11. Topshiriq. Quyidagi soʻzlarni jadvalga joylashtiring va oʻzingiz mustaqil ravishda javab berib, natijani davom ettiring.

	Jamlovchi ot	Sanaladigan ot	Sanalmaydigan ot

... qum, sayloy, ulus, poda, uyur, suruv, komanda, guruh

11) mashq. Matnni ko'chiring. Shaxsni ifodalovchi turdosh otlarning
 ularni imlosiga diqqat qiling. Siz ham o'zingizning yetti avlodingizni
 shaxsni ko'ring. O'z shajarangiz haqida matn tuzing.

Yetti avlod

1. Farzand
2. Nevara
3. Chevara
4. Evara
5. Pannevara
6. Ovora
7. Begona

ILQI QAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

III mashq. Quyida berilgan juft soʻzlarning talaffuzi va imlosiga eʼtibor qilib, ularni oʻzaro taqqoslab, ularning oʻxshashligi yoki farqlanishini aniqlang. Ushbu soʻzlar ishtirokida gaplar tuzib daftaringizga koʻchiring.

O'git-nasihat, o'y-mulohaza, o'y-xayol, o't-giyoh, mehr-mudabbir,
muruvvat, mehr-oqibat, hadsiz-hisobsiz, hadya-in'om, hayot-mamot, hami
hazil-mutoyiba, hazil-huzul, halol-harom, harom-xarish, hormay-tolmay

 119-mashq. Quyidagi tez aytishni daftaringizga hushyorlik bilan
ko'chiring va bir nafasda sakkiztagacha aytib ko'ring.

Qopin qo'yib qorbobo
Qo'lqopini qidirdi.
Qorqiz qalin qalpog'in
Qulog'iga qo'ndirdi.

Savatdagi sariq sabzi
Sarg'ayibdi, so'libdi.
Saodat-chi sabzilarni
Suvga solib qo'yibdi.

120-mashq. Quyidagi tasviriy ifodalarni o'qing va yod oling.

Barcha hunarning toji – ilm
Barcha yomonlikning kaliti – aroq
Hayot ko'zgusi – gazeta
Ilm zahmatkashlari – olimlar
Ko'kning fonusi – oy
Po'lat ot – traktor
Po'lat qush – samolyot

121-mashq. Quyidagi matni o'qing va ona tilingizga tarjima qiling.
Менеджер

Менеджер — профессия, у которой есть свои компоненты, свои правила игры. Проблема в том, что менеджерами часто становятся без какой-либо специальной подготовки. Хорошего специалиста по продажам «продвигают по службе», и он становится руководителем отдела. Своими идеями предприниматели предлагают возглавить региональное представительство. Сильный технолог (маркетолог, финансист) становится заместителем директора...

Суть в том, что каждый из них хорош в своей деятельности. В профессии менеджера его не учили. Поэтому море времени, сил и нервов уходит на пробы, ошибки и нервы. Они многое делают сами, вместе с другими, чтобы организовать работу других. Они работают с утра до ночи. Но в итоге их «про-двигал», часто недоволен результатами. И тогда задумывается: чем же определяется успешный менеджер и что конкретно надо сделать, чтобы стать успешным?

MATN: HADISSHUNOS VATANDOSHLARIMIZ

Hadisshunoslikning asoslarini yorituvchi Qur'oni Karimdan keyingi asosiy asar hisoblanadi. Hadislarni to'plash va ularga muayyan tartib berish asoslarining ikkinchi yarmidan boshlanib, uni eng bilimdon, turli fan bo'yidagi mukammal o'rgangan, katta hayotiy tajribaga ega bo'lgan kishi tomonidan yozib borilgan. VIII-XI asrlarda to'rt yuzdan ortiq muhaddis hadis to'plashni davlatlarga o'tkazgan. Mazkur bilimlarni o'rganishning o'ziga xos yo'nalishi "Hadis" nomi bilan yuritilgan. Keyingi yillarda Muhammad Alayhissalomning hayoti, faoliyati hamda uning diniy-axloqiy ko'rsatmalarini o'z ichiga olgan "Al-jome' as-sahih" ("Ishonarli hadislar to'plami"), "Al-mufrad" ("Adab durdonalari"), Imom Iso Muhammad ibn Shamonilning "Ash-Shamoil an-nabaviya" asarlari nashr etildi. "Hadis" yoki "Hadisshunoslik" nomi ma'nosi anglatib, Rasulullohning hayoti va faoliyati hamda uning ko'rsatmalari haqidagi rivoyatlardan iborat.

Hadisshunoslik Alayhissalomning ibratli ishlari, e'tiqod, poklik va insonga xos xarakteristik xislatlarni ifodalovchi so'zlari, pand-nasihatlari uning nomi bilan hadislarda mujassamlangan.

Hadisshunoslik dastlab yozib borilmagan. Payg'ambar Muhammad Alayhissalom tomonidan yozib borilgan kishilarning hadislarni Qur'oni Karim oyatlari bilan adashtirib olishidan cho'chib, hadislarning yozib borilishiga ruxsat etmaganlar. Biroq Muhammad Alayhissalom huzurida sahoblar bo'lib, ular Rasuli Alayhissalomning hadislarni yodlab borganlar. Jumladan, hazrati Abu Hurayra Muhammad Alayhissalom tomonidan biri bo'lib, hadislarni mukammal yodlab borgan. Hadisshunoslik tomonidan qayd etilgan hadislar to'g'ri, ishonarli (sahih) hadislar bo'lgan. Lekin hadislarni yod olgan kishilar sonining tobora kamayib borishi hadisshunoslikning asta-sekin unutilib ketishi borasidagi xavf yuzaga keladi. Ana xavfning oldini olish maqsadida xalifalar ishonarli hadislarni to'plashga boshladilar. Hadislarni to'plash xususidagi farmon dastlabki xalifa Umar ibn al-Khattab tomonidan berilgan. Hadislarni yozib borish bilan mashg'ul bo'lgan ilk muhaddislar Rabe' bin Sabeh, Said ibn Abi Aruba, Molik bin Anas, Abu Hurayra, Abu Jura'yj Makkiy, Abdurahmon al-Avzo'iy Shoshiy, So'fyon Savriy bo'lganlar.

Hadisshunoslik tomonidan yaratilgan va ishonarli manbalar deya e'tirof etilgan "Al-kutub as-sahih" ("Olti kitob") quyidagilardan iborat:

1. Aliy Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy tomonidan yozilgan "Al-jome' as-sahih" asari.
2. Imom Muslim an-Nishopuriy (Imom Muslim ibn al-Hajjoj) tomonidan yozilgan "Al-jome' as-sahih" asari.
3. Imom Ibn Mojja tomonidan yozilgan "Sunnan".
4. Imom Abu Dovud Sulaymon-Sijistoniy tomonidan yozilgan "Sunnan".

5. Imom Muhammad ibn Iso at-Termiziy tomonidan yozilgan "Al-Jami' al-kabir" asari.

6. Ahmad an-Nasoiy tomonidan yozilgan "Sunnan".

Hadis ilmi bilan shug'ullanuvchi olimlar muhaddislardir. Hadis ilmi rivojlanishiga, ayniqsa, bizning yurtimizdan yetishib chiqqan muhaddislarning hissa qo'shganlar. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Abu Muhammad ibn Iso at-Termiziy, Abu Muhammad Abdulloh ibn Abd al-Rabb ad-Dorimiy as-Samarqandiy o'z umrlarini hadis to'plash va ularni o'rganishga muqaddas ishga bag'ishlaganlar. Mashhur muhaddislar orasida Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy eng oldingi o'rinda turadi. Payg'ambarimiz so'zlari – hadislar roviylardan yig'ilgan. "Roviy" ma'lumot beruvchi, aytuvchi. Roviylar asosan ikki xil bo'lgan: sahobalar va tobeinlar. Sahobalar payg'ambarimizni ko'rgan va u kishi bilan suhbatda bo'lgan kishilarga aytilgan. Tobeinlar esa Payg'ambarimizni emas, sahobalarni ko'rib, ulardan eshitgan aytuvchilardir.

"Hadis ilmida amir al-mo'miniyn" degan sharaflı nomga sazovor bo'lgan Imom Ismoil al-Buxoriy tabiatan aql-idrokli, ziyrak, o'tkir zehnlı bo'lgan. Imom Ismoil al-Buxoriy 810-yil 20-iyulda Buxoro shahrida tavallud topgan. U yoshidan hadis ilmiga ishtiyoq sezib, eshitgan har bir hadisni yodlab borgan. Yoshga yetganida o'sha davrning eng mashhur hadischi olimlarining hadis to'plamlarini yod olgan. Imom Buxoriy 18 yoshida "Qazoyi as-sahoba" (Sahobalar tobi'in) ("Sahobatlar va tobi'in masalalari") va "Tarixi kabir" ("Katta tarix") kitoblarini Madinada - Muhammad payg'ambarining maqbarasi yonida yashab yozgan. Makka, Madina shaharlaridan tashqari, Shom, Qohira, Basra, Bag'dod kabi rivojlangan madaniyat markazlariga boradi, olimlardan ta'lim olib, toliblarga dars beradi. Imom Buxoriy bir eshitgan darsini bir umr sahobalar muhrlab olish qobiliyatiga ega edi. U chet el safarlaridan qaytgach, hadis ulamlari undan tahsil olib boshlaydilar. Ammo Buxoro amiri Xolid ibn Ahmad Zuhayl bilan orasi buzilib, Samarqandning Xartang qishlog'iga qarindoshlarinikiga ko'chib keladi. Ulug' hadischi olim Imom Ismoil al-Buxoriy 870-yil 10-sentabrda 62 yoshda vafot etadi. Uning yashab vafot etgan joyi Samarqand viloyati Chelak tumanida Xo'ja Ismoil nomi bilan mashhur ziyoratgoh bor. Uni ziyorat etish uchun dunyoning barcha musulmon mamlakatlaridan hujjatang minglab ziyoratchilar kelib turishadi. Imom Buxoriydan axloq-odob, diniy madaniyatga oid o'nlab qimmatli asarlar meros qoldi. Uning "Al-Jomi' al-kabir" ("Ishonarlı to'plam") nomli 4 jildidan iborat hadislar to'plami islom olamlariga boshqa mualliflar tuzgan hadis to'plamlari orasida eng ishonarli va mukammalidir. Unga mavjud 600 ming hadisdan 7275 ta eng ishonarli hadis kiritilgan.

Imom at-Termiziy 824-yili Termiz shahrida tug'ilgan. Yoshlik chog'larida hadis ilmiga katta qiziqish va ishtiyoq bilan qaraydi. Samarqand, Buxoro, Marv, Termiz va Movarounnahrning boshqa shaharlaridagi mashhur ulamo va hadis olimlarining asarlarini qunt bilan o'rganadi. U hadis o'rganish maqsadida har bir dunyosining turli shahar va mamlakatlariga safar qiladi. Hijoz, Iroq, Xuroson va boshqa joylarda mashhur hadischi, ulamlar bilan muloqotda bo'ladi, ular

Ushbu inson Termiziy ham umri davomida ko'plab asarlar yozib, islom dini
 payg'ambar Muhammad alayhissalom to'g'risida ulkan ilmiy meros
 qoldirgan. Uning asarlari ham Muhammad alayhissalom to'g'risida mukammal
 asarlardir. Uning har biri eng muhim qo'llanmalardir.

Savol va topshiriqlar:

1. Ma'nolarning mazmunini o'zbek tilida gapirib bering.
2. Ma'nolarning egalik qo'shimchalarini toping.
3. Ma'nolarning qaratqich kelishigidagi otlarni toping va izohlang.
4. Ma'nolarning juft otlarni toping va daftaringizga husnixat bilan yozing.
5. Ma'nolarning oxirgi xatboshisini o'quv tilingizga tarjima qiling.

6. Topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

ishonarli -	ishonarli -	ziyoratchi -
bag'ishlagan -	bag'ishlagan -	to'plam -
payg'ambar -	payg'ambar -	safar -
ishtiyoq -	ishtiyoq -	mukammal -
qobiliyat -	qobiliyat -	musulmon -

MORFOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

O'zbek tilida so'zlarning turlanishi

Ushbu qoling. Egalik qo'shimchalari otlarga qo'shib, narsa
 shaxsdan biriga qarashli, tegishli ekanligini bildiradi va u
 shaxs qo'shimchalar orqali ifodalanadi.

Birlilik

Ko'plik

I. Kitobim, onam

kitobimiz, onamiz

II. Kitobing, onang

kitobingiz, onangiz

III. Kitobi, onasi

kitob(lar)i, onasi

Ushbu kelishik va egalik qo'shimchalarini olib
 qo'shib turlanish deyiladi. O'zbek tilida oltita kelishik bo'lib, ular ot yoki ot
 shaxsiga ega bo'lgan so'zlarni bir-biriga bog'lash bilan birgalikda o'sha
 shaxs gapdagi sintaktik vazifasini ham belgilashga xizmat qiladi. Buni quyidagi
 jadval orqali ham ko'rishimiz mumkin:

Kelishikning nami	Qo'shim- chasi	So'rog'i	Misollar	Gapdagi vazifasi
Bosh kelishik	-	Kim?, nima?, qayer?	Shoir, gul, shahar	Ega, kesim va undalma

2.	Qaratqich kelishik	-ning	Kimning? nimaning? qayerning?	Shoirming, gulning, shaharning	Qaratqich aniqlash
3.	Tushum kelishik	-ni	Kimni?, nimani?, qayerni?	Shoirmi, gulni, shaharni	Vositasiz to'ldiruv
4.	Jo'nalish kelishik	-ga(-ka,-qa)	Kimga?, nimaga?, qayerga?	Shoirga, gulga, shaharga	Vositali to'ldiruv hol, kesim
5.	O'rin-payt kelishigi	-da	Kimda?, nimada?, qayerda?	Shoirda, gulda, shaharga	Vositali to'ldiruv hol, kesim
6.	Chiqish kelishigi	-dan	Kimdan?, nimadan? qayerdan?	Shoirdan, guldan, shahardan	Vositali to'ldiruv hol, kesim

122-mashq. "Hadisshunos vatandoshlarimiz" matnida qo'llangan shaxs birlik va ko'plikdagi egalik shakllari bilan ishlatilgan so'zlarni Shaxs va sonda turlang.

 123-mashq. Quyidagi matnni o'qing va egalik qo'shimchalarini kelgan so'zlarni daftaringizga ko'chiring.

Hadislardan namunalar

Chaqirilgan joygagina boring.

Aroqdan saqlaningerlar, chunki u barcha yomonliklarning kalitidir.

Dunyodan o'tib ketganlarning faqat yaxshi sifatlarini yod etinglar sifatlaridan tilingizni tiyinglar.

O'lim kelmasidan burun tayyorgarligingizni ko'rib qo'ying.

Nonni e'zozlanglar.

Mo'minlarning bir-birlarida oltita haqlari bor: salom berish, chaqirish maslahat so'rasa berish, aksa ursa javob aytish, kasal bo'lsa borib ko'rish borib dafinida qatnashish.

qo'ldiriladi. Asalning sog'lik uchun foydali xususiyatlari va tabiiy qimmatligi haqidagi matnни o'qing. Matndagi egalik va kelishik so'zlarining o'zgarishi va ahamiyatiga e'tibor bering. Oxirgi xatboshini o'qib, uning o'zgarishi va egalik hamda kelishik qo'shimchalarining tagiga

Asalning foydali mahsulot ekanligi ko'pchilik uchun sir emas. Quyida uning foydali xususiyatlarini qayta ko'rib chiqing. Qaysi belgilarga ega mahsulot sifatida uning foydali xususiyatlariga to'xtalib o'tamiz.

Asalning birinchi navbatda, viruslarga va zamburug'larga qarshi kurashish foydali xususiyatiga ega. Shuning uchun shamollash bilan bog'liq xastaliklarda uni foydali xususiyat sifatida qo'llanish mumkin. U nafaqat kasallik qo'zg'atuvchilari, balki burun yulduzchalariga qarshi kurashadi. Qolaversa, asal immunitetni tiklash va turli kasalliklarning oldini olish vazifasini ham bajaradi.

Asal va vitaminlarga boy tarkibi tufayli mazkur mahsulot ovqat hazm qilishni osonlashtiradi va foyda keltiradi. Shuningdek, uy sharoitida teri kasalliklarini davolash uchun ham ajoyib vosita hisoblanadi.

Asalning foydali mahsulot ekanligi ko'pchilik uchun sir emas. Quyida uning foydali xususiyatlarini qayta ko'rib chiqing. Qaysi belgilarga ega mahsulot sifatida uning foydali xususiyatlariga to'xtalib o'tamiz.

Birinchi navbatda, uning turg'un hidga ega ekanligiga e'tibor qaratiladi. Asalning hidlar qo'shilmagan va qaynatilmagan asaldan mum, nektar, qand va shirindilik hidlari taraladi; Asalning shirindilik uzoq vaqt saqlanadi va uning ta'mi o'zgarmaydi;

Asal har doim yetarlicha quyuv bo'ladi. Juda suyuq asal unga qo'shilganligi yoki juda erta yig'ib olinganligini anglatadi;

Asal quyuv holatda ham juda mazali bo'ladi. U kristallanganda ham mazali bo'ladi.

Asalning foydali mahsulot ekanligini uy sharoitida aniqlashning juda oson yo'li bor. Asalning qaynatilgan asaldan hosil qilingan asaldan yuqori namlik xos. Asalga bir bo'lak asal qo'ying va uni 8—10 daqiqadan so'ng oling. Sifatli asaldan non qaynatiladi. Agar non aksincha yumshab yoki erib ketgan bo'lsa, bu shakar asaldan hosil qilingan narsa emas.

ASALNING FAYDALI XUSUSIYATLARI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

Asal qoling. Kelishik qo'shimchalari ba'zan tushib qolishi ham bo'lishi mumkin. Lekin quyidagi hollarda tushib qolmaydi:

1. Asalning kelishigini atqolli otlar, olmoshlar va sifatdoshlarga qo'shilganda, tushib qolmaydi.

2. Asalning kelishigidagi so'z atqolli ot, olmosh yoki sifatdosh bo'lsa, tushum qo'shimchasi tushib qolmaydi.

125-mashq. Quyidagi hadislarini o'qing va fikr yuriting. Kelishik bilan kelgan so'zlarning imlosiga diqqat qiling.

Beshta narsadan oldin beshta narsani g'animat biling: o'limdan tiriklikni, betoblikdan oldin salomatlikni, bandlikdan oldin bo'shlikni, keksalikdan oldin yoshlikni, faqirlikdan oldin boylikni g'animat biling.

So'zda sehr bor, she'rda hikmat bor.

O'lim dahshatli hodisadir. Qachonki tobutni ko'rsalaringiz darhol (tubuzidan) o'rinlaringizdan turing.

Bir-birlaringiz bilan salomlashib yuringlar. Shunda o'rtalaringda muhabbat uyg'onur.

Qur'onni o'qib unga amal qilinglar. Undan uzoqlashib ham ketmanglar, ma'nosiga chuqur ma'no berarman deb xato va mubolag'aga berilib ketmanglar. Uni tirikchilik vositasi qilib olib, mol-u dunyo orttirishga o'tmanglar.

 126-mashq. Quyidagi tasviriylar ifodalarni daftaringizga yozing va oling.

Zangori olov – gaz
Kumush choyshab - qor
Qora oltin – neft va ko'mir
Dunyo tomi – Pomir tog'i
Kun chiqar mamlakat – Yaponiya
Zangori ekran – televizor
Aloqa vositasi – til

127-mashq. Quyidagi hadislarini yod oling.

Garchi Xitoyda bo'lsa ham ilmga intilinglar, chunki ilm olishga harakat har bir mo'minga farzdir

Pora beruvchi ham, uni oluvchi ham do'xaxga mahkumdur.

Qabristonni ziyorat qilib turinglar, zero, u sizlarga oxiratni eslatadi.

O'lib ketganlarni haqorat qiluvchi odamlar o'zi halokatga yaqindir.

Avvalo onangga, yana onangga, va yana onangga, so'ng otangga yaxshilik

Ayollarga erkaklar o'z tug'ishgan opa-singillari kabi munosabatda bo'lin kerak.

bilan kurasha olishi mumkin. Bu haqiqatni teran anglagan holda biz yurtimizning ertangi kun egalari yelkamizdagi mas'uliyatli burchimizni chuqur anglamog'imiz dardkor. Darhaqiqat, ertangi kunimiz, vatan ravnaqi, yurt kelajagi biz yoshlarning qo'lidadir. Bugun yurtimizning har jabhasida, xususan, yoshlar tarbiyasi ularning bo'sh vaqtini samarali o'tkazish, yangi innovatsion texnologiyalar yordamida yaqindan tanishtirish ularni yuksak ma'naviyatli shaxs sifatida tarbiyalash, yoshlar qalbida vatanparvarlik tuyg'usini kuchaytirishga qaratilgan qator tadbirlar samarasini berib kelmoqda.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2016-yil 15-sentabrda yangi qabul qilingan "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonuni ham avlodning bo'sh vaqtini samarali o'tkazishini ta'minlash borasidagi tadbirlardandir. Yoshlarning o'zi qiziqqan kasb egasi bo'lishi bilan bu qishqir sport mashg'ulotlariga jalb etish bo'yicha olib borilayotgan tadbirlar ham yoshlarni ko'rsatkichlarga ko'tarilgan. Zero, "Sog' tanda sog'lom aql" deydi donishmandimiz halqimiz. Bugun biz ma'naviyatimizni asrashimiz, vatan kelajagi uchun mustahkam poydevor bo'la oladigan munosib farzand bo'lishimiz, oldingi avlod qo'ygan ezgu maqsadlarimiz tomon mardonavor qadam tashlashimiz, bizning ajdodlar izi ekanimizni anglamog'imiz, qadimiy tariximiz va boy madaniyatimizni ulug' ajdodlarimiz merosini chuqur o'zlashtirishimiz bugungi tez o'zgarayotgan hayot voqeligiga ongli qarab mustaqil fikrlashimiz va ona vatanimizdagi bo'layotgan barcha jarayonlarga daxldorlik hissi bilan yashashimiz, eng muhim otamizdan meros istiqlolni jon-u tan bilan asrashimiz lozim. Ishonchim komilki ana shunday noyob, insoniy fazilatlariga, yuksak ma'naviyatli, qorachig'i bo'lgan va shijoatga to'la munosib farzandlari bor xalq hech qachon hech kimga qo'q bo'lmaydi, o'zining ezgu maqsadlariga, albatta, yetadi.

Mamlakatning buyuk kelajagi ma'naviy barkamol insonlarga tayangan bo'lib yaratiladi. Boshqacha aytganda, ma'naviy barkamol insonlarga buyuk kelajagi yaratadilar. Shu bois, ma'naviy barkamol insonni, sog'lom avlodni tarbiyalash yurtimiz uchun muhim va dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Demakki, „Farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, muvaffaqiyatli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta'lim-tarbiya sohasidagi asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim“ degan azmushjoat ustuvor bo'lib mamlakat yuksak marralarga erishadi. Chunki har bir mamlakatda taraqqiyot va modernizatsiyani amalga oshiruvchilar ajdodlariga qaraganda ko'proq bilimli va dono yangi avlodlardir. Buning yorqin misoli komil inson g'urur yoshlarimizning intellektual salohiyatini vatan ravnaqi, xalq farovoni uchun yonayotgan yo'naltiruvchi g'oyaviy poydevor vazifasini bajarmoqda. Yoshlar O'zbekiston uchun, uning buyuk kelajagi uchun sport, intellektual, texnologik, madaniy maydonlariga kirib, g'olib bo'lmoqdalar. Buning yorqin misoli 2 milliondan ortiq yoshlarimiz sportning 30 dan ziyod turi bilan muntazam shug'ullanib, sport maydonlarida yuksak marralarga erishmoqdalar. Bugun hech kimga sir emaski biz yashayotgan XXI asr – intellektual boylik hukmronlik qiladigan asr. Intellektual boylikka yuksak bilimli yoshlarimiz orqali erishishimiz mumkin. Bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash vazifasini doimo o'zining ustuvor yo'nalishlar qatoriga qo'yadigan davlatgina o'zini namoyon etadi.

Yoshlari yuksak ma'naviyatli, bilimli va intellektual yetuk bo'lsa, u
qadrlanib, fuqarolari baxtiyor bo'ladi. Ta'lim – imkoniyatlar tengligini
amalgosha buyuk mezon bo'lib, u jamiyat aql-zakovatining yuksalishi,
qadrlashning kuchayishi va yutuqlar ko'payishining muhim omili vazifasini

Savol va topshiriqlar:

1. Ma'nuni ifodali o'qing.
2. Ma'nidan olmoshlarni toping.
3. Ma'nidagi olmoshlarning tuzilishiga ko'ra turlarini aniqlang.
4. Ma'nidan ot o'rnida qo'llangan olmoshlarni topib daftaringizga ko'chiring.
5. Ma'nida qo'llanilgan ko'rsatish olmoshlarini toping va imlosini izohlang.

Topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

tarbiyalash -	ustuvor -
samarali -	tenglik -
dolzarb -	maqsad -
tuyg'u -	mujassamlashgan -
poydevor -	ongli -

MORFOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

Olmosh va uning uslubiy xususiyatlari

Uslub qoling. Gap ichida ot, sifat, son, ravish, ba'zan so'z birikmasi va
ot o'rnida qo'llana oladigan, aniq lug'aviy ma'noga ega bo'lmagan so'z turkumi
qolgandek ataladi:

1. Ot o'rnida: Karima juda quvondi, chunki u o'z orzusiga erishgan edi.

2. Sifat o'rnida: Kechagi kitobingni berib tur, men shu kitobdan misollar
olaman.

3. Son o'rnida: Menda ikkita qalam bor, senda shuncha bormi?

4. Ravish o'rnida: Men bugun ketaman, sen qachon ketasan?

5. So'z birikmasi o'rnida: Yolg'on gapirish yaxshi emas, bu yomon
amalgosha olib keladi.

6. Gap o'rnida: Sen mehnat qilishni voqtirmaysan, bu esa insondagi eng
muhim vazifa.

 128-mashq. Quyidagi matnni daftaringizga husnixat bilan ko'chirib va olmosh so'z turkumini topib tagiga chizing.

Keyingi vaqtda – keksalik, xastalik sabab, juda kam uyqu bo'lib qolmoqda. Uyqu qochganda bosh-keti yo'q, uziq-yuluq o'y-xayol qalashib kelaveradi. Shunda tunchiroq ostida turgan daftarga ba'zi tasodifiy fikrlarni yozib qo'yish bo'ldim.

Daftarimni "Tundaliklar" deb atadim. Bu "janr"ning "kundalik"dan shuki, unda xronologik tartibdagi voqealar bo'lmaydi. Bu gaplar, biri bog'dan tog'dan bo'lsa ham, kimnidir fikri yo sa'y-harakatiga turtki bo'lishi mumkin. Qolaversa, ular muallifning ruhiy holatidan darak, zero biz hammamiz ma'naviyat olamiga hamisha qandaydir bir tarzda ulush qo'shib yashaymiz.

Asqad M...

Olmoshning ma'no turlari

1. Kishilik (shaxs) olmoshlari uchta shaxsni bildiradigan quyidagi olmoshlardir: *men, sen, u, biz, siz, ular*. Biz olmoshi kamtarlik, bir ishni bajarish o'zini ta'kidlamaslik ma'nolarini ifodalab, birlik o'rnida kelishi mumkin. *Ular bu maqolamizda...* Siz, ular hurmat manosi bilan birlik o'rnida qo'llanishi mumkin. Ustoiz, siz ko'zimni ochdingiz. Ular menga ota bo'ladilar.

2. O'zlik olmoshi narsa-buyumni aniqlab yoki ta'kidlab ko'rsatish uchun ishlatiladigan o'z so'zidir. Bu olmosh narsa-buyumning shaxsga xosligi, tegishlilikini yoki shaxsning tanholigini bildiradi: *o'z uyi, o'z ukasi*. O'zlik olmoshi egalik qo'shimchasini olib, kishilik olmoshlariga sinonim bo'ladi: o'zim - menga, o'zing - sen, o'zi - u.

3. Ko'rsatish olmoshlari narsa-buyumni, kimsani ko'rsatish uchun ishlatiladigan va o'zi ishtirok etgan gapdan oldingi gapga, so'zga yoki birikmasiga ishora qiladigan olmoshlardir: *u bu, shu, o'sha, ana, mana, unda, manada, ushhu*.

4. So'roq olmoshlari biror narsa-buyum, belgi yoki miqdor haqidagi so'roq bildiradigan olmoshlardir. So'roq olmoshlarining nimaga nisbatan so'ralayotganini bildirishini quyidagi jadvaldan bilsa bo'ladi:

№	So'roq turi	Olmoshlar
1.	Shaxsga so'roq	Kim ?
2.	Narsaga so'roq	Nima?
3.	Belgi-xususiyatga so'roq	Qanday? Qancha? Qaysi?
4.	Miqdorga so'roq	Qancha? Necha? Nechta?
5.	Tartibga so'roq	Nechanchi?
6.	Sabab-maqсадga so'roq	Nega? Nimaga ?

1	O'rin-joyga so'roq	Qayerda? Qayda? Qayoqqa?
2	Paytga so'roq	Qachon?
3	Mavjudlikka so'roq	Qani?

Belgilash olmoshlari to'pdan ajratilgan yoki jamlab ko'rsatilgan shaxs, harakat-holatlarni ifodalaydi. Bu olmoshlarni ikkiga bo'lish mumkin:

1. Ajratuvchi belgilash olmoshlari shaxs, narsa, belgi, harakat-holatlarni ifodalaydi: *hamma, barcha, bari, jami, jamiyki, butun, yalpi*.

2. To'pdan ajratuvchi belgilash olmoshlari butundan ajratilgan shaxs, narsa, harakat-holatlarni ifodalaydi. Bularga har so'zining o'zi va har kim, har qanday, har qaysi kabi so'zlar kiradi. Har so'zi ajratib yoziladi.

3. Inkoriylik olmoshlari inkor ma'nosini bildiradigan olmoshlardir. Bular hech kim, hech narsa, hech qanday, hech qaysi, hech bir, hech narsa.

4. Tasavvuriy olmoshlari narsa, belgi yoki voqea haqidagi noaniq tasavvurni ifodalaydigan olmoshlardir. Ular *alla-* yoki *-dir* qo'shimchasini so'roq qilingan yoki narsa so'ziga qo'shish yordamida hosil qilinadi: *allakim, allanarsa, allaqaysi, allaqayer, allaqayog, allanechuk, allaqancha, barcha, kimdir, nimadir, qachondir. Qandaydir, qayerdadir*.

5. Ma'naviy Berilgan gaplardan olmoshlarni toping va ularni ma'naviy to'pga ajrating.

YAXSHILIKKA YOMONLIK

Bu kishi tuya minib, safarga chiqibdi. Sahroda karvonlar olov yoqib yotganini ko'rib qolibdi. Bu kishi borib yetguncha ular jo'nab ketishibdi. Shu paytda shamol turib, o'chgan olovning cho'g'i uchqunlabdi. U kishi xas-hashakka o't ketibdi. Haligi kishi noxush ovozni eshitibdi. U ilon olov ichidan: "Qutqaringlar, qutqaringlar!" — deb jon talvasasida yalang'och emish. Boyagi kishi darrov uzun tayoqqa to'rva osib, ilon tomonga darrov to'rvaga tushibdi. U kishi to'rvadan ilonni chiqarib, yo'lida yotganini ko'ribdi, ilon unga:

— Hay odam, endi seni, tuyangni chaqib sizlarni halok qilishim kerak, — dedi ilon. — Nima uchun? Yaxshilikka yomonlik bilan javob berasanmi? — debdi ilon. — Ha! — deb javob beribdi zaharli ilon. Shunda ularning oldidan tulki o'tibdi. Tulki kishidan bu mojaroning sababini so'rabdi. U kishi borib yotganini ko'rib beribdi. Shunda tulki: — Men bunga ishonmayman. Shunday katta yomonlikni to'rvaga qanday sig'sin? — debdi. Ilon bo'lsa: — Ishonmasang to'rvaga tushay, ko'rasan! — debdi. — Qani tush-chi! — debdi tulki. Ilon to'rvaga kiribdi. Tulki u kishiga qarab: — Ey odam! Ilon to'rvaga tushdi,

vaqtni o'tkazma! — debdi. Shundan keyin u kishi to'rtva og'zini bog'lab, uning turgan olovga uloqtiribdi. Ilon halok bo'libdi.

O'ZBEK XALQ ERTALARI

 130-mashq. Quyida Amina Shanliko'g'li qalamiga mansub hikoya o'qing. Olmoshlarni topib daftaringizga husnixat bilan ko'chiring.

BOLAM PORA-PORA BO'LDI

Men Islomdan xabarsiz oilani qizi edim. Shu atrofdagi qishloqda o'sha kun ovqat pishirdim. Yo'qligimda mushuk bolasi ovqatni yeb, qolganini to'kibdi. Qattiq asabiylashganimdan jahl ustida mushuk bolasini yerga abjag'ini chiqarib tashladim. Buni qanday qildim? Shu qadar rahmsiz jonli Inson ovqatni deb, bir bechora jonni nobud qiladimi? Islomni bilmagan bo'lsa inson emas, vahshiy bo'lar ekan. Men Islomni bilmaganim, Allohni tanimagan uchun shunday shafqatsiz ish qilib qo'ydim. Ko'p o'tmay turmushga chiqib O'zimni bahtli sanardim. Bir o'g'il ko'rib, uyimiz yana-da obod bo'ldi. O'g'il juda sevar, yer-u ko'kka ishonmas, asrab avaylardim. Sekin-sekin uning to'qqizga qadam qo'ydi. Lekin bungacha unga hech narsa o'rgatolmagan. O'zim Islomni bilmasam, o'g'linga nima ham o'rgatardim. Hech bo'lmaguncha Payg'ambarimiz s. a. v. ismlarini o'rgatsam bo'lmasmidi? Bolam eshikka o'tmay yaxshi ko'rardi. Biz uyda yo'q paytimizda eshak bilan o'ynash uchun ipni o'ynatib uchini eshakning beliga, bir uchini o'zini beliga bog'lagan. Qishloq kuchi kelib hurgach, eshak bor kuchi bilan yugurgan va o'g'limni sudrab ketibdi. O'g'lim! Pora - pora bo'lgan bolam! Har bo'lagini har yerdan terib topib O'shanda lop etib mushuk bolasi ko'z oldimga keldi. Shunda hayvondan, hayvondan ham past ish qilib qo'yganimni angladim. Rabbimdan avloddan namoz o'qiy boshladim. U mushuk bolasini qasosini mendan olgandi. Zohir huzurida azoblanadi. Buni Islomni o'rgangach angladim. Sizdan o'tinchilik bir hayvon, hech bir insonga azob bermang, zulm etmang! Chunki Alloh namoz tomonida bo'lar ekan. Men buni guvohi bo'ldim. Men vijdonim bilan yashayapman. Bu azoblarning og'iri va dardlisidir. Qachonki mushukcha kuchi men o'ldirgan mushuk bolasi va jondan suygan bolamni eslayman kuchi yoshlarimni tutib turolmayman...

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

 Eslab qoling. Olmoshlar gapda so'zlarni o'rinsiz takrorlashni qutqaradi, fikrni ixcham, qisqa qilib ifodalashga yordam beradi.

Men, sen olmoshlariga qaratqich, tushum kelishigi hamda *-niki* qo'shilishi qo'shilganda, bir *n* tushib qoladi: *mening, seniki, seni*. U kishilik olmoshlariga jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishigi qo'shimchalari qo'shilganda, ta'kid orttiriladi: *unga, unda, undan*. Kishilik olmoshlariga egalik qo'shimchalari qo'shilmaydi.

Shuning uchun tinchdir ul ko'ngil,
Shuning uchun osoyishdir ul.
Shuning uchun somonda yotmas,
Shuning uchun sovuqda qotmas,
Yovlariga osmon tutundir,
Shuning uchun bag'ri butundir.
Shuning uchun yopinmagay xas,
Shuning uchun kiyinar atlas.

Shunday o'lka doim bor bo'lsin,
Shunday o'lka elga yor bo'lsin.
Omon bo'lsin og'aynilari,
Omon bo'lsin do'stlarning bari.
Vodiylarni yayov kezganda,
Bir ajib his bor edi manda...

21-DARS

MATN: ALISHER NAVOIY NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY KUTUBXONASI

1870-yilda asos solingan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-20-fevraldagi PF-3029-son "Ilmiy-tadqiqot faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat kutubxonasi va Respublika ilmiy-texnika kutubxonasi negizida tashkil qilingan Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi uzoq tarixga ega. Turkiston general gubernatori K.P.Kaufman 1867-yil 11-avgustda Xalq maorifi vazirligi, Fanlar akademiyasi, Ommaviy kutubxonalar, Geografiya jamiyatiga, Rossiya Bosh shtabiga kutubxona tashkil etishga va hujjat omborlaridan dublet nusxali nashrlarni berish bilan yangi kutubxona yaratishga yordam berishni so'rab murojaat qildi. Shu davr kutubxona tarixida boshlanish davri edi. 1870-yil mayida bo'lajak Toshkent ommaviy kutubxonasining yadrosini tashkil qilgan 2200 dan ko'proq jild (200 nomda) nashr yig'ilgan edi, bu ommaviy kutubxonani ochishga imkon berdi. O'lkamiz katta bilimdoni va kuchli bibliofil, kutubxonaning birinchi direktori N.V.Dmitrovskiy (1841– 1910) o'zining serg'ayrat faoliyati bilan Toshkent ommaviy kutubxonasi tarixida uning ravnaqi uchun muhim rol o'ynadi.

Kutubxona faoliyat ko'rsata boshlagan davrda kitobxonlarning asosiy qismini harbiylar tashkil etgan. Kutubxona Markaziy Osiyo mintaqasidagi yirik qadimgi kitob saqlash maskanlaridan biri bo'lib, 28 nomdagi turli noan'ali xizmatlarni ko'rsatadi. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi axborot va madaniy-ma'rifiy muassasa bo'lib, kutubxonachilik, bibliografik, ilmiy-tadqiqot, ilmiy-metodik va axborot faoliyatini olib boradi. Kutubxona mazmunan universal milliy va xorijiy matbuotning noyob to'plamidir. Kutubxona

Kitobxona bosh maqsadi, butun insoniyat bilimini aks ettirgan, avvalo, o'zbekistoniga va uning milliy manfaatlariga taalluqli hujjatlarning universal to'plamini saqlash hamda jamiyat foydalanishi uchun taqdim etishdir.

Noyob va nodir nashrlar fondi kutubxona kitob kolleksiyasining faxridir, u 15 mingdan ortiq nashrdan iborat. Ularning 15 mingdan ortig'i nodir kitoblar va qo'lyozmalardir. Kutubxonaning o'ta noyob to'plamida O'rta Osiyoning tarixiga bo'lgan tarixi, etnografiyasi, madaniyati va geografiyasiga oid 150 ta ensiklopediya bo'lgan 594 tomlik noyob "Turkiston to'plami" hamda 4 qismdan iborat 10 tomlik 1200 noyob fotosuratlarini o'z ichiga olgan Turkiston o'lkasi aholisining turmush tarzi, urf-odatlarini to'g'risidagi "Turkiston albomi" alohida o'rin egallaydi.

Buyuk aytdodlarimiz Al-Buxoriy, At-Termiziy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshbandi, Al-Xorazmiy, Al-Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Amir Temur, Ulug'bek, Bobur asarlari kutubxona fondida ko'z qorachig'idek saqlanmoqda. Cho'lpon, Fitrat, U.Nosir, Hamza, G'.G'ulom, A.Qahhor va boshqa shayxonalarning hayotligida chop etilgan asarlarning ilk nashrlari, rus adiblari Pushkin, L.N.Tolstoy, A.P.Chexov, A.N.Tolstoylarning asarlari bebahodir.

Sharqiy tillardagi adabiyotlar fondi 75 dan ziyod tillardagi ijtimoiy-siyosiy, tabiiy-ilmiiy va texnika masalalariga oid nashrlar bo'lib, bugungi kunda 150 mingdan ortiq nusxani tashkil etadi.

Kutubxonaning San'at bo'limi o'ziga xos notali-musiqaviy asarlar to'plamini, o'zbek klassik va jahon musiqasi gramplastinka yozuvlarini, 150 ta o'zbek o'rtiq tasviriy va amaliy san'at nashrlarini jamlagan.

Tezlik bilan o'sib borayotgan adabiyotlar (2 mln.dan ortiq nusxada) ham mazmuniga ko'ra o'ziga xos bo'lib, me'moriy-texnik hujjatlar, sanoat kataloglari (qog'ozda) va elektron (33700 nusxadan ortiq)dir.

Avtomatlashtirish yangi axborot texnologiyalari bo'limi yagona avtomatlashtirilgan kutubxona tizimini qo'llaydi va rivojlantiradi, elektron katalog yaratishda elektron ma'lumotlar bazasini yaratishda metodik yordam beradi.

Kutubxona o'z nashriyot va bosmaxonasiga ega bo'lib, noshirlik hamda chop etish faoliyati bilan shug'ullanadi. 1988-yildan kutubxonachilik jarayonini avtomatlashtirishga, 1999-yildan Rossiya Davlat Ilmiy texnika kutubxonasining avtomatlashtirilgan axborot dasturidan foydalangan holda vatanimiz va chet eldagi nashrlarining elektron katalogini yaratishga kirishildi. Kutubxonaning elektron katalogi bugungi kunda 25 mingdan ortiq yangi adabiyotlarning bibliografik yozuvlari va davriy nashrlarning analitik yozuvlarini saqlaydi. Kutubxona o'z ma'lumotlar bazasini yaratmoqda va "Current Content", "Medline", "EBSCO" va ma'lumot bazalari bilan ishlash imkoniyatidan unumli foydalanmoqda.

Kutubxona 1923-yildan boshlab bosma asarlardan majburiy nusxa olishni boshlagan, 1948-yilda kutubxonaga Alisher Navoiy nomi berilgan.

Kutubxona ko'plab xalqaro tashkilotlar va jamg'armalar bilan, shuningdek, xalqaro darajada akkreditatsiya qilingan chet mamlakatlarning elchixonalari bilan ham o'zaro ijodiy aloqalar o'rnatgan bo'lib, madaniyati, diniy qarashlari va tarixiy

ildizlari turlicha bo'lgan xalqlarning yaqinlashishiga o'zining qo'shmoqda.

Hozirgi kunda kutubxona fondi jahonning 75 tillaridagi deyarli 10 nusxaga yetgan. Kutubxona respublikamizdagi barcha kutubxonalar bilan kutubxonashunoslik, bibliografiyashunoslik va kitobshunoslik sohalarida metodik rahbarlik qiladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni ifodali o'qing.
2. Matndan atash ma'noga ega bo'lmagan so'zlarni toping.
3. Matnda qo'llanilgan bog'lovchilarni aniqlang va daftaringizga ko'chiring.
4. Matnda ishlatilgan ko'makchi va yuklamalarni toping va daftaringizga ko'chiring.
5. Matnning oxirgi xatboshisini o'quv tilingizga tarjima qiling.

44-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'quv tilingizga tarjima qiling.

kutubxona -	hujjatlar -	jarayon -
nashriyot -	jahon -	soha -
amaliy -	bibliografiyashunoslik -	umumli -
ma'lumot -	tashkilot -	kitobshunoslik -
adabiyotlar -	yig'ilgan -	elchixona -

MORFOLOGIYAGA OID MATERIALLAR

Yordamchi so'z turkumlari va ularning xususiyatlari

133-mashq. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asaridan quyidagi parchadan yordamchi so'z turkumlarini toping va uchun daftaringizga ko'chiring.

Oyto'ldining vafoti eligni chuqur qayg'u soladi. Axir jahon vaziridagina emas, sodiq va mehribon, maslahatgo'y va jonkuyar do'st ayirilgan edi-da!

Onida keladi o'limning gali,
Hozir tur o'limga bo'yin bergali,
U oltin kamarli ne zotlar qani?!,
O'lim changalida quridi holi.

U uzoq o'yga toladi. Nihoyat Oyto'ldining yolg'izgina bir o'gli ko'xtotiraydi. Uni saroyga chorlab, o'gitlar beradi:

— Dunyoning o'z qonun-qoidalari mavjud: oldin g'am kelsa, uning sevinch yetishadi. Bu alam yolg'iz sengagina tegishli emas. U menga ham shunday. Biroq inson o'zini ovutmog'i, g'am yo'lini boq'lamoq'i ham kerak.

Eslab qoling. So'z va gaplarga qo'shib, ularga qo'shimcha yuklovchi yordamchilarga yuklamalar deyiladi. Yuklamalarning ko'pi

shu shaklida, ayrimlari esa so'z shaklida qo'llaniladi. Ana shu belgisiga bog'lanmalar ikki guruhga bo'linadi:

1) bog'lanmalar: faqat, hatto, nahotki kabi.

2) bog'lanma yuklamalar: -mi, -chi, -a (-ya) kabi.

1.13 va undan ortiq gap bo'lagi yoki gaplarni o'zaro bog'lab keluvchi bog'lanmalarga bog'lovchilar deyiladi. Gap bo'lagi va gaplarni qanday bog'lovchi bog'lovchilar ikki turli bo'ladi:

teg bog'lovchilar

va, bunda,

ammo, lekin,

lekin, yo,

yoki, yoxud,

yo'yo,

goh goh

ergashtiruvchi bog'lovchilar.

chunki, sababli,

tufayli, shuning uchun,

shu bois (sabab, sababli),

ya'ni, -ki

1.14 Uning o'zaro grammatik va mazmuniy munosabatini ifodalash uchun ishlatilgan, ol, olish, harakat nomi va sifat-doshlardan keyin kelib, ularni bog'lovchi bog'lanmalarga bog'laydigan yordamchi so'zlarga ko'makchilar deyiladi. Masalan, Oyni etak bilan yopib bo'lmas. (Maqol) Ko'makchilar tarixan bog'lanmalar bo'lib, hozirgi kunda leksik ma'nosini yo'qotgan va grammatik bog'lanishga o'tgan so'zlardir. Mustaqil ma'nosini yo'qotish darajasiga ko'makchilar ikki guruhga bo'linadi: 1) sof (asl) ko'makchilar (kabi, singari, shu bois, shuning uchun, haqida, holda); 2) vazifadosh ko'makchilar (ustida (ish uchun), ostida (fojodlik hayrog'i ostida), oldida (vijdoni oldida), orasida, orasiga (arasida), boshida (yo'l boshida), qarab (Toshkentga qarab yurmoq), bo'ylab). Vazifadosh ko'makchilar ko'makchilashayotgan ot va fe'llardir. Shunga ko'makchilar bog'lanmalar mustaqil so'z vazifasida ham kelishi mumkin bo'ladi. Masalan, Kuch televizor ustida turibdi - televizor ustida janjallashdi. Devordan ketib ketdi - Ariq bo'ylab ketdi va h.k.

1.14 mashq. Atash ma'nosiga ega bo'lmagan yordamchi so'zlarni bog'lanmalarga ko'chiring.

Buyuk Xitoy devori

Buyuk Xitoy devori "Vanli chongchang" deya nomlanib, "10 ming li uzunlikdagi devor" degan nomni anglatadi. Uning dastlabki qismi qal'a devori sifatida miloddan oldin IV-III asrlarda imperator Sin Shixuandi davrida qurilgan. Devor tosh va to'rtburchakli, ichini tuproq bilan to'ldirgan holda, shibbalab bunyod etilgan. Devor aslida 2-4-asrlarda g'arb tomonga 500 kilometrga uzaytirilgan. 2001-yilda o'zlashtirilgan natijasida uning asli uzunligi 530 kilometr, deya e'tirof qilindi. Buyuk Xitoy devorining o'rtacha balandligi 9 metr. Kengligi 5-6,5 metr. Devor qopchilar uchun to'rtburchak burjlar qurilgan va ularning balandligi 10-12 metr bo'lgan. Har 10 kilometrda kuzatish, xabar berish minoralari, tog'dagi kuzatish boylarida qo'rg'onlar bo'lgan. (Гадоев К, Бердужева С. Сауёпамуз ва тарихи Тошкент: "O'zbekiston". 2012. 106-6.)

 135-mashq. Quyidagi Jomiy qalamiga mansub hikoyani o'qing va daftaringizga husnixat asosida ko'chiring. Bog'lovchi, ko'makchi va yuklamali toping. Matndagi vazifasini tushuntiring.

Agar och bo'lsang, qanday osh, non ko'rsang senga qattiq ta'm qo'zg'atadi. Sen bilan o'tirgan ulfatlaringda esa ishtahang senga nisbatan qanday uyg'otadi.

Quyruq, suyuq har na topsang uyingda,
To'yib yeb olganing yaxshidir be shak.
O'zgalar taomin havas aylama,
Pastlar atosidan qoqib ket etak.

“Balkh”

 135-mashq. *Ham, -u, -yu, -da* yordamchi so'zlar bilan bog'lovchi va yuklamali gaplarga misollar yozing.

136-mashq. Quyidagi gaplar orasidan *bilan* bog'lovchisi va ko'makchisini ajrating.

Bugun mehmonga mashina bilan keldim. Sen bilan men vatanimiz haqida sayohatga otlandik. Sherali Sanjar bilan to'garak darslariga boryapti. U do'konidan kitob bilan daftar sotib oldim.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

137-mashq. Berilgan so'z-diktant matnidan u va o' harflari ishlatilgan so'zlarning talaffuzi va imlosiga diqqat qiling. Diktantni yozib o'zingizga ko'ring.

Uzun, ulus, ulug', unumdor, umr, suzmoq, uzmoq, uzuk, uyqu, usul, g'uncha, g'ubor, shunday, shug'ullanmoq, uzr-ma'zur, uzuk, uzuq, uylanmoq, uzoq, uchuq, usta, ulg'aymoq, ulug', umumta'lim.

O'zbek, o'z, o'zlik, bo'lmoq, do'ppi, do'st, so'ngra, so'roq, so'zbo'shi, so'z, sug'd, sug'orma, so'qir, so'zlam, so'qmoq, so'zana, sho'x, sho'rva, o'sma, o'smoq, o'qimoq, o'quvchi, o'rganmoq, o'tar, o'yinqaroq, o'ylamoq.

 138-mashq. Quyidagi hikoyani o'qing va ma'nosi bo'yicha yuriting. Matnda qo'llanilgan bog'lovchi so'zlarni topib daftaringizga ko'chiring.

Oliy himmat bir darvesh, shavkatli bir podshoh bilan tez-tez ko'rishib yoqimli suhbatlar qurar edi.

Kunlardan birida u podsho peshonasida malomat izlarini sezdi, sababini o'ylab, xayoli kezdi, ammo o'zining tez-tez kelishidan bo'lak ko'rmadi. Darhol podsho huzuriga qatnamay qo'ydi va u bilan suhbatdan tiydi. Bir kuni podsho yo'l ustida darveshni uchratib qoldi va shunday oraga soldi: “Ey darvesh, ne sababdir kim, men bilan aloqangni buzding, bu

...qadamningni uzding?” Darvesh javob berdi: “Sababi shuki, men ...chelangda malol ko‘rgandan ko‘ra, “Nega kelmaysan?” degan savol ...yaxshiroq ekanini tushundim”.

Darveshdan hukmdor so‘radi: “Nechun

Kelmading oldimga bunchalik uzoq?”

U! dedi: “Nimaga kelding, degandan,

“Nimaga kelmading”, degan yaxshiroq!”

“BAHORISTON”

...mashq O‘zingiz ta’lim olayotgan ta’lim muassasangizning kutubxonasi ...tuzilish va matn tarkibida qo‘llangan yordamchi so‘z turkumlarining ...

22-DARS

MATN: ADABIYOT – MA’NAVIYATNI YUKSALTIRUVCHI VOSITA

Adabiyot (arab. — adab so‘zining ko‘pligi) — 1. Fan va amaliyotning biror ...yutuqlarni umumlashtiruvchi asarlar majmui. 2. San‘atning bir turi ...adabiyot deb ham ataladi); voqelikni so‘z yordamida obrazlar orqali aks ...Adabiyot avval og‘zaki bo‘lgan, yozuv paydo bo‘lgandan so‘ng yozma ...Adabiyot so‘z orqali insonning his-tuyg‘ularini keng va chuqur aks ...insoniyatiga ega, shuning uchun ham u san‘atning eng ommaviy turi ...

Adabiyot so‘z san‘atidir. U inson qalbi va ruhidagi nozik tovlanish va ...ilg‘ashga, ularni so‘z vositasida aks ettirishga intiladi. Eng oliy daraja, ...og‘onalarga chiqqan badiiy adabiyot namunalari insoniyatni ...ayajonga soladigan o‘y-fikrlar, kechinmalar, orzu-umidlarni ...Dunyoda insonlar bir-birlariga o‘xshamaganlaridek, ularning qalb ...ham takrorlanmasdir. O‘zbek adabiyoti tarixi inson ruhiy holatlarini ...aks ettirgan durdonalarga boy. Ular hozirgi avlod ruhiyatida, qalbida ...uyg‘ota oladi, ularning ma’naviy boyishlariga tegishli hissa qo‘sha ...ular faqat ma’rifiy bilimimizni oshirish bilan cheklanmay, badiiy ...kamolotiga, ma’naviy kamolotga xizmat qiladi.

San‘at turlari nihoyatda ko‘p va xilma-xildir. Tasviriy san‘at, ...me’morchilik, teatr, kino, musiqa, raqs va badiiy adabiyot ...ularni tashkil qiladi. Ularning barchasida yuksak badiiy ta’sirchan ...yaratish ko‘zda tutilgan. Ammo ular ana shu yagona maqsadga turli ...bilan erishadi. Masalan, raqs harakatlar, tana a’zolarining ifoda ...tayanadi. Musiqa tovushlar uyg‘unligiga, tovushlarning hissiy ...Tasviriy san‘at uchun ranglarning o‘zaro mutanosibligi alohida ...Rassomga bo‘yoq va mo‘yqalam yordam beradi. ...xom material (tosh, ganch, yog‘och, metall)ga ishlov berish ...yaratadi. Adabiyot esa bu san‘atlardan so‘z va ruhning beqiyos ...bilan farqlanadi. So‘zlar badiiy matnning yuzaga kelishiga omil ...har qanday matn va so‘zlar badiiy adabiyotga daxldor

bo'lavermaydi. Buning uchun so'z muayyan badiiy estetik vazifani bajaradi. Shunga ko'ra ham badiiy adabiyot voqea-hodisalarni yoki insoniy kuchlarni bayon qilmaydi, balki ularni tasvirlaydi. Tasvir so'zga tayanadi. So'z so'z bilan o'ziga mahliyo qiladi, rom etadi. Shuning uchun go'dak allaqachon yoshdagi bola ertakka, kattalar badiiy ijodning turli ko'rinishlariga qiziqib qaraydilar, ularning olamiga kirib qolgach, o'zlarini ham shu olamga mansub hisoblaydilar.

Adabiyotning ta'sir kuchi nimada? U nimalarga bog'liq? Buning uchun so'z san'atkorlari yaratgan ko'plab durdona asarlarning xalq orasida hurmat va e'tibor qozonganligini eslash joiz. Yusuf Xos Hojib 1069-70 y. "Qutadg'u bilig" dostonini yozib tugatadi va uni qoraxoniylar hukmdori Tabg'ach Bug'ro Qoraxon Abu Ali Hasanbinni Arslonxonga taqdim qiladi. Hukmdor adibga mamlakatdagi eng yuqori mansablardan biri — Xos Hojib beradi. Xos Hojib "eshik og'asi" demakdir. Hozirgi tilimizda u boshqaruvchi"ga to'g'ri keladi.

Yana bir misol. Alisher Navoiy "Xamsa" dostonini tugatgach, uni Husayn Boyqaroga sovg'a sifatida topshiradi. Husayn Boyqaro butun a'yonlari Navoiyni o'z "pir"i deb e'lon qiladi va sho'irni otga mindirib, o'zi xalq oldida jilovdorlik qiladi. Bu mamlakat podshosining buyuk iste'dod egasiga, san'atkoriga nisbatan hurmat va e'tirofi ramzi edi. O'zbek xalqining jodkorligi nisbatan alohida hurmat va ehtiromi ham yaxshi ma'lumdir. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida "Ardam bashi — til" (adamlar fazilatlarining boshi tildir») degan maqol uchraydi. Demak, til va badiiy so'zning qudratiga qadim zamonlardayoq ajdodlarimiz alohida e'tibor berishgan. XI asr sharoitida Yusuf Xos Hojib shoirlarni "so'z teruvchilar" deb ta'riflaydi. XIV asrda esa Sayfi Saroyi shoirlarni "so'z bulbuli" deydi. Navoiy shoirlarni chamanining xushxon bulbullariga o'xshatgan edi. So'z adiblar nazarida ham alohida, mo'tabar mavqega ega. Yusuf Xos Hojib til va so'zga katta baho beradi. U tilni bilim va aql-idrok tarjimoni deb ataydi. Bu borada adibning ayrim fikrlari eslatish mumkin:

Kishi so'z bila qo'pti, bo'ldi malik,
O'kush so'z bashig' yerka qildi kulik.
(Kishi so'z tufayli ko'tariladi, podshoh bo'ladi,
Ko'p so'z boshni yerga egadi.)
Kishidin kishiga qumaru so'z ul,
Qumaru so'zi tutsa asg'i yuz ul.
(Kishidan kishiga qoladigan meros so'zdir,
Meros so'zni tutsang, nafi yuz-yuzdir.)

Bunday fikrlarni adib Ahmad Yugnakiy ijodida ham ko'ramiz. U "adablar boshi til ko'dazmak (saqlamoq) dir" deb Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" idagi maqolga hamohanglik bildiradi. Adib Ahmad so'zni kasal ruh va dillarga shifo derkan, bunda badiiy so'zni e'tiborga olganiga shubha yo'q. Sayfi Saroyi badiiy so'z qudratini shoirlar iste'dodiga bog'laydi. Shuning uchun u:

Jahon shoirlari, ey gulshani bog',

... keliboldurur soʻzda, kimi zogʻ, - deya shoirlarni ikkiga ajratadi.
... boʻlganlarning “mavzunu shirin” ashʻorlariga taʻrif-u tahsinlar
... (XIV asr) nazarida oʻz ona tilida bitilgan kitob ajdodlarning
... qadimgan armugʻonidir. Shoir “shakarteg til bila olamni” tutishi
... Navoiy soʻzga nihoyatda katta baho beradi. U:

... insonni judo ayladi hayvondin,
... pahari sharifroq yoʻq andin, - deb taʻkidlaydi.
... fikricha: Jism boʻstoniga shajar soʻzdur,
... Ruh ashjoriga samar soʻzdur.

... xalq, jamiyat hayotining oʻziga xos ifodasi hamdir. U jamiyat
... jiddiy oʻzgarishlarni xilma-xil obrazlar vositasida turli badiiy shakllarda
... ifodalaydi.

Savol va topshiriqlar:

1. Maʼnuni oʻqing va adabiyot soʻzining maʼnolarini tushuntirib bering.
2. Badiiy adabiyotning oʻziga xos xususiyatlarini tushuntirib bering.
3. Maʼnada qoʻllanilgan badiiy uslubga xos boʻlgan gaplarni daftaringizga
... qatib.
4. Maʼnadan foydalanib lugʻat tuzing.
5. Maʼnuni oʻzbek tilida qisqacha gapirib bering.

USLUBSHUNOSLIKKA OID MATERIALLAR

Nutq uslublari. Badiiy uslub va uning xususiyatlari

 Uslub qoling. Har bir tilning butun imkoniyatlari, bor boyligi, jozibasi
... orqali namoyon boʻladi. Badiiy asarlarning bayon qilish uslubi
... uslub hisoblanadi. Badiiy uslubning oʻziga xos xususiyati shundaki, unda
... tilning barcha imkoniyatlarini oʻz ichiga olish bilan birga, oʻzbek
... kasb-hunarga doir leksik birliklar, bugungi kundalik isteʼmoldan
... ketgan tarixiy soʻzlar ham personajlar nutqi orqali ishlatila beradi. Badiiy
... oʻquvchida estetik zavq uygʻotadi. Demak, badiiy uslub orqali roʻyobga
... nutq maʼlum voqea-hodisa haqida axborot berish (kommunikativ vazifani
... dan tashqari, oʻquvchiga taʼsir qilish (ekspressiv) vazifasini ham bajaradi.
... uslub uchun obrazlilik, tasviriy ifoda vositalariga boylik xosdir.

Badiiy uslubdan boshqa barcha uslublar ijtimoiy hayotning maʼlum sohasi
... chegaralangandir. Badiiy uslub, ulardan farqli ravishda, inson amaliy
... barcha tomonlarini qamrab oladi. Shuning uchun unda ilmiy uslubning
... publitsistik uslubning ham, soʻzlashuv uslubining ham, rasmiy uslubning
... elementlari namoyon boʻlaveradi.

140-mashq. Berilgan sheʼrni oʻqing va badiiy uslubni hosil qiluvchi
... larning tagiga chizing.

Halol ishlab topsang gar arpa donin,
Yaxshidur yegandan birov oq nonin.

Ish vaqti bo'lmagin g'ofil, parishon,
Oxiri mevasi bo'lur pushaymon.

(Xusrav Dehlaviy hikmatlari)

 141-mashq. Quyidagi Uvaysiy qalamiga mansub chistonning javoni toping va daftaringizga husnixat asosida ko'chiring. Badiiy uslubni yaratish vositalarni izohlang.

Ul na gumbazdur eshigi tuynugin yo'q nishon,
Necha gulgunpo'sh qizlar manzil aylabdur makon.
Sindirib gumbazni qizlar holidin olsam xabar,
Yuzlarig'a parda tortig'liq turarlar bag'ri qon.

142-mashq. She'rni ifodali o'qing. *Bet, yuz* so'zlarining nima asosida o'qib ko'chishini aniqlang.

Olma

Oqizoq o'ynar edim,
Bir olma oqib keldi.
Suvning betida qalqib,
To'liqida balqib keldi.
Olgim keldi olmani,
Tutqich bermas likillab.
Qo'l uzatsam, yetmadi,
Qochib ketdi dikillab.
Quvlay-quvlay tutdim-ku,
Jonoqi olma ekan.
Bir yuzi nim pushti, oq,
Bir yuzi lola ekan.

QUDDUS MUHAMMAD

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

143-mashq. Quyidagi she'riy parchada muallif "*kuz*"ni jonlantirish uchun kitobxonning tasvirlanayotgan voqealikka munosabatini qanday faollashtirgan bo'yicha fikr yuriting va matndagi x va h harflari bilan kelgan so'zlarning unvoni eslab qoling.

Nimani xohlayman? Istagim nima?

Changalzor shovqinin tinglab turaman.

Yaproqlar bandida kezgan jimgina

Ma'yus va bezovta kuzni ko'raman.

Uning qo'shig'ida, uning ohida

Sizaman odamzod qalbin gohida. (A.Oripov).

11. Topshiriq. Quyidagi matnni o'qing va badiiy uslubda yozilgan asarlarda nomlarning qanday nomlar bilan ifodalanishiga diqqat qiling. Qo'sh va qator nomlarning imlosini eslab qoling.

12. O'zbek xalqlari yetti muqaddas sayyora inson hayotiga, taqdiriga, o'zaro munosabatiga bog'liq deb tushunganlar va shundan hafta kunlarini chiqarganlar. Ular Qiyam ham shunga kiritishgan. Ular:

- 1. Quyosh - O'tob, Shams, Xurshid, Mehr, Yashiq; Kuch-g'ayrat ramzi.
- 2. Oy - Qamar, Moh, Anbar, Yalchiq; Dilbarlik ramzi.
- 3. Atar - Mirrix, Bahrom, Ko'rkud; Jangu jadal timsoli. Greklarda urush ramzi.
- 4. Merkuriy - Atorud, Hulkar, Surayyo, Orzu, Dabir; Aql-zakovat, donolik ramzi.
- 5. Yupiter - Mushtariy, O'ngoy, Qoraqush, Burjis; Baxt ramzi.
- 6. Venera - Zuhro, Cho'lpon, Sirius, Yildiriq, Nohid, Saqid; Sevgi ramzi.
- 7. Saturn - Zuhul, Sekantir, Kronos; Dehqonchilik va hosildorlik ramzi.

144-mashq. Berilgan so'zlarni daftaringizga ko'chiring. i va e harflari bilan talaffuzi va imlosiga diqqat qiling.

ibodat, igrek, ikki, imorat, injener, intellektual, interval, istiora, iztirob, jinnat, jinoiy, gidrostansiya, gitara, girdob, hiqildoq, psixologiya, piyova, qayin, qiyg'os, qichqirmoq, egallab, egallamoq, egik, ehson, ehtiyot, ekmoq, ekran, entikmoq, eplamoq, respublika, rejissor, sessiya, sevikli, sezmoq, kelmoq, eslamok, tekin, tepak, tepak, tevarak, teskari.

145-mashq. Quyidagi Sirojiddin Sayyid qalamiga mansub she'rni yod oling va shubga xos bo'lgan xususiyatlarni kuzating.

VATAN

1. Bu porasi, ko'z qorasi sen o'zingdirsan,
2. O'zing ko'nglim sen aslida, sen ko'zimdirsan.
3. Qandirida tomir yoygan ilk so'zimdirsan,
4. O'ng'ing'im, ilk yomg'irim, naysonim, Vatan.

5. Bu o'tida yonboshlagan bobom chaylasi
6. Bu dunyoda kimlarningdir orzu-havasi.
7. O'zimg'ida — yulduz isi, shabnamlar isi,
8. O'zimg'ida ekilib ketgan kashnich. rayhonim, Vatan.

Quloq solsam shivirlagay hatto toshlaring,
Oy-u quyosh, kamalaklar ko'z-u qoshlaring.
Beshigimni tebratgandir qaldirg'ochlaring,
Oy-u quyosh ko'rpa solgan ayvonim, Vatan.

Bo'ronlari tulporlarga tunlar yol bo'lgan,
Bir o'g'loni chinor, biri majnuntol bo'lgan.
Temurlari ot minganda jahon lol bo'lgan,
Jahonlarga timsol shoh-u sultonim, Vatan.

Valilardan ibrat so'ylar qadim sahrolar,
So'ndi qancha saltanatlar, qancha tug'rolar.
Maqbaralar aytsin lekin, aytsin Zuhrolar:
Yer ostidan suhbat aylar hanuz Kubrolar,
Termiziylar bedor yotgan qo'rg'onim, Vatan.

Ne tong edi — izg'irinlar zahrini totding,
Dasturxonda muztar qoldi qand-u naboting.
Shahidlaring nomlaridir har bir raboting,
Abadiy yod erur asli adabiyoting,
Cho'lpon, Fitrat, Qodiriy ham Usmonim, Vatan.

Gard qo'nmasin toki sening kipriklaringga,
Kipriklarim kiprik qilay ko'priklaringga.
Malham bo'lmoq uchun asriy og'riqlaringga
Bulutlaring suzib yurar ko'k, qirlaringga,
Uyg'oq ruhlar osmonida posbonim, Vatan.

Naqshlaring qutuldilar kishan-bandlardan,
Xatlar oldim yuragimga Naqshbandlardan,
Afrosiyob bilan tengdosh kuy, ohanglardan.
She'rlarimga ranglar oldim Samarqandlardan,
Gohi moviy, gohi zangor dostonim, Vatan.

Ulug'laring xokini men yuzlarga surtay,
Dilimdagi eng muqaddas so'zlarga surtay,
Onamdayin aziz non-u tuzlarga surtay.
Ozod bo'lgan oyatlarin ko'zlarga surtay,
O'z yurtiga qaytib kelgan Qur'onim, Vatan.

Men dunyoni ne deb aytay? Bu bir ko'hna bog',
O'z bilganin sayrar bunda har qumri, har zog'.
Aslo sening bag'irlaring ko'rmayin men dog',
Yulduzlarga osmon bo'lgan, ey nurli tuproq.
Osmonlari yer-u, yeri osmonim, Vatan.

O'zining ingda men bir epkin yo bir nasimman,
 Xas bo'lsam gar sening xasingman.
 Ko'zlarim ko'zlarida qolar so'zingman,
 Mening borim sen bilandir, yo'g'im sen bilan,
 Ota yo'lga chiqqan ulug' karvonim, Vatan.

23-DARS

MATN: MEN SEVGAN ASAR

Men sevgan asar ilm va ilmsizlikning kurashi hamda ilmsizlik tufayli kelib
 chiqqan oqibatlar haqida yozilgan Behbudiyning "Padarkush" asaridir. Asar
 asosiga ko'ra bir boy odam o'zi savodsiz bo'lgani holda, farzandini ham ilmi
 bilan ta'minlay olmaydi. O'g'li o'spirin yoshiga yetsa-da, maktab ko'rmagan. Ota bundan
 xavotir uchuvishlanmaydi. Chunki, o'ziga ota meros mulk qolib, boylikda bahuzur
 bo'lganidek, o'g'li ham shu taqdimni takrorlaydi, degan o'yda. Asar muallifi
 fikrini o'zgartirish uchun o'z davri ma'rifatining ikki vakili - eski maktab
 o'qituvchisi va "usuli jadid" targ'ibotchisi - ziyolini uning huzurida ko'rsatadi.
 Ziyolining o'ziga o'g'li kelib, boyning o'g'li Toshmurodni maktabga berib, ilmi
 bilan ta'minlaydigan zamondan bahramand etishga da'vat qiladilar. Bu so'zlarga beparvo,
 qat'iyatli boy har ikki mehmondan ham ranjib, ularni bir amallab haydash
 uchun izlaydi. Otaning bema'ni hayot tarzini ko'rib o'sgan farzand uch-to'rt
 yilni, chapani yigitlarga qo'shib ichkilik ichadi, maishiy buzuqlikka mayl
 qilmaydi va oxir-oqibat ana shu ehtiyojlari uchun mablag' istagida otasining
 mulkiga aylanadi. Voqeaning fojiaiy yakunidan so'ng sahnaga kirib kelgan
 ziyoli va Ziyoli o'z so'zlariga quloq osmagan boyning mash'um ibratida
 ogohlilik, jaholatning dahshatini, fojiasini ta'kidlab, xalqqa murojaat etadilar: "Ilm
 va ta'limsiz bolalarning oqibati shuldir. Agarda bularni otasi o'qutsa edi, bu
 boy va padarkushlik alardan sodir bo'lmas va bular ichkilikni bo'yla ichmasdi,
 bu beg'ayri haqqin qilmas edi. Oh, haqiqatda boyni o'ldurgan va yigitlarni azobi
 shu bo'lsa, giriftor qilgan beilmlikdur. Bu ishlarni yo'q bo'lmog'iga o'qumoq va
 o'qitmakdan boshqa iloj yo'qdur".

"Padarkush" pyesasida ilgari surilgan g'oya ana shu so'zlarda aks etadi.
 O'ziga ko'ra ko'pgina mutaxassislarimiz uni sof ma'rifiy xarakterdagi asar
 sifatida baholab keladilar. Darhaqiqat, ilmsizlik, jaholatga qarshi ma'rifat g'oyasi
 bu bir sahifa yaqqol ifodalangan. Ayni chog'da jadidchilikning o'zak masalasi
 bo'lgan istibdodga qarshi g'ayrikolonial g'oya ham asarning bir necha o'rinlarida
 ochiqroq, gohi pardali va yoki matn tagzaminidan anglashilib turadi.
 Anglashilgan sari esa, avvalo shu g'oya nazarda tutilgan emasmikan, degan fikr
 qat'iyatlashib boradi. Bir qadar oshkora ko'ringan istibdod masalasi juz'iyroq
 shaklda domlanning quyidagi so'zlarida seziladi: "Ko'rarmizki, yigirma-o'ttiz
 yildan beri barcha savdo ishlari armani, yahudiy va boshqa ajnabiylar qo'lig'a
 o'tibdi". Agar domla shu so'zlarni aytib, o'qimoqqa, xususan, musulmonlik, din,

islomiyat ravnaqiga da'vat etsa, undan so'ng kirgan ziyolining tilida "millat" so'zi qayta-qayta takrorlanadi. U "millatga keraklik ilmlar to'g'risida" so'ylarida mavjud asorat tuzumi bilan bog'liq quyidagi fikrni bayon etadi: "Hozir yangi va boshqa bir zamondir. Bu zamonga ilm va hunarsiz xalqni boyligi, yeri va asabi kundan-kun qo'ldan ketganidek, axloq va obro'yi ham qo'ldan chiqar, hatto ham zaif bo'lur". Ziyolining bunday hur fikrlari asar so'ngida rivojlantiriladi yana-da ochiqroq matnda beriladi: "Bizlarni xonavayron, bachagiryon va bevaqif va bandi qilg'on tarbiyasizlik va jaholatdur: bevatanlik, darbadarlik, asorat, faqirlik, zarurat xorliklar hamasi ilmsizlik va betarbiyalikning mevasi natijasidir. Dunyo taraqchiy qilgan xalq, ilm vositasi ila taraqqiy qiladi. Asir va zabun bo'lganlarni beilmlikdan".

"Padarkush"da asorat tufayli fojialar yuz berayotganiga yana bir jihat shora bu asardagi "pivoxona manzarasi"dan anglashiladi. Uch-to'rt kunda to'lgan, navqiron yigitlar o'spirin Toshmurod boyvachchani yonlariga o'chiklik ichib, mast holatda o'tirganlarini ko'rsatadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, "Padarkush" dramasi sof ma'naviyat xarakterdagi asar bo'lib, ilmsizlik, jaholatga qarshi ma'rifat g'oyasi har bir jumla yaqqol ifodalangan.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni o'qing va matn mazmuni bo'yicha fikr yuriting.
2. Matn bo'yicha lug'at tuzing.
3. Matndan ijodiy foydalangan holda "Men sevgan asar" mavzusi o'zingizning o'qigan asaringiz bo'yicha esse yozing.
4. Badiiy asarda qo'llangan badiiy tasviriy vositalarni aniqlang va ular matnidagi o'rni izohlang.

ADABIYOTSHUNOSLIKKA OID MATERIALLAR

Badiiy tasviriy vositalar

Eslab qoling. Har bir ijodkor qalam tebratar ekan badiiy ifodalar mazmunan quyuqlashtirish, uni his-hayajonlar bilan boyitish uchun talant salohiyatiga tayanadi. Har bir so'z shakl-shamoyili, rang-bo'yog'i, o'z salohiyati va ohangiga ega. Har bir ijodkor oddiy so'zlovchidan so'z sohibiga, undan esa talant san'atkoriga ko'tarilishi uchun "so'z sezgisi", "so'z jozibasini", "so'z sekinligi"ni bosqichlarni egallashi lozim. Shoir qalam tebratar ekan uning ixtiyorida bir qancha vositalar mavjud. Bu vositalarning eng muhimlari badiiy tasvir vositalari, shu jumladan san'atlardir.

She'riy san'atlar yillar mobaynida adabiyotshunosligimizda shakllanib, "adabiyotshunoslik" nomini olgan badiiylik ilmining asoslaridir. Ular asar jozibasini ko'rsatish va shoir mahorat qirralarini ochishga xizmat qiladi. Yozuvchilar tasviriy vositalar yordamida o'zlari tasvirlayotgan narsa hodisalarning ba'zi bir tomonlarini, xarakter belgisini aniq va qisqa xarakterlab berishga erishadilar. Yozuvchi har bir hodisa aks ettirganda, uning muayyan sharoitda muhim hisoblangan sifatini aniq

radi. Badiiy tasviriy vositalarning tazod, tashbeh, tashxis, talmeh, tajnis, masal, ishtiyoq, mubolag'a, sifatlash, anafora, litota va boshqa shu kabi mavjud.

Tazod arabcha so'z bo'lib, qarshilantirish usulining klassik adabiyotda eng bir ko'rinishi. Tazodda qarama-qarshi qo'yilgan ikki tomon ayni usulda uzviy ravishda bir-biriga bog'lanib keladi. Qarshilantirilayotgan narsa, muayyiyat va holatni yorqin va ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi:

Sendek menga bir yori *jafakor* topilmas,
Mendek senga bir zori *vafodor* topilmas. (Bobur)

Badiiy adabiyotda keng qo'llaniladigan tasviriy-ifodaviy vositalardan biri tashbihiydir. Yozuvchilar muayyan narsa-hodisa yoki uning asosiy belgilari kitobxon ongida aniq tasavvur hosil qilish maqsadida uni qandaydir boshqa, aniq narsa-hodisaga yohud uning belgilariga o'xshatadilar. Mumtoz adabiyotda o'xshatish *tashbihiy* deb ham yuritilgan. O'xshatish tasvirlanayotgan hodisa yoki uning asosiy belgilarini yorqinroq, aniqroq qilib ifodalashga xizmat qiladi. O'quvchilarga Hamid Olimjonning "Zaynab va Omon" nomli o'qitish jarayonida unda yozuvchi bir necha tasviriy vositalar, jumladan, tashbihiylardan o'rinni ifodalanganligini aytish lozim. Masalan:

Qushday yengil uchar edilar,
Oq bulutday ko'char edilar.

O'xshatishlardan ketma-ket foydalanilsa, *tashbihiy musalsal* deb ataladi. "Zaynab va Omon"da tashbihiy musalsal bir necha o'rinlarda uchraydi:

Daryo tinmay solardi shovqin,
Qiz ko'ziday qora edi tun.
Qiz qalbiday pok edi havo,
Qiz qalbiday sevgidan davo.

146-mashq. Matni ifodali o'qing va mazmuni bo'yicha gapirib chiqing. Matnda ajratib ko'rsatilgan gaplarni ko'chiring va badiiy tasviriy vositalarni aniqlang.

Hotami Toyi haqida hikoya

Hotami Toyi pok tabiatli odam Hotami Toyidan so'radi: "Kaftlarning ishi saxovat bilan berib o'zingga o'xshagan biron kishini ko'rdingmi?". U javob berib dedi: "Bir kuni katta bir bazm qurib, shu cho'lda yashayotgan barcha odamlarni o'z qildim. Ziyofat uchun yuzta tuya, son-sanoqsiz qo'y-u qo'zi so'yilgan va vaqt mehmonlar oldidan biroz dam olish uchun ochiqqa, sahroga chiqdim. O'z ko'z oldimda mashaqqat chekib, orqasiga tikanli shox-shabballarni ortib, har nafas olib turgan uyi egilib, unga xassadan sutun tirkab olgan, har qadam yurganida o'z nafas olguncha damini rostlab borayotgan bir keksa namoyon bo'ldi. O'z ko'z oldimda iztiroblari mening ko'nglimga o't solgandek bo'ldi-yu, unga barcha rahmdillik bilan shunday xitob qildim: "*Ey, qaddini mashaqqat yuki*

past aylagan, jismida g'am tikani azob berayotgan inson! Bugun Hotam uyida chaqiriq bo'layotganidan xabar topmadingmi, uning dargohidagi ziyofatiga bormadingmi? Hotam hammani mehmonga chorlab, barcha yaxshi-yomonning ko'nglini olyapti-ku! Tikaningni tashlaginda, izzat gulshaniga yet, ko'p mashaqqat chekmay, o'rningdan turib, chaqirilgan manzil tomon yo'l olgin' dedim.

Mening u haqida tashvish chekayotganimni anglagan kishi boshini ko'tartib kuldi-yu, shunday javob qildi: *"Ey oyog'ini hirs-ochko'zlik zanjirband etgan bo'ynini esa ta'ma-yu tilanchilik arqoni mahkam bog'lagan, g'ayrat vodiysiga qadam urmagan va himmat panjarasini kezib chiqmagan inson! Sen ham tikan azobini totib ko'r, shunda Hotam Toyi minnatini eshitmaysan!"*

Uning bu so'zlari asosli bo'lib, mendan uning himmati yuksak edi".

"Hayratul abson"

 147-mashq. Abdulhamid Cho'lpon qalamiga mansub quyidagi she'rni ifodali o'qing va yod oling. She'r matnida qo'llangan badiiy tasviriy vositalarni aniqlang, daftaringizga yozing.

GO'ZAL

Qorong'u kechada ko'kka ko'z tikib,
Eng yorug' yulduzdan seni so'raymen.
Ul yulduz uyalib, boshini bukib,
Aytadir: Men uni tushda ko'ramen.
Tushimda ko'ramen – shunchalar go'zal,
Bizdan-da go'zaldir, oydan-da go'zal!

Ko'zimni olaman oy chiqqan yoqqa,
Boshlayman oydan-da seni so'rmoqqa.
Ul-da aytadir: Bir qizil yanoqqa
Uchradim tushimda, ko'milgan oqqa.
Oqqa ko'milganda shunchalar go'zal,
Mendan-da go'zaldir, kundan-da go'zal!

Erta tong shamoli sochlarin yozib,
Yonimdan o'tganda so'rab ko'ramen.
Aytadir: Bir ko'rib, yo'limdan ozib,
Tog' va toshlar ichra istab yuramen!
Bir ko'rdim men uni – shunchalar go'zal,
Oydan-da go'zaldir, kundan-da go'zal!

Ul ketgach, kun chiqar yorug'lik sochib,
Undan-da so'raymen sening to'g'ringda.
Ul-da o'z o'tidan bekinib, qochib
Aytadir: Bir ko'rdim, tushdamas, o'ngda.

Men o'ngda ko'rganda shunchalar go'zal,
Oydan-da go'zaldir, kundan-da go'zal!

Men yo'qsil na bo'lib uni suyibmen,
Uning-chun yonibmen, yonib-kuyibmen,
Boshimni zo'r ishga berib qo'yibmen,
Men suyib... men suyib kimni suyibmen?
Men suygan suyukli shunchalar go'zal,
Oydan-da go'zaldir, kundan-da go'zal!

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

148-mashq. Quyidagi so'zlarni to'g'ri talaffuz qiling va imlo qoidasiga ko'ra yozing.

Tavoq-..., tavus-..., tavush-..., tavon-..., tog'ara-..., tayg'oq-..., tamosha-...,
tamorqa-..., tamorqa-..., tatmoq-..., tog'ara-..., qavovul-..., qarong'i-...,
qavun-..., qazon-..., qazoq-..., qog'az-..., qosqon-...

149-mashq. Matnni o'qing. So'zlarda xato qo'llangan unlilarni belgilab daftringizga husnixat asosida ko'chiring.

Salomlashish qoidasida ulig'lar kichikka salom berishsa, yetuk ish bo'ladi.
Kichiklar kamtarlik yo'lini tutib, ulug'lar so'zini olsa, o'zin ulig'lik sari eltadi.

Omon berdi elga salom qiluvchi,
Salomatlik topdi alik oluvchi.
Salom bo'ldi odam tinchiga garov,
Sog'liq olar salom bilan qoluvchi.

Yusuf Xos Hojib

150-mashq. Quyidagi tasviriy ifodalarni o'qing va yod oling.

Dengiz hokimi – kit
Insoning do'sti – it
Sahro kemasi – tuyay
Cho'l balig'i – kaltakesak
Qanotli do'stlar – qushlar
Hayvonlar podshohi – sher
Baraka urug'i – chigit
Dala malikasi – makkajo'xori
Oq oltin – paxta
Oltin boshqoq – bug'doy
O'rmon malikasi – archa

151-mashq. Matnni o'qing. Ko'rshapalakning qushlar va yirtqichlarga munosabati haqida o'ylang. Matndagi o' va u tovushlari ishtirok etgan so'zlarni ikki ustunga bo'lib ko'chiring va imlosini eslab qoling.

KO'RSHAPALAK, QUSHLAR VA YIRTQICHLAR

Qushlar bilan yirtqichlar o'rtasida katta nizo chiqibdi. Ikkala tomon ham o'ziga qo'shin yig'a boshlabdi. Ko'rshapalak qaysi tarafga qo'shilishni bilmas, ikkilani boshlabdi. U turgan shox oldidan o'tib ketayotgan qushlar: — Yur, bosh bilan, — deyishibdi. Ammo Ko'rshapalak: — Men yirtqichman, — dedi. Keyinroq ini tagidan o'tib ketayotgan yirtqichlar tepaga qarab shunday deyishibdi:

— Yur, bizga qo'shil. Lekin u: — Men qushman, — debdi. Xayriyati oxirgi lahzalarda tinchlik o'rnatilibdi, hech qanday urush bo'lmabdi. Shunda Ko'rshapalak qushlarning oldiga borib ulardan o'zini xursandchiliklariga qatnash qilishlarini so'rabdi. Ammo hamma qushlar undan yuz o'girib, uchib ketishdilar. Shundan keyin Ko'rshapalak yirtqichlarning oldiga boribdi. Biroq tezda u yengib ham chekinishga majbur bo'libdi, zero, yirtqichlar uni burda-burda qilishga shart turardilar. Shunda Ko'rshapalak o'ziga shunday dedi:

— *Fazilati bo'lmaganing do'sti ham bo'lmagan ekan.*

Ezop masallari

24-DARS

MATN: OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI

Ommaviy axborot vositalari jamiyat ko'zgusi, millatning yuzi. Matbuotni qarang jamiyatning buguni va ertasi haqida tasavvur hosil qilish, ma'lumot xulosalarga kelish mumkin. Jamiyatda oila institutini yana-da mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik-xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligi va huquqiy madaniyatini oshirish, ulam davlat va jamiyat boshqaruvidagi o'rni kuchaytirish, ayollarning ijodiy va intellektual huquqlarini ro'yobga chiqarishda matbuot nashrlari o'ziga erishilgan minbardir.

2017-yil 1-sentabr holatiga ko'ra respublikada 1564 ta ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatiga olingan bo'lib, ularning 694 tasini gazetalar, 329 ta jurnallar, 14 tasini axborotnoma-byulletenlar, 68 tasini televideniellar, 37 ta radiolar, 4 tasini axborot agentliklari, 418 tasini ommaviy axborot vositasi sifatida davlat ro'yxatiga olingan veb-saytlar tashkil etadi. Respublika bosma OAVlarining bir martalik adadi 3-5 mln. nusxani, telekanallarning bir sutkalik efir hajmi 91 soatni, radiokanallarning bir sutkalik efir hajmi 616 soatni (1 iyul holatiga) tashkil qilmoqda.

Axborot vositalari nafaqat soni, ixtisoslashuvi, hajmi, matbaa sifati jihatidan ham rivojlanib bormoqda. Davriy nashrlarning 50 dan ortig'i xotin-qizlar huquqlarini ta'minlashga ixtisoslashgan. Yurtimizda nashr etilayotgan adabiyotlarning har uchtdan bittasi bevosita jamiyatda ayollarning o'rni

aligi, ona va bolaga bag'ishlangan nashrlardir. Shuningdek, matbuot, telekino va radiokanallarning global internet tarmog'iga kirishiga keng yo'l ochilishi bir tomondan mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar yoritishda muhim omil bo'layotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan aholining masalalardan xolis axborot olish imkoniyatini kengaytirmoqda.

Hozirgi globallashuv asrida turli ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot olishi jadal kechayotgani jamiyatning faol qatlami bo'lgan xotin-qizlarning shu jihatda kuchli aks-sado bermoqda. Bu borada xotin-qizlarga mo'ljallangan ommaviy axborot vositalari faoliyatini yana-da takomillashtirish, qizlarimizni savodxonlik, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash bilan bir qatorda turli ma'naviy zararlardan axborot xurujlarining salbiy ta'siridan himoyalashga qaratilgan choralarni hayotga izchil tatbiq etishni taqozo etmoqda.

Ommaviy axborot vositalari faoliyatini tartibga soluvchi quyidagi qonunlar qabul qilindi:

- "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi Qonun (2007-yil 15-yanvar);
- "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi Qonun (1997-yil 24-avgust);
- "Jurnalistik faoliyatini himoya qilish to'g'risida"gi Qonun (1997-yil 24-avgust);
- "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi Qonun (2002-yil 1-dekabr);
- "Noshirlik faoliyati to'g'risida"gi Qonun (1996-yil 30-avgust);
- "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonun (2006-yil 24-avgust);
- "Reklama to'g'risida"gi Qonun (1998-yil 25-dekabr);
- "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun (1993-yil 7-may);
- "Telekommunikatsiyalar to'g'risida"gi Qonun (1999-yil 20-avgust).

O'zbekiston Respublikasida ommaviy axborot vositalari huquqiy asosining ta'kidlanishida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga asosiy manba sifatida belgilandi. Konstitutsiyamizning 67-moddasida "Ommaviy axborot vositalari faoliyati va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to'g'riligi uchun javobgar bo'lgan tartibda javobgardirlar. Senzuraga yo'l qo'yilmaydi" deb belgilab berilgan. Ommaviy axborot vositalarining mutlaq qonuniy erkinligining kafolati ta'kidlanadi. Ushbu qoidaga muvofiq O'zbekiston Respublikasi "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi Qonunining 7-moddasida "O'zbekiston Respublikasida ommaviy axborot vositalarini senzura qilishga yo'l qo'yilmaydi. E'lon qilinishidan oldin xabar va materiallar oldindan kelishib olinishini, shuningdek, ularning mazmuni o'zgartirilishini yoki butunlay nashrdan olib qolinishini (efirga uzatishini) talab qilishga hech kimning haqqi yo'q" deb belgilab qo'yilgan.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni ifodali o'qing.
2. Matndan atoqli otlarni toping va daftaringizga ko'chiring.

3. Matnda qo'llanilgan yuklamalarni aniqlang.
4. Matnda ishlatilgan olmoshlarni toping va daftaringizga ko'chiring.
5. Matn bo'yicha lug'at tuzing.

USLUBSHUNOSLIKKA OID MATERIALLAR

Publitsistik uslub va uning xususiyatlari

 Eslab qoling. Publitsistika (lot. publika - xalq, omma) davrning eng muhim, dolzarb masalalarini o'quvchilarga, tinglovchilarga, tomoshabinlarga gazeta-jurnal, radio, televideniye orqali yetkazish, ommani jonlantirish, kishilarning ongiga atrofda sodir bo'layotgan voqealarni singdirish, ularning ijtimoiy qarashlarini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Ommaviy asboblari vositalarida (gazeta-jurnal, radio, televideniye), Oliy Majlis yig'inlarida, turli anjumanlarda qo'llaniladigan nutq uslubi publitsistik uslub sanaladi. Publitsistik uslub ikki xil shaklda namoyon bo'ladi: 1) yozma shakl;

2) og'zaki shakl.

Ijtimoiy-siyosiy masalalarga bag'ishlangan bosh maqolalar, felyeton va pamfletlar, murojaatnomalar, chaqiriqlar, deklaratsiyalar publitsistik uslubning yozma shakliga mansubdir. Radio va televideniya chiqarayotgan siyosiy sharhlovchilar, notiqning nutqlari esa publitsistik uslubning og'zaki shaklida.

Publitsistik uslubning o'ziga xos xususiyati shundaki, u muayyan ijtimoiy masalalarga faol munosabatda bo'lishlik, hozirjavoblik, ta'sirchanlik belgilariga ega. Bunday nutq uslubi ijtimoiy masalalarga harakatchanligi tufayli unda ijtimoiy-siyosiy tushunchalarni ifodalovchi so'zlar ko'proq qo'llaniladi. Masalan, isyon, irqchilik, qo'poruvchilar, siyosiy tanglik, bitim va boshqalar.

Publitsistika bir qancha janrlarga ega. Har qaysi janrning o'zi, masalan, gazeta, radio, televideniya beriladigan reportajlar uslub va uslubiy vositalari hamda o'zida berilayotgan reportaj, pamflet, felyeton kabi nutqiy vositalari jihatidan farqlanadi. Shunday bo'lishiga qaramasdan ularning hammasi bir umumiy belgi asosida publitsistik nutqning turli ko'rinishlari sanaladi. U har bo'lsa, nutqning jamiyatga qaratilganidir.

152-mashq. Quyidagi matnni qaysi uslubga oid ekanligini aniqlang va uslubni yaratuvchi vositalar haqida fikr yuriting.

“01” XABAR QILADI

O'tgan yil davomida Samarqand shahar 3-son HYOXQ hududida 118 ta yong'in sodir bo'lib, shundan 63 tasi aholi turar joylarida kuzatilgan.

Afsus bilan aytish mumkinki, olov bilan bog'liq ofatlarning aksariyati ayrim fuqarolarning o'z turar joylarida olovga ehtiyotsizlarcha munosabatda bo'lishi natijasida kelib chiqmoqda. Masalan, bu kabi ofatlarning sodir bo'lish sabablarini tahlil qilinganda 38 ta yong'in elektr, 26 tasi isitish uskunalari nosozligi yoki ularga qarovsiz qoldirish, 51 tasi yong'in yong'in xavfsizligi qoidalariga rioya qilinmagan oqibatida sodir bo'lgan.

Ulov – tilsiz yov, deyiladi. Biroq bundan oqilona foydalanilsa, u faqat talikka xizmat qiladi. Buning uchun barcha yong'in xavfsizligi qoidalariga rioya qilishi, yon-atrofdagilaridan ham shuni talab etishi kerak bo'ladi.

(“Zarafshon” gazetasi, 2012-yil 14-fevral, seshanba soni)

46-topshiriq. Berilgan matndan foydalanib, siz ham publitsistik uslubning asosiy va yozma turiga matn tuzib ko'ring.

O'zbekiston sharsharalari

Mamlakatimizning tog'li qismidagi ko'p sonli daryo va soylar o'z oqimi bo'yicha ko'plab maftunkor tabiiy obidalami hosil qilgan. Ana shunday obidalardan biri Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanidagi Sangardak sharsharasidir. Yurtimizning eng janubida joylashgan Termizdan Sangardak daryosiga tomon tog'li hududga ko'tarilgan sari yer yuzidagi sharoitlar asta-sekin almashnib boradi. Sangardak darasida bir kunning o'zida yomg'ir to'rt faslini bevosita kuzatish mumkin. Iqlim va o'simlik qoplamidagi o'zgarishlar tog' vodiylari, yon bag'irlar va qorli cho'qqilarning ajoyib manzarasi, yon bag' so'qmoqlari, sharqiroq tog' daryolari va sharsharalar, suvi zilol tog' aholisi qadimiy urf-odat va an'alarini saqlab kelayotgan jozibali tog' obidalarini ko'rgan kishi o'zini xuddi sirli olamga tushub qolgandek his qiladi. (Sangardak sharsharalari. 2006-yil.)

153-mashq. Quyidagi matndan foydalanib publitsistik uslubda matn tuzing.

Hindiston Tojmahali

Temuriylar avlodlari tomonidan Hindiston zaminida bunyod etilgan ushbu tojmahali yodgorlik 1631-1652 yillarga mansubdir. U Agra shahri yaqinidagi Hind daryosi bo'yida Shoh Jahonning Arjumandbonuga bo'lgan muhabbati ramzi bo'lgan qad ko'targan. Shoh Jahonning o'zi ham keyinchalik shu yerda dafn etilgan. Inshoot murabba tarxli bo'lib, 3 qavat va 5 gumbazdan iborat. Bino to'rt tomonli qubba ustiga qurilgan, to'rt tomonida balandligi 45 metr bo'lgan minoralar o'rnatilgan. Oq marmardan ishlangan devorlarga aqiq, marvarid, sadaf, qahrabo, shifor, yoqut, fil suyagi kabi qimmatbaho toshlardan qadama naqshlar ishlangan.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

154-mashq. Berilgan so'zlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchasini qo'shib dafllaringizga ko'chiring.

Quloq, qovoq, taroq, buloq, o'rtoq, so'roq, chopiq, ariq, tariq; kurak, bilak, quloq, tilak, etak, kiprik, ko'rik, etik, bitik, ko'lmak, kapalak, falak, kamalak, to'k, talik, kauchuk; barg, bog, tig', dog', yog', chorbog', xirurg, genekolog, antropolog, etnolog.

 155-mashq. Quyidagi matnni o'qing. Tovush o'zgarishlari so'zlarni topib daftaringizga ko'chiring.

So'zni ko'p so'zlamay, sizlab ayt, oz-oz,
Tuman so'z tugunin shu bir so'zda yoz.

Otadan o'g'liga qolgani bu — so'z,
Otalar so'zin tut, nafi ham yuz-yuz.

156-mashq. Quyidagi tez aytishni to'g'ri talaffuz qiling va bir marta sakkiztagacha aytib ko'ring.

Ko'k koptokni kaftda tutib,
Ko'kka otdim kerilib.

Qora qarg'a qorga qo'ndi,
Qorni cho'qib, "qar" deb qo'ydi.

Chuvalchang chuvalashib chirmoviqqa chirmashdi.

Qora qog'ozning qattiq qirrasi qo'limni qirqdi.

 157-mashq. "14-yanvar – Vatan himoyachilar kuni" munosabati bilan "Vatan himoyasi – oliy saodat" mavzusida publitsistik uslubda matn tuzing.

25-DARS

MATN: INTERNET HAYOTIMIZDA

Internet bu – hozirgi zamon talabidagi yagona ommabop kompyuter tarmog' hisoblanib, bizga barcha sohalarga oid noaniqlik, ya'ni ongimizga mavjud bo'lgan tushunchalar haqida ochiq, oddiy va ravon ma'lumot beruvchi asosiy manbaidir. Mazkur tarmoq butun dunyo miqyosida global tarmoqdir. Zero unda mavjud yangiliklardan xabardor etuvchi matnlar, tasvir hamda ovoz xizmatlari bir qator imkoniyatlar barcha jabhada katta yangiliklarni yuzaga keltirayotgan bo'lsa-da, ammo ikkinchi tomondan insoniyatni beixtiyor virtual olamga jalb etib bormoqda. Ayniqsa, bu ta'sir doirasidan o'smir yoshlar ham yo'q emas. Bu borada mutaxassislarning so'zlari quyidagi natijalarni isbotlamoqda: internet tarmog'idagi ijobiylik insonning fan, soha va faoliyatiga bog'liq muhim aniq dalillarga ega bo'lishida har tomonlama qulayligi va tegishli vaqt miqdorining tejallishiga olib kelishi kundek ravshan, lekin qiziquvchanlik sababli Internet axborotlaridagi ortiqcha ma'lumotlarga haddan ziyod berilib ketishlaridir. Izlanuvchanlik, fikr rivojlanish, mushohada, tahlil qilish qobiliyati va xotiraning o'tkirlik darajasi susaytirishga sabab bo'lmoqda.

vaziyatidan kelib chiqib, axborot uchun eng kerakli soʻzlarnigina ishlatiladi. Qolganlari nutqiy vaziyatdan bililib turadi yoki imo-ishora va mimikalar bilan toʻldiriladi. Masalan, kinoteatr chiptaxonasidan chipta olish uchun soʻraysiz:

- Beshinchidan ikkita (Menga beshinchi qatordan ikkita chipta bering, ular oʻtirmaysiz).

Soʻzlashuv uslubining oʻzi ikki turga boʻlinadi:

1) adabiy soʻzlashuv uslubi; 2) oddiy soʻzlashuv uslubi.

Maʼlum adabiy til meʼyorlariga boʻysungan, tartibga solingan soʻzlashuv uslubi adabiy soʻzlashuv uslubi deyiladi. Adabiy tilning ogʻzaki shakli adabiy soʻzlashuv uslubi orqali amal qiladi. Radioeshittirishlari, televideniye koʻrsatishlari shunday uslubda olib boriladi. Adabiy til meʼyorlariga doimo amal qilavermaydigan erkin muloqot shakli oddiy soʻzlashuv uslubi sanaladi.

Oddiy soʻzlashuv uslubida nutqiy vositalarni tejashga intilish bilan turgʻunga teskari boʻlgan nutqiy ortiqchalikka ham yoʻl qoʻyiladi. Oddiy soʻzlashuv uslubida gap boʻlaklarining tartibi ham ancha erkin boʻladi. Baʼzan shevaga taʼsir soʻzlar, qoʻpol, dagʻal soʻzlar ham kuzatiladi, lekin bularni qoʻllash soʻzlovchining madaniy nutq sohibi emasligini koʻrsatadi. Shuning uchun siz oddiy soʻzlashuv nutqingizda ham oʻzingizning yuksak madaniyatingizni namoyish eting.

158-mashq. Quyidagi matnni oʻqing va qaysi uslubga mansub ekanligini aniqlang. Uslubni hosil qiluvchi vositalarni izohlang.

Baribir Abdulla aka bu jurnallarni oʻqiy olmasdi. Bunga sababi qoʻpolagan, chamadon koʻtargan, bola opichlagan erkagu-xotinlar kelib, uni toʻq qoʻyishmasdi.

- Hoy shopir vokzalga necha pulga oborasan?

- Shopir bolam, Chuqursoyga obormaysanmi?

- Abay bozorigacha qancha olasan?

Abdulla aka shunaqalardan bezor boʻlib, mashinani qulflab yoʻlkaga chiqib betoqatlik bilan Kibriyo opani kutardi. (Саид Аҳмад. "Йўқотганларим" топонимларим". Тошкент: "Сано-стандарт", 2014. 120-б.)

 159-mashq. Oʻtkir Hoshimov qalamiga mansub quyidagi matnni koʻchiring. Matnga munosabat bildiring. Soʻzlashuv uslubiga xos boʻlgan soʻzlar tagiga chizing.

Qaynona

Sovchi boʻlib bordi.

- Qulchilikka keldik, - dedi ehtirom bilan.

Yana bordi.

- Qulchilikka keldik, aylanay!

Tagʻin bordi.

- Qulchilikka keldik, oʻrgilay. Noumid qilmang!

Noumid qilmadilar. Chiroyli toʻy boʻldi...

...Keyin... kelinini quldek xoʻrlay boshladi...

"Daftar hoshiyasidagi birlar"

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

160-mashq. Quyida berilgan matnni o'qing va ma'nosi bo'yicha fikr bildiring. Adabiy so'zlashuv uslubiga xos bo'lgan gaplarni daftaringizga oling. U va o' harflari qatnashgan so'zlarning talaffuzi va imlosini eslab qol.

NAVOIYNING DO'STI

Ulug' shoir Alisher Navoiyning Pahlavon Muhammad degan shogirdi ham bor ekan. Shoir uni juda yaxshi ko'rar, o'ziga qadrdon, sirdosh do'st deb bilgan. Kunlardan bir kuni Pahlavon Muhammad kichik bir gunohi tufayli Husaynning qattiq g'azabiga uchrabdi. Voqea bunday bo'libdi: Sulton Husayn g'azab otiga minib turgan bir paytda, Pahlavonning gunoh ish qilishidan xabarini yetkazishibdi. Husayn Boyqaro:

Pahlavonning soqol-mo'ylabini qirib tashlanglar, so'ng kaltadum libos kiyib, ko'cha-ko'yda sazoyi qilinglar, - deb buyruq beribdi. Pahlavonning bu buyruqga giriftor bo'lganini Navoiyga aytishibdi. Navoiy agar bu jazo amalga oshirilsa, Muhammad Pahlavonning izzat-nafsi kamsitilib, u bunga chidolmay qolishini anglab, uni bunday sharmandalikdan qutqazish harakatiga tushibdi. Shunda Husayn Boyqaro huzuriga yetib boribdi:

Sulton Boyqaro, ma'lumimgizkim, men va Pahlavon Muhammad oilamizdan bir xil kiyinamiz, birga soqol-mo'ylov qo'yib, do'st-birodar bo'lib yashaymiz. U boshqa kiyinib, men boshqa kiyinib yursam, o'rtadagi ahillik buzilib, biz ham tuzsiz, o'zimiz subutsiz bo'lib qolamiz. Buyursangiz, mening ham soqol-mo'ylablarimni qirsinlar, menga ham xuddi Pahlavon Muhammadga berilgandek, libos kiygizib, do'stim bilan birga ko'cha aylantirsinlar, - debdi.

Navoiyning shogirdi ham do'stiga bo'lgan sadoqatini, mehr-oqibatini bildirgan Husayn Boyqaro g'azab otidan tushib, karam daryosi mavj olganini o'zi bilan biluvay qolibdi-da:

Pahlavonning gunohidan o'tdim, jazo qoldirilsin, - deb buyuribdi.

161-mashq. Quyida berilgan ravish so'z turkumiga oid so'zlarning talaffuzi va imlosiga diqqat qiling. Ushbu so'zlar ishtirokida mavzuga oid dialog tuzing.

Andijonchasiga, qavatma-qavat, qat'iyon, abadul-abad, o'rtalab, atayin, yakka-yozin, bexosdan, ichkari, tashqari, ko'p, oz, noiloj, jo'rttaga, arang, yaklama-yakka, hanuz, hamisha, doimo, dastlab, erta-indin, kecha-kunduz, amalda, asta-sekin, jim, bittalab, eson-omon, olg'a, sal, picha, xiyol, ancha, ko'p, ko'p...

162-mashq. Quyidagi matnni o'qing va o'zbek tilida so'zlab bering.

...ТАК СКАЗАЛ КОНФУЦИЙ

- Учёный человек мягок в обращении; он вежливо встает и уважительно садится. Его слова всегда искренни и внушают доверие. Его поступки всегда правильны. В дороге он не ищет для себя более удобного пути. Он не торопится умирать, ожидая для себя достойной смерти. Он совершенствует себя, чтобы действовать.

Учёный человек не считает ценными золото и яшму, но ценит преданность и правдивость. Он не стремится завладеть землями, но ценит своими владениями человечность и долг. Он думает прежде о работе, а не о награде. Если государь поступает несправедливо, он не приближается к нему. Расширяя свои знания, он не останавливается ни на мгновение, ни от усталости.

Я слышал, что только человек, который много учился, может целый день быть в обществе людей, не надоедая им.

- Благородный муж в своей жизни должен беспокоиться о трёх вещах: если он не будет учиться в юности, он окажется ни к чему не способным в зрелом возрасте; если он никого не учит в зрелости, никто не будет вспоминать о нём после смерти; если он не будет помогать другим, никто не придёт к нему на помощь, когда он будет нуждаться сам.

- Не враждуй с низким человеком, ведь он имеет врагов только среди себе подобных.

- В часы безделья ум тупеет. В часы поглощения делами ум терпит.

- Когда поднимаешься в гору, имей мужество пройти по узкой тропе. Когда идёшь по снегу, имей мужество пройти по скользкому мосту. Истинное "мужество" - глубочайший смысл. Если на опасных поворотах жизни тебе не хватает мужества, ты обязательно застрянешь в какой-нибудь яме.

- Народ нуждается в человечности больше, чем в огне и воде. Я видел людей, умирающих от огня и воды, но не видел умиравших от того, что они не были человечны.

- Далеко ли от нас человечность? Когда мы хотим её, то она у нас в руках.

- От слов требуется только, чтобы они были понятны.

- Не поговоришь с человеком, с которым можно говорить - и потеряешь человека; поговоришь с человеком, с которым нельзя говорить - и значит потерять слова. Умный человек не теряет ни человека, ни слов.

- Почитай за главное преданность и искренность, не дружи с неподобными себе; ошибся - не бойся исправиться.

- Искренно веруй и люби учиться, храни до смерти твои убеждения и сделай совершенным свой путь.

Muomala odobini saqlash nihoyatda og'ir va mas'uliyatli vazifa. Garchi muomala umuminsoniy va milliy qoidalari mavjud bo'lsa ham, u har bir kishida o'ziga xos o'zligini ko'rsatuvchi alohida fazilat sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham bir vaziyatdagi muomala jarayoni ikkinchi holatda qaytarilmasligi muhim. Harqalay, biz odobning umuminsoniy aqidalaridan xabardor bo'lishimiz zarur.

Muloqot jarayonida har ikki omil – til va tildan tashqaridagi omillar baravar muvofiqlik ekanligi hamda birdek ahamiyatga ega bo'lganligi uchun bu o'rinda ularni alohida e'tiborga qilmaymiz. Asosiy e'tiborni jarayonning o'ziga qaratamiz.

Muhojirlikdan keyingi o'tgan davrda muomala jarayonidagi ayrim til o'zgarishlari munosabat o'zgardi. Kishilar bir-birlari bilan uchrashganlarida muomala jarayonida qisqa qilib *Salom* deyishlar kamaydi va uning o'rnini *Salom alaykum* egalladi. Hol-ahvol so'rashish jarayonida Alloh va unga qaratilgan so'zlar bemaol ishlatiladigan bo'ldi. *O'rtoq falonchiyev* o'rniga kam eshutiladigan bo'ldi. *Muhtaram, hurmatli, birodar* so'zlari kam ishlatildi. Bu holatlar yana asta-sekinlik bilan muloqot jarayonida sharqona urf-odatlariga qaytish istagining ustunlik qilayotganligidan dalolat beradi. Mana shu holat amalga oshirish jarayonida ayrim er-xotinlar o'rtasidagi bir-birlarining muomalasini aytib yoki ba'zi farzandlarning o'z ota-onalarini ruslarga taqlid qilib, muomala namoyish qilishlari yo'qolib ketishidan umid qilish mumkin.

Qayerda nima haqida gaplashishni bilish ham nutq odobining eng zarur qoidalaridan sanaladi. Masalan, to'yda o'limdan va azadan gapirish ma'qul bo'lmaydiganidek, azada ham to'y-u tantanadan so'zlash yoki kulib o'tirish, bo'lar-bera yonma-yon o'tirganlarni gapga tortish ma'qul ish emas. Muomala o'zgarishining kayfiyatini, mavqei va yoshini hisobga olmasdan turib hazil qilish muvofiqlikda aytilish ham farosatli kishining ishi emas. Maqtov va xushomad ham muomala qoidasiga yuqadi, ammo u nosamimiy bo'lsa, u hurmat sanalmaydi. Suhbat muomalasida turli paytlarda, turli joylarda yuz berishi mumkin. Har bir vaziyat o'z odob qoidasiga ega. Ammo ularning barchasi uchun umumiy holat shuki, so'zlashdan muvofiqlik ta'minlashga ko'proq ahamiyat berish lozim bo'ladi. Yoshi kattalarning muomalasiga ko'proq imkoniyat berish lozim. Suhbatdoshning gapini mumkin qadar e'tiborga olib turish, agar bildirayotgan fikrlari ma'qul bo'lmasa, buni yotig'i bilan o'tirish, hech imkoni bo'lmasa suhbat mavzusini boshqa tomonga burish muvofiqlikda topiladi.

Xullas, nutq odobi muloqot jarayonida nihoyatda zarur bo'lib, u insonda muvofiqlik urf-odatlarini o'zlashtirish, ota-ona, ta'lim muassalari, atrof-muhit, badiiy adabiyotlarni o'qish davomida o'zlashtirilib boriladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnini o'qing va o'zbek tilida so'zlab bering.

2. Nutq odobi tushunchasini izohlang.
3. Oilada, ishda, jamoat joylarida nutq odobini qanday saqlash kerak?
4. Nutqiy muomala jarayonida so'z tanlash deganda nimani tushunamiz?
5. Matn bo'yicha lug'at tuzing.

USLUBSHUNOSLIKKA OID MATERIALLAR

Me'yor tushunchasi. Nutq me'yori

 Eslab qoling. Me'yor - jamiyat a'zolari tomonidan qabul qilingan, ma'qullangan va ularga tushunarli bo'lgan til birliklarining nutq jarayonida qo'llanish holati va imkoniyatidir. Me'yor - tilning yashash shaklidir. Til va nutq tizimida me'yor o'ziga xos o'rni ega. Til material sifatida nutq jarayonida xizmat qila boshlagan lahzalardan oq uni me'yorlashtirish jamiyat ehtiyojiga aylangan va me'yoriy muammolar kun tartibiga qo'yilgan.

Nutq madaniyati to'g'risida gap borar ekan, tabiiyki, nutqda so'zlar o'rinli va o'rinsiz ishlatilishi to'g'risida ham bahs boradi. Qo'llangan til birligi to'g'ri yoki noto'g'ri deyilganda, albatta, ma'lum bir o'lchovga asoslanamiz. Shu o'lchov tilshunoslikda adabiy til me'yori deb yuritiladi.

163-mashq. Quyida berilgan Husayn Voiz Koshifiy qalamiga mansub matnni o'qing va ma'nosi bo'yicha fikr yuritng.

Tilni saqlash lozim bo'lgan narsalar qaysi deb so'rasalar, aytgil: birinchidan, yolg'on gapirishdan, zero, yolg'onchi xudoning dushmanidir. Ikkinchi, va gap xilof gapirish va munofiqona so'z aytishdan. Uchinchi, g'iybat va bo'g'iz gaplardan, chunki bo'hton fosihlar ishidir. To'rtinchi, behuda bo'g'iz munozaradan, ayb qilishdan va gap tashishdan. Bular shayton vasvasasiga beriladi. Beshinchi, o'zini maqtash va ta'riflashdanki, bu xudbinlikka olib keladi. Oltinchi, navkar va xizmatkorlarni la'natlashdan. Yettinchi, qarg'ashdan, duoibad qilishdan, chunki bu jon-u dilning ofatidir. Sakkizinchi, mazax-masxara qilish va bo'g'iz huzuldan.

164-mashq. Husayn Voiz Koshifiyning til odobi haqidagi mulohazalar berilgan quyidagi matnni o'qing. Mazmunini so'zlab bering.

Bilgilki, odamzodning sharafi nutq bilan va nutq odobiga rioya qilinishi bilan odam bu sharafdan bebahrdir. So'z hamma vaqt savob uchun ishlatilishi, to'g'ri va haqqoniy bo'lishi kerak. Agar shunday bo'lmasa, jim turgan ma'qul. Shu bilan ham boshqa martabaga erishganlar uchun ham, hali martabaga erishmaganlar uchun ham, muridlar uchun ham rioya qilinishi zarur bo'lgan bir qancha suhbat odobi mavjud. Agar martabaga erishganlar suhbatda qaysi qoidalarga amal qilishi kerak, deb so'rasalar, aytgilki, quyidagi sakkiz qoidani saqlash kerak: birinchidan, o'z kimning ahvoliga qarab, munosib so'z aytin. Ikkinchidan, dag'allik qilmasdan, lutf va muloyimlik bilan gapirsin. Uchinchidan, gapirayotganda tabassum qilgan ochilib gapirsin. To'rtinchidan, ovozi baland ko'tarmasin, eshituvchilarga noqul bo'lmasin.

aydigan qilib gapirsin. Beshinchidan, odamlarga naf'i tegadigan ma'noli gapirsin. Oltinchidan, agar so'zning qimmatini – qadri bo'lmasa, uni tilga olinmas, chunki ulug'larning so'zi bamisoli urug'dir, agar urug' puch yoki chirigan bo'lsa, qay yerga ekmang, unib chiqmaydi.

Agar martabaga yetmaganlarning suhbat odobi nechta deb so'rasalar, bu uchta deb aytgil. Birinchidan, so'ramaguncha gapirmasin. Ikkinchidan, qanday ovozini baland ko'tarmasin. Uchinchidan, gapirayotganda o'ng-u-chun gapirmasin. To'rtinchidan, g'arazli va kinoyali gaplarni gapirmasin. Beshinchi, qattiq gapirmasin va betgachoparlik qilmasin. Oltinchidan, odamlar bo'lmaslik uchun o'ylab gapirsin. Yettinchidan, odamlar gapini bo'lib olinmasin. Sakkizinchidan, ko'p gapirmasin. Chunki ko'p gapirish aqli bo'satib beradigan belgisi. Oz bo'lsa ham soz gapirishni shior etsin.

Agar qaysi til bilan so'z so'zlaysan deb so'rasalar, sidqu-sadoqat tili bilan aytgil. Agar so'zni qaysi quloq bilan eshitasan deb so'rasalar, qabul qulog'i bilan aytgil. Agar so'z senikimi yoki sen so'znikimi deb so'rasalar, aytgil: men so'zni o'zingdan gapirdim, chunki so'z insonlik daraxtining mevasidir. Daraxtni o'qib, mevani esa daraxtdan ajratib bo'lmaydi.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

165-mashq. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostonidan quyidagi parchani o'qing va mazmuni bo'yicha bahs yuriting. U va o'zing ishtirok etgan so'zlarni daftaringizga ko'chiring. Talaffuzi va imlosini yozing.

So'zingni ko'dazgil boshing bormasin,
Tilingni ko'dazgil tishing sinmasin...

(So'zingga ehtiyot bo'l, boshing ketmasin,
Tilingga ehtiyot bo'l, tishing sinmasin...)

Esanlik tilasa saning bu o'zung,
Tilingda chiqarma yarog'siz so'zung.

(Sening o'zing esonlik tilasang,
Tilingdagi yarog'siz so'zingni chiqarma).

Bilib so'zla so'z biligga sonur,
Biligsiz so'z o'z boshini yeyur.

(Bilib so'zlasa, so'z donolik sanaladi,
Nodoning so'zi o'z boshini yeydi).

166-mashq. Boshliq bilan xodim o'rtasidagi suhbat namunasini tuzing va xodimning nutqi madaniyatini shakllantiruvchi leksik-grammatik tizimni ajratib ko'rsating.

47-topshiriq. Quyidagi soʻzlarning talaffuzi va imlosiga diqqat. Soʻzlarning maʼnosini eslab qoling.

Kaft – qo‘lning qismi

Kift – yelka

Kampaniya – ma'lum ishlar tizimi

Kompaniya

birlashma

Kat – yog'och karavot

Kart – kart dumba

Kontakt – aloqa, bog‘lanish

Kontrakt – shartnoma

Kvadrat – teng yoqli to‘rtburchak

Kvadrant – doiraning ch...

167-mashq. Ustoz va shogird o'rtasidagi suhbat namunasini tuzib, undagi shogirdning nutqi madaniyatini shakllantiruvchi leksik-pragmatik vositalarni ajratib ko'rsating.

27-DARS

MATN: HUQUQIY MADANIYAT

Huquqiy demokratiyaga asoslangan fuqarolik jamiyatini barpo etish va bormoqdamiz. Bu esa demokratiyaning qoidalari, prinsiplariga tayanish bilan qatorda xalqimizning o'ziga xos milliy, ma'naviy xususiyatlarini inobatga olib taqozo etadi. Kuchli fuqarolik jamiyatiga erishish uchun fuqarolar o'z huquq va erkinliklarini yaxshi bilishlari zarur. Zero, inson huquqi va asosiy erkinliklari xalqaro huquqning yetakchi tamoyillari sirasiga kiradi. Shu sababli fuqarolar rivojlangan dunyoda har bir davlat inson huquq va erkinliklarini, xavfsizlikni yashash sharoitini ta'minlash borasidagi xalqaro miqyosda qabul qilingan hujjatlarni ratifikatsiya qilgan. Bu hujjatlarga og'ishmay amal qilish fuqarolarning huquqiy madaniyati qay darajada shakllanganiga bog'liq.

Dunyo hamjamiyatida ijtimoiy munosabatlarning jadal rivoji, huquqlariga qay darajada amal qilinayotgani mamlakatimiz milliy qonunlarida aks etib, uyg'unlashtirib borilyapti. Bu esa o'z-o'zidan "inson huquqi madaniyati" tushunchasini shakllantirmoqda. Mazkur tushuncha o'z ichiga nafaqat inson huquqlarini belgilashni, balki ularni individual va hech qanday ta'sir chorasi bilan amalga oshirishni qamrab oladi. Ya'ni, inson huquqlariga rioya etilishini davlat yoki nodavlat organlari nazoratisiz, shaxs o'z xohish-irodasi bilan amalga oshirishi

"Huquqiy madaniyat deganda "jamiyatning qonunchilik darajasi, qonunlardan aholining xabardorlik darajasi, xalqning huquq-normalariga amal qilishi va ularni bajarmagan shaxslarga nisbatan murosasiz bo'lishi tushonadi. Demak, "huquqiy madaniyat" va "huquqiy ong" o'zaro yaqin tushunchalar hisoblanadi. Shaxsning huquq-normalariga amal qilishi va ularni qo'llay olishi huquqbuzarlikdan o'zini tiyib turishi bilan belgilanadi. Shuningdek, huquq normalarini bajarmagan shaxslarga nisbatan qarshi tura olish ham huquqiy madaniyatning belgisi hisoblanadi. Xullas, huquqiy ong huquqiy bilimlarni ma'rifatga aylantirish, huquqiy madaniyat unga rioya etish va uni ta'minlashga imkon beradigan qilishdir.

huquqi madaniyati” tushunchasini to‘la tushunish uchun uning bir qancha belgilarini bilish lozim. Bular orasida inson huquqi madaniyatining asosiy elementlari – “bilish” va “qadriyat” o‘ziga xos xususiyatga ega. Bilish inson huquq va majburiyatlarini yaxshi anglashini, huquqiy madaniyatga ega bo‘lishni ifodalaydi. Butun borliqni anglash inson ongida voqelikni to‘g‘ri tasavvur qilish orqali yuz beradigan jarayondir. Bilish kerakli axborotlarni taqqoslash orqali amalga oshadi. Demokratik qadriyat hisoblangan inson huquqi madaniyati o‘zgaruvchan va subyektiv, mutlaq va nisbiy, aniq tarixiy va umuminsoniy bo‘lgan dialektik munosabatdagi vositalar sifatida namoyon bo‘ladi.

Savol va topshiriqlar:

- I. Matnni ifodali o‘qing.
- II. Matndun rasmiiy uslubga xos bo‘lgan so‘zlarni toping.
- III. Matnda qo‘llanilgan hozirgi zamon fe‘llarini toping va daftaringizga yozing.
- IV. Matnda qo‘llanilgan belgi bildiruvchi so‘zlarni aniqlang va daftaringizga yozing.
- V. Matn mazmunini so‘zlab bering.

II topshiriq. Quyidagi so‘zlarni o‘quv tilingizga tarjima qiling.

huquqiy -	tayanish -	aholi -
hisoblangan -	xalqaro -	soha-
fuqarolik -	yetakchi -	tizim -
jamiyat-	og‘ishmay -	murakkab -
qonda -	hamjamiyat-	bosqich-

USLUBSHUNOSLIKKA OID MATERIALLAR

Rasmiy uslub va uning xususiyatlari

Uslub qoling. Huquqiy qonunchilik va ish yuritish munosabatlari ifodalash qo‘llaniluvchi nutq uslubi rasmiy uslub hisoblanadi. Rasmiy uslub qonunlar, qonunlar, qonunlar bo‘linadi:

I. Rasmiy qonunchilik uslubi (qonun, farmon, fuqarolik va jinoiy aktlar, rasmiy uslub).

II. Idoraviy-devonxona uslubi (buyruq, ariza, talabnoma, bildirgi, xatnoma, tarjimai hol, ishonchnoma, dalolatnoma); diplomatik uslub (nota, xatnoma, bitim, konvensiya va boshqalar).

Rasmiy uslub deyarli yozma shaklda ro‘yobga chiqadi. U har qanday shaxs yoki tashkilotlardan, obrazlilikdan xoli bo‘ladi. Bunday uslubda tilning ikki xususiyati – axborot uzatish va da‘vat etish, buyurish vazifasi amalga oshadi. Rasmiy uslubda, ma‘lumotnomada axborot berilsa, buyruqda da‘vat etish, axborot o‘z o‘rniga qo‘yilgan bo‘ladi. Rasmiy uslubga mansub har qaysi turning o‘ziga xos leksik,

grammatik xususiyatlari mavjud. Masalan, qaror, farmonlarning o'ziga xos shundaki, bunday matnlardagi gaplarning kesimi III shaxs ma'lumotini berish uchun fe'llar orqali ifodalanadi (ogohlantirilsin, topshirilsin kabi).

Rasmiy ish qog'ozlarining sintaktik tuzilishi qat'iy qoliplarga bog'langan. Masalan, "Ushbu ma'lumotnomani ko'rsatuvchi G'.Mo'minov haqiqatan ham O'zbekiston Milliy universitetining matematika fakultetida dekan lavozimida ishlaydi..."

168-mashq. Berilgan matnlarning qaysi uslubga xosligini aniqlang. Yaratuvchi vositalarni aniqlang.

Tilxat

Men, Paxtakor tumanidagi 5-maktabning 9-sinf o'quvchisi D. Soliyev, "Gulzor" mahallasida yashovchi Bahrom Davronovning kutubxonasidan 13 kun ichida qaytarish sharti bilan "Ulug'bek xazinasi" kitobini oldim.

Muddat

imzo

D.Soliyev

169-mashq. Idoraviy-devonxona uslubida yuritiladigan hujjatlardan namuna keltiring va uslubni yaratuvchi vositalarni ayting.

 170-mashq. Sof qonunchilik uslubida yozilgan quyidagi qog'ozni o'qing va daftaringizga husnixat asosida ko'chiring. Uslubni yaratuvchi vositalarni aniqlang.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING QARORI

1995-yil 24-avgust

339-son

Toshkent shahri

O'ZBEK TILINING ASOSIY IMLO QOIDALARINI TASDIQLASH HAQIDA

O'zbekiston Respublikasining "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida"gi Qonunini bajarish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

1. O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari tasdiqlansin (ilova qilinadi).
2. Respublika vazirliklari, idoralari, mahalliy hokimiyat va boshqa idoralari, ommaviy axborot vositalari lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosidagi barcha turdagi yozishmalarda, matbuotda, ish yuritishda ushbu qoidalarni joriy qilish yuzasidan tegishli tadbirlarni ishlab chiqsinlar va amalga oshirsinlar.

3. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi, Davlat matbuot qo'mitasi uch oy muddat ichida

... bilan qo'llanma sifatida o'zbek tilining imlo lug'atini, kishi ismlari va
 ... lug'atlarini tayyorlasinlar va nashr qilish choralari ko'rsinlar.
 ... qarorning bajarilishini nazorat qilish Vaziri Mahkamasining
 ... hamda Ijtimoiy masalalar va madaniyat bo'limlariga yuklansin.
 ... masalasining

III O'QIDIRILGAN SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

170-mashq. Quyidagi matnni daftaringizga ko'chiring. So'zlarning imlosi
 ... eslab qoling.

Enson – qayg'u hukm surgan kulba

Enlik – son

Enz – atlang, afsus

Enat – qomat

Enat – o'tinni taxla

Enat – kekxa, mo'ysafid

Ehson – xayrli ish

Enlik – ikki enlik (xat)

Essiz – esi yo'q, nodon

Qat – qavat, qatlam

Qal'a – shahar

Qa'ri – chuqur yeri, osti

171-mashq. Berilgan matnni o'qing va daftaringizga ko'chiring. x va
 ... larflari ishtirok etgan so'zlarning talaffuzi va imlosini eslab qoling.

... taklif qilinsang, oshni odob bilan ye. Birovning oldidagi ovqatga
 ... O'zingga yaqin turgan joydan ol. Pichoqni o'ynatmagil. Qo'lingga
 ... kemirib o'tirma. Boshqalarning osh-ovqatlarini tatib ko'rishdan
 ... o'zgalarni zo'rlab qistash yaramaydi...

... bo'lsang ham, taklif qilingandan keyin ovqatdan yeyish lozim. Bu
 ... qat'ini oshiradi. Qaysi bir ishni qilishga bel bog'lagan bo'lsang, unga
 ... qopish.

"QUTADG'U BILIG"

172-mashq. "Temur tuzuklari" asarida keltirilgan tarixiy rasmiy hujjatlardan
 ... qoling.

28-DARS

MATN: XXI ASRDA INNOVATSIYALAR

... kunda har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti asosini
 ... faoliyat tashkil etadi. Tarix shundan dalolat beradiki, inson o'zining
 ... bilan dastlabki mehnat qurollarini o'ylab topishdan, algoritmlar va
 ... zamonaviy innovatsion kompyuter, quyosh va boshqa yuqori
 ... kashf etishgacha bo'lgan murakkab yo'lni bosib o'tdi.

... xorijiy tajriba, jahon fanining zamonaviy yutuqlari, innovatsion
 ... ishlanmalar va texnologiyalar asosida iqtisodiyotning barcha tarmoqlari

va ijtimoiy sohani jadal innovatsion rivojlantirishni ta'minlash maqsadida shuningdek, 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrda №PF-5264-son "O'zbekiston Respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligi tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni hamda 2017-yil 30-noyabrda №PQ-1011-son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qaroriga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi tashkil etildi (Ma'lumot O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligining rasmiy sahifasida <http://mininnovation.uz/oz/menu/o-ministerstve> saytidan olindi). 2018-yil yurtimizda "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili" deb e'lon qilindi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'biridan aytganda, "bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu kelajak emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oyaga innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugungi boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashish asosida boshlashimiz kerak".

XXI asr - texnika va texnologiya asri. Bu nom bejizga berilmadi. Aynan shu muhitda sodir bo'ladigan hodisalar uni o'rganishga bo'lgan qiziqishni yanada oshirib o'ttirdi. Bu qiziqish ortidan ilm-fan sohasida misli ko'rilmagan kashfiyotlar paydo bo'ldi va paydo bo'lmoqda. Kundan kunga kishini hayratga soladigan yangiliklar yaratilmoqda. Innovatsion texnologiyalar asosida mantiqiy fikrlash uzluksiz rivojlanish tizimini rivojlantirishning eng muhim omillaridan hisoblanadi. Ular ta'lim jarayonida ma'lum o'zgarishlarga, ta'lim mazmuni, sifati boyishiga va samarasini oshirishga sabab bo'ladigan turli tashabbus va yangiliklarning yaxlit tizimiga namoyon bo'ladi. Ilm, fan va texnikaning jadal rivojlanishi, yangi texnika va texnologiyalarning jamiyatning barcha qatlamlariga kirib borishi, aynan shu texnologiyasi vositalarining barcha davlat va nodavlat muassasalarida qo'llanilishi o'qituvchilardan uzluksiz bilim olishni talab qilmoqda. O'qituvchilarning faolligi ko'p qirali bo'lib, ular boshqaruvchi, muloqot qiluvchi, yo'naltiruvchi, tashkilotchi va baholovchi rollarini amalga oshirishlari kerak bo'ladi. Bugungi kunda maktab va oliy ta'lim tizimidagi an'anaviy va ommaviy ko'rinishdagi ta'limni yangi tarbiya jarayonlari o'rni ta'lim muassasalari rivojlanishida o'ziga xos yangi o'rin bo'lib innovatsion jarayonlar kirib kelmoqda.

Innovatsiya (in-"lik", novus-"yangi") yangilik kiritish, yangilik degan ma'noni anglatadi. Ta'lim sohasi – mamlakatimizda birinchilardan bo'lib bu innovatsion harakatni boshladi. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilishi mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlari uchun mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari tashkil etib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. "Eshitganlar

chiqaraman, ko'rganimni eslab qolaman, mustaqil bajarsam tushunib
bunday katta buyuk faylasuf Konfutsiyga tegishli bu hikmatli so'z yuqoridagi
matnga dalildir.

Savol va topshiriqlar:

- 1) Matnni o'qing va og'zaki so'zlab bering.
- 2) Matndan ilmiy uslubga xos bo'lgan atamalarni toping.
- 3) Matndan ijodiy foydalangan holda turli sohalarga oid innovatsiyalar
topib bering.
- 4) Matnda qo'llanilgan ilmiy uslubga xos bo'lgan gaplarni ajrating.
- 5) Matn bo'yicha lug'at tuzing.

USLUBSHUNOSLIKKA OID MATERIALLAR

Ilmiy uslub va uning xususiyatlari

1) Uslub qoling. Ilm-fan sohasida qo'llaniluvchi nutq uslubi ilmiy uslub
bo'ladi. Ilmiy uslub daliliy ma'lumotlar asosida chiqarilgan ilmiy xulosalarga
(qoidalar) ega bo'lish, atamalarining keng qo'llanilishi bilan boshqa
uslubdan farq qiladi. Ilmiy uslub ham o'z ichida ikki guruhga bo'linadi:

1) sof ilmiy uslub; 2) ilmiy-ommabop uslub.

Sof ilmiy uslub muayyan fan sohasidagi uslubda fanning ma'lum sohasiga
qoidalar keng qo'llaniladi.

Ilmiy-ommabop uslubda esa fan yutuqlarini keng ommaga yetkazish maqsad
bilan shuning uchun bunday uslub publitsistik uslubga yaqinroq bo'ladi.
Fan-fan sohasiga doir atamalar qo'llanilsa ham, lekin bu atamalar xalqqa
yaxshi bo'lishi uchun izohlanadi. Sof ilmiy uslubning o'zi ham fan tarmoqlari
bo'yicha bir-biridan farqlanadi. Masalan, matematika uslubi bilan tarix yoki
biyotshunoslik uslubi bir xil emas. Tarix va adabiyotshunoslik uslubi
biyotshunoslik uslubga yaqinroq tursa, matematika fanining bayon qilish uslubida eng
yaxshi darajadagi mavhumlashtirish, turli xil formulalar, shakliy ifodalar orqali
xulosalarni bayon qilish kuchli bo'ladi.

173-mashq. Quyidagi matnni qaysi uslubga xosligini aniqlang.

O'zaro sinonimik munosabatda bo'lgan so'zlar uyasi sinonimlar qatori
tuziladi.

174-mashq. Quyidagi matnni o'qing va sof ilmiy uslubga xos bo'lgan
xususiyatlarni kuzating.

Kosinus (lot. co – birgalikda, sinus – egrilik) – 1) trigonometrik
funksiyalardan biri, $\cos x$ bilan belgilanadi; 2) to'g'ri burchakli uchburchakning

o'tkir burchaklari uchun $\cos x$ – burchakka yopishgan katet uzunligi gipotenuza uzunligiga nisbatiga teng.

Kosinuslar teoremasi – uchburchak tomonining kvadrati qolgan ikki tomon kvadratlari yig'indisidan shu tomonlar bilan ular orasidagi burchak kosinusini ikkilangan ko'paytmasi ayrilganiga teng.

 175-mashq. Quyidagi so'zlarga mos ta'riflar topib, ilmiy usulda gaplar tuzing va daftaringizga yozing.

Ega, kesim, so'z birikmasi, tasviriy ifoda, ibora, asos.

 50-topshiriq. Matnni o'qing va mazmuni bo'yicha fikr yuritib, 175-matnni qaysi uslubda ekanligini ayting.

Iskandariya mayog'i

Misrning Iskandariya shahri yaqinida joylashgan qadimiy mayoq (Mayoq Ptolemy II davrida, mil.avv. taxminan 280-yilda qurilgan bo'lib, balandligi 134 metrni (40 qavatli bino balandligi bilan teng) tashkil etgan. Uning eng baland qismiga olov yoqib qo'yilardi, bu esa dengizchilarning manzilni tez topib olishi uchun qulay bo'lardi. 955-yilda ro'y bergan bo'ron va zilzila oqibatida mayoq qancha zarar topdi, XIV asrgacha esa zilzila oqibatida umuman buzilib ketdi.

Miloddan avvalgi 227-yilda zilzila natijasida vayron bo'lgan yonida "mo'jiza" Misrda Nil daryosining dengizga quyilish joyida, Faros orolida bo'lgan. Uni Iskandariya mayog'i deb atashgan. Iskandar Zulqarnayn Misrni zabt etganidan keyin o'ziga yangi poytaxt — Iskandariya shahrini quradi. Shahar dengiz bo'yida buniyod etilganligi uchun savdo-sotiq rivojlanib, tez orada yuksak madaniyati tarqatib, taraqqiy etgan shaharga aylanadi. Hashamatli saroylar, qasrlar, go'zal binalar quriladi. Shaharga Metalar qatnovini yaxshilash uchun miloddan avvalgi 280-yilda Faros orolining sharq tomonida — Iskandariya shahri yonida mayoq qurilishiga qaror qilindi. Uning loyahasini o'z zamonasining mashhur va talantli me'mori Knidli Sostrat yaratgan. Mayoq minora shaklida qurilgan. U uch qavatli bo'lib, balandligi 120 metr edi. Mayoq poydevori kvadrat shaklida, har bir tomonq 60 metrga teng edi. Uni dastlab xarsang plitalar bilan ishlab, ikkinchi qavatini sakkiz qirrali toshlardan qurishgan va ajoyib marmar plitalar bilan pardoz berishgan. Minoraning qirralari sakkiz tomondan esadigan asosiy shamol yo'nalishlariga mo'ljallab qurilgan. Uchinchi qavati esa yumaloq qubballi minora shaklida bo'lib, uning ustiga dengiz xudosi Poseydonning bronzadan ishlangan ulkan haykali o'rnatilgan edi. Uchinchi qavatning qubbalarini granit ustunlar tutib turar edi. Xuddi mana shu yerda gulxan yoqilardi. Gulxan alangasi uzoq masofadan ko'rinib turishi uchun maxsus ko'zgular o'rnatilgan edi. Yoqilg'ini eng yuqori qavatga olib eshaklarga ortib olib chiqishgan. Aylanma zinalar shunday qurilgan ediki, ular yoqilg'i ortilgan eshaklar bu zinalardan bemaolol yuqoriga chiqi olgan. Mayoqda xonalarda butun boshli bir garnizon askarni joylashtirsa bo'lardi. Minoraning kemalarga yo'l ko'rsatibgina qolmay, o'ziga xos kuzatuv punkti ham bo'lgan. Arab tarixchilarining yozishlariga qaraganda, mayoqning ikkinchi qavatini, ya'ni sakkiz qirrali minorani juda ko'p bronza haykalchalar bezab turgan.

...lardan biri Quyosh qaysi tomonga o'tsa, o'sha tomonga qarab olarkan. ... baykalcha kecha-yu kunduz har soatda bir marta bong urgan. Yana bir ... dushman kemasi yaqinlashayotganda harakatga kelib, dengizga ishora ... chiqarib xabar bergan. Albatta, bu hikoyalar mubolag'adan xoli ... narsa aniqki, Farosdagi mayoq dunyoda tengi yo'q, yagona inshoot ... monlar o'tishi bilan nam havo va to'xtovsiz shamollar mayoqqa o'z ... dirdi. XIV asrdagi zilzila natijasida mayoq batamom vayron bo'ldi. ... mayoqning poydevorigina yetib kelgan, xolos. (Гадоев К, Бердиева С. ... Тошкент: "O'zbekiston". 2012. 103-6.)

IIIL SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

176-mashq. Quyida berilgan so'zlarni daftaringizga yozing. Ularning ... imlosini eslab qoling.

Huquqiy, hurfikr, hurliqo, hurkak, hurmatli, hurriyat, husn, hukmron, hovliqmoq, hokimiyat, hayit, hayron, hikmat, hissador, hayfsan, hamshira, hamisha, hamsoya, hamroh, haqorat, haqgo'y, hargiz, hasad, hasrat-nadomat, hatlamoq.

177-mashq. Qavs ichidagi so'zlarga tegishli kelishik qo'shimchalarini ... chiring.
(O'z vaqti) bajarildi, (qiyinchiliklar) duch kelmoqdamiz, (ushbu masala) ... chiqdim, (talabalar uyi) tekshirdik, muhokama (qilinishi) so'raymiz.

178-mashq. Quyidagi ilmiy uslubga xos bo'lgan matnni o'qing. Siz ham ... ma'noli so'zlarga misollar keltiring.

Narsa va hodisalar o'rtasida makon va zamondagi o'zaro aloqadorlik asosida ... nomini ikkinchisiga ko'chishi orqali ko'chma ma'no hosil qilinadi.

Metonimiya yunoncha metonimiya — qayta nomlash demakdir.
Navoiyni oldim qo'limga deydilar. Navoiyni qo'lga olib bo'ladimi? U ... mas-ku qo'lda ko'taradigan!? Bedilni o'qir edim deydilar. Bedil kitob ... va? Samovarda osh yedik deymiz. Samovar ustiga o'tirib osh yeb ko'ring- ... tayib qolasiz. Ushbu misollarda shoir bilan uning asarlari (chunki shoir va ... o'rtasida ongimizda doimiy bog'lanish bor), choy ichiladigan joy bilan ... qaynatiladigan buyum o'rtasidagi aloqadorlik asosida birining nomi ... uchun ko'chgan: Navoiyni qo'lga oldim deganda Navoiy asarlarini, ... o'qir edim deganda ham uning asarlarini tushunamiz.

Metonimiya asosida ko'chma ma'no hosil qilish fikrimizni lo'nda, ifodali, ... bayon qilishning bir yo'li sanaladi.

179-mashq. Quyidagi so'zlar ishtirokida ilmiy uslubda matn tuzing. ... imlosiga e'tibor bering.

Moddalarning yetti ko'rinishi

1. Qattiq holati
2. Suyuq holati
3. Gazsimon holati
4. Plazma holati
5. Neytron holati
6. Epiplazma holati
7. Fizik vakuum holati

180-mashq. Mutaxassisligingizga oid ilmiy uslubga xos bo'lgan tuzing.

29-DARS

MATN: O'ZBEKISTONDA OLIY TA'LIM

“Oliy ta’lim” atamasi zahirida iqtisod, fan, texnika va madaniyat sohasidagi faoliyat olib boruvchi, ish mobaynida ilm-fan, madaniyat, texnika yangiliklari qo'llagan va o'z ustida ishlagan holda nazariy va amaliy muammolarni hal etuvchi yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash tushuniladi. Oliy ta'lim asosiy maqsadi zamon talablariga javob bera oladigan malakali, raqobatbardosh, yuksak bilimli, oliy ta'lim mutaxassisi talablariga o'zi tanlagan yo'nalish bo'yidan talabga javob bera oladigan respublikaning ilm-fan, madaniyat, iqtisodiy ijtimoiy sohalarini rivojlantirishda o'z hissasini qo'shadigan, muammalarni fikrlaydigan, yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashdir.

Oliy ta'lim muassasalari yuridik maqomga ega. Respublikamizda oliy ta'lim muassasalarining quyidagi ko'rinishlari bor:

- universitet — oliy ta'lim dasturini bajarishda talabalarga egallayotgan bilim bo'yicha yoki keyinchalik o'qishlarini davom ettirishlari uchun keng qamrovli bilim berishga e'tibor qaratiladi;
- akademiya — oliy ta'lim dasturini bajarishda oliy ta'lim berish bilan bir qatorda keyinchalik o'qishlarini davom ettirishlari uchun aniq bir yo'nalishda bilim tayyorlaydi;
- institut — barcha oliy ta'lim muassasalari kabi oliy ta'lim dasturini bajarishda bilim berishda bir yo'nalishga qaratilgan bilim beriladi.

Oliy ta'lim olish uchun nodavlat muassasalarini tuzishga qonunchilik berilgan bo'ladi. Ushbu muassasaga davlat akkreditatsiyani attestatsiyadan tegishli sertifikat o'tgachgina bersa, u o'qitish huquqiga ega.

Oliy ta'lim muassasalarining attestatsiya u davlatga tegishli bo'lgan xususiyatidan qat'iy nazar, kadrlar tayyorlash sifatini nazorat qilish Boshqarmasi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlagan, Davlat Markazi tomonidan qabul qilingan pedagogik kadrlar va ta'lim muassasalarining attestatsiyadan o'tkazish Nizomi asosida oliy ta'lim muassasalarining prof...

hilar jumoasi attestatsiyasidan o'tkaziladi. Attestatsiya natijalariga ko'ra oliy o'quv muassasi davlat akkreditatsiyasidan mahrum etilishi mumkin.

Katarnat — oliy ta'lim dasturiga muvofiq oliy ta'lim muassasasining o'qish tartibini keyingi (joriy va yakuniy) attestatsiyagacha tanlangan (mutaxassislik) bo'yicha mustaqil o'rganish.

Masofaviy ta'lim — asosiy faoliyatdan uzilmagan holda ta'lim o'zidan uzoqda o'quv dasturidagi mavjud bilimlarni o'zlashtirish. U masofaviy axborot texnologiyalari va telekommunikatsiyaning texnik imkonidan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Savol va topshiriqlar:

- 1) Matnni o'qing va og'zaki so'zlab bering.
- 2) Matndan tushunilishi qiyin so'zlarni toping va izohlang.
- 3) Ta'lim olayotgan muassasangiz haqida so'zlab bering.
- 4) Matnda qo'llanilgan uslubiy xoslangan so'zlarni toping.
- 5) Matn bo'yicha lug'at tuzing.

USLUBSHUNOSLIKKA OID MATERIALLAR

Uslubiy xoslangan va uslubiy betaraf so'zlar

 Eslab qoling. Tilning lug'at tarkibidagi so'zlar nutqning biror uslubiga xoslangan bo'lishi yoki nutq uslublariga betaraf bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra uslubiy birliklar ikki guruhga bo'linadi: uslubiy betaraf so'zlar va uslubiy xoslangan so'zlar.

Uslubiy betaraf so'zlar nutq uslublarining birortasiga xoslanmay, barcha uslublarda birdek qo'llanilaveradigan lug'aviy birliklardan tashkil topadi: *havo, yer, daraxt, bir, ikki, hamma, biz, siz, turmoq, yugurmoq* kabilar shular jumladan.

Nutqning ayrim-ayrim uslublari uchungina xizmat qiladigan so'zlar uslubiy xoslangan so'zlar deyiladi. Bunday maxsus so'zlar dastavval og'zaki nutqda yoki yozma nutqda qo'llanishiga ko'ra ikkiga ajraladi. Masalan, *hazar qilmoq, yashamoq, hunar, o'rin, arzimagan (kichik)* so'zlari ko'proq og'zaki nutqda uchraydi, ularning sinonimlari bo'lgan *jirkanmoq, uyushmoq, kasb, makon, yashash* so'zlari ko'proq yozma nutqda qo'llanadi.

 181-mashq. Quyidagi so'zlarni qaysi nutq uslubi uchun xoslanganligini aniqlang va daftaringizga ko'chiring.

Fonetika, artikulyatsiya, urg'u, sintaksema, leksema, teorema, vazn, radif, muqaddima, maqol, sarlavha, zarbdor, jangovor, ulkan, fuqaro, qoida, qonun, hukm, qaror, ariza, bildirish, xabarnoma, nigoh, xandon, murg'ak, malak, pari, qasos, munis, koshona, xirot, dilband.

 182-mashq. Quyidagi dialogni o'qing va uslubiy betaraf so'zlarni daftaringizga ko'chiring.

OSHXONADA

Oshxona xizmatchisi:

- Assalomu alaykum. Xush kelibsiz.

Mehmon:

- Salom. Marhamat qilib taomnomani bersangiz.

Oshxona xizmatchisi:

- Marhamat

Mehmon:

- Bizga yarimtadan lag'mon, ikkinchisiga yarimtadan osh, bitta non bersangiz.

Oshxona xizmatchisi:

- Qora choymi yoki ko'k choymi?

Mehmon:

- Qora choy.

Oshxona xizmatchisi:

- Achchiq-chuchuk kerak emasmi?

Mehmon:

- Qarang, unutibman. Albatta keltiring.

Oshxona xizmatchisi:

- Xo'p bo'ladi. Hozir.

Mehmon:

- Rahmat.

Oshxona xizmatchisi:

- Marhamat, taomlaringiz. Yoqimli ishtaha.

Mehmon:

- Rahmat.

Mehmon:

- Marhamat qilib hisobni keltirsangiz.

Oshxona xizmatchisi:

- Mana hisob. Sizdan 1550 so'm

Mehmon:

- Mana oling.

Oshxona xizmatchisi:

- Rahmat. Kelib turing.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

 183-mashq. Nuqtalar o'rniga **u** yoki **o'** harflaridan mosini qo'yib so'zlarni ko'chiring va tarjima qiling.

...yin	...n	...mid	t...rt
q...ruq	...yinchoq	...n	...nvon
...g'il	q...m	...y	...roq
t...n	t...g'ri	...g'ri	...y
...rtoq	t...n	m...shuk	q...shiq

10. Misol 10. Matnni o'qing. Siz ham 7 raqami bilan bo'g'liq bo'lgan misollar keltiring. X va h hartfalari qatnashgan so'zlarni imlosi bildirilgandir.

0-400 6411141

- ʔigir - roʻzgʻorning qassobi va baqqoli
 Aʼalari - oilaning tabibi
 ʔad qurti - qizlarning sepi
 ʔiljuvoz - qozonning yogʻi
 ʔirmon - qorinning belbogʻi
 ʔirmon - imorat "suyagi", qozon olovi
 ʔurugʻ - ham obivogʻon, ham dori-darmon

7. Mashq. Quyidagi matnni o'qing va uslubiy bo'yoqdor so'zlarni topib, ularni uslubiy bo'yoqdor so'zlarga ajrating va daftaringizga ko'chiring.

bu birini tushunmaslik do'stni dushmanga aylantirishi haqida Rumiyning
qat'iyati bor. Turli tilda turlicha aytilgan bir so'z ba'zan o'zaro nizoga
aylanib qoladi. Turk, arab, fors va yunon millatidan bo'lgan to'rt nafar yo'lovchiga
qat'iyat bilan hadda hadda etadi. Yo'lovchilar o'rtasida tangani qanday sarflash
haqida janjal chiqadi.

Quyidagi fikrlarda soʻzlovchi yoʻlovchi sheriklariga:

Yuringlar, bozorga boramiz-da, angur sotib olamiz, —deydi.

— Ey firibgar! Uning so‘zini bo‘ladi arab. — Men angur emas, eynab
sohlayman! Turkiy yo‘lovchi esa ularning har ikkisi-ga e’tiroz bildirib,
deydi: — Birodarlar, nega shovqin ko‘tarasiz, balki bu pulga uzum sotib
Yunonistonlik yo‘lovchi esa:

Qanday odamsiz o'zi. Kelinglar, stafil sotib olamiz-da, maza qilib
— deydi. Shu tariqa to'rt yo'lovchi bir-birini tushunmay, janjallashib
Aslida ular aynan bir narsani istashardi. To'rt yo'lovchi bilimsizlik,
lik tula'yi bir-birlarini rosa do'pposlashdi. Agar ularning orasida yuz tilni
dan odam bo'lganda bir so'z bilan nizoga chek qo'yishi mumkin edi.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini qo'lga kiritgan kunlardan oq jahon hamjamiyatiga qo'shilish, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish yo'lini tanladi va og'ishmay shu yo'ldan bormoqda. O'zbekiston Respublikasi o'zining xohish-irodasi va taklifiga ko'ra 1991-yil jahondagi eng nufuzli xalqaro tashkilot - Birlashgan Millatlar Tashkilotiga qo'shilindi. Mamlakatimiz jahon hamjamiyatining to'la teng huquqli a'zosi. O'zbekistonning BMT homiyligidagi ta'lim, fan va madaniyat bo'yicha shug'ullanuvchi xalqaro tashkilot - YuNESKO (UNESCO) bilan aloqalarini mustahkamlanib bormoqda. 1993-yil 29-oktabrda YuNESKOning qarorgohida O'zbekistonni UNESCOga a'zolikka qabul qilish marosimi bo'ldi.

O'zbekiston 1992-yil fevral oyida dunyoda tinchlikni mustahkamlash va huquqlarini himoya qilish bo'yicha katta tadbirlarni amalga oshirayotgan xalqaro tashkilot - Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotiga a'zo bo'lib kirdi. 1994-yil sentabr oyining oxirlarida Toshkentda bo'lib o'tgan umumiy masalalarga bag'ishlangan xalqaro anjumani bo'lib, unda O'zbekiston faoliyatining barcha qirralariga oid masalalar ko'rib chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasi yuqoridagilardan tashqari bir qator nufuzli xalqaro iqtisodiy, ilmiy-texnika va madaniy tashkilotlar, jumladan Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti, Jahon Banki, Xalqaro Valyuta Jamoasi, Evropada Tiklanish va Taraqqiyot Banki, Xalqaro Mehnat Tashkiloti, Pochta Ittifoqi, Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti, Xalqaro Olimpia Komiteti, Markaziy Osiyo Mamlakatlari Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti, BMT Hamkorligi Kengashi va boshqa tashkilotlar a'zosi.

O'zbekiston Respublikasi butun jahon jamoatchiligi oldidagi huquqning umumjahon e'tirof etgan normalariga sodiqligini keng miqyosda darajasida ham mustahkamladi. Xalqaro huquqning tamoyillari va normalari butun bu majmui Konstitutsiyaga BMT Ustavidan, Inson huquqlari deklaratsiyasidan va inson huquqlariga oid boshqa xalqaro huquq hujjatlaridan, Xelsinki bitimi, Parij va Madrid xartiyalariga asoslandi. Shuningdek, qonunga kiritilgan qonunlarni rivojlantirish maqsadida "Tijorat munosabatlarni o'rganish tartibi", "O'zbekistonda xalqaro shartnomalarni ijro etish va bekor qilish" haqida aktlar ham qabul qilindi. Ularda siyosatning har tomonlama asoslangan tamoyillari o'z aksini topdi.

Shu o'rinda aytib o'tmoq lozimki, bu tamoyillar yosh suveren davlatimizning asosiy tashqi siyosiy doktrinasini ifoda etish bilan birga davlatlararo munosabatlarni yo'naltirishlarining rivojlanishi va keng doiradagi tashqi muammolarni hal qilish imkonini berdi. Mamlakatimizni jahon xalqlari tinchligi va xavfsizligi mustahkamlashga qaratilgan tinchliksevar tashqi siyosati uning jahon mustaqil davlat sifatida tezda tan olinishini ta'minladi. O'zbekiston Respublikasi o'zining tashqi siyosatdagi yo'nalishlarini demokratik prinsiplarga asoslanib holda olib borar ekan, 1991-yil dekabrda 1992-yil iyul oyigacha bo'lgan

1991 yil 111 davlat, hozirgi kunga qadar esa O'zbekiston mustaqilligini e'lon qilgan davlat tan oldi, ularning 100 dan ortig'i bilan diplomatik, siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalar o'rnatildi. Toshkentda AQSh, Fransiya, Buyuk Britaniya, Xitoy, Hindiston, Pokiston va boshqa mamlakatlarning elchixonalari ochildi. Shuningdek, 44 ta xorijiy mamlakatlar va xalqaro tashkilotlarning, 24 ta xalqaro va 11 ta nohukumat tashkilotlarning vakolatxonalari faoliyat ko'rsatib bormoqda. O'z navbatida O'zbekistonning elchilari dunyodagi 20 dan ortiq mamlakatda faoliyat ko'rsatib turibdi.

Savol va topshiriqlar:

1. Matnning birinchi xatboshisini tarjima qiling.
2. Matn paragrafidan savollar tuzing.
3. Matn mazmunini o'zbek tilida gapirib bering.
4. Matndagi bosh harflar imlosiga diqqat qiling va sharhlang.
5. Matndagi tashkilotlar nomlari ro'yxatini tuzing.

MATNSHUNOSLIKKA OID MATERIALLAR

Matn va uning tasnifi

Tushuncha qiling. *Matn* deganda biron-bir muallifga tegishli bo'lgan, ma'no e'lon qilish maqsadida hajmiy hisoblangan nutq, qo'lyozma yoki nashrdan chiqqan asar tushuniladi. Aslida har qanday qo'lyozmani ham matn deya qabul qilish to'g'ri emas. Matn deb faqat u, hajmidan qat'iy nazar, asar hisoblanishi va mazmunga ega bo'lishi zarur. Matnning ma'nosini, badiiy va hokazo) yoki hujjat xarakteriga ega bo'lishi zarur. Matnning ma'nosini o'zlashtirishda axborotni uzatish kanali alohida o'rin tutadi. Ana shunga ko'ra matnning og'zaki matn va yozma matn tiplarini farqlash lozim. Matnning ma'nosini o'zlashtirishda berilayotgan axborotning hajmi ham matnlar tiplarini ajratishda muhim yima bir asos bo'ladi. Matnlarning tahlili bilan shug'ullanuvchi fan matnshunoslik deyiladi.

Matnning qanday matnni unda ifodalangan axborotning hajm belgisiga ko'ra minimal matn va maksimal matn tiplariga ajratish mumkin. **Minimal matn** deb matnning mazmunini yoritishga bag'ishlangan qatralar, xalq donishmandligini ifodalovchi muqol, matal va aforizmlar, miniatyuralar, hajviy asarlar, nomalar, xalq o'zbeki yig'irish parchalar, umuman, kichik mavzuni qamrab oluvchi bir necha xalq iborat butunlik tushuniladi. Matnning ichki tomonini mazmun tomonini, tashqi tomonini esa turli shakldagi bog'lamlar, sintaktik vositalar ifodalaydi. **Maksimal matn** deyilganda esa keng ko'lamdagi voqealarni o'z ichiga olgan hikoyalar bilan yuzaga kelgan butunlik nazarda tutiladi. Hikoya, qissa, roman, epopeya kabi yirik hajmli asarlar maksimal matn hisoblanadi. Bunday matnning bosh qismini epigraf, so'zboshi (muqaddima), so'ngso'z (epilog) kabi yordamchi qismlar ham ishtirok etishi mumkin. Ular asar mazmunini va g'oyasiga, shuningdek, asarning tashqi tashkilatlanishi va yoritilishiga oid ayrim masalalarga qo'shimcha izoh berishga xizmat qiladi. Shuningdek, matn lingvistikasiga oid ishlarda ma'lum bir matn

tarkibidagi murakkab sintaktik butunlikka nisbatan **mikromatn** (yoki **mikromatnlar**) nisbatan esa **makromatn** atamasi qo'llanadi. Lekin mikromatn va makromatn tushunchalari matn tiplari bo'la olmaydi.

Matn tiplarini belgilashda yana bir omil – asos matnning funksional uslublardir. Matn funksional uslubiy mohiyatiga ko'ra **ilmiy matn** (ma'ruza, taqrizlar), **badiiy matn** (nasriy, nazmiy asarlar), **amaliy matn** (ma'lumotnoma, qaror, buyruq, tavsifnoma, tavsiyanomalar), **shaxsiy matn** (maqola, suhbat, tabrik va xitob nutqi matnlari) kabi tarmoqlarga bo'linadi.

 186-mashq. Quyidagi matnni o'qing. Matn turlari va funksional uslublari bo'lg'irlarga ajralmaydigan so'zlarni toping va daftaringizga kiritib ko'chiring.

“Tutingan” o'g'il

Amal kursisida o'tirganingda kim eng ko'p tovoningni yetkazib tushganingda o'sha birinchi bo'lib sendan yuz o'giradi, deganlari qanchalik ekaniga o'zim ishonch hosil qildim. Bir qadrdonim bor edi. Kuning qaytib qilib, haftada kelib turar, shifoxonaga tushib qolsam, “ovona bo'lgan deyishimga qaramay hammaidan avval yetib borar, ta'til paytida O'zbekiston qaysi burchagiga dam olmay, topib borar, “bir cho'qimgina” osh qilmay, joyiga tushmas edi Bunisi ham mayli, ikki gapning birida “men shu deganman, siz mening otamsiz”, deb, Xudoni o'rtaga solib ichardi...Mansabim jinday o'zgargan edi, “bolam”ni yo'qotib qolgan. Surishtirsam boshqa ota izlab yurgan ekan...

O'zbekiston

 187-mashq. Berilgan matnni o'qing va mazmunini so'zlash bilan daftaringizga matn turlarini yozib oling.

Matn maqsad-mohiyatida tilning ikki muhim vazifasidan qaysi biri kommunikativ vazifaningmi yoki estetik vazifaningmi – yetakchilik qilgan asoslangan holda matnlarning ikki oppozitiv tiplarini farqlash zarur, ya'ni **asosiy maqsad-mohiyatida kommunikativ maqsad-mohiyatida yetakchilik qilgan matn** va **nobadiiy matn**. *Asosiy maqsad-mohiyatida kommunikativ maqsad-mohiyatida yetakchilik qilgan matnni nobadiiy matn deb, asosiy maqsad-mohiyatida estetik maqsad-mohiyatida yetakchilik qilgan matnni esa badiiy matn* deyish ma'qul. Muloqotni qayg'irayotganda yoki yozayotganda har doim yangidan matn yaratish zarur. Ehtiyojimizga ko'ra turli matn tiplaridan foydalanamiz. Ba'zan boshqarib o'tgan yoki o'zimiz guvoh bo'lgan voqealarni kimgadir aytib beramiz. Tinglovchiga notanish bo'lgan biror kishi yoki joyni batafsil tasvirlab harakat qilamiz. Ba'zan fikrimizni turli dalillar yordamida isbotlashga, izohlashga ehtiyoj sezamiz. Yoxud kimgadir pand-nasihat qilamiz. Uni turli hayotiy voqealari vositasida tarbiyalash yoki aytilganlardan xulosa chiqarishini istaymiz. Matn maqsadimiz ba'zan qandaydir xabarni tinglovchiga yetkazishga qaratilgan bo'lsa, bazan nimanidir so'rashga ehtiyoj sezamiz. Shu bilan birga biror ishni qayg'irib bajarish kerakligi haqida tavsiyalar beramiz yoki biror ishni qilmastik haqida

Maqsadimizga erishish uchun turli ko'rsatma, ta'qiq va xitob foydalanamiz. Insonlar o'rtasidagi muloqot maqsadi va mazmuni chegaralanib qolmaydi. Inson hissiyotlarini, tuyg'ularini, fikrini va qayg'ularini ifodalash, shu orqali tinglovchi yoki kitobxonni qiziqitishni istaydi. Ana shunday hollarda ba'zan mubolag'a, ba'zan tasvirlash kabi tasviriy vositalardan foydalanamiz. Shu asosda badiiy matnning mazmuniga ko'ra ham tiplarga ajratiladi:

1) mazmunli matn;

2) shakl matn;

3) mazmunli matn;

4) shakl matn;

5) mazmunli matn;

6) mazmunli matn;

7) mazmunli matn;

8) mazmunli matn.

Shunday kerakki, biror bir badiiy matnda sanab o'tilgan matn tiplarining barchasi ayrimlari ishtirok etgan bo'lishi mumkin. Yoxud butun boshli asar matnida sanab o'tilgan matn tiplaridan faqatgina bittasi asosida shakllangan bo'lishi mumkin.

III. HAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

1. Matn. Matnni ifodali o'qing va fikr yuriting. Matnning qaysi matn tiplarini izohlang. Chiziqcha bilan yozilgan so'zlarning imlosini eslab

BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTI

"Birlashgan Millatlar" degan tushuncha birinchi marta AQSH Prezidenti Franklin D. Roosevelt taklifiga ko'ra, 1942-yil 1-yanvarda Birlashgan Millatlar Tashkiloti qo'llanilgan. Bunga asosiy sabab 26 mamlakatning o'zaro manfaatlarini nomidan ikkinchi jahon urushining boshlanishiga sababchi bo'lgan Germaniya va Yaponiya qarschi birlashishiga qaror qilinishi bo'ldi. Bu tushuncha keyinchalik Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)da o'zining to'la va aniq ifodasini topdi.

1945-yil 25-apreldan 26-iyungacha AQSHning San-Fransisko shahrida 50 ta davlat vakillari ishtirokida Birlashgan Millatlarning konferensiyasi bo'lib, bu konferensiyada xalqaro tashkilot tuzish haqida qaror qabul qilingan hamda BMTning Nizomi tasdiqlangan. Xitoy, sobiq SSSR, Angliya va AQSH (1944-yil 4-avgust oyida) davlatlari vakillari tomonidan qabul qilingan loyiha mazkur Nizomni tasdiqladi. 1945-yil 26-iyunida BMTning Nizomi 50 ta mamlakat vakillari tomonidan tasdiqlandi. Keyinchalik Polsha davlatining bu Nizomni tasdiqlash munosabati bilan 51 ta davlat Birlashgan Millatlar Tashkilotining vakillari bo'ldilar. BMT 1945-yilning 24-oktabrida ta'sis etgan ko'pchilik qatnashchilari tomonidan ratifikatsiya qilingan kundan boshlab yuridik kuchga ega bo'ldi, ya'ni amal qila boshladi. Shundan buyon 24-oktabr har yili Birlashgan

Millatlar Tashkilotining tashkil topgan kuni sifatida dunyoning barcha mamlakatlarida nishonlanadi. BMT shuningdek quyidagi bayramlarni ta'ar

- Xalqaro Xotin-qizlar kuni (8-mart)
- Xalqaro atrof-muhitni muhofaza qilish kuni (5-iyun)
- Xalqaro savodxonlikni yoyish kuni (8-sentabr)
- Xalqaro tinchlikni himoya qilish kuni (BMT Bosh Assambleyasining navbatdagi sessiyasi ochiladigan kuni)
- Xalqaro qashshoqlikka qarshi kurash kuni (17-oktabr)
- Butunjahon SPIDga qarshi kurash kuni (1-dekabr)
- Inson huquqlari kuni (10-dekabr)

BMTning qarorgohi Nyu-Yorkda joylashgan. Qarorgohning katta maydoni xalqaro zona hisoblanadi. Bu - ushbu hudud birgina AQSHning balki BMTga a'zo bo'lgan barcha davlatlarning hududi deganidir. Qarorgoh qarshisidagi birinchi Avenyuda barcha a'zo davlatlarning bayroqlari ko'chib turibdi (birinchi bayroq Afg'onistonniki, oxirgisi Zimbabvondik). Davlat mamlakatlar nomi alifbo tartibida joylashtirilgan).

BMTning o'z bayrog'i ham bor. U havo rangda bo'lib, o'rtasida emblemasi bor. Emblema da zaytun daraxtining shoxlari o'rab turgan. Xaritasining tasviri mavjud (chunki zaytun daraxti tinchlik ramzi hisoblanadi).

 51-topshiriq. Quyida berilgan so'zlarni talaffuz qiling va imloini yozib qoling.

Olu – olxo'ri

Oqlik – oq ranglik

Ora – o'rta

Orasida – o'rtasida, ichida

Oxir – chegara, poyon

Oluv – olish

Oqliq – sut mahsulotlari

Oro – pardoz

Orasta – bezatilgan

Oxur – hayvonlarga yem solinadigan

joy

189-mashq. Matnni o'qing va matn mazmunini o'zbek tilida so'zlab chiqaring.

МИР ТАКОВ, КАКОВ ОН ЕСТЬ

(По А.Моруа)

Мир таков, каков он есть. Трудно предположить, чтобы мир был чем-то другим. Единственно для удовлетворения наших потребностей. Это было бы чудом. Мир нейтрален. Он не дружелюбен и не враждебен человеку. Мы внушили, что человек рождается для того, чтобы умереть, и что мы всю жизнь терзаться этой мыслью. Чего ради? Смерть - не факт. "Смысл раздумий о смерти в том, что они лишены смысла", - писал Монтерлан. Смерть близких потрясает нас. А наша собственная? Божество значит представлять себе и мир, где мы есть, и мир, где нас нет. Эти образы несовместимы.

Вам внушили, что мы живем на краю пропасти..., но даже если мы идем по краю пропасти, ничто не толкает нас вниз.

...иногда, что старые моральные ценности канули в прошлое. Это
 ...иногда нам для начала несколько древних как мир истин...
 ...иногда для себя. Думая только о себе, человек всегда найдет
 ...иногда чувствовать себя несчастным. Никогда он не делал всего того,
 ...иногда должен был делать, никогда не получал всего того, чего, по его
 ...иногда желал, редко был любим так, как мечтал быть любимым. Без
 ...иногда своего прошлого, он будет испытывать одни сожаления...
 ...иногда прошлое все равно невозможно, попытайтесь лучше создать
 ...иногда, которым вы... сможете гордиться. Всякий, кто живет ради других
 ...иногда страны, ради женщины, ради творчества, ради голодающих или
 ...иногда, словно по волшебству забывает свою тоску...
 ...иногда правило - надо действовать. Вместо того, чтобы жаловаться на
 ...иногда мира, постараемся преобразить тот уголок, куда забросила нас
 ...иногда. Мы не в силах изменить вселенную, да и не стремимся к этому. Наши
 ...иногда и прочее: заниматься своим делом - правильно выбрать его,
 ...иногда достичь в нем мастерства... Если человек в совершенстве
 ...иногда любым ремеслом, работа приносит ему счастье.
 ...иногда правило - надо верить в силу воли... Безусловно, никто из нас не
 ...иногда. Но и мой власти помешать войне, но мои призывы, помноженные
 ...иногда миллионов других людей, ослабят угрозу войны. Я не в силах
 ...иногда битву, но я в силах быть храбрым солдатом, исполнить свой долг.
 ...иногда наши зависят от того, на что мы дерзнем," поэтому надо быть
 ...иногда. Усилием воли человек заставляет себя трудиться на совесть и
 ...иногда героические поступки. Быть может, воля и есть царица
 ...иногда.

...иногда и четвертое правило - надо хранить верность. Верность слову,
 ...иногда нам, другим, самому себе.

190-mashq. Matbuot xabarlari orqali yurtimiz va jahonda bo'layotgan
 ...haqida mikro matn tuzing.

31-DARS

MATN: TABIAT VA INSON

Tabiat yer yuzidagi barcha tirik mavjudot uchun muqaddas go'shadir. Tabiat
 ...bo'yidiradi, kiydiradi, issiq va sovuqdan asraydi. O'z navbatida tirik
 ...ham tabiatga mehr qo'yadi. Bu mehr tabiatni asrash, uning boyliklarini
 ...qaytarish tuyg'usi bilan uyg'unlasha olsagina haqiqiy sanaladi. Yaqin
 ...zamonlarda biz "Tabiatni sevamiz" deb bong urdig-u, biroq uni asrab-avaylash
 ...mas'ul ekanligimizni unutib qo'ydik. Ana shu mas'uliyatsizligimiz
 ..."Ekologiya" deb nomlanuvchi yangi fanga zamin yaratdi. "Ekologiya" so'zi "eko"
 ...y, turar-joy, "logos" - fan so'zlaridan olingan bo'lib, u atrof-muhitning
 ...i va bunga sabab bo'lgan omillar, muhit halokatining oldini olish chora-
 ...larini ishlab chiqish borasidagi bilimlarni targ'ib etish asoslarini o'rganadi.

Yangi asrning barkamol kishisi o'zida ekologik madaniyat namoyon eta olishi zamon talabidir. Ekologik madaniyat — bu shaxs to'g'risida chuqur bilimga, tabiatni asrash tuyg'usiga ega bo'lish, u bilan hamda hayvonlarga nisbatan g'amxo'rlik ko'rsatishga, tabiat zahiralari bilan foydalanish, ularni ko'paytirish borasida qayg'urishga qaratilgan faoliyatning yuksak ko'rsatkichidir.

Iste'moldan ortiqcha suv jo'mraklardan oqishiga yo'l qo'yish, havzalarini ifloslantirmaslik, chiqindini duch kelgan joyga tashlamaslik, joylarni ozoda saqlash, ko'chat va gullarni sindirmaslik hamda o'tlar hayvonlarga g'amxo'rlik qilish, qushlarni parvarishlash, xonadon va shahar gulzorga aylantirish kabi harakatlarni amalga oshirish ekologik madaniyatning eng oddiy ko'rinishlari sanaladi.

Hozirgi davrda inson va tabiat, fan-texnika taraqqiyoti va aholi jamiyat va ekologiya o'rtasida nomutanosiblik vujudga kelmoqda. Hali barchasi ekologik madaniyatni yana-da yuksaltirish masalasini ko'rib qo'ymoqda.

Ma'lumki, tabiatda hamma narsa bir-biriga uyg'undir. Faoliyat yutuqlaridan unumli foydalanayotgan inson esa ana shu uyg'unlikni boshqarishga nisbatan shafqatsizlarcha munosabatda bo'lmoqda. Tabiiy boyliklar yerdan o'rinsiz foydalanish ekologiyani o'zgartirib yubordi. Qishloq xo'jaligi ekinlarini noto'g'ri rejalashtirish, kimyoviy o'g'itlarni haddan ziyod ko'paytirish yer unumdorligi va inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kerkentda oqib chiqayotgan zaharli oqavalar suv havzalarini ifloslantirishi birinchi o'rinda hayvonot olami va o'simliklar dunyosiga ofat keltirmoqda. Transport vositalari chiqayotgan tutun-gaz havoning tozaligini buzyapti. Bularning barchasi inson ekologik madaniyatni talab etmoqda.

1992-yil 9-dekabrda O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni qabul qilindi. Sog'lom avlod davlati uchun "Ekologik ta'lim-tarbiya konsepsiyasi" ishlab chiqildi, "Ekosan" jamg'armasi tuzildi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tabiatni muhofaza qilish ekologiyaga oid zarur hujjatlar qabul qilib, ekologiya ishlarining huquqiy asosini yaratdi.

Har bir inson tabiatdan bahra oladi. Ammo bu hali tabiatga muhabbat bo'lmaydi. Tabiatga muhabbat uni tushunishdan, uning go'zalliklarini anglashdan tabiat bilan munosabatga kirishishdan boshlanadi.

Madaniyatli kishi tabiat va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni saqlash uchun borada boshqalarni ham to'g'ri faoliyat ko'rsatishga da'vat etadi. U ko'p bo'lmaganda ko'chalarga chiqindi tashlanmasligiga, suv va havo ifloslanmasligiga hissa qo'shadi.

Ekologik madaniyat tarkibiga tabiatni muhofaza qilish madaniyati, tabiiy boyliklaridan foydalanish madaniyati, ekologik tizimni qaytadan o'zgartirish madaniyati ham kiradi. Bular bir kishining yoki hududning vazifasi bo'la olmaydi. Umuminsoniyat bunday vazifalarni yechishga birgalikda kirishsagina ekologik muammolar hal bo'ladi.

Savol va topshiriqlar:

- 1. Berilgan matnni ifodali o'qing.
- 2. Matn bo'yicha tushunilishi qiyin so'zlar lug'atini tuzing.
- 3. Matn mazmunini o'zbek tilida so'zlab bering.
- 4. Matn mazmuni bo'yicha dialog tuzing.
- 5. Etimologik madaniyat so'ziga ta'rif bering.

JURNALISTIKAGA OID MATERIALLAR

Intervyu olish va intervyu berish qoidalari

- 1. **Uslab qoling.** Intervyu (ing. Interview - uchrashuv) – publitsistika janri. U odatda bir yoki bir necha shaxs bilan dolzarb masalalar yuzasidan suhbatidir. U odatda turga bo'linadi:
 - 1) **habar**, asosan, axborot yetkazish maqsadida o'tkaziladi;
 - 2) **tahlilda** – muhim voqea, hodisa va hujjatlar sharhlab beriladi.

- 3. **Uslab qoling.** Berilgan matndan foydalangan holda intervyu tayyorlang.

Ushbu asarlarda yashab ijod etgan allomalar tabiat va undagi muvozanat, odamlar va o'simliklar dunyosi, atrof-muhitni e'zozlash haqida qimmatli fikrlar berishgan.

Muhammad Muso al-Xorazmiy risolalaridan birida odamlarni daryoga bo'lishga da'vat qiladi, agar daryoning ko'zlari yoshlansa, uning boshiga o'qib tushgan bo'ladi, deydi. Ehtimol, buyuk bobomiz daryo suvini ortiqcha ehtiyojini ham nazarda tutgandir?

Abu Rayhon Beruniy esa tabiatning davomiyligi haqida shunday fikr aytadi: "Tabiat va nasl qoldirish bilan dunyo to'lib boraveradi".

Shayx Muhammad Bobur "Boburnoma" asarida ko'rgan-kechirganlari, odamlarning tabiati, boyligi, hayvonoti, o'simliklari va odamlari, xalqlarning tabiatini tasvirlagan. Unda yer, suv, havo, turli tabiat hodisalariga tegishli fikrlar bor. Bobur o'lkani bilgan kishilarni hurmat qilgan, qadrlagan va ularni hamisha maslahatlashgan. Ayniqsa, u gullar, manzarali hamda mevali o'simliklarni ko'paytirishga e'tibor bergan.

- 4. **Uslab qoling.** Quyidagi matndan ijodiy foydalangan holda siz ham intervyu tayyorlang.

Davron:

Sen bo'sh vaqtningni qanday o'tkazasan?

Diyor:

Mening bo'sh vaqtim juda kam. Biroq undan unumli foydalanishga harakat qilaman. Men kitob o'qishni yaxshi ko'raman.

Davron:

Qanday kitoblarni sevib o'qiysan?

Diyor:

- Men tarixiy kitoblarni yaxshi ko'raman.

Davron:

- Hozir qaysi kitobni o'qiyapsan?

Diyor:

- Hozir Oybekning "Navoiy" romanini o'qiyapman, U madrasa haqida Mir Alisher Navoiy haqida.

Davron:

- Qiziqarli bo'lsa kerak, o'qib bo'lgach menga ham berib tursan.

Diyor:

- Jonim bilan.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRISH VA MATERIALLAR

193-mashq. Quyidagi yetti iqlim so'zlaridan foydalanib gaplar tuzing. O'zbekistonning iqlimi qaysi iqlimga kirishi bo'yicha fikr yuriting.

Ekvatorial, subekvatorial, tropik, subtropik, mo'tadil, subarktik, arktik

194-mashq. Matnni ifodali o'qing va Toshkentdagi "Ko'kaldosh" madrasasi haqida so'zlab bering. Matn bo'yicha intervyu tayyorlang.

"Ko'kaldosh" madrasasi

"Ko'kaldosh" madrasasi Toshkent shahridagi tarixiy obidalar hisoblanadi. Muhammad Solih Qoraxo'ja Toshkandiyning "Tarixi jadidayi Toshkent" kitobida "Ko'kaldosh" madrasasini Darveshxon qurdirganini yozadi. Kitobining ba'zi joylarida madrasani Darveshxon madrasasi deb ham ataydi. Madrasa 1551-1575-yillar orasida qurib ishga tushirilgan. Bunga dalil sifatida tarixchilar 1569-1570-yillarda yozilgan vaqfnomani keltiradilar. Unga ko'ra Toshkent hokimi Sulton Darveshxon bir karvonsaroyini madrasaga aylantirib bergani aytilgan.

"Ko'kaldosh" madrasasi Chorsu maydonidagi Shahriston tepaligida, Ahror Valiy jome' masjidining yonida, an'anaviy sharq uslubiga rivojlangan bunyod etilgan. Uning keng hovlisi hujralar va ochiq ayvonlar bilan o'ralgan. Hujralar soni 38 ta bo'lib, dastlab qurilganda madrasa uch qavatdan iborat bo'lgan. Bosh fasad janubga qaragan, darvozadan kiraverishda chapda masjid, o'ngda darsxona joylashgan. Masjid va darsxonaning usti o'zaro kesishgan ravnaq bilan o'rnatilgan qo'sh ichki va tashqi gumbazlardan iborat bo'lgan. Peshona va parchin va jilva naqshlar bilan bezatilgan. XVIII asrga kelib qaroviy madrasa karvonsaroy sifatida foydalanilgan. 1830-1831-yillarda Toshkentda darsxona va masjid o'ngidagi nurab to'kila boshlagan zangori gumbazli ikkinchi qavatning g'isrtlari ko'chirib olib, hozirgi kunda buzilib ketgan. Beklarbegi madrasasi (bozorning yuqori qismida)ning qurilishida ishlatilgan.

100 mashq. Alisher Navoiy qalamiga mansub quyidagi qit'ani o'qing
va bo'yicha bahs yuring. Mazmuni bo'yicha bahs yuring. Birinchi misrada
qit'ani bo'yicha bahs yuring.

Kamol et kasbkim, olam uyidin,
Senga farz o'lmag'ay g'amnok chiqmoq.

Jahondin notamom o'tmak biaynih,
Erur hammomdin nopok chiqmoq.

100 mashq "Orol fojiasi – global muammo" mavzusida intervyu

32-DARS

MATN: DAVRIMIZNING GLOBAL MUAMMOLARI

Ilmiy va fan-texnika inqilobi davrida insoniyatning ijtimoiy-iqtisodiy
holati o'zgarib ketdi. Bu o'zgarishlar natijasida bir qator dolzarb
ta'sir doirasi jahon hamjamiyatini qamrab olgan, bashariyatning
ijtimoiy taraqqiyotini belgilab berayotgan muammolar vujudga keldi.
Muammolar insoniyatning global muammolari deb ataladi hamda ularning
yechish yo'lida barcha davlatlarning kuch-qudrati, imkoniyat-harakatlari
hisobga olinadi.

Global muammolarning vujudga kelishi va keskinlashuvi sabablari jahon
qatorida qisqa vaqt ichida bir necha barobar o'sganligi, sanoat va boshqa
qishloq tarmoqlarining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi, tabiiy muhitdagi
o'zgarishlar, inson xo'jalik faoliyati ta'sirida buzilishi, jahon xo'jaligida xalqaro
qishloqlarning mustahkamlanishi tufayli yagona global tizim sifatida
sanoat, fan-texnika inqilobi va zamonaviy axborot-kommunikatsiya
tarmoqlarining salbiy oqibatlari, davlatlar va siyosiy kuchlar o'rtasida
qishloqlar kuchayishi kabilardan iborat.

Global muammolar qatoriga, odatda, quyidagilar kiritiladi: tinchlikni
saqlash va jahon xavfsizligini ta'minlash muammosi; ekologik muammo;
rivojlangan davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy qo'lliq va qashshoqlik
muammolari; demografik muammo (rivojlanayotgan mamlakatlar aholisining yuqori
o'sishi bilan o'sishi va rivojlangan mamlakatlardagi demografik inqiroz); oziq-
ovqat muammosi, energetika muammosi, xomashyo resurslari muammosi, dunyo
qishloqlarida foydalanish muammosi; millatlararo va dinlararo munosabatlar
muammolari; qon-yurak, onkologik kasalliklar va OITSga qarshi kurashish
muammolari. Bundan tashqari, boshqa bir guruh muammolar ham ayrim
davlatlarda global muammolar toifasiga kiritiladi, masalan, favqulodda
holatga qarshi kurashish va oldini olish muammosi, koinotni o'zlashtirish va
qishloqlar ekologiya muammosi yoki ma'naviy qadriyatlar inqirozi muammosi.

Insoniyatning global muammolari chambarchas ravishda u muammo boshqalarining keskinlashuviga olib kelmoqda. Shunday muammoni boshqa muammolarga e'tibor qaratmasdan yechish imkon emas. Masalan, rivojlanayotgan mamlakatlardagi demografiya muammolari orasida ma'lum aloqadorlik mavjud, chunki aholining o'sishi bilan ko'payishi oziq-ovqat mahsulotlarining yetishmovchiligi va keskinlashtiradi. Energetika va ekologik muammolar ham boshqa aloqador hisoblanadi. Chunonchi, yangi energiya manbalarini topish chiqarishga joriy etish atrof-muhit sifatiga ham ma'lum darajada ta'sir qiladi.

Dunyoning turli mintaqalarida urush va harbiy to'qnashuvlar bo'lmoqda. Harbiy harakatlar va fuqarolik urushlari tufayli ko'pgina gumanitar falokat vaziyatiga kelib qoldi. Bunga Suriya, Iroq, Afg'oniston, Janubiy Sudan va boshqa davlatlarni misol tariqasida keltirish mumkin. Shuningdek, sust rivojlangan mamlakatlarning qashshoqligi va qashshoqligi ham muhim muammolardan hisoblanadi. Bu dunyoda 1,2 milliardgacha kishi ocharchilikka duch kelmoqda. 1,2 milliard aholining o'rtacha umr ko'rishi 60 yoshga yetmaydi, 1,2 milliardning tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati, muammoni 1,2 milliarddan ortiq odamlar o'ta kambag'al turmush kechirmoqda, 1,2 milliarddan ortiq bola maktab ta'limini olmayapti, jahonda 800 milliondan ko'prog'i butunlay savodsiz, ya'ni yozish va o'qishni bilmaydi. Eng og'ir qashshoq vaziyat BMT tomonidan eng sust rivojlangan (eng qo'choq) mamlakatlar kiritilgan davlatlarda kuzatiladi. Bu ro'yxat dastlab 1971-yilda tuzilgan davlat kiritilgan edi. 2014-yil holatiga ko'ra unda 48 ta davlat qashshoq. Bulardan 34 tasi Afrikada, 9 tasi Osiyoda, 4 tasi Okeaniyada va 1 tasi Lotin Amerikasida joylashgan. Bu toifadagi mamlakatlarda jahon aholining 1,2 milliarddan ortig'i yashaydi. Hozirgi kunda oziq-ovqat muammosi boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun dolzarb hisoblanadi. Bu muammo mohiyati dunyoda jami 1,2 milliardga yaqin odamlar yetarli darajada moddalarni iste'mol qila olmayotganligi, u yoki bu darajada ocharchilik kelganidan iborat. Aholisi eng yuqori sur'atlar bilan ko'payib borgan mamlakatlarida bu muammo eng keskin darajada ro'y bermoqda. Bu Somali, Janubiy Sudan, Chad va boshqa mamlakatlarda ocharchilik va gumanitar falokat darajasiga yetdi. Shuningdek, Janubiy va Janubiy Amerikada hamda Lotin Amerikasining ayrim mamlakatlarida ham bir necha marta ocharchilik sharoitida yashamoqda. Oziq-ovqat muammosining yechimini qishloq xo'jaligidagi texnika va texnologiyalarni tubdan takomillashtirish sohada mehnat unumdorligini oshirish yo'llari bilan erishish mumkin.

Savol va topshiriqlar:

1. Berilgan matnni ifodali o'qing va muammo so'ziga ta'rif bering.
2. Matn bo'yicha tushunilishi qiyin so'zlar lug'atini tuzing.
3. Matn mazmunini o'zbek tilida so'zlab bering.

1. Ma'mumi bo'yicha kichik hajmli maqola yozing.
2. Ma'mumi maqolada gaplarni ajrating va daftaringizga ko'chiring.

MAQOLA YOZISHGA OID MATERIALLAR

Maqola va uning turlari

1. Maqola qanday? Maqola mazmunli va ommabop bo'lishi uchun aniq maqsadli lozim va maqola yozishdan aniq bir maqsadni ko'zlash kerak. Maqola asosiy qism va xulosadan iborat bo'ladi. Kirish qismida mavzu haqida umumiy jihatdan uning foydali jihatlari yoritilishi, bugungi kun uchun qanday ahamiyatga ega bo'lib chiqilishi maqsadga muvofiqdir. Asosiy qismda esa mavzu haqida batafsil ifodalanishi, amaliyotga tadbqiqi, foydalanish o'rinlari haqida batafsil ma'lumot beriladi. Bunda aniqlikdan umumiylikka, umumiylikdan batafsillikka o'tish lozim. Asosiy qismda mavzuga oid bir necha savollar haqida mavzuga o'xshash vaziyatlarning mantiqiy yechimini tahlil qilish o'rinlidir. Xulosa qismida asosiy fikrlarni ixchamlash, saqlab qo'yilgan oxirgi fikrni ta'kidlash kerak bo'ladi.

2. Maqola turlari. Maqola publitistik janr hisoblanadi. Janrda ijtimoiy mavzu haqida tahlil etiladi, nazariya va amaliyot umumlashtiriladi, texnika haqida amaliyotga o'tkazilgan o'zgarishlar, fan va madaniyat yo'nalishlarida yuz bergan o'zgarishlar, ilg'or ish tajribalari ommalashtiriladi, turli sohalaridagi muvaffaqiyatlar tanqid ostiga olinadi.

3. Maqola uslubi deganda uning bayon tili tushuniladi. Ommaviy maqolada bayon uslubida qanday qadar sodda bo'lishi lozim. Bir ega va bir kesimli bayon uslubida ta'sir ko'rsatadi. Chunki, murakkab qo'shma gaplar oddiy bayon uslubida qanday qadar qisqartirilgan bo'lib, aniq fikrni anglash uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Barcha bayon uslubida bir so'zni ikki marta takrorlamaslik kerak. Ya'ni, so'zning birinchi marta foydalanish maqsadga muvofiqdir. Birinchi jumladagi fikr keyingi fikrni bayon qilish, davom etishi lozim. Bir fikrni qayta takrorlash sun'iylikka olib keladi. Chunki, bu fikrni ham buzadi, fikrning ta'sirchanligiga ham putur tashlaydi.

4. Maqola muharriri. Maqola muharriri shaxs tomonidan yozish tavsiya etiladi. Maqola yozayotganda muharrir matn ketilikka urg'u berish, yangicha nuqtayi nazar bilan yondoshish, muharrir tomonidan ma'naviy ozuqa olishini ta'minlash, zamon talabiga mos maqola yozish kerakligini unutmaydi.

5. Maqola tahlili. Berilgan matnni o'qing va matn mazmunidan kelib chiqqan fikrni maqolada bayon qilingan fikr bilan maqola yozing.

Misir ehromlari

1. Misir daryosi g'arbidagi Giza shahrida 4-Sulola paytida (mil.avv. 2575-2467) yozilgan. Eng eski 7 mo'jizadan faqatgina Misir ehromlari shu paytgacha deyarli saqlanib qolgan. Ehromlardan eng kattasi fir'avn Xufu yoki katta Misir daryosi deb ataladi. Uning egallagan maydoni 4,8 gektar (12 akr)ni tashkil etadi. Misir daryosi tarixchisi Gerodotning yozishicha, ehromlar uchun 10 yil joy

hozirlashgan, fir'avn qabri joylashgan ehromni tiklash uchun 20 yil davomida 100000 dan ortiq qul ishlatilgan.

Ehromlarning eng yuksagi fir'avn Xufu (Xeops) piramidasi bo'lib, uning balandligi 147 metr, bundan qariyb 5 ming yil ilgari, ya'ni miloddan avvalgi XXVIII asrda qurilgan. Xufu ehromining har bir tomoni 233 metrga teng va bir marta aylanib chiqish uchun bir kilometrga yaqin yo'l bosish kerak. Bu silliqlab tarashlangan va jilo berilgan 2 million 300 mingta ohaktoli plitalar tiklangan. Har bir plitaning og'irligi ikki tonnaga yaqin. Kattaligi plitadan ehromidan keyin fir'avn Xafra (Xefren) piramidasi turadi. U Xufu ehromidan 10 metr past. Bu fir'avnga tog'dek sag'ana ham kamlik qildi va u ehromni tiklatib, unga bosh qismi odam boshiga o'xshatib ishlangan haykal o'yishni buyurdi. Bu haykal Sfinks deb ataladi. Sfinks obrazi inson kabi odam boshiga sher kabi kuchlilik ramzini ifodalaydi. Mahalliy aholi uni "Abul Havi" deb ataydi. Misrdagi bu topilmalar XX asrda butun dunyoga mashhur bo'lib ketdi. Ayniqsa Tutanxamon sag'anasining topilishi juda katta dahshatli voqea bo'ldi. Bundan XXXII asr muqaddam yashagan bu fir'avning giza shahrida bizning kunlarimizgacha saqlanib qolgan ekan. Tutanxamon ehromi Misrda avval qanday qurilgan bo'lsa, olimlar ko'z o'ngida shundayligicha qurilgan bo'ldi. Maqbara ichidan Qadimgi Misr saroylariga oid anchagina boshliqlar va kumushdan yasalgan haykalchalar, turli idishlar, muhrlar topildi. Maqbara juda ko'p jihozlar, oltin buyumlar va niqoblar bilan bezatilgan bo'lib, bu mo'miyolangan jasadiga ham qo'l tekkizilmagan edi. Tutanxamon haqida jahondagi ko'p mamlakatlarda namoyish qilindi.

198-mashq. Quyida berilgan matnni ifodali o'qing va matn bo'yicha maqola yozing. Matndan ijodiy foydalanib "Bola aziz – odobi undan aziz" nomli maqola yozing.

Erkak va ayol munosabatlari, inson psixologiyasi, farzand tarbiyasi kabi kitoblari bilan dunyoga mashhur bo'lgan yozuvchi Jon Greyning "Bola aziz" kitobi tarbiya qilishda asosiy 5 tamoyilga tayanish kerak ekan. Shunda bola odobli va eng muhimi baxtli bo'lib o'sar ekan. Ushbu 5 tamoyil bir-biri bilan bog'liqdir. Ularni barchasini amalga oshirgan holda bolani tarbiyalash jahdijobiy o'zgarishlarga olib kelar ekan.

1-tamoyil

Boshqalardan farqli bo'lish - normal holat! Bola hech qachon boshqa o'xshashi kerak emas. Har bir bola o'zicha ajoyib va takrorlanmas xususiyatlarga ega. Agar ota-ona bolasini boshqa bilan solishtirishni boshlasa, uning yutuq va kamchiliklarini boshqalarniki bilan taqqoslamasa, bolaning bo'lgan ishonchi kuchli bo'lib, u yutuqlari yoki biron mehnati uchun o'zi o'zi sevimli ekanligini anglab katta bo'ladi. Ota-ona esa solishtirishdan bolani farzandining asl boyligini ko'ra oladi.

2-tamoyil

Xato qilish - normal holat! Inson xato qilsagina rivojlana oladi. Xato qilish ulg'aygan sari xato qilishi yomon emas. Muhimi bu xato takrorlanmasligidir. Agar bolaning qilgan xatosi ota-onani jahl qilib qolmasa,

hissiyatlik xususiyatlarini rivojlantira olmaydi. Biron ish qilishdan qo'rqib, qilgan ishonchini yo'qotib boradi.

3-tamoyil

Bola hissiyotlarni ko'rsatish - normal holat! Yig'lash, jahl qilish, kashk, zafa bo'lish kabi salbiy hissiyotlar bola uchun o'z his-tuyg'ularini o'rganishi uchun kerak. Bu tuyg'ularni bosish kerak emas. Aksincha, ularni chiqqanda bolaga dalda bo'lib, uning muammolarini ota-ona yordamini ko'rsata bilishi kerak.

4-tamoyil

Bola ko'proq istash - normal holat! Bola istagi ko'pligi bilan kattalardan farq qiladi. Unga doim yana-da ko'proq kerakdek tuyuladi. Bu istak bolada ko'pchilik hissinı kuchaytiradi. Bola ruhan kuchli bo'lishni o'rganadi. Bu istagini bajarish shart emas, lekin bu istakni izhor etishini qo'llash zarur. Bolaning payti bolaning istaklariga rad javob berishi mumkin, bu zarur emas. Muammo boladagi istak tuyg'usini yo'qqa chiqarish, uni bu istagi qandirish yoki koyish.

5-tamoyil

Bola ota-ona qarshi "yo'q" deyish normal holat, lekin doim esingda tursin: ota-ona qarshi bu tamoyilning asosida bolaning o'z noroziligini bildirsa olish kerak bo'ladi. Bolaga ota-ona biron buyruq bersa, u shu zahoti qilishi qiyin. Bola qarshilik ham ko'rsatadi. Shunda ota-ona bolaga jahl qilmay, uning qarshilik tushunayotganini, lekin baribir aytganini qilishi shart ekanligini tushuntirib kerak. Uning qarshiligini ota-ona tushunishi, unga yengillik beradi. Bola kuchli pasayadi. Agar noroziligini ko'rsata olmay ulg'aysa, katta muammo bolani ota-onadan uzoqlashib, sirlashmaydigan bo'lib qoladi.

100 SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

100-mushq. Quyidagi so'zlarni to'g'rilab daftaringizga husnixat bilan yozing.

Top, Dilshot, betop, spord, maktab, donishmant, millad, rosd, mamlakad, ibodat, shahzot, rabod, qutp, qurud, qulp, qomad, ibodad.

101-mushq. Quyidagi xalq og'zaki ijodiga mansub bo'lgan she'rni o'qing. Uning ma'nosini talaffuz qiling va lablarning harakatiga diqqat qiling.

- Qurbaqajon, qurbaqa,
Afting nega bunaqa?
- Suv ichida ko'p yurdim,
Aftim bo'ldi shunaqa.

- Qurbaqajon, qurbaqa,
Oyog'ing nega bunaqa?

- Kovush-maxsi kiymadim,
Shunga bo'ldi shunaqa.

- Qurbaqajon, qurbaqa,
Ko'zing nega bunaqa?
- Men ko'zoynak taqmadim,
Shuning uchun shunaqa.

201-mashq. Berilgan ravish so'z turkumiga oid so'zlarning talaffuz imlosiga diqqat qiling. Ushbu so'zlar ishtirokida mavzuga oid dialog tuzing.

Tubdan, to'satdan, qo'qqisdan, rostdan, birdan, kechalari, avvalbail, o'z-o'zidan, astoydil, birin-ketin, bafurja, qalban, ertalab, saharlab, kecha, tez, zo'rg'a, hali, piyoda, yayov, hozir, tasodifan, qasddan, bu yer, qahramonona, aslo, mutlaqo, taxminan, bajonudil, majburan.

 202-mashq. Quyidagi tez aytishlarni daftaringizga ko'chirib ham sakkiz martagacha aytib ko'ring.

Tursun tog'am tovug'ining tuxumini tarozida tortmoqchi.

Oq ot oq o't yeydi, ko'k ot ko'k o't yeydi.

Tohir tog'a tog'da tulki tutdi.

Boqining baqlajoni baq-baqaloq.

Halimani sanama, Salimani sana.

52-topshiriq. "Tabiat va atrof-muhitni muhofaza qilish" mavzusida maqola yozing.

33-DARS

MATN: ILM MASKANIMIZ HAYOTIDAN

Samarqand shahri Osiyoning eng qadimgi ilm-fan o'choqlaridan biri hisoblanadi. Sohibqiron Amir Temur saltanatining poytaxti bo'lgan Samarqand shahri o'rta asrlarda yuksak taraqqiy etgan madaniy markaz darajasiga ko'tarildi. Bu qadimiy shahardan yetishib chiqqan o'nlab olimlar dunyo ilmiy o'zlarining munosib hissasini qo'shishgan.

Har yili minglab mutaxassislar yetishtirayotgan Samarqand davlat universiteti 1927-yil 22-yanvarda tashkil etilgan. Dastlab bu yerda ijtimoiy-siyosiy fizika, texnika, tabiatshunoslik, tilshunoslik, bo'limlari ochilib, atigi o'nta professor-o'qituvchi 65 talabaga dars o'tish bilan ish boshlagan. Yildan o'tib fakultetlar, mutaxassisliklar ko'payib bordi. Xuddi shuningdek, ta'lim berish professor- o'qituvchilar, tahsil oluvchi talabalar soni ham ortib bordi. Huzur

Hamarqand davlat universitetining to'qqiz fakultetida mexanika-
matematika, o'zbek filologiyasi, tarix, iqtisodiyot, informatika, rus filologiyasi,
biologiya, musiqa, fizika, kimyo, ijtimoiy fanlar, huquqshunoslik,
siyosatshunoslik, tojik filologiyasi, boshlang'ich ta'lim, psixologiya,
tasavvuf, kasbiy ta'lim kabi yo'nalishlarda 35 mutaxassislik bo'yicha ilmiy
kadrlik kadrlar tayyorlanmoqda. Mustaqillik davriga kelib "Kadrlar
tayyorlash dasturi" talabalaridan kelib chiqib har tomonlama yetuk
kadr tayyorlashga e'tibor kuchaytirilmoqda. Hozir universitet
da dunyoning ellikdan ortiq tillaridagi uch millionga yaqin
kitoblar, darslik va qo'llanmalar jamlangan. Ayniqsa, kutubxonaning
asosiy qismlari bo'limida dunyo ahamiyatiga molik asarlar saqlanadi.
Kutubxonaning ikkita filliali va yigirmaga yaqin qiroatxonalari
faydalanilmoqda.

Universitet talabalari uchun bir nechta yotoqxonalar qurilgan. Fakultetlar va
shu yerda atrofida o'ndan ortiq oshxona, tamaddixona, choyxonalar professor-
o'qituvchilar hamda talabalarga xizmat qiladi.

Hamarqand davlat universitetini bitirganlar orasida o'nlab akademiklar, fan
arboblari yetishib chiqqan. Bu yerda Hamid Olimjon, Oydin,
Amin Umariy, Usmon Nosir, O'tkir Rashidov, Sharof Rashidov, Adham
Asqad Muxtor, Shukur Sa'dulla, Dushan Fayziy, Omon Matchon,
Marzullayev, Barot Boyqobilov kabi mashhur shoir va yozuvchilar
yashagan.

Hozirgi kunda turli yo'nalishlar bo'yicha ta'lim olayotgan talabalar mustaqil
ilmiy, madaniy, ijodiy, shon-u shuhratini dunyoga tanitish maqsadida
ilmiy yozmoqlar, ijod qilmoqdalar, bobokalonlari ilmiy merosini chuqur
o'rganmoqdalar.

Savol va topshiriqlar:

1. Matn bo'yicha lug'at tuzing.
2. Matn tarjima qiling va mazmunini o'zbek tilida so'zlab bering.
3. Matndagi x va h tovushlari ishtirok etgan so'zlarni ikki ustunda yozing va
tahlil qiling.
4. Matndan ijodiy foydalangan holda o'zingiz o'qiyotgan fakultetingiz
haqida gapirib bering.

JURNALISTIKAGA OID MATERIALLAR

Reportaj tayyorlash

 Eslab qoling. Reportaj "reportaje" degan so'zdan olingan bo'lib,
(qamoq, ma'lumot bermoq) degan ma'nolarni bildiradi. Bu janr XIX asrning
boshida choragida paydo bo'lgan. Davr o'tishi bilan reportaj mukammallashdi va
hozirgi janr turiga aylandi. Reportaj turlari ko'p. Telereportaj, radioreportaj,
yozma reportaji.

Reportajning boshqa janrlardan farqi shundaki, unda biror bir voqea
haqida yoritish uchun o'sha voqea-hodisada boshidan oxirigacha ishtirok etishi

kerak. Reportyor haqida tadqiqotchi Erik Fixtelius o'zining "Jurnalistik qoidasi" kitobida "Reportyorning qiziq voqeani topishi jurnalistika boshlanishidir. Yaxshi jurnalist o'z atrofida yuz berayotgan voqealarning barchasiga qiziqishi kerak. U topgan voqea muhim, qiziqarli, jamiyat uchun foydali bo'lsin reportyor ko'pincha yuz berayotgan voqealarning qatnashchisi bo'lgani holda yangiliklarni birinchi kashf etuvchi ham yozadi.

203-mashq. Quyidagi matnni o'qing va qiziq voqeaning reportajini shaxs qo'lyozma yozma yozma voqea joyidan axborot berilayotganligiga e'tibor bering.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Yong'in xavfsizligi boshqarmasi xabar berdi: har yilgi an'anasiga ... milliy taomi – sumalak tayyorladi. Sumalak to'liq bo'lgach, unda Orol dengizining to'lin paytidagi xaritasiga o'xshash paydo bo'ldi. - Har yilgi... xodimlari Janabergen Pirjanov va Ruslan Xammatov – Sumalak to'liq pishgandan so'ng ertasiga qozon qopqog'ini ochib Orol dengizining to'lin paytidagi xaritasiga o'xshash...

204-mashq. Quyidagi matnni o'qing va reportajga xos xususiyatni aniqlang.

"O'ztemiryo'lyo'lovchi" AJga ijodiy guruhimiz bilan tonggi soat 6:00 da yetib bordik. Bu vaqt ko'pchilik uchun shirin uyqu, "Afrosiyob" elektr poyezdi xodimlari uchun esa ish ayni qizg'in payt hisoblanadi. Yo'lovchilar ma'muriy kuzatilayotgan jarayon. Poyezd xodimlari har bir yo'lovchiga alohida o'tirish xushmuomalalik bilan o'z vagoni va o'rni haqida tushuntirishlar bermasdan "Afrosiyob" elektr poyezdi va unda ko'rsatilayotgan xizmatlar haqidagi fikrini bildirish uchun yo'lovchilardan bir nechtasini suhbatga tortdik.

- "Afrosiyob" xizmatidan tez-tez foydalanaman. Samarqand va Toshkent oraliq bor yo'g'i 2 soat-u 8 daqiqa ekanligi har qanday davlat xizmatidan sayyohlar va oddiy aholi uchun ham nihoyatda qulay.

Agar solishtiradigan bo'lsak, VIP-klass, Biznes-klass, Ekono-klass vagonlar ham chet davlatlardagi tezyurar poyezdlarning narxiga nisbatan ancha arzon. Xizmat sifatini ham alohida ta'kidlash lozim. "Afrosiyob" elektr poyezdining har bir vagonida yo'lovchilarga ikkitadan vagon kuzatuvchi xizmat ko'rsatadi. Birinchi xodim bevosita yo'lovchilarga xizmat ko'rsatsa, ikkinchi vagon kuzatuvchisi hujjatlarni rasmiylashtirish, o'rinlar haqida ma'lumot berish vazifasini bajaradi.

O'zbekistonda turizmni rivojlantirishda mazkur poyezdning ahamiyati yuqori deydi poyezd yo'lovchisi Rustam Qobilov.

Bugungi kunda bunday poyezdlardan dunyodagi 14 ta davlat foydalanadi. Poyezdning uzunligi 157, balandligi 4 metrni tashkil qiladi. Har bir poyezd 3 ta lokomotiv, 8 ta yo'lovchi vagoni va vagon restoranidan iborat. Poyezdlarning harakatlanish davomida yo'lovchilarga jahon standartlari asosida xizmat

105-mashq. Ta'lim muassasangizda o'tkazilgan yoki o'tkazilayotgan
reportaj tarzida matn tuzing.

■ 106-mashq. Nuqtalar oʻrniga o yoki a harflaridan mosini qoʻyib, yozib chiqing.

avv...l	b...shoq	b...dan	b...g'cha	v...raq
gavh...r	b...la	bog'b...n	b...tqoq	j...mg'arma
bolg'...	alb...tta	d...no	b...rvaqt	varr...k
shqozon	d...vlat	janj...l	d...ira	jodug...r
mal	j...njvor	b...xt	v...tan	j...nli

187) *man*shq. Quyida berilgan M.Yusuf qalamiga mansub she'rni o'qing.
188) *bu*'yicha fikr yuriting. She'r matnida qo'llanilgan u va o', h va x harfli
189) *bu*soh imlosini eslab qoling.

(Q yo'rgakka o'ragansan o'zing bizni,
Ham oq yuvib, oq taragansan o'zing bizni.
Beshigimiz uzra bedor ona bo'lib,
Kunimizga yaragansan o'zing bizni.
Fidoying bo'lgaymiz seni, O'zbekiston,
Hech kimga bermaymiz seni, O'zbekiston!..

Qalqoning bor, kim qasd qilsa gar joningga,
Alpomishlar ruhi yor har o'g'rloningga.
Asragaymiz giyohing ham gulday o'pib,
Yovlar yaqin yo'lolmagay qo'rg'oningga.
Aldoyib bo'lgaymiz seni, O'zbekiston,
Hech kimga bermaymiz seni, O'zbekiston.

Tuzing totib, unutganlar xor bo'ladi,
Ko'zlariga ikki dunyo tor bo'ladi.
Shodon daming ko'rolmagan yurtfurushlar
Bir kun bir kaft qumlog'ingga xor bo'ladi.
Yoningda turgaymiz seni, O'zbekiston,
Hech kimga bermaymiz seni, O'zbekiston!..

Gul ko'ringan dastlardingagi g'iyoh-xasdir,
Soddadilu ulug'vorlik senga xosdir.
Sevanizki, cho'llaring ham bizga jannat,
Tuproq'ing ham Makka misol muqaddasdir.
Onadek ko'rgaymiz seni, O'zbekiston,
Hech kimga bermaymiz seni, O'zbekiston!

208-mashq. Berilgan Mehmon va mehmondo'stlik haqidagi maqollarni o'qib ma'nosini sharhlang. I va e harfli so'zlarning talaffuzi va imlosiga doir qisqartirishlar.

Birinci kun mehmon — oltin mehmon,
Ikkinchi kun — kumush,
Uchinchi kun — mis,
Uchdan o'tsa — pes.

Kelguncha mehmon uyalar,
Kelgandan so'ng mezb-on uyalar.

Kelmoq ixtiyor bilan,
Ketmoq ijozat bilan.

Mezb-on borini qo'ysa,
Mehmon ozga sanamas.

Mehmon kelsa, pastga tush,
Palov bermoq ahdga tush.

209-mashq. Siz ham ta'lim muassasangiz hayotiga oid qiziqarli voqealarni reportaj tayyorlang.

34-DARS

MATN: HAYOT MENING TASAVVURIMDA

Hayotning milliy g'oyasi zamon talablariga uyg'un holda mutaqillashib boradigan tizimdir. Bu tizimda hayotning ravnaqi g'oyat muhim birinchi o'rinda turishi bejiz emas. Ularning ma'no-mohiyati va falsafasiga ko'ra avvalo hayotimizning va o'z oldiga qo'ygan ulug'vor maqsad-muddaolarni yanada aks ettiradi. Hayot ravnaqi deganda, hayotning hamma sohalari bo'yicha rivojlanish va yuksalishni, hayotimizning jahondagi ortishlari, milliy taraqqiyotni tushunamiz. Hayot farovonligi esa odamlarning jamiyatdagi munosib turish sharoiti, iqtisodiy jihatdan to'kis yashashi, araqqiyotidir. Hayotning muhim ehtiyojlarini qondirishi va moddiy hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan narsalarning nazariyasidir.

Aziz asrimizning aziz onlari
Aziz odamlardan so'raydi qadrin.

Hayot g'animatdir, shoh satrlar-la

Bezamoq onidir umr daftarin.

Demak, inson hayoti uning faoliyatiga, dunyoqarashiga ko'rsatadigan kuchli. Biz bir narsani unutmasligimiz darkor, hayot har kimning ilixori, uni asrash esa bizning asosiy burchimizdir.

Bu hayotda hamma narsa mehr bilan,

Ertaklar-u afsonalar sehr bilan.

Baxtli bo'lay desang, qilgin sabr-toqat

Va ko'ngildan hasad-u g'arazni yo'qot.

Bilmamizki bugungi hayotda ko'p narsalar sodir bo'ladi. Mana masalan qisod sohalari, tabiiy-ekologik muvozanatlar yoki qarama-qarshiliklar masalalarning yo'lini to'sadi. Ularni ko'paytirish oson, yaxshilash esa

Tong otmoqda, quyosh nur sochar,

Shoshilardi har yon odamlar

Hayot belanchagi tebratmoq uchun,

Tashlanadi shaxdam odamlar

Kindir bugun barchadan mamnun

Durov yurar kun bo'yi tushkun,

Kindir shoshar intilar har dam

Maqsadiga erishmoq uchun

Hayot misli daryodek toshqin,

Yashash kerak ko'pirib-toshib

Dunyo go'zal bo'lishi uchun

Odamlarga shodlik ulashib.

Hayot belanchagida nimalar borligini bilmaysiz, ular sizni har dam kutadilar. Uning xuddi daryodek, uning harakat qilishidek o'tadi. U qanday tez harakat qiladi ham xuddi shunday tez o'tadi. Uning har bir vaqtini bejiz o'tkazmang. Uning ro'zg'or, uy-joy tutishda tejamkorlik, isrofgarchilikka yo'l qoymang, rejalilik katta ahamiyatga egadir.

Inson barkamollikka erishish uchun o'z ustida ishlashi darkor. Eng avvalo o'qish, keyingina boshqa masalalar hal etiladi. Unga berilgan barcha bilim o'tashi va ularga chiroyli sabr qilishi darkor. So'nggina u erta emas indin barkamollikka erishadi. Bugunda hayot juda ham rivojlanib boryapti. Turli korxonalar, fabrikalar, mashina ishlab chiqarish texnikumlari, savdo-sotiq markazlari, turli xil binolar, maskanlar, yotoqxonalar, bizda ham shunday o'zgarishlar kiritilmoqda. (*Qurbonova G. O'zbek tili. O'quv uslubiy qo'llanma. 2013.*)

Savol va topshiriqlar:

1. Matnni ifodali o'qing va matn mazmunidan kelib chiqib sizning fikringizda hayot...

2. Matndan faol so'z va iboralarni aniqlang.

3. Matnda qo'llanilgan qo'sh undosh va qo'sh unlili so'zlarini aniqlab ajrating. Talaffuzi va imlosini eslab qoling.
4. Matn bo'yicha lug'at tuzing.
5. Birinchi xatboshini rus tiliga tarjima qiling.

USLUBSHUNOSLIKKA OID MATERIALLAR

Annotatsiya matni, uning tuzilishi va ifoda materialining xususlari

 Eslab qoling. Annotatsiya nashr qilinadigan biror ilmiy, boshqaruvchi va boshqa asarlarning asosiy mazmuni va foydalanish sohasini qisqacha bayon qiladi. Bunda nashr qilinayotgan asarning qisqacha va to'liq mazmuni bayon qilinadi. Annotatsiyada asarning qaysi sohaga tegishli ma'lumotlar yoziladi. U turli fan sohasidagi asarlarga shuningdek, turli asarlarga ham yoziladi. Asar mazmuniga qarab annotatsiya ham turlicha bo'ladi. Masalan badiiy asarlardagi annotatsiya ilmiy asarlarnikidan farq qiladi. Badiiy asarlardagi annotatsiyada asarning bosh g'oyasi, asar qahramoni va qahramonlar voqealari hikoya qilinayotganligi aniq aytiladi. Asar qaysi yoshdagi yozilganligi uchun mo'ljallanganligi ham ko'rsatiladi.

Annotatsiya so'zi, lotincha "annotacio" so'zidan olingan bo'lib, "qo'sh ma'lumot" degan ma'nolarni anglatadi. Annotatsiya kitob, monografiya, qo'lyozma asarlarning qisqacha xarakteristikasini o'z ichiga oladi, asar mazmuni, ahamiyati juda siqiq tarzda bayon qilinadi; asarning qaysi kitobchasi mo'ljallanganligi ham qayd etiladi. Annotatsiya asosan, muayyan asar mavzulari varag'ining ikkinchi betida chop etiladi. Ba'zi asarlarda muxtasar "Kirish" bo'limi yoki debocha bo'lsa, unday asarlarda annotatsiya bo'lmazligi ham mumkin. Annotatsiyaning referativ jurnallar, nashriyot rejalari, kutubxona kataloglari yoziladigan turlari ham mavjud bo'lib, bu ma'lumotlar soha mutaxassislarga asar adabiyotlarni tez tanlashga, uni sotib olish uchun oldindan buyurtma berishga imkoniyat beradi.

Annotatsiya yaratish uchun:

- a) Annotatsiya qilinayotgan kitob, monografiya, maqola, qo'lyozma asarning mazmuni bilan to'liq tanishish, uning maqsad va vazifalarini aniqlash, bugungi ahamiyatini, amaliy qo'llash darajasini tasavvur qiling.
- b) Tadqiq qilish, aniqlash va tasavvur qilish natijasida tuzilgan xulosalaringizni lo'nda va siqiq qilib bayon qiling.
- c) Yozilgan xulosalaringizni umumlashtiring va eng qisqa shaklda bayon qiling. Bayoningizdagi so'zlar faqat o'sha asarning mazmunini ifodalasin.
- d) Annotatsiya qilinayotgan asar kimlarga mo'ljallanayotganini aniqlang.

210-mashq. "Panchatantra yoxud besh muqaddas kitob" (taqdimat I.G'afurov. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – 336 b.) asarida keltirilgan quyidagi annotatsiyani o'qing va yuqoridagi qoidalar bilan taqqoslang.

"Panchatantra" – ko'hna Hindistonning eng qadimiy va durdona asarlaridan biri bo'lib, bu nodir qo'llanma insoniy tuyg'ular tarannumiga bag'ishlanadi. Katta

...shga o'rgatadi, shuningdek, olijanoblik, yaxshi xulqlarni targ'ib

...batantra"ning badiiy o'ziga xosliklari tamomila o'zgacha bir
...Hunda uslub va usullar ham tamomila o'zgacha. Unda hikoyatlardan
...olib chiqadi. Har bir hikoyat go'zal va teran hikmatga ega bo'lgan bayt
...adi va shu bayt bilan tugallanadi.

...ni o'qigan kitobxon borki, hayotga boshqacha nazar tashlaydi, insoniy
...sari intiladi.

211-mashq. Jaloliddin Rumiyning "Ichingdagi ichingdadir" (So'z
...muallifi hamda mas'ul muharrir N. Komilov. – T.; Yangi asr avlodi,
140 b.) asari annotatsiyasini o'qing va daftaringizga husnixat bilan

...ingdagi ichingdadir" Mavloni Jaloliddin Rumiyning turli majlislarda
...ilug' fikrlaridan tarkib topgan. Siz ushbu risolani o'qib, inson va olam,
...barliq, inkor va isbot, xayol va amal singari falsafiy tushunchalarning asl
...anglaysiz. Ya, hamma narsa O'zingizda, hamma narsa O'zingizdan
...yana bir bor iymon keltirasiz.

212-mashq. Yuqoridagilardan foydalangan holda siz ham annotatsiya yozib

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

213-mashq. Quyida berilgan ba- va bo- qo'shimchalari bilan farq
...variantdosh so'zlarni daftaringizga ko'chiring hamda talaffuzi va imlosini
...qoling.

baadab va boadab
bama'ni va bama'no
baobro' va boobro'
baxabar va boxabar
bamaslahat va bomaslahat
batartib va botartib

214-mashq. Quyida Erkin Vohidov qalamiga mansub she'rni ifodali o'qing.
...unlilaridan iborat so'zlarning imlosini eslab qoling.

O'ZBEK NAVOIYNI O'QIMAY QO'YSA...

O'zbek Navoiyni o'qimay qo'ysa,
Oltin boshning kalla bo'lgani shudir.
Bedil qolib Demyan Bedniyni suysa,
Qora sochning malla bo'lgani shudir.

O'zbek Navoiyni o'qimay qo'ysa,
Dod demoqqa palla bo'lgani shudir.
Ma'rifatdan ayru o'ynasa, kulsa,
Aza chog'i yalla bo'lgani shudir.

O'zbek Navoiyni o'qimay qo'ysa,
Aldangani, alla bo'lgani shudir.
Yulg'ich aziz bo'lib, bilgich xor bo'lsa,
Paytavaning salla bo'lgani shudir.

El komil bo'lmasa, yurt emas ulug',
Beqadr mahalla bo'lgani shudir.
Qalb to'la nur xalqning rizqi ham to'lig',
Ombor to'la g'alla bo'lgani shudir.

O'zbek o'zligini anglasa bekam,
Uning "barakalla" bo'lgani shudir.
Olamga Navoiy nasliman degan,
Ovozi baralla bo'lgani shudir.

215-mashq. Matn mazmunidan ijodiy foydalangan holda "Men kete qanday tasavvur qilaman?" mavzusida esse yozing.

HUJJATCHILIK

35-DARS

MATN: ISH YURITISH TILI VA USLUBI

O'zbek hujjatchiligini shakllantirish va takomillashtirishdagi eng muhim dolzarb masalalardan biri hujjatlarning tili va uslubi masalasidir. Har bir boshqaruv muassasalarining xodimlari, umuman faoliyati ish qog'ozlarini tashkil bilan bog'liq kishi o'zbek tilining imlosini, tinish belgilari va uslubiy qoidalarini egallagan bo'lishi kerak. Kerakli ko'nikmaga ega bo'lmay turib hujjat tashkil tarqiqiyotimiz talablariga javob beradigan aniq, lo'nda va teran mazmunda hujjatchilikni yaratib bo'lmaydi.

Demak, hujjat matni aniqlik, ixchamlik, lo'ndalik, mazmuniy to'liqlilik talablarga javob berishi lozim. Bu xususiyatlar hujjatchilik tilining o'ziga xos uslubi, so'z qo'llash yo'llari, morfologik va sintaktik belgilari orqali ta'minlanadi.

Rasmiy-idoraviy hujjatlarni tayyorlashda uning zaruriy qoidalari qat'iy joylashishiga, matn mazmuni tarkibiy qismlarining ketma-ketligiga, tinish belgilarining to'g'ri qo'yilishiga alohida e'tibor berish lozim. Shu maqsadga quyidagilarga doimo amal qilishni unutmang:

- bosma harflarda yoziladigan hujjat nomida barcha harflar katta harflar bilan yozilishi kerak. Masalan Tavsiyanoma emas, TAVSIYANOMA kabi.

hujjat yuboriladigan muassasaning nomi qisqartirilmasdan to'liq, bosh harf bilan yozilish qoidalariga amal qilgan holda yoziladi;

hujjat matnining asosiy qismlari xatboshi bilan yozilishi lozim.

hujjat qismlar asosiy fikrga bog'langan tarzda undan so'ng beriladi.

hujjatlar rasmiy munosabatlarni ifodalovchi va qayd etuvchi rasmiy yozma hujjatlarida axborotni xolis aks ettirmog'i lozim.

hujjatning uchun hujjatlar tilida so'z va so'z shakllarini qo'llashda muayyan qoidalar mavjud. Xususan, rasmiy ish uslubida kichraytirish-erkalash qoidalarini olgan so'zlar, ko'tarinki tantanavor yoki bachkana so'zlar, dag'al so'zlar, qat'iy doiradagi kishilargina tushunadigan so'zlar, o'xshatish, jonlantirish, o'zgarish, tashxis kabi obrazli tafakkur ifodasi uchun xizmat qiluvchi so'zlar ishlatilmaydi. Ularning ishlatilishi hujjatlar matnidagi ifodaning aniqlikni olib ketadi.

hujjatlar tilida ot turkumiga oid so'zlar ko'p qo'llanadi. Hatto fe'l bilan harakat va holatlar ifodasi uchun ham otga yaqin so'z shakllari ishlatiladi, ya'ni "harakat nomi" deb ataluvchi so'z faol ishlatiladi: "qaror berish"ning borishi haqida", "...qarorning bajarilishi to'g'risida", "qaror berish maqsadida", "...qabul qilishingizni so'rayman" kabi.

fe'l shakllarining qo'llanishida ham birmuncha o'ziga xosliklar mavjud. Masalan, majburiy nisbatdagi 3-shaxs buyruq-istak maylidagi yoki o'tgan (yoki kelgusi) zamonadagi fe'l shakllarining qo'llanish darajasi anchayin yuqori bo'ladi, tasdiqlansin, bajarilsin, bo'shatilsin, tayinlansin; eshitildi, qaror qilindi, ko'rib chiqildi, ko'rsatib o'tildi kabi.

hujjatlardagi gap qurilishi, odatda tasniflash, mayda qismlarga ajratishga, harakat qiluvchi va qaror qiluvchi qismlarning birligiga, umuman, sabab-oqibat va oqibat munosabatlariga asoslanadi. Shuning uchun ham hujjatlarda nisbatan qat'iyatli, murakkablashgan, uyushiq bo'lakli gaplar ko'p qo'llaniladi. Lekin hujjat tartibida odatdagi so'z tartibiga qat'iy rioya qilinadi, badiiy va boshqa hujjatlarida mumkin bo'lgan g'ayriodatiy so'z tartibi (inversiya) ga yo'l qo'yilmaydi.

hujjat yozishmalarida aniqlik va mazmuniy tugallik fikrni aniq dalillar bilan tasvirlashga bog'liq. Hujjatchilikda bunday dalil, asoslar quyidagicha bo'lishi lozim:

rasmiy qonunlar, bitim va shartnomalarning tegishli moddolari, bandlarini ko'rsatish. Masalan: "O'ZR fuqarolik kodeksining 1135-moddasiga muvofiq", "shartnomadagi shartnomaning 3-bandiga asosan" kabi;

qonunchilik yoki kelishilgan shartlar, manzilning o'zgarganligini ko'rsatish. Masalan: "boshqa shaharga ko'chishi munosabati bilan";

raqamli ko'rsatkich, hisob-kitoblar asosida. Masalan: "davlat raqami 1234567890 bo'lgan VAZ 2107 rusumli yengil avtomobil bilan";

qat'iyatli asoslarni ifodalovchi "shunga ko'ra", "munosabati bilan", "...asosida", "asosida", "... ishi uchun", "oqibatida", "masligi tufayli", "shu maqsadda", "qat'iyatli berishicha", "tekshiruv natijasiga binoan" kabi qoliqlashgan so'z shakllari va hokazo.

Savol va topshiriqlar:

1. Matni o'qing va mazmunini gapirib bering.
2. Hujjatlar tarixi haqida nimalarni bilasiz?
3. Hujjatlardagi gap qurilishi haqida ma'lumot bering.
4. Hujjatlar matniga qo'yiladigan eng muhim talablarni sanang.
5. Hujjatlar tilida ot va fe'l so'z turkumiga oid so'zlarning qo'llanilish haqida gapirib bering.

ISH YURITISHGA OID MATERIALLAR

53-topshiriq. Quyida berilgan hujjatchilik tarixiga oid bo'lgan matn o'qing va hozirgi nikoh guvohnomasi bilan solishtiring.

Sug'dcha nikoh guvohnomasi

Tarxun podsholigining o'ninchi yilidir. Masvug'ich oyining o'ninchi kuni. Laqabi Nidon bo'lgan Uttakin Navekat hukmdori Cher Vaxzanak o'g'ini homiyligidagi bir ayolni o'ziga xotinlikka oldi. Xotinning nomi Dup'da laqabi esa Chata – Viyusning qizi. Cherning o'zi himoyatidagi bu ayolni agar muvofiq shunday shartga binoan baxsh etdi. Uttakin bu Chatani sevikli er sifatida hurmat va ehtirom bilan oziq-ovqati, kiyim-kechagi, bezak-taqinchoqlari bilan ta'minlagan holda, e'zozlab, muhabbat bilan o'z uyida podshohoyim er sifatida saqlasin – toki zodagon (nasabli) erkak zodagon (nasabli) ayolni tutgani kabi. Shuningdek, Chata ham Uttakinni sevikli er sifatida hurmat va ehtirom bilan asrasin, u kishining baxt-saodati haqida qayg'ursin, uning buyruqlari xotini o'ziga qonun deb hisoblab, amal qilsin, toki zodagon ayol zodagon erkakni er turgani kabi.

Kelajakda agar Uttakin Chataning ruxsatisiz boshqa xotin olsa, yoki chata va yo boshqa shunga o'xshash ayolni olsa, bordi-yu bu hol Chataga nomus bo'lsa, u holda er bo'lmish Uttakin Chataga 30 dirham dinoriy, yaxshi saqlanган toza kumush pul beradi. Shundan keyin bunday xotinni (Chatani) na xotin sifatida, na cho'ri sifatida saqlamasin, uni qo'yib yuborsin.

Agar kelajakda Uttakin Chatani xotin qilmayman degan qarorga kelsa, u holda uni qo'yib yuborsin. Lekin unga oziq-ovqat bersin, birga hayotlari vaqtini olgan narsalari bilan hamda tovon puli bilan boshqa shartlarsiz uni jo'natib yuborsin. Shunda u Chataga boshqa hech narsa tovondor bo'lib qolmaydi va to'lamaydi. Va shundan keyin u o'ziga yoqqan ayolga uylana oladi. Agar Chata Uttakinga bundan buyon xotin bo'lmaslik qaroriga kelsa, unda xotinlikdan chiqib ketsin. Bu holda u Uttakinga kiyishga yaroqli kiyimlar qoldirsin. Uttakindan olgan bezak-taqinchoqlarni va boshqa narsalarni tashlab ketsin. Chata o'ziga tegishli va birgalikdagi hayoti davomida orttirilgan mulkini olib ketsin. Va u boshqa hech narsaga tovondor bo'lmasin, to'lamasin. Shundan keyin Chata o'zi xohlagan erkakni er qilishi mumkin. Agar Uttakin ajrimdan so'ng jinoyat qilsa, buning uchun o'zi javobgar bo'lsin va o'zi tovondor bo'lsin.

Ushbu Umakim kimningdir qulligiga tushib qolsa, qarz badaliga qul bo'lsa, boshqa, biror kimsaning homiyligi ostidagi mulkka aylansa, bu holda Umakimdan bunyod bo'lgan avlodi bilan birga hech qanday majburiyatsiz ozod bo'lgan bo'lsin.

Ushbu Chata jinoyat sodir qilsa, bunga uning o'zi javobgar bo'lsin, o'zi qul bo'lsin. Agar u kimningdir quliga aylansa, qarz badaliga qul bo'lsa, boshqa, kimningdir himoyatiga topshirilgan mulk holatiga tushsa, bu Umakimdan o'zidan bunyod bo'lgan avlodi bilan birga hech qanday majburiyatsiz ozod qilinmog'i lozim. Shunday qilib, biri boshqasining jinoyati javab bermaydi va tovon to'lamaydi.

Nikoh bitimi – qonunlar uyida, uning boshlig'i Vaxgo'kon Varxuman tomonidan tuzildi. Bu yerda guvoh sifatida Skatch Shishich o'g'li, Chaxren o'g'li, Shav Mahak o'g'li bor edi. Romtish Vgashfarn o'g'li tomonidan Umakim va Chatalarning nikoh bitimi. (Nikoh bitimi milodiy 710-yilning baharida to'g'ri keladi).

Ushbu haqov M.Unutilgan podsholikdan xatlar. – Toshkent: Fan, 1992, 37-39-betlar.

216-mashq. Quyida berilgan “Temur tuzuklari” asaridan olingan qisqa qisqa a'qing hamda tili va uslubiga e'tibor bering. Eskiorgan so'zlarni topib, ularni to'g'ri ko'chiring.

SALTANAT SAROYIDA O'TIRISH VA O'RIN OLISH TUZUGI

Amir etdimki, o'g'illarim, nabiralarim va qavm-qarindoshlarim o'z daraja va martabalariga yarasha xuddi oy qo'rg'onlagandek, saltanat taxtini o'rab o'tirsinlar. Qozillar, qozilar, ulamo, fuzalo, shayxlar, ulug'lar va ashrof (sharaf va e'tibor) o'ng tomondan o'rin olsinlar. Amir ul-umaro, beklarbegi, amirlar, qozillar, ulus, tumanlar va qo'shinlarning sardorlari va amirlari, mingboshilar, qozillar, o'z martabalariga yarasha, chap qo'l tomonda o'tirsinlar.

Devonbegi va vazirlarning o'rnini taxt qarshisidan ko'rsatdim. Turli martabali el-uluslarning kalontarlari va kadxudolari esa, vazirlar orqasida saf o'tirishlarini buyurdim. Bahodir degan faxrli nomga ega mard yigitlar, qilich bilan tanilgan o'g'lonlar, saltanat taxtining orqasidan, o'ng qo'l tomonda o'tirsinlar. Qorovulbegilar esa saltanat taxtining orqasidan, chap qo'l tomonda o'tirishlarini buyurdim. Hirovul amiri mening ro'paramdan o'rin olsin. Ichki (Uluk lavozimdagi saroy xizmatchisi), xususiy yasovulim esa katta chodir eshigi tomonida, taxtim poyasining to'g'risida tik tursin. Dodxohlar (arz-dod bilan to'lovchilarning arizasini qabul qilib olib, podshoga yetkazuvchi mansabdor) o'ng va chap tomonda tik tursinlar.

Qolgan sipohiylar (soyiri sipoh – harbiy yurish paytida aholidan safarbar qilingan lashkar boshliqlari), xizmatchi va hashamlar (podsho, xon, amirlarga yaqin kishi; xizmatkor) har qaysilari o'z martabalariga yarasha saf tortib, o'z joylarini bilib tik tursinlar.

O'rin olish qoidalarining bajarilishini nazorat qiluvchi to'rt amirga, hozir bo'lganlarni o'z tartibi bilan taxtimning o'ng va so'l, oldi va ortiga joylashtirishlarini buyurdim.

Yana hukm qildimki, qachon majlis qoidaga muvofiq tartibga solinib, ming tovoq osh, ming dona non keltirib, umum yig'ilganlarga shohona berilsin. Ming tovoq oshni mumtoz va xos kishilar bazmiga olib kelib, besh yuz tovoq'ini ulus amirlariga, sarkardalarga, oqsoqollarga, har qaysi nomiga atab, tarqatsinlar.

Temur tuzuklari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyat birlashmasi, 1991, 90-91-betlar.

 54-topshiriq. Quyida berilgan hujjat matnini o'qing va tili va mazmuni diqqat qiling. Fe'l so'z turkumiga oid so'zlarning hujjat matnidagi ma'nosini aniqlang.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING
QARORI

**DAVLAT MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARINING
FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH CHORA-TADBIRI HAQIDA
TO'G'RI SIDA**

Davlat maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarining faoliyati samaradorligini oshirish, ularda maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan ko'nikma ishlarini yaxshilash, ularning rahbar va pedagog xodimlarini rag'batlantirish va takomillashtirish maqsadida, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2010-yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari Davlat budjeti parametrlari to'g'risida" 2009-yil 22-dekabrda PQ-1245-son qaroriga muvofiq Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi va Sog'liqni saqlash vazirligi mutaxassislaridan shakllantirilgan idoralararo ishchi guruh tomonidan Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari vakillari ishtirokida jismoniy yoki aqliy rivojlanishida turli nuqsonlarga ega bo'lgan bolalar uchun maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari kontingentini inventarizatsiyadan o'tkazilganligi ma'lumot uchun qabul qilinsin.

2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi va Sog'liqni saqlash vazirligining: maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarining sonini, ularning ixtisoslashuvi va joylashuvini qayta ko'rib chiqqan holda, shuningdek jismoniy yoki aqliy rivojlanishida turli nuqsonlar bo'lgan bolalar kontingentidan kelib chiqqan maqbullashtirish;

umumiy tipdagi davlat maktabgacha ta'lim muassasalarida maxsus guruhlar tuzatish, nutqi, eshitishi va ko'rishida yengil nuqsonlar bo'lgan bolalar bo'lgan taqdirda ularda defektolog lavozimini joriy etish to'g'risidagi takliflariga rozi bo'lsin.

3. Davlat maxsus maktabgacha ta'lim muassasalari to'g'risidagi ma'lumot ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi Qoraqalpog'iston Viloyati Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bilan sharoitlari jihatidan qulay bo'lgan hududlararo ishchi guruhning takliflarini hisobga olib va ushbu qaror to'g'risida muvofiq ikki oy muddatda:

5.1. Davlat maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarini maqbullashtirish, jismoniy va intellektual rivojlanishida turli nuqsonlar bo'lgan bolalar kontingenti mavjudligidan kelib chiqqan holda qulay bo'lgan hudud sog'liqni saqlash organlarining asoslangan statistik ma'lumotlariga qat'iy amal qilib mintaqalarda bunday muassasalarni tashkil etish va tashkil etish;

5.2. Jismoniy yoki aqliy rivojlanishida turli nuqsonlar bo'lgan bolalar kontingenti bo'linmagun qadrigacha davlat ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim muassasalarini umumiy tipdagi maktabgacha ta'lim muassasalari etib qayta tashkil etish chora-tadbirlarini ko'rsin.

6. Belgilab qo'yilsinki:

6.1. Bolalarni davlat maxsus maktabgacha ta'lim muassasalariga qabul qilish xalq ta'limi boshqaruv organlari huzuridagi tibbiy-psixologik-pedagogik xizmatlarning xulosalari bo'yicha amalga oshiriladi;

6.2. Davlat maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarining rahbar, pedagog va xodimlariga alohida mehnat sharoitlari uchun lavozim maoshlari va tarif to'loqlariga 100% miqdorida qo'shimcha to'lov saqlanib qoladi.

6.3. Xalq ta'limi vazirligi:

6.3.1. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi bilan birgalikda bir oy muddatda Tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyalar to'g'risidagi Nizomni ishlab chiqarish va tasdiqlasin;

6.3.2. O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi bilan birgalikda Moliya vazirligi bilan kelishgan holda ikki hafta muddatda maktabgacha ta'lim muassasalarining ta'lim-tarbiyaviy va davolash-tashtirish faoliyatiga qo'yiladigan talablardan kelib chiqib ularning barcha talablarini uchun namunaviy shtatlarni ishlab chiqsin va yangi tahrirda tasdiqlasin.

7. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi davlat maxsus maktabgacha ta'lim muassasalariga ularni tibbiy xodimlar bilan butlash, maslahat berish va ko'rsatish uchun malakali mutaxassislarni jalb etish va davolash-tashtirish ishlarining zamonaviy usullarini joriy etishda, shuningdek ushbu xizmatlarning tibbiy xodimlari malakasini oshirishda amaliy yordam ko'rsatilishini ta'minlasin.

8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi va boshqa manfaatdor vazirliklar bilan birgalikda bir oy muddatda talablarini hujjatlariga mazkur qarordan kelib chiqadigan o'zgartirish va qo'shimchalar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritсин.

9. Mazkur qarorning bajarilishini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining o'rinbosari A.N. Aripov zimmasiga yuklansin.

O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri Sh. MIRZIYOYEV

Toshkent sh.,

2010-yil 18-iyun, 117-son.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLLIGINI OSHIRISH MATERIALLAR

 217-mashq. Quyidagi yorliq va patta hujjatlari haqidagi ma'lumotni o'qing. Hujjat turlarining ta'rifini daftaringizga husnixat bilan ko'chirib oling.

YORLIQ

Yorliqlar mazmunan xilma-xil bo'lgan: xabar, taviq, qimmatli hujjatni tasdiqlash va h.k. Bu o'rinda To'xtamishxonning 1390-yildagi patta Yagayloga yo'llagan yorlig'i, Temur Qutlug'ning 1397-yildagi yorliq, otasi Umarshayx Mirzoning marg'ilonlik Mir Said Ahmad ismli davlati yilda bergan yorlig'i Toshkent hokimi Yunusxo'janing 1793-yilda Peterburgga – Rossiya podshosiga o'z elchilari orqali yuborgan yorliq boshqalarni eslab o'tish mumkin. Mazkur davr yo'rliqlarida o'ziga o'xshash qolip shakllangan, yorliqlar matn jihatdan an'anaviy tarkibiy qurilmalar bo'lgan. Masalan, eslab o'tilgan yo'rliqlarning birinchisi – "To'xtamish Yag'aylag'a" deb, ikkinchisi – "Temur Qutlug' so'zum" deb, uchinchisi "Sulton Umarshayx Bahodur so'zim" deb boshlagan. Bayonda ham o'xshash bor, shuningdek, albatta, yo'rliq raqam qilingan sana va joy ko'rsatilgan.

PATTA

XIX asrda Qo'qon xonligida keng tarqalgan hujjatlardan biri patta. Pattada ma'lum kishiga muayyan miqdordagi pul, mahsulot, urug' (dona) boshqa narsalar berish lozimligi haqidagi ma'lumot aks ettirilgan. Patta o'zida ham o'ziga xos doimiy tarkib va muayyan nutqiy qolip turg'unlashgan. O'tmish hujjatlaridagi muayyan turg'un tarkib va nutqiy qolip o'tib qolgan hujjatchiligi uzoq tarixiy tajriba va tadrijiy takomil mahsulati ekanligining dalili.

 218-mashq. Quyida berilgan matnni daftaringizga ko'chirib oling. Vasiqa terminining turli ma'nolarini eslab qoling.

VASIQA

Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida (jumladan, Turkistonda) qadimgi oldi-sotdisi to'g'risida tuzilgan rasmiy hujjat. O'z uyimga o'zimga bo'lmayman...O'z uyim. Vasiqam bor. *A.Qahhor*, "Sarob".

Sotuvchi va oluvchi o'zaro kelishganlaridan keyin qozixonaga boshlab qilib, qozikalonga tegishli muhronani berib, muhr bostirganlar *"Esdaliklar"*.

Shaxsiy guvohnoma, hujjat. Majididdin.. muhrlar bosilgan bir taxta qog'oz chiqarib: "Mana bu sizning vasiqangiz", — dedi. *Oybek*, "Navoiy".

Ko'chma hujjat, dalil o'rnidagi narsa. Saylov byulleteni — bu oddiy qog'oz emas. Bu — mehnat, ijod, baxt-iqbol vasiqasi. *Gazetadan*.

hukmida. Yuqoridagi ma'lumotlardan foydalanib "Hujjatlar tarixi" tuzilgan.

36-DARS

MATN: HUJJAT TURLARI VA XUSUSIYATLARI

Amaliyotdagi hujjatlar doirasida odamlar, idoralar va tashkilotlar, korxonalar o'rtasida o'zaro ish yuritishning ma'lum huquqiy asoslari mavjud bo'lgan. Hujjatlarni rasmiylashtirish tarzida amalga oshiriladi.

Hujjatning mukammallik darajasi ular bilan ish ko'radigan kishilarning bilim darajasi, davlatchilik tarixi va davlat ishlarini yuritishdagi mavjud ma'lum darajada kishilar o'rtasida shakllangan nutqiy madaniyat, ayni hujjatlarga bo'ladigan zaruriyat bilan bog'liq bo'ladi.

Hujjatni yuritish asosan davlat ishlarini huquqiy asoslarga qo'yish tarzida amalga oshiriladi. Demak, u davlat yoki davlatlararo bo'ladigan ma'lum talablar amalga oshiriladi va dunyoviy an'analarni ham o'zlashtiradi. Hujjatning mukammalligi davlat ishlarini yuritish takomilidan dalolat beradi.

Hujjat tuzilishining barcha bo'g'inlarini hujjatlarsiz mutlaqo tasavvur qilib bo'lmaydi. Chunki uning faoliyati aynan ana shu hujjatlar yordamida tartibga solib olinadi. Hujjatlar davlatga keltiriladi. Shuning uchun ham vaqti-vaqti bilan ish yuritishni tartibga solishga qaratilgan hukumat qarorlari qabul qilinib boriladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston jumhuriyatining inqilobiy qo'mitasi tomonidan 1924-yil dekabrda qabul qilingan bo'lib (№ 48) "Ishlarni o'zbek tilida yurgizish to'g'risida" qarori O'zbekiston jumhuriyatining inqilobiy komiteti huzurida markaziy hujjatlar hay'ati va mahallalarda muzofot yerlashtirish hay'atlari tuzilish(i) haqida" deb nomlangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston jumhuriyatining mustaqilligi arafasida (1989-yil 21-oktabr) "Davlat tili haqida" qarori qabul qilinishi bu masalani ham huquqiy asosga qo'ydi. Yangi qaror O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston jumhuriyatining 9-moddasida davlat hokimiyati va boshqaruv organlarida davlat tilida yuritilishi va zaruriyatga qarab boshqa tillarga tarjima qilinishi haqida kiritilgan. Hujjatlar o'zlashtirib o'qildi. Mustaqillikdan keyin esa ish yuritishni takomillashtirish, huquqiy asosga qo'yish masalasiga yana ham jiddiy e'tibor berildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 18-avgustdagi 424-son qarori bilan O'zbekiston Respublikasi viloyat, shahar va tumanlar hokimlari o'rtasida ish yuritish bo'yicha yo'riqnoma, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 29-martdagi 140-son qaroriga ilova qilingan O'zbekiston Respublikasi vazirliklari davlat qo'mitalari, idoralari, korxonalari, konsemlari, uyushmalari, kompaniyalarida va boshqa markaziy idoralarda, apparatlarida ish yuritish va ijro nazoratini tashkil etish bo'yicha yo'riqnoma"lar fikrimizning dalilidir. N.Mahmudov, A.Madvaliyev, N. Aminovlarning "O'zbek tilida ish yuritish (munshaot)", yana shu hujjatlarining "Ish yuritish" amaliy qo'llanmalari esa o'zbek tilida ish yuritishning huquqiy asoslarini belgilab berishda g'oyatda muhim qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Chunki mualliflarning ish yuritish borasida bergan yo'l-yo'riqlari

xodimlarning faoliyatida metodik yordam beradi, hujjatlarni rasmiy qoidalarini o'rgatadi, ish qog'ozlarining hamma joyda bir xil ta'minlaydi.

Ma'lumki, hujjatlar xilma-xil va miqdoran juda ko'p. Hujjatlarni yo'nalishi, hajmi, shakli va boshqa bir qator sifatleri ham Hujjatshunoslikdagi ish yuritishdagi hujjatlar eng avvalo yaratilish usuli bo'yicha tasnif qilinadi, bu jihatdan ichki va tashqi hujjatlar farqlanadi. Ichki hujjatlar muassasaning o'zida tuziladigan va shu muassasa ichida foydalaniladigan muayyan muassasada boshqa tashkilot yoki ayrim shaxslardan keladigan esa tashqi hujjatdir.

Hujjatlar mazmuniga ko'ra ikki turli bo'ladi:

1) Sodda hujjatlar – muayyan bir masalani o'z ichiga oladi;

2) Murakkab hujjatlar – ikki yoki undan ortiq masalani o'z ichiga oladi.

Shuningdek, hujjatlar mazmun bayonining shakli jihatidan ham namunaviy va qolipli hujjatlarga bo'linadi. Matnning o'ziga xoshligi bo'yicha hamisha ham bir andazada bo'lmashligi xususiy hujjatlarning asosiy xususiyati (masalan, xizmat yozishmalari va shu kabilar). Bunday hujjatlarda ham doimiy tarkib mavjud bo'lsa-da bevosita mazmun bayoni bir qadar erkin bo'ladi. Namunaviy hujjatlar boshqaruvning muayyan bir xil vaziyatlari bilan bog'liq bo'lib, biriga o'xshash va ko'p takrorlanadigan masalalar yuzasidan tuzilgan hujjatlar bo'lib, ichiga oladi. Qolipli hujjatlar, odatda, oldindan tayyorlangan hujjatlar bo'lib, qog'ozlariga yoziladi, bunday hujjatlarda ikki turli axborot aks etadi: o'zgarmas (oldindan tayyor bosma matnda ifodalangan) va o'zgaruvchan (tuzish paytida yoki qo'lda yo'ziladigan axborotlar; shuning uchun hujjatlarga nisbatan ko'pincha "yozmoq" emas, balki "to'ldirmoq" so'zi ishlatiladi). Shu o'rinda aytish kerakki, hujjatlarning qolipli turlari doirasini kengaytirishni takomillashtirishdagi maqbul yo'llardan biridir. Chunki bunday hujjatlar hujjat matnlarini bir xillikka olib kelish va hujjat tayyorlash uchun ketadigan vaqt hamda mehnatni anchagina tejash imkoniyatini beradi. Qolipli hujjatlar, masalan, ish haqi yoki yashash joyi haqidagi ma'lumotnomalar, dalolatnomalar, xizmat safarlari guvohnomalar va boshqa ko'plab hujjatlar kiritish mumkin.

Hujjatlar tegishlilik jihatiga ko'ra xizmat yoki rasmiy hujjatlar va boshqa hujjatlarga ajratiladi. Xizmat hujjatlari tayyorlanishiga ko'ra muassasalar mansabdor shaxslarga tegishli bo'lsa, shaxsiy hujjatlar yakka shaxslar tomonidan tayyorlanib, ularning xizmat faoliyatlaridan tashqaridagi yoki jamoat ishlaridan tashqari bilan bog'liq masalalarga tegishli bo'ladi.

Hujjatlarning tayyorlanish xususiyati va darajasi benihoya muayyan bo'lib, jihatiga ko'ra hujjatlar quyidagicha tavsiflanadi: qoralama; asl nusxa; ko'chirma. Aksar hujjatlar dastlab qoralama nusxada tayyorlanadi, u tuzatilib qayta ko'chirilishi mumkin. Aytish joizki, qoralama hujjatlar kuchga ega emas. Asl nusxa har qanday hujjatning asli, birinchi rasmiy hujjat. Asl nusxaning aynan qayta ko'chirilgan shakli nusxa deb yuritiladi. Asl nusxaning o'ng tomonida yuqoridagi burchagiga "nusxa" degan belgi qo'yiladi. Hujjatchilikda, shuningdek, aynan (faksimal) va erkin nusxalar ham foydalaniladi.

Nusxa asl nusxaning barcha xususiyatlarini – hujjat zaruriy qismlarining mavjud shakliy belgilar (gerb, yumaloq muhr, to'rtburchak muhr, matndagi bosma, yozma harf shakllari va shu kabilarni aniq va to'liq nusxa qilish, masalan, foto nusxani shu tur hujjatlar qatoriga kiritish mumkin. Erkin nusxa hujjatdagi axborot to'laligicha ifodalansa-da, bu nusxa tashqi jihatdan bevosita muvofiq kelmaydi, ya'ni erkin nusxada asl muhr o'rniga "muhr" deb, imzo o'rniga "imzo" deb, gerb o'rniga "gerb" deb qo'yiladi va h.k. Ba'zan muayyan hujjatga to'lasicha emas, balki uning qismini ehtiyoj tug'iladi. Bunday hollarda hujjatdan nusxa emas, balki ko'chirma olinadi (masalan, majlis bayonidan ko'chirma, buyruqdan ko'chirma va

Nusxa va ko'chirmalar, notarius, kadrlar bo'limi va shu kabilar tomonidan tayyorlab tasdiqlangan taqdiridagina huquqiy kuchga ega bo'ladi. Asl nusxa hollarda hujjatning ikkinchi nusxasi (dublikati) beriladi, ikkinchi nusxa asl bilan bir xil huquqiy kuchga egadir.

Mamuriy - boshqaruv faoliyatida xizmat mavqeyiga ko'ra hujjatlar hozirgi kunda quyidagicha tasniflanadi: tashkiliy hujjatlar; farmoyish hujjatlari; axborot hujjatlari; xizmat yozishmalari.

Savol va topshiriqlar:

1. Ish yuritish hujjatlarining qanday ahamiyati bor?
2. Hujjatlarning qanday turlarini bilasiz?
3. Hujjatshunoslikdagi ish yuritish hujjatlari yaratilish o'rniga ko'ra qanday farqlanadi?
4. Sodda va murakkab hujjatlar qanday farqlanadi?
5. Xususiy hujjatlar haqida nima bilasiz?

ISH YURITISHGA OID MATERIALLAR

 220-mashq. Quyida berilgan ariza namunasi hujjatlarning qaysi turiga tegishli aniqlang va siz ham mustaqil ravishda namunadagi kabi misol yozing.

Samarqand davlat universiteti
filologiya fakulteti dekani
prof. J. Eltazarovga shu fakultetning
1-bosqich 105-guruh talabasi
Abdurahmonova Feruzadan

ARIZA

Uyimizda opamning to'yi bo'lishi munosabati bilan meni 11-12-sentabrdaagi mashg'ulotlaridan ozod etishingizni so'rayman. Qoldirilgan dars mavzularini o'qib olib borib o'qib olaman.

2018.10.09.

imzo

ABDURAHMONOVA F.

 221-mashq. Quyida berilgan ma'lumot-axborot hujjatini kiradigan e'lon namunasini o'qing va siz ham ta'lim muassasasida o'tkaziladigan tadbirlarga e'lon yozing.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 5-yanvar kuni qabul qilingan 2001-yil 6-iyuldagi qarorlarining bajarilishini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim, Xalq ta'limi vazirligi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iste'dod" jamg'armasi ta'lim eng yaxshi darsligi va o'quv adabiyoti muallifi" respublika tanlovini

E'LON QILADI

Tanlov quyidagi o'quv fanlari bloklari bo'yicha o'tkaziladi:

- gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy;
- matematik va tabiiy-ilmiy;
- umumkasbiy;
- ixtisoslik.

TANLOV TALABLARI:

– tanlovga taqdim etilayotgan darslik, o'quv qo'llanma, jumladan, elektron darslik va elektron o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi "Kadrlar ta'limi milliy dasturi" qabul qilingandan so'ng nashr qilingan bo'lishi, umumiy o'rta maxsus, kasb-hunar va oiliy ta'lim bo'yicha Davlat ta'lim standartlariga mos kelishi, o'rnatilgan taribda tasdiqlangan fan dasturiga muvofiq yaratilgan bo'lishi, milliy istiqlol g'oyasi va qadriyatlarimizni o'zida aks ettirishi, ta'lim jarayonida kamida bir o'quv yili davomida qo'llanilgan va ijobiy taqrizlar bilan e'tirof etilgan bo'lishi;

– ko'zda tutilgan ta'lim turi uchun belgilangan o'quv-uslubiy va didaktik talablarga to'liq javob berishi hamda aniq va ravshan tilda yozilgan bo'lishi;

– Xalq ta'limi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklari grifi bilan nashr etilgan bo'lishi;

– darslik va o'quv qo'llanmasi mazmunan yangi, tegishli fanning so'ngi uch yilda nash etilgan yutuqlarini qamrab olishi, tavsiya etilgan adabiyot, xorijiy manbalar, **web saytlar** bo'lishi;

– matbaa standartlariga javob berish zarur.

Taqdim etiladigan darslik va o'quv qo'llanma ilmiy, g'oyaviy va tarbiyaviy mazmuni jihatidan O'zbekistonning ma'naviy va etnopsixologik merosi, iqtisodiy taraqqiyotini chuqur anglashga ko'maklashishi lozim.

Tanlovda tasarruflikdan qat'i nazar, ta'lim va ilmiy-tadqiqot tizimiga kiradigan ta'lim va ilmiy muassasalar, vazirliklar, qo'mitalar, idoralar hamda maktab va pedagoglar, amaliyotchilar ishtirok etishlari mumkin.

Kelechi yillari tanlovda qatnashib, "Yilning eng yaxshi darsligi va o'quv qo'llanmalar mualliflari" respublika tanlovi g'oliblari bo'lgan o'quv adabiyotlari e'lon qilinmaydi.

Tanlovga darslik va o'quv qo'llanmalarining 2 ta asl nusxasi yo'llanma xat bilan va taqrizlar bilan qabul qilinadi.

Tanlov g'oliblariga quyidagi mukofotlar belgilangan:

I mukofot (I darajali diplom va eng kam oylik ish haqining 50 barobari) 1000000 so'm da pul,

II mukofot (II darajali diplom va eng kam oylik ish haqining 25 barobari) 250000000 so'm da pul,

III mukofot (III darajali diplom va eng kam oylik ish haqining 15 barobari) 150000000 so'm da pul,

Tanlov g'oliblarining darslik yoki o'quv qo'llanmalari ikkinchi va undan keyin nashrdan chiqqan taqdirda, ularga ilmiy unvon va ilmiy darajalar berishga qaratiladi.

Tanlovga qabul qilingan adabiyotlar ro'yxati 2004-yil 15-avgustgacha, natijalari esa 2004-yil 1-oktabrgacha, "O'qituvchilar va murabbiylar kuni" davriy axborot vositalari orqali e'lon qilinadi.

Darslik va o'quv qo'llanmalar tegishli hujjatlar bilan joriy yilning 1-oktabrigacha tanlov komissiyasiga taqdim etilishi zarur.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Oliy va o'rta maktab muammolari instituti. Telefonlar: 144-89-64, 144-52-89, 41-13-01.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

15-topshiriq. Quyida berilgan namunadagi kabi ish yuritish terminlari o'zbek tilini tuzing.

ariza	заявление
asl nusxa	оригинал, подлинник
badal	взнос
bayonnoma	протокол

222-mashq. Ish yuritish hujjatlarining ro'yxatini tuzing. Hujjatlar shaklida tasniflang.

 223-mashq. Berilgan tasdiq xat namunasini daftaringizga ko'chirib, Hujjatlarning turlari buyicha tahlil qiling.

Bugun, 5-iyunda Sizdan buyurtmamiz bo'yicha mahsulot chiqarayotganligingiz haqida xabar berilgan telegrammani oldik.

O'z vaqtida qaytarilgan javob uchun Sizga minnatdorchilik bildirmoqchimiz.

 56-topshiri. Quyidagi telegramma matnini o'qing va hujjatlarning turlari buyicha tahlil qiling.

TELEGRAMMA

FARG'ONA 12 KATTABOG' 18

SALIMOVGA 26-DEKABRDA 123-REYS BILAN UCHAMAN

OLING SAYYORA

100187 Toshkent 187 Sadaf ko'chasi 4-uy

 224-mashq. "Hujjatlarning hayotimizdagi o'rni" mavzusida qisqacha yozing.

37-DARS

MATN: TASHKILIY HUJJATLAR: SHARTNOMA, MUHOSSASA, SHARTNOMASI, NIZOM, YO'RIQNOMA

 Eslab qoling. Tashkiliy hujjatlar mazmunan tashkilot, muassasa va korxonalarning huquqiy maqomi, tarkibiy tarmoqlari va xodimlari, boshqaruv jarayonida jamoa ishtirokining qayd qilinishi, boshqa tashkilotlar bilan aloqalarning huquqiy tomonlari kabi masalalarni aks ettiradi. Shartnoma, muassasa yo'riqnoma, qoida, ustav, guvohnomalar ana shunday hujjatlar turlariga kiradi.

SHARTNOMA

Shartnoma tomonlarning biron bir munosabatlar o'rnatish huquqini kelishuvini qayd etuvchi va bu munosabatlarni tartibga soluvchi hujjatdir. Shartnoma fuqarolik huquqiy bitimlarning turlaridan biri hisoblanadi. Uning tuzilish quriluvchi xususiyati shundaki, u ikki yoki ko'p tomonlama bitimdan iborat bo'ladi. Shartnoma davlat, kooperativ va jamoat tashkilotlari, korxonalar, muassasalar, shuningdek, fuqarolar o'rtasida tuzilishi mumkin. Shartnoma munosabatlar muassasa bilan ayrim shaxs yoki shaxslar o'rtasida o'rnatilayotgan bo'lsa, bunday tuzilajak hujjat mehnat bitimi deb ataladi. Shartnomalar o'z mazmuniga ko'ra jadal xilma-xil ko'rinishga ega: Shartnomalar yozma, og'zaki ko'rinishda bo'lsa, notarial idoralar tomonidan tasdiqlanishi lozim. Shartnomalar korxonalarga tegishli bo'lganida tomonlar imzolagunga qadar korxona hisobchisi yoki boshqaruvchi tomonidan tasdiqlanishi lozim.

Shartnomaning rozilik belgisi bo'lishi lozim. Shundan so'ng tomonlar shartnomani qo'yadi. Shartnomalar ikki nusxadan kam tuzilmasligi lozim. Shartnomalar va moddiy-tovar boyliklarini saqlash uchun mas'ul bo'lgan tomon to'liq shaxsiy moddiy javobgarlik haqida yozma shartnoma tuziladi. Shartnomalarining zaruriy qismlari quyidagilar:

- 1. Shartnomaning nomi.
- 2. Shartnomani tuzilgan sana.
- 3. Shartnomani tuzilgan joyi.
- 4. Shartnomani tuzayotgan tomonlarning aniq va to'liq nomi.
- 5. Shartnomaning matni.
- 6. Shartnomaning huquqiy manzillari.
- 7. Shartnomaning imzo va muhrlari.

Shartnomalar ularni tuzishga vakil qilingan shaxslar tomonidan imzolanadi: "Shartnoma" degan zaruriy qismda imzo qo'yuvchilarning lavozimlari emas, shartnomaviy munosabatlar o'rnatayotgan huquqiy shaxslarning nomi kiritiladi. Shartnomalar ikki nusxadan kam tuzilmasligi lozim, chunki har bir shartnoma shaxs hujjatlar yig'majildida kamida bir nusxasi bo'lishi lozim. Shartnomaning barcha turlari bir xil huquqiy kuchga ega bo'ladi. Shartnoma matni shartnomani ikkala tomoniga kompyuterda bir oraliq bilan yoziladi, boblarning nomlari esa o'zaro bir yarim oraliq bilan yoziladi. "Shartnoma" so'zini katta harf bilan orasini ochiq qilib yozish tavsiya etiladi. Shartnoma va kontraktlar o'zaro munosabatlarga ko'ra xilma-xildir.

Mehnat shartnomasi. Mehnat shartnomasi - mehnatkashlar bilan korxona, zavod, tashkilot, firma hamda xususiy tadbirkorlar o'rtasida tuziladigan bitim. Shartnoma to'ra, mehnatkashlar muayyan ixtisos, malaka yoki lavozimga oid ichki tartibiga buysungan holda bajarishni o'z zimmasiga oladilar. Korxona, zavod, firma mehnat qonunlarida, jamoa shartnomasida va tariflarning o'zaro bitimida belgilangan ish haqini mehnatkashlarga to'lab turadi va mehnat sharoitini ta'minlash berish majburiyatini o'z zimmasiga oladi. Xususiy tadbirkorlik bilan shartnomani tuzayotgan fuqarolar bilan ham mehnat shartnomasi tuzilishi mumkin. Shartnoma shartnomasi fuqarolik huquqiy shartnomalaridan (ijara, jamoa pudrati, shaxsiy pudrat, shaxsiy pudrat, mualliflik shartnomasi mehnatning natijasiga qarab beriladigan) farq qiladi. Davlatimiz har bir fuqaro mehnatiga uning miqdori va shartlari belgilangan minimumdan past bo'lmagan mehnatga qarab haq to'lashni ta'minlab beradi. Mehnat shartnomasining qo'shimcha shartlari korxona muassasa, korxona, zavod, firmaning imkoniyatiga qarab turlicha bo'lishi mumkin. Jumladan qo'shimcha shartlar xodimga yotoqxonadan joy berilishi, ishga transport bilan olib borish to'g'risida, bolalarni maktabgacha bolalar muassasasiga joylashtirish, kasbga qabul qilish vaqtida dastlabki sinov belgilash, yangi kasbga o'rgatish, kasbga boshqa biror ishda ishlashga ruxsat berish va hokazolar bo'lishi mumkin. Mehnat shartnomasining qo'shimcha shartlari qonunlarga xilof bo'lmazligi lozim. Mehnat shartnomasi og'zaki yoki yozma shaklda tuzilishi mumkin. U odatda fuqarolar va ma'muriyat o'rtasida og'zaki kelishuv tarzida tuziladi. Mehnat bitimi shartnoma turlaridan biri bo'lib, u orqali muassasalar bilan ularning hisobida ishlaydigan xodim(lar) o'rtasidagi o'zaro munosabatlar rasmiylashtiriladi. Xodim(lar) aniq bir ishni bajarishni zimmasiga oladi, muassasa esa ish haqini to'lash

va shu ishni bajarish uchun sharoit yaratib berish majburiyatini oladi. Korxonada korxona hisobida turuvchi xodimlar bilan ham mehnat bitimi tuziladi. Bunda xodimlar bevosita o'z asosiy vazifalarini doirasiga kirmaydigan ishni bajarish majburiyatini oladilar (ma'ruza o'qish, farroshlik). Mehnat bitimiga haq to'lash korxonaning hisobdan tashqari (shtatsiz) xodimlar uchun tashqari ish haqi fondi hisobiga amalga oshiriladi.

Mehnat bitimi ikki nusxada tuziladi. Bir nusxasi bajaruvchi (lariga) beriladi, ikkinchisi esa hisob bo'limi yoki boshqa tarkibiy bo'linma hujjatlar yig'indisiga saqlanadi.

NIZOM

Nizom-ustav tashkilot yoki uning tarkibiy bo'linmalari, kichik yoki qo'shimcha korxona va shu kabilar tuzilishi, huquqi, vazifalari, burchlari, ishni bajarish qilihlari tartibini belgilaydigan huquqiy hujjatdir. Nizom turli tadbirlarga olib borilishi ham tuzilishi mumkin. Nizom muassasalar tashkil topishi paytida tashkilot yuqori tashkilotlar farmoyishi bilan (yoki tegishli hokimiyat tomonidan) tasdiqlanadi. Muvaqqat komissiyalar, guruhlar va shu kabilarning hujjatlar maqomlari ham nizom bilan belgilanadi. Ustav muayyan munosabat doirasida faoliyat yoki biror davlat organi, tashkilot, muassasaning tuzilishi, vazifalari, yo'naltirib turadigan asosiy nizom va qoidalar majmuidir. Ustav biror organ tomonidan muassasa vazifalari va huquqiy holatini tavsiflaydigan me'yoriy ahamiyatga ega. Binobarin, ustav nizomga nisbatan keng tushunchadir. U ko'proq muassasalar tarmoq, sohalari, yirik muassasalar bo'yicha tuziladi. Chunonchi, davlat nashriyotlari bo'yicha namunaviy ustav qabul qilingan, shu asosda hujjatlar nashriyot o'z nizomini qabul qiladi. Ustavning zaruriy qismlari o'xshash bo'lmaydi. Lekin ustavning mazmun qismida moliyaviy va moddiy bazalari, hisobot tuzilishi, taftish organlari hisoboti va shu kabilar ko'rsatiladi. Tarmoq (soha)ning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, uning ustavida qo'shimcha qismlar ham bo'lishi mumkin.

YO'RIQNOMA

Yo'riqnoma qonun yoki boshqa me'yoriy hujjatlarni tushuntirish maqsadida chiqariladigan huquqiy hujjatdir. Korxona, tashkilot, muassasaning tashkilot, ilmiy-texnikaviy, moliyaviy va boshqa faoliyat tomonlari xususida tartib qo'yish o'rnatish maqsadida davlat yoki jamoa boshqaruv organlari tomonidan chiqariladigan ularning rahbarlari tomonidan tasdiqlanadi.

Yo'riqnomaning asosiy zaruriy qismlari:

2. Eng yuqorida tasdiqlash ustxati.
3. Hujjatning sarlavhasi, nomi.
4. Matn (kirish qismi, bo'limlari, kichik bo'limlari va h.k.).
5. Yo'riqnoma tuzuvchining lavozimi, ismi, otasining ismi va familiyasi, uning imzosi.
6. Yo'riqnoma tuzilgan vaqt (sanasi) va tartib raqami, shartli raqami (indeksi).

10. Qiziqchilikli hujjatlarning turlarini sanab bering.

Shatruna nima?

Ushbu shartnomasi qanday rasmiylashtiriladi?

... va nizamning bir-biridan farqli jihatlarini sanab bering.

Ushbu qayd qanday hujjat va nima maqsadda tuziladi?

ISH YURITISHGA OID MATERIALLAR

Topshiriq. To'liq shaxsiy moddiy javobgarlik haqidagi quyida berilgan

matnini o'qing va shartnoma hujjatining zaruriy qismlari bo'yicha tahlil

SHARTNOMA

libit zargarlik buyumlari zavodiga qarashli moddiy boyliklarning

...ta'minlash maqsadida korxona nomidan ish ko'ruvchi zavod direktori

Imovich Safarov (keyingi o'rinlarda "Ma'muriyat" deb ataladi) bir

6-ustaxona xodimi Obid Ikromovich Tohirov (keyingi o'rinlarda

deb ataladi) ikkinchi tomon bo'lib, ushbu shartnomani quyidagilar haqida

fil, xom ashyo, tayyor mahsulot va boshqa moddiy boyliklarni saqlash

... aloqador bo'lgan lavozimni egallab turgan xodim o'ziga korxona

ishonib topshirilgan moddiy boyliklarning saqlanishi uchun to'liq

javobgarlikni o'z zimmasiga oladi va shu munosabat bilan:

saqlash yoki boshqa maqsadlarda topshirib qo'yilgan korxona moddiy

ipn ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish va zararining oldini olish

ni ko'rish;

ishonib topshirilgan moddiy boyliklar saqlanishi va butunligiga xavf

barcha holatlar haqida ma'muriyatga o'z vaqtida xabar berish;

uzidkiy boyliklarning harakati va qolgan qismlarini hisobga olib borish va

in tartibda pul-tovar hisobotlarini tuzish va taqdim etish;

o'ziga topshirilgan moddiy boyliklarni yo'qlamadan o'tkazish

ish) da ishtirok majburiyatlarini oladi.

Ma'muriyat esa:

odlinga mo" tadil ish olib borish uchun zarur sharoitlarni yaratib berish va

...topshirilgan moddiy boyliklarning to'liq saqlanishini ta'minlash;

...korxonaga yetkazilgan zarar uchun ishchi va xizmatchilarning

javobgarligi haqidagi joriy qonunlar bilan, shuningdek, unga ishonib

... moddiy boyliklarni saqlash, qabul qilish, ishlov berish, tarqatish

lashish yoki ishlab chiqarish jarayonida qo'llash bilan bog'liq amaldagi

nalar, me'yornomalar va qoidalar bilan tanishtirish;

moddiy boyliklarni belgilangan tartibda yo'qlamadan o'tkazish ishini

shirish majburiyatlarini oladi.

3. Xodimning aybi bilan unga ishonib topshirilgan moddiy saqlanishi ta'minlanmagan hollarda, korxonaga yetkazilgan zarar haqqi va uni undirib olish amaldagi qonunlarga muvofiq amalga oshiriladi.

4. Agar ko'rilgan zararda xodimning aybi bo'lmasa, u ma'muriy jihatdan hisoblanmaydi.

5. Ushbu shartnoma xodimga ishonib topshirilgan korxon bo'yliklari bilan ishlashdagi butun vaqt davomida o'z kuchini yo'qotmaydi.

6. Ushbu shartnoma ikki nusxada tuzildi, birinchi nusxa xodimning ikkinchisi esa xodimda saqlanadi.

Shartnoma tuzuvchi tomonlarning manzillari:

Ma'muriyat :

Xodim:

700000, Toshkent shahri,

700071, Toshkent shahri

Qatortol ko'chasi, 108-uy

Yangiobod ko'chasi, 41

(imzo) F.A.Safarov

(imzo) O.I.Tohirov

2007-yil 23-mart (muhr)

225-mashq. Quyida berilgan "Eng namunali talabalar turar joyi" tanlovi nizomini o'qing va nizom hujjati qoidalarini bilan solishtiring.

"Yosh kitobxon" Respublika tanlovi to'g'risida

"Yosh kitobxon" Respublika tanlovi

NIZOMI

I. Umumiy qoidalar

1.1. "Yosh kitobxon" tanlovi (keyingi o'rinlarda Tanlov deb ataladi) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3138-sonli Qaroriga muvofiq tashkil etilib, yoshlar o'rtasida kitob mutolaasi va madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan respublikadagi eng yuqori darajada hisoblanadi.

1.2. Respublikada istiqomat qilayotgan millati va tilidan qat'iy nazar 14 yoshgacha bo'lgan barcha bolalar va yoshlar tanlovda ishtirok etish huquqiga ega. Ishtirokchilar talabidan kelib chiqib, ularning tanlov jarayonida qoraqalpoq tillaridan foydalanishiga ruxsat beriladi.

1.3. Tanlov ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy va badiiy kitoblar hamda jurnallar asosida tashkil etiladi.

1.4. Tanlovni tashkil etish va o'tkazish O'zbekiston yoshlar ittifoqi, Kengashi, Matbuot va axborot agentligi, Ma'naviyat va ma'rifat vazirligi, Yozuvchilar uyushmasi hamda O'zbekiston milliy teleradiokompaniyasi vakillaridan tuzilgan Respublika tashkiliy qo'mitasi tomonidan amalga oshiriladi. Respublika tashkiliy qo'mitasi tanlov nizomiga o'zgartirish va qo'shimcha kiritish vakolatiga ega.

1.5. Tanlovning Respublika bosqichi "Yoshlar" telekanali orqali efirga uzatiladi.

II. Tanlovdan ko'zlangan maqsad va vazifalar

1. Tanlovi tashkil etishdan asosiy maqsad – bolalar va yoshlar o'rtasida kitob o'qish va kitobxonlik madaniyatini oshirish, ularning intellektual salohiyati va saviyasini yuksaltirishdan iborat.

2. Tanlovi tashkil etish orqali quyidagi vazifalar bajarilishi ko'zda tutiladi: barcha qatlamlarini kitob o'qishga da'vat etish hamda kitob o'qishga qiziqish va intilishlarini qo'llab-quvvatlash, joylarda adabiy muhit yaratish, kitobxonlik to'garaklari va klublar vujudga kelishiga erishish; o'zlar o'rtasida kitobxonlikni rivojlantirish orqali ularning Vatanimiz tarixi, madaniyati, qadriyatlar, ijtimoiy hayot haqidagi tushuncha va bilim-shaylarni shakllantirish;

3. Tanlovi bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish orqali ularning turli xil xarakterlik va zararli oqimlar ta'siriga tushib qolishining oldini olish; o'z va jahon adabiyoti durdonalari, adiblar ijodini yoshlar o'rtasida keng tarqatish, kelajakda yoshlar tomonidan badiiy yetuk, yuqori saviyali asarlar yaratishga turtki bo'lishi;

4. Tanlovi iste'dodli va iqtidorli yoshlarni rag'batlantirish, ularning o'z aql-quvvatlarini namoyon etishlariga ko'maklashish.

5. Tanlov quyidagi ikkita yosh toifasi bo'yicha alohida-alohida tartibda o'tkaziladi:

1) 10 yoshdan 19 yoshgacha bo'lgan yoshlar;

2) 20 yoshgacha bo'lgan yoshlar.

6. Tanlov to'rt bosqichda tashkil etiladi.

7. Birinchi bosqich tanlovda ishtirok etish istagini bildirgan yoshlardan arizalarni qabul qilish va ularni ro'yxatga olish bosqichi hisoblanib, har yili 20 oktyabrdan 1 dekabr qadar davom etadi.

8. Ikkinchi bosqich tanlovda ishtirok etish istagini bildirgan yoshlar tomonidan tuman (shahar) kengashlari tomonidan qabul qilinadi.

9. Uchinchi bosqich tanlovning mahalliy bosqichi bo'lib, har yili dekabr oyining ikkinchi o'n kunligida barcha tuman (shahar)lar miqyosida o'tkaziladi.

10. To'rtinchi bosqich tanlovning hududiy bosqichi bo'lib, har yili dekabr oyining uchinchi o'n kunligida Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va tashkent shahrida o'tkaziladi.

11. To'rtinchi bosqich tanlovning Respublika bosqichi bo'lib, har yili dekabr oyining uchinchi o'n kunligida Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va tashkent shahrida o'tkaziladi.

12. To'rtinchi bosqich tanlovning Respublika bosqichi bo'lib, har yili dekabr oyining uchinchi o'n kunligida "Yoshlar" telekanali orqali teletanlov shaklida o'tkaziladi.

13. Tanlov shartlari

1-SHART. "Ijtimoiy-siyosiy soha bilimdoni" sharti.

14. Bu shartda Respublika tashkiliy qo'mitasi tomonidan tavsiya etilgan gazeta va jurnallarning so'nggi 3 oylikda chiqqan sonlaridagi materiallar asosida

ishtirokchilarga mamlakatimizda kechayotgan o'zgarishlar, islohotlar haqida bittadan mavzu beriladi va sharhlab berish so'raladi. Ishtirokchilar kitob nomini bilet tortish orqali tanlaydi, tayyorgarlik ko'rish uchun 3 daqiqa vaqt berish uchun 5 daqiqa vaqt belgilanadi. Mazkur shart uchun 10 ballgacha baholani beriladi.

2-SHART. "Ma'naviy-ma'rifiy kitoblar bilimdoni" sharti.

Ushbu shartda Respublika tashkiliy qo'mitasi tomonidan tavsiya etilgan ma'naviy, tarixiy sohaga oid kitoblarning mazmun-mohiyati, g'oyasi va ahamiyati to'g'risida ishtirokchilar sharhlab berishi so'raladi. Sharhlash jarayonida ishtirokchi bilimni tekshirish maqsadida hakamlar hay'ati tomonidan qo'shimcha savollar berilishi mumkin. Ishtirokchilar kitob nomini bilet tortish orqali tanlaydi (biletga yozilgan kitob ishtirokchiga taqdim etiladi), tayyorgarlik ko'rish uchun 3 daqiqa, javob berish uchun 5 daqiqa vaqt belgilanadi. Mazkur shart uchun 10 ballgacha baho beriladi.

3-SHART. "Badiiy kitoblar bilimdoni" sharti.

Ushbu shartda Respublika tashkiliy qo'mitasi tomonidan tavsiya etilgan adabiyotlarning mazmun-mohiyati, g'oyasi va ahamiyati to'g'risida ishtirokchilar sharhlab berishi so'raladi. Sharhlash jarayonida ishtirokchi bilimni tekshirish maqsadida hakamlar hay'ati tomonidan qo'shimcha savollar berilishi mumkin. Ishtirokchilar kitob nomini bilet tortish orqali tanlaydi (biletga yozilgan kitob ishtirokchiga taqdim etiladi), tayyorgarlik ko'rish uchun 3 daqiqa, javob berish uchun 5 daqiqa vaqt belgilanadi. Mazkur shart uchun 10 ballgacha baho beriladi.

4-SHART. "Men sevgan adib" sharti.

Ushbu shartda ishtirokchilar o'zlarini tanlagan bir nafar adibning hayoti, ijodiy faoliyati haqida taqdimot qiladi. Taqdimot davomida ishtirokchi bilimni tekshirish maqsadida hakamlar hay'ati tomonidan qo'shimcha savollar berilishi mumkin. Taqdimot uchun 5 daqiqa vaqt belgilanadi. Mazkur shart uchun 10 ballgacha baho beriladi.

5-SHART. "She'riyat" sharti.

Ushbu shartda ishtirokchilar berilgan she'rni ifodali o'qishi, uning mazmun-mohiyati, g'oyasi va ahamiyati to'g'risida sharhlab berishi so'raladi. Sharhlash jarayonida ishtirokchi bilimni tekshirish maqsadida hakamlar hay'ati tomonidan qo'shimcha savollar berilishi mumkin. Ishtirokchilar she'r nomini bilet tortish orqali tanlaydi, tayyorgarlik ko'rish uchun 1 daqiqa vaqt, javob berish uchun 5 daqiqa vaqt belgilanadi. Mazkur shart uchun 10 ballgacha baho beriladi.

3.8. Tanlovning Respublika bosqichida yuqoridagi shartlar mavzusi asosida o'zaro baholash holda, shartlar mazmuni, tartibi va baholash mezonlari teletanlovga moslashtirilgan shaklda joriy etiladi. Respublika bosqichida tanlov shartlaridagi o'zaro baholash bo'yicha ishtirokchilar bellashuvdan kamida 15 kun oldin xabardor qilinadi.

3.9. Tanlovning har bir bosqichida shoir va yozuvchilar, o'qituvchilar, jumladan, yosh va boshqa mutaxassislardan iborat hakamlar hay'atlari tuziladi. Hakamlar ishtirokchilarni baholashda ularning belgilangan kitoblar, gazeta va jurnallarni o'qiganligini tekshiradi hamda mohiyatini to'g'ri tushungani, chuqur tushunib ifoda etib bera olish qobiliyatiga qarab baholaydi.

Tanlov o'tadigan kundan kamida bir hafta oldin belgilangan kitoblar, gazeta va jurnallar ro'yxati e'lon qilinadi hamda kitoblar ro'yxatini tuzishda tanlovning yosh toifasi inobatga olinadi. Tanlovning har bir bosqichi uchun ro'yxati alohida-alohida e'lon qilinadi. Bunda har bosqich uchun:

1-o'rin 5 ta;

2-o'rin 10 ta;

3-o'rin ma'rifiy kitoblar turi 10 ta;

4-o'rin kitoblar turi 20 tadan oshmasligi belgilanadi. Respublika bosqichida tanlov natijasi o'zgarishlardan kelib chiqib, yuqoridagi miqdorlarga o'zgartirishlar mumkin.

IV. G'oliblarni taqdirlash

"Yillar poezdi" targ'ibotchilarini shakllantirish:

Tanlovning quyi bosqichlarida g'oliblar mahalliy va hududiy hokimliklar tomonidan madaniyat sovg'alari bilan taqdirlanadi.

Tanlovning Respublika bosqichi g'oliblari quyidagi tartibda taqdirlanadi:

1-o'rin yosh toifasida 1-o'rinni egallagan ishtirokchilar "Prezident sovg'asi"

(1 ta) va avtomashinasi bilan;

2-o'rin yosh toifasida 2-o'rinni egallagan ishtirokchilar kompyuter jamlanmasi (1 ta) va printer (1x3) bilan;

3-o'rin yosh toifasida 3-o'rinni egallagan ishtirokchilar kitoblar to'plami (200 ta) bilan taqdirlanadi.

126-mashq. Quyidagi matnni o'qing va yo'riqnomaning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor bering. Majhul nisbatdagi fe'llarni daftaringizga ko'chiring.

Uzbekiston Respublikasi

Qashqadaryo viloyati

Qashqadaryo tumani

Xo'jalik boshqaruvining

2007 yil 15.03.dagi 2-raqamli

bayonnomasi bilan tasdiqlangan

AVTOMOBILLARI ISHLARINI

YUK AVTOMOBILLARI ISHLARINI

YUK

Qashqadaryo qishlog'i

Xo'jaligi

2007.11.03. № 7

LAVOZIM YO'RIQNOMASI

Xo'jalik yuk tashuvchi mashinalaridan to'liq va unumli foydalanish uchun quyidagi qoidaga muvofiq yuk avtomobillari ishlarini hisob-kitob qilishning tartiboti o'rnatilsin:

Yuk mashinalarining yo'l qog'ozini ish kunining boshlanishi oldidan yo'l qog'ozini avtomashinaga alohida yozib beradi (uzoq xizmat safaridagilar uchun)

tasdiqlanadi) va uni har bir haydovchiga tilxat bilan (imzo chektririb) beriladi. Yo'l qog'ozini bir yuk avtomobilidan ikkinchisiga berishga ruxsat etilmaydi.

2. Yo'l qog'ozining barcha zaruriy qismlari to'g'ri va aniq to'ldirilishi kerak. Tuzatilgan yoki yozuvlari o'chirilgan yo'l qog'ozlari tasdiqlovchi hujjat sifatida qabul qilinmaydi.

3. Yonilg'i va moylar xo'jalik hisobchilari oy boshida haydovchiga ulashgan normalangan miqdor ko'rsatkichiga muvofiq tilxat bilan beriladi.

4. Ish kuni tugagandan so'ng, yo'l qog'ozini dispetcherga qaytarilishi kerak. Agar vaqtda idishda qolgan yonilg'i miqdori o'lchanadi va bu o'lchov yo'l qog'oziga tegishli joyiga yozib qo'yiladi.

5. Har bir avtomobil bo'yicha yuk avtomashinalari ishlari ko'rsatkichi konuski tartibda yuk avtomobillari ishlarining hisob-kitobi qaydnomasida yozib beriladi. Shu asosda dispetcher har bir oy uchun avtomobillar ishlari hisob-kitobi qo'shma qaydnomasini tuzadi.

6. Ayrim haydovchilarning xo'jalik hisobidagi ba'zi yumushlarni bajarishini muntazam nazorat qilib borish uchun avtokorxonada "Mashinalardan foydalanish daftari" joriy qilinadi.

7. Oy tugagandan so'ng, keyingi oyning boshidan 5 kun ichida avtomobil bo'yicha qo'shma qaydno ma yo'l qog'ozlari va har bir mashina uchun yonilg'i qaydnomalar bilan xo'jalik buxgalteriyasiga topshiriladi.

Xo'jalik raisi (imzo) B.R.Hakimov

Bosh hisobchi (imzo) L.S.Qodirov

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

 227-mashq. Ish yuritish bilan bog'liq bo'lgan quyidagi bog'liq daftaringizga ko'chiring va davom ettiring.

mehnat daftarchasi
mehnat intizomi
mehnat muhofazasi
mehnat ta'tili
mehnat faoliyati
mehnat shartnomasi
mehnat qonunchiligi
mehnat haqi
nizom

трудовая книжка
трудовая дисциплина
охрана труда
трудовой отпуск
трудовая деятельность
трудовой договор
законодательство о труде
оплата труда
положение

shartnoma	договор, соглашение
oldi soldi shartnomasi	договор купли-продажи
shartnoma tuzmoq	заключить договор
shartnomani bekor qilmoq	расторгнуть договор
o'q dqnoma	инструкция
o'q xati	инструктивное письмо

228-mashq. Quyida berilgan nizomning zaruriy qismlarini o'qitga ko'chiring va ko'rik-tanlovlar nizomi bilan solishtiring.

1. Vazifalari nizom bilan belgilanayotgan muassasa (tarkibiy qism) nomi.
2. Hujjat turning nomi (Nizom).
3. Mazmuni (matni): muassasa tuzilishining maqsad va asoslari; asosiy tuzilish; muassasa tuzilishi, huquqi, ishni tashkil qilish tartibi.
4. Muassasa rahbari imzosi.
5. Sana va joy.
6. Tasdiqlash ustxati (yuqori qismida o'ng burchakda joylashadi).

229-mashq. Yuqoridagilardan foydalangan holda mehnat shartnomasi tuzing. Mehnat shartnomasidagi tayanch so'zlarni ajratib yozing.

230-mashq. Qo'shimcha ma'lumotlardan foydalangan holda oliy ta'lim muassasasi Nizomining tuzilishini yozing.

38-DARS

MATN: FARMOYISH HUJJATLARI: BUYRUQ, FARMOYISH

Farmoyish hujjatlari asosan tashkilot rahbarining buyruq, ko'rsatma, farmoyishlari asosida yuzaga keladi.

Buyruq - davlat boshqaruv organi rahbarlarining yakka hokimligiga ega bo'lgan huquqiy hujjat, muayyan muassasa oldida turgan asosiy va kundalik muammoni hal qilish maqsadida qo'llanadi. Mohiyat-e'tibor bilan buyruqlar ikkiga bo'lina: asosiy faoliyatga oid va kadrlar shaxsiy tarkibiga oid. Ular ketma-ket bo'lib alohida raqamlanadi va ayrim saqlanadi.

Asosiy faoliyatga oid buyruqlar doimiy, kadrlarning shaxsiy tarkibiga oid buyruqlar esa 40 yilgacha muddatda saqlanadi. (shuning uchun ularga alohida tartib raqamlari qo'yiladi).

Asosiy faoliyatga oid buyruqlar ishini tashkil qilish, muassasa yoki uning bo'linmalari faoliyatini tartibga solishda qo'llaniladi. Ularda, odatda, yuqori tashkilotlardan kelgan ko'rsatmaviy hujjatlar xodimlarga yetkaziladi, ularning asosiy yuzasidan aniq tadbir-choralar belgilanadi, ma'sul shaxslar va bajarish muddati tayinlanadi.

Ishki mehnat tartibi qoidalari, mukofotlash nizomi va shu kabilarni rag'batlantirish bilan bog'liq me'yoriy buyruqlar ham asosiy faoliyatga oid buyruqlarga

kiradi. Bunday buyruqlar umumiy tarzda bo'lib, muayyan bir shaxsga yoki butun jamoaga qaratiladi.

Buyruqning asosiy zaruriy qismlari:

1. Gerb, muassasa alomati, mukofoti (bosma ish qog'ozi qismlari)
2. Vazirlik, boshqarma nomi.
3. Muassasa xos raqami (KTUT bo'yicha)
4. Hujjat shaklining xos raqami (BHUT bo'yicha)
5. Muassasa nomi
6. Hujjatning nomi (Buyruq)
7. Sanasi
8. Raqami (JN")
9. Buyruq chiqqan joy nomi
10. Sarlavhasi (mazmunidan kelib chiqib nomlanadi)
11. Buyruq matni (basharti ilovalari bo'lsa qayd qilinadi)
12. Rahbar yoki o'rinbosar imzosi

Lozim ko'rilganda buyruq loyihasini tayyorlagan yoki u bilan tanishgan kelingan (imzo chekkan) bo'lim yoki boshqa mansabdor shaxs familiyasini buyruq so'ngida ko'rsatiladi.

Buyruqda adliya maslahatchisi imzosi ham bo'lishi kerak. Maslahatchisi buyruqni ko'rishda quyidagilarga e'tibor beradi: masalani talab bilan rasmiylashtirish maqsadga qanchalik to'g'ri keladi; buyruq loyihasi amaldor qonunlarga, hukumat qarorlariga qanchalik muvofiq keladi; mazkur buyruq ilgari berilgan buyruqlari bilan ziddiyat yo'qmi yoki ularning qisman takror qolmayaptimi. Buyruqning asosiy matni asoslovchi (kirish) va talab qismlaridan tarkib topadi. Asoslovchi (kirish) qismida buyruqdan maqsad, sharoitlar, sabablar ko'rsatiladi, asos qilib olinayotgan buyruqqa havola qilinadi (nomi, raqami, sanasi yoziladi).

Ayrim hollarda buyruqqa asos bo'lgan hujjat uning farmoish qismi sifatida bandida ham ko'rsatiladi. Ba'zi buyruqlarni asoslashga hojat bo'lmastigi mumkin bunday hollarda ular to'g'ridan-to'g'ri farmoish qismi bilan ham berilaveradi. Buyruqning farmoyish qismi yangi satrdan, bosh harflar bilan yoziladi. "BUYURAMAN" so'zi bilan boshlanadi. Shu so'zdan so'ng ikki nuqta qo'yiladi, yangi satrdan farmoishlar beriladi. Zaruriyatga qarab farmoishlar barcha bo'linib, arabcha tartib raqamlar bilan belgilanadi. Raqmdan so'ng nuqta qo'yiladi, so'z bosh harfdan boshlanadi.

Farmoyishlarda, odatda, kim qanday vazifani, qaysi muddatda bajarishi ko'rsatiladi. Harakat majhul fe'l shaklida ifodalanadi ("Amalga oshirilsin", "Ta'minlansin", "Yuklatilsin", "Hisoblansin" va h.k). Bajaruvchilar-muassasa uning tarkibiy qismlari (bo'limlari), mansabdor shaxslar (lavozimlari ko'rsatilgan holda) ko'pincha jo'nalish kelishigida qayd qilinadi.

Buyruqda ishning bajarilish muddati mazmunidan kelib chiqib umumiy tarzda yoki har bir farmoyishda aniq ko'rsatilishi mumkin. Buyruq chekilgandan so'ng kuchga kiradi. Lekin ayrim bandlarning farmoyishida tegishli kuchga kirish muddati aniq ko'rsatilgan bo'lishi mumkin.

Buyruq farmoyishi qismining oxirida, odatda, umuman mazkur buyruqni qabul qilish kimga yuklatilganligi ham qayd qilib qo'yiladi: "Buyruq ijrosini amalga oshirish ...ga yuklatiladi" (lavozimi va familiyasi to'liq yoziladi).

Bo'li buyruqlarda shu buyruq munosabati bilan ilgari joriy buyruq yoki qaror qabul hujjat bekor qilinganligi ham ko'rsatib o'tiladi.

Bo'p korxonalarida kadrlarning shaxsiy tarkibiga oid buyruqlar maxsus ish qog'ozlarida yoziladi.

Kadrlarning shaxsiy tarkibiga oid buyruqlar maxsus ish qog'ozlari bo'lgan taqdirda oddiy buyruq qog'oziga ham yoziladi. U holda buyruq boshiga "Shaxsiy tarkibiga oid" deb yozib qo'yish kerak. Buyruq sarlavhalari: "Buyruq qabul qilish haqida buyruq", "Boshqa ishga o'tkazish haqida buyruq", "Bo'li bo'shatish haqida buyruq", "Rag'batlantirish haqida buyruq" va hokazo.

Bunday buyruqlarda kirish qismi bo'lmasligi mumkin. Farmoyish qismida, bosh, bandlar, paragraflar bo'ladi. Buyruq qismidagi "QABUL QILINSIN", "QAYBLANSIN", "O'TKAZILSIN", "TASHAKKUR BILDIRILSIN", "TASDIQLATILSIN" kabi fe'llar bosh harflar bilan yoziladi. Familiya ham bosh harflar bilan, ismi va ota ismi esa matndagi oddiy harflar bilan yoziladi (Sobit Karimovich Karimov).

FARMOYISH

Muassasa ma'muriyati (direktor, uning o'rinbosarlari, bosh muhandis, uning o'rinbosarlari), shuningdek, bo'limlar rahbarlari tomonidan amaliy masalalar yechish uchun qabul qilinadigan hujjat. Odatda, farmoyishlarda harakat muddati belgilangan bo'lib, uning kuchi bo'limlarning tor doirasida, ayrim mansabdor shaxslar va fuqarolarga taalluqli bo'ladi. Farmoyishning matni xuddi buyruqdagi kabi zaruriy qismlardan tarkib topadi, faqat uning asos (kirish) qismida "YURAMAN" so'zi o'rinda "TAVSIYA QILAMAN", "RUXSAT QILAMAN" kabi iboralar ishlatiladi.

Savol va topshiriqlar:

1. Asosiy faoliyatga oid va kadrlar shaxsiy tarkibiga oid buyruqlar haqida hujjatni tayyorlab bering.
2. Buyruqning asosiy zaruriy qismlari qismlari nimalardan iborat?
3. Buyruqning farmoyish qismi haqida gapiring.
4. Ko'rsatma haqida ma'lumot bering.

ISH YURITISHGA OID MATERIALLAR

 231-mashq. Quyidagi jadvaldan foydalanib buyruq namunasini tayyorlang.

Gerb, muassasaning ramziy belgisi

Muassasa nomi
Hujjat shaklining
rangi

Vazirlik nomi
Muassasa nomi

BUYRUQ

Sana № _____
joyi _____
sarlavhasi (nima haqidaligi) _____

BUYURAMAN:

1. _____
2. _____
3. _____
4. Buyruq ijrosini nazorat qilish.....
yuklatilsin.

(lavozimi va familiyasi to'liq yoziladi)

Rahbar

(imzo)

to'liq familiya

 232-mashq. Quyida berilgan buyruqdan ko'chirma tayyorlang.
va siz ham biror masalada ko'chirma tayyorlang.

Yangiyo'l "Lazzat" birlashmasi

2006-YIL YAKUNI BO'YICHA BIRLASHMA
ISHCHILARINI MUKOFOTLASH HAQIDA
2007.05.02. № 22
Yangiyo'l sh.

BUYRUQDAN KO'CHIRMA

2006-yilda birlashma ishchilari yillik rejalarini hamma ko'chirib
bo'yicha bajardilar. 80 million so'mdan ziyod foyda olindi. Qiyom

...shlig'i D.A.Rahimova) hamma sexlar o'z rejalarini bajardilar. Yil ...yicha, ayniqsa, R.Hamroev, S.Volkova, M.Rizaev, K.Siddiqov kabi ...atda alohida o'rnak ko'rsatdilar.

...qatqatqatsanoat" davlat aksiyadorlik konsernining 2006.08.02.dagi ...buyrug'i bilan "Lazzat" birlashmasining ishchilarini yil yakuni ...mukofotlashga ruxsat berildi. Birlashma mehnat jamoasi kengashi va ...shmasi qo'mitasining qo'shma yig'ilishi (2006.10.02, 3-bayonnoma)

BUYURAMAN:

...vazifasiga sovuqqonlik bilan qaraganligi uchun "Lazzat" birlashmasi ...yil yakunlari bo'yicha mukofotlash nizomi"ning 32-bandiga muvofiq ...shlig'i D.A.Rahimova yil yakuni bo'yicha mukofotdan 100 % mahrum

Direktor (imzo) B.R.Hakimov
Asliga to'g'ri : (imzo) K.L.Hotamova

BU SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

233-mashq. Quyidagi lug'atni daftaringizga ko'chiring va davom

asosnaviy hujjat	типовой документ
notarial idora	нотариальная контора
notarial tasdiq	нотариальное удостоверение
notari	копия, экземпляр
notari olish	копировать
notari chiqarmoq	вынести решение
notari	сокращение
notariga asosan	на законном основании
notariy	законный
notarisiz	незаконный
notariy ozbozlik	бумажная волокита
notariylashtirish	оформление
notariy chiqish	выступление

234-mashq. Quyida berilgan buyruqni o'qing va buyruq yozish uchun asos ...hujjatlarni aniqlang.

Mehnat ta'tili berish haqida buyruq namunasi

Namangan shoyi ishlab
chiqarish birlashmasi

KADRLAR SHAXSIY TARKIBIGA OID

23.03.2007 № 108

Namangan sh.

BUYRUQ

Mehnat ta'tili berish haqida

Katta muhandis Bahriniso Karimovna G'ULOMOVAga 2007. 03. 23 kuni
ish kunidan iborat navbatdagi mehnat ta'tili BERILSIN.

Asos : Tasdiqlangan mehnat ta'tili jadvali va B.K.G'ulomova arizasi

Bosh direktor (imzo) L.K.To'xtasinov

Imzolar :

Kadrlar bo'limi

Sex boshlig'i

Buxgalteriya

 235-mashq. Quyidagi birikmalarni daftaringizga ko'chirib
birikmalardan foydalanib buyruq tayyorlash uchun asos bo'ladigan hujjatlar
shakllantiring.

Boshqa shaharga ko'chishimiz munosabati bilan, mehnat ta'tili berish
so'rayman, ilova qilindi, ilova qilingan hujjatlar asosida, kasalligi tufayli, mehnat
qiyinchiliklar sababli, ozod yetishingizni so'rayman, o'zim haqida quyidagilarni
ma'lum qilaman.

39-DARS

MATN: MA'LUMOT-AXBOROT HUJJATLARI: TARJIMAYI HOL, BILDIRGI, TAVSIFNOMA

Ma'lumot-axborot hujjatlari hujjatlarning katta guruhini tashkil etadi. Ular
ish yuritish jarayonida ayniqsa ko'p ishlatiladi. Bu guruh ariza, bayonoma,
bildirishnoma, vasiyatnoma, dalolatnoma, ishonchnoma, ma'lumotnoma,
tavsifnoma, tavsianoma, taklifnoma, tarjimayi hol, tushuntirish xati, hisobot
hisobot kabi hujjatlarni o'z ichiga oladi.

TARJIMAYI HOL

Tarjimayi hol ma'lum bir shaxs tomonidan o'z shaxsiy hayoti va faoliyati
haqida bayon qilingan yozuvdir. Tarjimayi hol bir xil andozaga ega emas, muallif
yoki muxtasar yozilishi mumkin. U muallif tomonidan mustaqil tuziladigan
hujjatdir. Garchi u erkin (ixtiyoriy) tuzilsa-da, biroq tarjimayi holda ajratilgan
qismlarning bo'lishi shart. Tarjimayi holning asosiy zaruriy qismlari:

1. Hujjatning nomi (Tarjimayi hol).

2. Matn:

familiyasi, ismi va otasining ismi;
yil, kun, oy va tug'ilgan joyi;
qanday kelib chiqishi;
haqida qisqacha ma'lumot (familiyasi, ismi va otasining ismi, ish
qayerda, qanday o'quv yurtini tugatganligi va ma'lumotiga ko'ra
);
faoliyatining turlari;
ish joyi va lavozimi;
va rag'batlantirishlar;
ishlarida ishtiroki;
shvoli va oila a'zolari;
ma'lumotlari;
joyi (uy manzili), telefoni.

Tarjimai hol oddiy qog'ozga, ayrim hollarda, ya'ni ishga, o'qishga kirishda
boshqa ish qog'ozlariga qo'lda yoziladi. Matnni bayon qilish shakli hikoya
bo'lib, birinchi shaxs tilidan yoziladi. Barcha ma'lumotlar davriylik
(yil) asosida, aniq sanalar bilan (iloji boricha yili, oyi, kuni ko'rsatilgan
beriladi. Barcha raqamlar arab raqamlarida ifodalanadi. Tarjimai hol
tuzilishi kerakki, u bilan tanishgan kishi muallifning hayot yo'li, faoliyati
muayyan tasavvurga ega bo'lsin.

BILDIRISHNOMA

Bildirishnoma xodimning ma'muriyatga, korxona, tashkilot, muassasa
yana biror-bir voqea-hodisa (ijobiy yoki salbiy), ishda yuz bergan uzilishlar,
qo'yilgan biror bir kamchilik, nuqson, shuningdek mehnat ta'tilidan,
betoblikdan so'ng vazifasini bajarish uchun ishga
qatnashganligini ma'lum qilish to'g'risida taqdim etadigan yozma axboroti.
Shunday qilib, bildirishnomalar quyi bo'g'in mutasaddilari tomonidan o'qish, ish,
ijodiy va jamoat ishlaridagi faolligi uchun talaba, ishchi, xizmatchi
xizmatlari moddiy yoki ma'naviy rag'batlantirish haqida korxona rahbari nomiga
yozilishi ham mumkin.

Bildirishnomalar yuqori idora, rahbarlik qiluvchi tashkilotlar, mansabdor
shaxslarga ham yo'llanishi mumkin.

Shunga ko'ra bildirishnomalar tashqi va ichki bildirishnomalar kabi turlarga
bo'linadi. Korxonadan tashqariga yo'llanadigan bildirishnomalar tashqi
bildirishnomalar sanalsa, korxona doirasida yo'llanadigan bildirishnomalar uning
ichki tashkilotiga mansub bo'ladi. Ish qog'ozlari yuritish jarayonida ko'proq ichki
bildirishnomalardan foydalaniladi. Ichki bildirishnomalar odatda qo'lda yoziladi.
Ishni amalga oshirish imkoniyat bo'lganda yoki fakultet, bo'lim rahbariyati nomidan
tashqariv rahbariyatiga yuborilayotganda kompyuterda yozilishi ham mumkin.
Shunday bildirishnomalarda yaxshi xizmatlari uchun xodimlarning nomzodi

– hujjat taqdim etilayotgan voqea, holat, xatti-harakat bayon etiladi; munosabat hamda takliflar aks ettiriladi.

Ichki bildirishnomalarining zaruriy qismlari:

– hujjat taqdim etilayotgan tashkilot, korxona, muassasa nomi, tashkilot lavozimi, familiyasi, ismi va otasining ismi;

– hujjat yozayotgan kishining ish joyi, lavozimi, familiyasi, ismi va otasining ismi;

– hujjat nomi – bildirishnoma;

– matn (unda ma'lum qilinayotgan voqea-hodisa, yo'l qo'yilgan boshqaruq, nuqson, erishilgan yutuqlar, unga munosabat hamda takliflar aks etadi);

– ilovalar ro'yxati (kasallik varaqasi, ma'lumotnoma, tushuntirish va boshqalar);

– bildirishnoma yozayotgan shaxsning, familiyasi, ismi, imzosi va yozilgan sana.

TAVSIFNOMA

Tavsifnoma ma'lum bir shaxsning mehnat va ijtimoiy faoliyati, shuningdek uning o'ziga xos xislat va fazilatlarini aks ettiruvchi rasmiy hujjatdir. Tavsifnoma muassasa ma'muriyati yoki jamoat tashkilotlari (agar ular mavjud bo'lsa) tomonidan xodimga bir qancha maqsadlar uchun (o'quv yurtiga kirishda, tashkilot mamlakatlarga ishlash va boshqa yumushlar uchun ketishda, lavozimiga tayinlashda yoki shahodatlantirish va boshqa hollarda) beriladi. Tavsifnomada xodimning jamoatchilik va xizmat faoliyati, uning ishchanligi va asloqlik haqida ham ko'rsatib o'tiladi.

Tavsifnomaning asosiy zaruriy qismlari quyidagilardan iborat:

1. Tavsiflanayotgan shaxs haqida asosiy ma'lumotlar:

a) ismi, otasining ismi va familiyasi;

b) tug'ilgan yili;

v) millati;

g) partiyaviyligi;

d) ma'lumoti;

e) lavozimi;

yo) ilmiy darajasi va unvoni.

2. Hujjat nomi (Tavsifnoma).

3. Matn.

4. Imzolar.

5. Sana.

6. Muhr.

Tavsifnoma matnini o'zaro mantiqan bog'langan uch tarkibiy qismga ajratish ko'rsatish mumkin. Birinchi qismda shaxsning mehnat faoliyati, ta'lim mutaxassisligi, aynan shu korxona, tashkilot va boshqa joylarda qaysi muddatda ishlayotganligi, xizmat vazifasidagi o'zgarishlar va boshqalar haqida ma'lumot beriladi. Ikkinchi qismda xodimning shaxsiy tavsifi, ya'ni tashkilotdagi munosabati, mutaxassislik bo'yicha mahorati, siyosiy saviyasi, tashkilotdagi

jamoat ishlarida ishtiroki, oilaviy ahvoli, xulq-atvori, hatto ba'zida jamoat a'zolariga munosabati, qanday mukofotlarga sazovor bo'lganligi va boshqalar ta'rif rag'batlantirishlari qayd etiladi. Xolis bo'lish uchun kamchiligi ham ko'rsatib o'tiladi. Uchinchi qismda esa yuqorida bayon qilinganlardan iborat bo'lgan xususiyatlar qayd etiladi va tavsifnoma qanday maqsadda yoki nima uchun ekanligi ko'rsatiladi. Tavsifnoma matni uchinchi shaxs tilidan bayon qilinadi. Xodimni tavsiflashda "halol", "topshiriqlarni vaqtida bajaradigan", "ishtiyoqli", "talabchan", "tashabbuskor", "tezkor", "prinsipial", "intizomli" kabi so'zlar qo'llaniladi. Agar tavsifnoma jamoat tashkilotlari yig'ilishida qayd etilgan bo'lsa shu yig'ilish bayonnomasi raqami va sanasi havola bo'ladi. Agar tavsifnoma tavsifnomaga ikki shaxs: muassasa (yoki bo'linma) boshlig'i va tashkilotning tashkilotining raisi imzo chekadi va ular imzosi yumaloq muhr bilan tasdiqlanadi. Tavsifnoma xodimning qo'liga topshiriladi yoki uni shaxsan o'z qo'liga qo'ygan holda, tavsifnomani talab qilgan muassasaga jo'natiladi. Tavsifnomalarning "ishlab chiqarish tavsifnomasi", "tavsifiy tavsifnoma", "tavsifnoma" kabi turlari mavjud bo'lib, ular ayrim xususiyatlari jihatidan tasdiqlanadi.

TAVSIYANOMA

Tavsiyanoma biror shaxsni ma'lum lavozimga yoki turli tashkilotlarga a'zo bo'lish uchun tavsif etish maqsadida tuziladigan rasmiy hujjatdir. U ma'muriyat jihatida shaxs tomonidan berilishi mumkin. Tavsiyanoma matnida tavsiya etilgan shaxsning xususiyatlari – mutaxassis sifatida malakasi, oilaviy, ijtimoiy jihatlar va faoliyatiga baho beriladi, u tavsiya etilayotgan lavozim yoki tashkilotga a'zo bo'lishga munosib ekanligi yuzasidan ishonch bildiriladi. Tavsiyanoma ba'zi xususiyatlariga ko'ra tavsifnomaga o'xshaydi, shu sababli tavsiyanoma ko'pchiligi tavsifiy tavsiyanoma shaklida bo'ladi. Ular orasidagi asosiy farqlardan biri shundaki, tavsifnomalarda shaxsning barcha ijobiy, salbiy xususiyatlari qayd etiladi. Tavsiyanomalarda esa uning ijobiy xususiyatlari ko'rsatilishi bilan birga, shaxsning salbiy xususiyatlari uning zimmasiga yuklatiladigan vazifani bajara olishiga ishonch bildiriladi va tavsiya etiladi. Turli mukofotlarga taqdim etish – taqdimnoma ham tavsiyanoma shaklida bo'ladi.

Tavsiyanomaning asosiy zaruriy qismlari:

1. Hujjatning nomi (Tavsiyanoma).

2. Matn.

3. Tavsiyanoma beruvchi shaxsning lavozimi, ismi, otasining ismi, familiyasi.

4. Imzo.

5. Sana.

Savol va topshiriqlar:

1. Ma'lumot-axborot hujjatlarini sanab bering.
2. Tarjimayi hol qanday hujjat? Ta'rifini ayting.
3. Tarjimayi holning zaruriy qismlarini sanab bering.
4. Bildirishnoma va uning turlari haqida gapirib bering.

...nomaga kimlar imzo chekadi?

6. Tavsifnoma qanday yoziladi?

7. Tavsifnomaning tuzilishi haqida ma'lumot bering.

ISH YURITISHGA OID MATERIALLAR

 236-mashq. Quyidagi shakldan foydalanib o'z tajribasi haqida yozing.

TARJIMAYI HOL

Men, (familiyasi, ismi, otasining ismi), (tug'ilgan yili, o'qish yili) oilasida tug'ilgan.

(Oila a'zolarining familiyasi, ismi, otasining ismi, ish (o'qish) yili, lavozimi).

(O'zining o'qish, mehnat va jamoatchilik faoliyatini uchun olgan mukofotlari).

Bo'ydoqman (turmushga chiqmaganman, ta farzandim bor)

Mening turar joyim:

Sana

(imzo)

ismi, familiyasi

 237-mashq. Tavsifnomaga oid quyidagi so'z va so'z birlashtirmalari daftaringizga ko'chirib oling. Ular ishtirokida do'stingizning faoliyatiga haqida ma'lumot bering. Namunadagidek yozing.

I. Ishga munosabatini ifodalovchi sifatlar: *vijdonli, mehnatsevar, ishonarli, vaqtida bajaradigan, tashkilotchi, tashabbuskor, ongli, siyosiy yetuk, o'z vaqtida o'rtoqlariga talabchan.*

II. Insoniy fazilatlarini ifodalovchi sifatlar: *halol, sofdil, xushmuomala, e'tiborli, kamtar, samimiy, mehribon, andishali, olijanob, g'amxo'r, to'g'ri fikrga ega, h.k.*

III. Salbiy baholar: *qo'pol, dangasa, yolg'onchi, jamoat ishlarida qatnashmaydigan, kishilarga aralashmaydi.*

Namuna: *U mehnatsevar, o'z kasbini sevadi.*

58-topshiriq. Tavsifnoma va tavsifnoma hujjatlarining zaruriy qismlarini ayting va farqlang.

Tavsifnoma

Men 1-son akademik litseyning 2-bosqich guruhi rahbari Perumov Bo'riyeva, guruhning talabasi Karim Salimovni 1-bosqich talabaligidan bilaman. Karim Salimov o'zining namunali intizomi va a'lo baholari bilan litsey jamoat ishida qatnashishi bilan o'z guruhida va litseyda katta o'zgarishlarni keltirib chiqardi.

...shu sababli men Karim Salimovni litsey Yoshlar ittifoqi tashkilotiga
...tavsiya etaman.

(imzo) Feruza Bo'riyeva

1991-yil 15-yanvar

BULO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

138-mashq. Quyida berilgan lug'atni daftaringizga ko'chiring va siz
...ni e'tiring.

so'znomma	характеристика
so'znomma	рекомендация
so'znomma qilmoq	рекомендовать
so'znomma	назначение
so'znomma	приглашение
so'znomma	пригласительный билет
so'znomma	требование
so'znomma hol	автобиография
so'znomma qilmoq	заверить, утвердить
so'znomma qilgan	заверенная

139-mashq. Berilgan tarjimayi hol namunasini o'qing va raqamlar bilan
...so'zlarning imlosini eslab qoling.

TARJIMAYI HOL

Men, Salimov Karim Olimovich, 1955-yil 15-sentabrda Toshkent shahrida
...shahar oilasida tug'ildim. Otam, Salimov Olim Oripovich, Toshkent
...shahar kollejida o'qituvchi, onam, Rahimova Gulnora Azimovna, 122 -bolalar
...shaharida bosh tarbiyachi bo'lib ishlaydilar.

1962-yildan 1972-yilgacha Toshkent shahridagi 1-o'rta maktabda o'qidim.
1972-yilda Toshkent Politehnika institutining qurilish fakultetiga o'qishga kirdim.
1973-1975-yillarda armiya safida harbiy xizmatni o'tab qaytgach, o'qishni davom
...ladim va 1979-yilda shu institutni imtiyozli diplom bilan tugatib, quruvchi
...muhandis mutaxassisligiga ega bo'ldim. Yo'llanma bilan Toshkentdagi 166-
...qurilish trestining 94-mexanizatsiyalashgan ko'chma korxonasiga ishga
...qaratildim. Dastlab muhandis lavozimida, 1984 yildan buyon bosh muhandis
...lavozimida ishlayapman.

1986-yilda rejadagi topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarganimiz va erishilgan
...natijalar uchun respublika Qurilish vazirligining faxriy yorlig'i bilan taqdirlandim.

Bir necha jamoat ishlarida ham qatnashaman, jumladan, 166-qurilish tresti
...kabi qo'mitasi byurosining a'zosi.

1995-yildan XDP a'zosi.

Uylanganman. Xotinim, Rasulova Muhabbat, 1959-yilda tug'ilgan, kasalxonasida hamshira bo'lib ishlaydi. O'g'lim, Salimov Nodir, 1980-yilda tug'ilgan, O'zMU talabasi. Qizim, Salimov Lola, 1985-yilda tug'ilgan, maktabda o'qiydi.

Mening turar joyim: 7000210, Toshkent, Usmon Nosir ko'chasi, 8-uy, xonadon, tel 72-28-61

K.Salimov

2007.14.01 (imzo)

240-mashq. Do'stingizga tavsifnoma va tavsiyanoma namunasini yozing.

40-DARS

MATN: ISHONCH XATI. TILXAT. TUSHUNTIRISH XATI

ISHONCH XATI

Bu hujjat ish qog'ozlari yuritish jarayonida ishonch xati, ishonchnoma vakolatnoma kabi atamalar bilan yuritilib kelinmoqda. Ishonch xati hujjat korxona, muassasa, tashkilot yoki shaxs nomidan ish ko'rish huquqini beradigan rasmiy hujjatdir. Ishonch xati xizmat vazifasi yuzasidan yoki shaxs tomonidan berilganligiga ko'ra xizmat ishonch xati va shaxsiy ishonch xati turlariga bo'linadi. Xizmat ishonch xati bilan vakolatga ega bo'lgan shaxs uni bergan korxona, muassasa, tashkilot nomidan mol-mulkni boshqarishi, pul, qimmatbaho buyumlar, jihozlar, asbob-uskunalarni olishi, sud idoralarida ish olib borishi va boshqalar vakolat doirasida boshqa ishlarni bajarishi mumkin. Shaxsiy ishonch xati to'g'ri maosh, stipendiya, pensiya, nafaqalarni olish, hovli-joy, xonadon, turar joy vositalaridan foydalanish va ularning oldi-sotdisi bilan shug'ullanish hamda o'z bilan bog'liq bo'lgan boshqa ishlarni amalga oshirish huquqi beriladi. Har ikki turdagi ishonch xatlari ham ma'lum muddatga berilib (masalan, bir necha kundan uch yilgacha), ishonch xati beruvchi kishining imzosi u ishlayotgan korxona yoki notarial idoralar tomonidan muhr bilan tasdiqlanadi. Ishchi, xizmatchi xodimlar talabalar, keksa kishilar tomonidan kundalik turmushda shaxsiy mazmunda ishonch xatlarini yozish ko'proq kuzatiladi. Shunga ko'ra har bir savodxon kishi shaxsiy mazmundagi ishonch xati matnini to'g'ri yoza bilishi lozim.

Shaxsiy ishonch xatining zaruriy qismlari:

- hujjat nomi – ishonch xati;
- ishonch xati beruvchi shaxsning ish, o'qish yoki yashash joyi, lavozimi, familiyasi, ismi, otasining ismi;
- ishonch xati oluvchi shaxsning ish, o'qish yoki yashash joyi, lavozimi, familiyasi, ismi, otasining ismi;
- ishonch xati berilishidan ko'zda tutilgan maqsad, bajariladigan vazifada ishonch bildirilgan muddat;
- ishonch xati beruvchining imzosi, familiyasi, ismi, otasining ismi, hujjat yozilgan sana;

hujjat xati bergan shaxsning imzosini tasdiqlovchi tashkilot, notarial xat, mansabdor shaxsning imzosi, familiyasi, ismi.
hujjat tasdiqlangan sana va muhr.

TILXAT

Tilxat ham turmushda ko'p qo'llanadigan hujjat turlaridan biridir. Talabalar qo'ng'ir yurti qabul komissiyasiga hujjatlarini topshirganlarida ularga qabul xati mas'ul xodimi tomonidan tilxat beriladi. Ko'rinadiki, tilxat muayyan tomonidan hujjat, qimmatbaho buyum, pul va boshqa shu kabi narsalar tomonidan yoziladigan rasmiy hujjatdir. Tilxat odatda qimmatbaho buyum, hujjat yoki boshqa narsa olgan shaxs tomonidan qo'lda yoziladi. Ommaviy tarzda qabul xati ko'rinlarda avvaldan tayyorlangan tilxat andozaliardan ham yoziladi. Tilxat guvohlar ishtirokida yozilgan hollarda unga guvohlar ham qo'yishlari, familiyasi va ismlarini yozishlari shart. Ba'zan tilxat nodir bo'lsa, ko'proq miqdordagi pul olinganda yoki olinayotgan narsa-buyumning qimmatligi e'tiborga olinib, notarial idoralarda tasdiqlanishi ham mumkin. Shunday qilib, tilxat ikki nusxada tayyorlanib, unda ko'rsatilgan miqdor, son raqamlar va shaxslar bilan ham yozilishi talab etiladi. Tilxat matnidagi so'zlarni o'zgarishsiz qoldirib, ularga tuzatish kiritish, o'zgartirish mumkin emas. Tilxat qanday holatlarda yozilishidan qat'i nazar, ularning barchasi uchun umumiy bo'lgan qismlar mavjud:

hujjat nomi – tilxat;

tilxat yozuvchi shaxsning o'qish, ish yoki yashash joyi, lavozimi, familiyasi, ismi, otasining ismi;

qimmatbaho buyum, pul, hujjat yoki boshqa shu kabi narsani beruvchi shaxsning ham ish, o'qish yoki yashash joyi, lavozimi, familiyasi, ismi, otasining ismi;

olinayotgan narsaning to'liq nomi, aniq miqdori va holati, tilxat yozuvchi shaxsning familiyasi, ismi va hujjat yozilgan sana.

TUSHUNTIRISH XATI

Bu qog'ozlarining bu turi, odatda, xizmat sohasida, ish joyida yuz bergan to'xtovliklar yoki o'qish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan ayrim vazifa va topshiriqlarning bajarilmay qolish sabablarini bayon etish, izohlash maqsadida yoziladigan rasmiy hujjatdir. Tushuntirish xati korxona, muassasa, tashkilot yoki boshqa mutasaddi kishilar nomiga yo'llanadi. Bu hujjat korxonalararo munosabatlarda bo'lishi ham mumkin. Bunday holatlarda tushuntirish xati buyurtmachi va ijrochi tashkilotlar, quyi va yuqori idoralar faoliyatiga doir masala, muammo, reja, loyiha, jadval va boshqa shu kabi asosiy hujjatlarga ilova qilinadi.

Tushuntirish xati ham ko'proq shaxsiy mazmunga ega bo'lib, odatda rahbar yoki mutasaddi shaxs nomiga yoziladi va unda sodir etilgan xatti-harakatlar, yo'l qo'yilgan qoidabuzarlik holatlari, bajarilmay qolgan ish, topshiriq yoki vazifalar, ularni keltirib chiqargan sabablar izohlanadi. Shaxsiy mazmundagi tushuntirish xatining zaruriy qismlari:

- hujjat yo'llanayotgan tashkilot nomi, rahbarning lavozimi, familiyasi;
- tushuntirish xatini yozayotgan kishining ish joyi, lavozimi, familiyasi;
- hujjat nomi – tushuntirish xati;
 - matn (unda yuz bergan voqea–hodisa, yo'l qo'yilgan qurilish kamchilik, nuqson, uni keltirib chiqargan sabablar hamda unga munosabat keltiriladi);
 - tushuntirish xatini yozgan shaxsning imzosi, familiyasi, ismi va yozilgan joyi.

Savol va topshiriqlar:

1. Ishonch xati, tilxat va tushuntirish xati kabi hujjatlar va ularning qismlarini o'qib chiqing.
2. Ishonch xatining ahamiyatini tushuntiring.
3. Tilxat qanday holatda yoziladi?
4. Tilxatdagi yozuvlarni nega o'chirish yoki tuzatish mumkin emas?
5. Tushuntirish xati va arizaning o'xshash hamda farqli jihatlari nima bo'lib bering.

ISH YURITISHGA OID MATERIALLAR

 241-mashq. Quyida berilgan ishonch xati namunasi asosida sizning ishonchnoma yozib ko'ring.

ISHONCH XATI

Men, Samarqand shahridagi 45-sonli o'rta umumta'lim maktabining biologiya fani o'qituvchisi Erdonova Gulbahor Farmonovna, Toshkent shahridagi Abdulla Avloniy nomli o'qituvchilar malakasini oshirish institutiga ikki o'qituvchi malaka oshirish kursiga yuborilganligim tufayli 2007-yil fevral-mart oylari uchun oylik maoshimni turmush o'rtog'im Bo'riyev Fayzulla Xudayberdiyevichning olishiga ishonch bildiraman.

2007.12.01.

imzo

ERDONOVA G.F.

Biologiya fani o'qituvchisi G.F.Erdonovaning imzosini tasdiqlayman.
Samarqand shahar 45-o'rta umumta'lim maktabi direktori **POLVONOVA R.R.**
imzo 2007.15.01.

 242-mashq. Berilgan tilxat hujjatida qo'llangan fe'llarning zaruriy shaxs-sonini aniqlang va daftaringizga husnixat bilan ko'chiring.

TILXAT

Men, Alisher Navoiy nomidagi Samarqand davlat universiteti Matematika fakulteti amaliy matematika bo'limi III kurs "A" guruhi talabasi Abdullayev Abdumalik Erkinovich, ma'naviy–ma'rifiy ishlar bo'yicha fakultet dekanı o'ribosari Rozmurodov Do'stmurod Azizovichdan talabalar spartakindasidagi voleybol bo'yicha ishtirok etayotgan fakultet terma jamoasi a'zolari uchun 12 dona yangi sport kiyimi, bir dona voleybol to'pi oldim. Kiyimlar va to'pi qanday musobaqalari tugagach dekanatga keltirib topshirishni o'z zimmamga olaman.

2007.18.01.

imzo

ABDULLAYEV A.E.

Topshiriq. Quyida berilgan tushuntirish xati namunasini o'qing va ariza yozing: o'xshash va farqli jihatlarini ayting.

Samarqand davlat universiteti
filologiya fakulteti dekani
prof.J.Eltazarovga shu fakultet
4-kurs talabasi Eshonqulova
Charosning

TUSHUNTIRISH XATI

2007-yil 23-mart kuni ertalab soat sakkiz yarimlarda fakultet qiroatxonasida Eshonqulova Sitora bilan malakaviy-bitiruv ishimizning xulosa qismini muhokama qilish to'g'risida suhbatlashib o'tirgan edik. Shu payt qattiq shamol qiroatxonaning ikkita derazasi birdaniga ochilib ketdi va deraza raxiga tashqirib terib qo'yilgan gultuvaklardan uchasi polga qulab tushib sindi. Biz va gultuvaklarning siniqlarini yig'ishtirib oldik. Gultuvaklarning sinishida kim aybdor emas.

2007.07.03.

imzo

Eshonqulova Ch.

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

243-mashq. Berilgan so'z birikmalari va gaplarni tartib bilan jaylashtiring, ularni ishonchnomasi namunasini tuzing va zaruriy qismlari o'rini chizmada ko'rsatib.

Yunusobod tumanidagi 42-son madaniy mollar do'konidan shartnoma tuzilgan. Chilonzor tumanidagi M.Ulug'bek nomidagi litseyning xo'jalik ishlari bo'yicha Hasan Boboyevga, litseyimizga ajratilgan 78550 (yetmish sakkiz ming besh ellik) so'mlik o'quv qurollarini olishga ishonch bildiradi. Litseyning barcha muhri. Litsey direktori B.Qodirov.

Ishonchnoma 2011-yil 10-iyungacha amal qiladi. 2011.10.05. tartib raqami: 101. dumaloq muhr. Imzo.

244-mashq. Quyidagi birikmalar asosida ishonchnomaga oid jumla tuzing va daftaringizga yozing.

... ishonch bildiraman, olishga, (pulni) maoshni olishga, mening nomimga berilgan, pul jo'natmasini, S.Alimovga, pochta jo'natmasini, imzo, imzosini qabul qilayman.

245-mashq. Quyidagi mavzularda tushuntirish xati namunalarini yozing: darsga kech qolganligingizning sababi, darsga kela olmaganligingizning sababi, berilgan topshiriqning o'z vaqtida bajarilmaganligining sababi, shanbalikda

belgilangan vazifalarning tugallanmay qolganligining sababi, tayyorlashdagi uzilishlarning sabablari va hokazo.

-mashq. Matnni o'qing, ajratilgan so'zlarning ma'nosini tasdiqlab mazmuni nimaga qaratilganligini ayting.

Men, ona tili adabiyot fani o'qituvchisi Mahmuda Valiyeva kutubxonasidan **ijtimoiy** yo'nalish bo'limining 2-bosqich talabasi **mushoira o'tkazish uchun** 10 (o'n) ta "She'r san'atlari" kitobini oldim.

Mashg'ulot tugagach, olgan kitoblarni **topshiraman**.

246-mashq. Quyidagi barqarorlashgan iboralarni ko'chirib olib ishtirokida gaplar tuzing.

Nosozligi tufayli, joriy etilganligi munosabati bilan, yasash etilmaganligi sababli, zaruriyat tufayli, yo'qligi tufayli, vafot etganligi tufayli, e'tiborsizlik sababli, ob-havo noqulayligi tufayli, betobligi tufayli, kasalligi sababli, o'zgarganligi munosabati bilan.

247-mashq. Quyidagi tushuntirish xatini o'qing. Hujjatda keltirilgan dalillar ishonarliymi?

Men, Erkin Alimov, rahbariyat meni tug'ilgan kuni tabriklamaganligi tufayli xafa bo'ldim va 15-mart kuni ishga chiqmadim.

 248-mashq. Quyidagi berilgan matnni zaruriy qismlar asosida tildan bilan yozing. Natijada tilxat namunasi hosil boisin.

Muhammad Tarag'ay Ulug'bekning 600 yilligi munosabati bilan o'tkaziladigan anjuman oldidan... Tilxat, Men, Samarqand davlat universiteti tarix fakultetining talabasi Botirov Behzod, ... 1994. 15. 04. Kitoblarni anjuman tugagandan so'ng keltirib topshirish majburiyatini zimmamga olaman, (imzo) universitet kutubxonasidan ... B.Botirov Ulug'bekning hayoti va faoliyati yorituvchi burchak tashkil etish maqsadida... Ulug'bekning hayoti va faoliyati bog'liq 30 (o'ttiz) dona kitob oldim. (Ro'yxat ilova qilinadi).

249-mashq. Tilxat yozishda qo'llaniladigan quyidagi qoliplardan birikmalarni esda tuting. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

... kitoblarni oldim, ... keltirib topshiraman, zimmamga olaman, ... vaqtida, ... dars tugagach.

 250-mashq. Quyidagi mavzularda tilxat va ishonch xati namunalari yozing: guruh yetakchisi sifatida talabalar stipendiyasini tarqatish uchun katta miqdorda pul olganligingiz haqida, o'tkazilgan sport musobaqalarida talabalar kiyadigan sport kiyimlari, anjomlari olganligingiz haqida, o'rtog'ingizdan ma'lum miqdorda pul qarz olganligingiz haqida, qo'shningizning videokamerasini vaqtincha ishlatib turish uchun olganligingiz haqida va hokazo.

ning nomingizga kelgan pochta jo'natmasini olish uchun o'rtog'ingizning ishonch xati yozing, xizmat safariga ketayotganligingiz munosabati bilan o'zingizni olishi uchun turmush o'rtog'ingiz nomiga ishonch xati yozing, o'qirish uchun o'qishga ketayotganligingiz munosabati bilan oylik pulingizni olishi uchun akangiz nomiga ishonch xati yozing va hokazo.

41-DARS

MATN: DALOLATNOMA. MA'LUMOTNOMA

Dalolatnoma ham kundalik hayotimizda ko'p qo'llanadigan hujjatlar sirasiga kiradi. Dalolatnoma, odatda, ma'lum muassasa, korxona, tashkilot yoki ayrim shaxsning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan biror-bir voqea-hodisa, xatti-harakat yoki shaxsning holatni tasdiqlash maqsadida kamida uch kishi tomonidan tuzilib yozilgan hujjaddir.

Dalolatnoma ikki yoki uch nusxada tuzilishi mumkin. Dalolatnomada yozilgan voqea, hodisa, xatti-harakat tafsiloti, jihozlar, asbob-uskuna, ashyolar, binolarning yaroqli-yaroqsiz holati o'z aksini topishi lozim. Chunki dalolatnomada qayd etilgan holat, dalillar ma'lum korxona, bo'lim yoki shaxs, shaxsning yashash sharoiti, iqtisodiy imkoniyati, faoliyati haqida tegishli xulosa chiqarish uchun imkoniyat beradi. Bu hujjat tegishli joylarda taftish o'tkazilganda, shaxsning harakatlari yoki moddiy javobgar shaxslar almashayotganda, moddiy boyliklar bir shaxsdan ikkinchisiga yoki bir joydan boshqa biriga o'tkazilayotganda, shaxsning qurilgan binolarni qabul qilib olishda, korxonaga tegishli asbob-uskuna, ashyolar va buyumlarni hisobdan o'tkazish, hisobdan chiqarish, ish jarayonida yoki shaxsning tashqari vaqtda yuz bergan baxtsiz hodisalar, tabiiy ofatlarning oqibatlari aniqlanilganda, tibbiyot sohasida, sud-tergov ishlarida, ishchi va xizmatchilarning sharoiti hamda yashash sharoitlari o'rganib chiqilgandan so'ng tuziladi.

Dalolatnoma tuzilgach, o'sha vaqtning o'zidayoq komissiya a'zolari, etuvchilar yoki guvohlar nazorati ostida rasmiylashtirilib, ularning hammasi hammasi bilan tasdiqlanadi. O'rganilib, dalolatnoma tuzilgan sohaga doir qo'shimcha hujjatlar bo'lsa, unga ilova qilinadi va dalolatnomada ilova hujjatlar hammasi hammasi qayd etiladi.

Dalolatnomalar tasdiqlanayotgan voqea-hodisalar mazmuni yoritilishiga qo'shimcha turli hajmda rasmiylashtirilishi mumkin. Biroq ularning barchasida qamrab olinishi lozim bo'lgan zaruriy qismlar mavjud. Ularga quyidagilar kiradi:

muassasa, korxona yoki tashkilot nomi;

hujjat nomi – dalolatnoma;

tuzilgan sana va joy;

dalolatnomani tuzish uchun asos bo'lgan hujjat (buyruq, qaror, ko'rsatma, fariza, farmoyish va hokazo);

komissiya tarkibi (rais va a'zolarning lavozimi, familiyalari, ismlari);

matn (tasdiqlanayotgan voqea-hodisa yoki mavjud holatning batafsil bayoni);

ilovalar ro'yxati, ularning hajmi;

dalolatnoma tuzuvchilar, ishtirok etuvchilar yoki guvohlarning imzolari, familiyalari, ismlari.

Savol va topshiriqlar:

1. Dalolatnoma mavzusi va mavzu bo'yicha zaruriy qandandir qayd qilish o'qing.
2. Mavzu bo'yicha tushunganlaringizni og'zaki hikoya qiling.
3. Mavzuga doir berilgan namunadan foydalanib bir nechta dalolatnomalarni tuzing.

MA'LUMOTNOMA

Biror tashkilot, korxona yoki muassasada bo'lgan voqea, mavjud holat, shart-sharoit, ma'lumotlarning aniq dalillar asosida tasdiqlash yoki ular haqida talab etilgan joyga ma'lumot berish maqsadida tuziladigan, shuningdek fuqarolarning ish joyi, lavozimi, maoshi miqdori, o'qish joyi, mutaxassisligi, kursi, yashash joyi, turmush sharoiti, oilaviy ahvoli kabilar to'g'risida ma'lumot beruvchi rasmiy hujjat. Ma'lumotnomalar ham mazmuni va vazifasiga ko'ra ikki turga bo'linadi.

1. Xizmat ma'lumotnomalari. 2. Shaxsiy ma'lumotnomalar

Xizmat ma'lumotnomalari korxona yoki muassasa faoliyatiga oid voqealar, hodisalar, mavjud holat, ishlab chiqarish va boshqa sohalar bo'yicha turli ma'lumotlarni qamrab oladi. Korxona, tashkilot yoki muassasa faoliyatida boqg'iq xizmat ma'lumotnomalarini qamrab oladi. Korxona, tashkilot yoki muassasa faoliyati bilan bog'liq xizmat ma'lumotnomalari talab etilayotgan dalillar doirasidagi dalillar, raqamlar, ma'lumotlar asosida tuziladi.

Shaxsiy mazmundagi ma'lumotnomalarning ayrim turlari korxona, muassasa, tashkilot, qishloq va mahalla kengashlari tomonidan avvaldan tayyorlangan qo'yilgan andozalarga to'ldirib beriladi. Ularga tegishli ma'lumotlar qayd etiladi, imzolanadi va muhr bosiladi. Bunday andozalarning qulayligi shundaki, ular o'zida qaysi tashkilot tomonidan berilayotganligi yozib qo'yilgan bo'ladi. Shaxsiy ma'lumotnomalarda fuqaro o'qiyotgan o'quv yurti, ishlayotgan korxona, tashkilot, muassasa ma'muriyati, yashayotgan joyi bo'yicha mutasaddilar tomonidan ushbu qayerda, qaysi fakultet, bo'lim, kursda o'qishi, qayerda va kim bo'lib o'qishi, oylik maoshi, yashash joyi, uy-joy sharoiti, moddiy-maishiy ahvoli, oila a'zolari va boshqa shu kabilar to'g'risida ma'lumot berilib, mavjud holat tasdiqlanadi. Shuningdek, tibbiy muassasalar ham shaxsning salomatligi yoki betobligi haqida shaxsiy mazmundagi ma'lumotnomalarni berishlari mumkin.

Shaxsiy ma'lumotnomalarning zaruriy qismlari:

- ma'lumotnoma beruvchi tashkilot nomi, uning manzili;
- ma'lumotnoma berilgan sana va uning tartib raqami;
- hujjat nomi – ma'lumotnoma;
- ma'lumotnoma berilayotgan shaxsning familiyasi, ismi, otasining ismi;
- matn (unda tasdiqlanayotgan voqea, dalillar, ma'lumotlar, holat qisqacha bayon etiladi);
- hujjatning qayerga taqdim etilishi haqidagi qayd, ma'lumotnomani tasdiqlovchi mutasaddilarning lavozimi, familiyasi, ismi, imzosi va muhr.

Savol va topshiriqlar:

- 1. Alavzu va uning zaruriy qismlarini o'qib chiqing.
- 2. Alavzu bo'yicha tushunganlaringizni og'zaki hikoya qiling.
- 3. Alavzu bo'yicha bir necha ma'lumotnoma namunalarini tuzing.

ISH YURITISHGA OID MATERIALLAR

251-mashq. Quyidagi jadvaldan foydalangan holda dalolatnomaning zaruriy qismlarini eslab qoling.

Vazirlik, yuqori idora,
muassasa nomi

TASDIQLAYMAN
(TASDIQLANGAN)
(imzo) familiya

DALOLATNOMA

Matn

Matn sarlavhasi
(«...haqida»)
tuzilgan joyi

Asos: (muassasa rahbarining (sanadagi) – raqamli buyrug'i yoki yuqori idoraning.... – raqamli qarori).

Raisi (shaxs lavozimi, ismi va otasining ismi bosh harflari, familiyasi).

A'zolari: 1. (lavozimi, ismi va otasining ismi bosh harflari, familiyasi).

2. (lavozimi, ismi va otasining ismi bosh harflari, familiyasi).

3. (lavozimi, ismi va otasining ismi bosh harflari, familiyasidan iborat komissiya tomonidan (shaxs yoki shaxslar lavozimi, ismi, familiyasi) ishtirokida ishildi.

Komissiya raisi	(imzo)	Ismi va otasining ismining bosh harflari, familiyasi.
Komissiya a'zolari	(imzolar)	Ismi va otasining ismining bosh harflari, familiyalar.
Ishtirok etganlar	(imzolar)	Ismi va otasining ismining bosh harflari, familiyalar.

252-mashq. Quyidagi dalolatnoma matnini o'qing va siz ham matndan foydalanib foydalangan holda namuna yozing.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

Alisher Navoiy nomidagi Samarqand davlat universiteti

Universitet arxivi holati va faoliyatini o'rganish haqida

DALOLATNOMA

2004-yil 28-may

Samarqand shahri.

Asos: universitet bo'yicha 2004-yil 20-mayda "Universitet arxivining holati va faoliyatini o'rganish haqida" chiqarilgan 07-F raqamli farmoyish.

Farmoyishga binoan universitet monitoring va ishlari bo'yicha A.M.Uzoqov raisligida hamda huquqshunos-maslahatchi T.A. Ma'naviyat va ma'rifat bo'limi boshlig'i X.To'stayev, maslahatchi A.A.Toshpo'latov, devonxona mudiri vazifasini bajaruvchi M.A. a'zolidagi komissiya tuzildi. Komissiya shu yil 21-maydan 24-maygacha muddat davomida universitet arxivi holati hamda ish faoliyatini quyidagilarni aniqladi:

1. Universitet arxivi uchun yangi qurilgan to'qqizinchi qavatidan bir qancha xonalardan iborat joy qurilgan. Hujjatlarning saqlanishi uchun metalli tokchalar o'rnatilgan, hujjatlarning ta'minlangan.

2. Devonxonaning arxiv bo'limi uchun 1 mudira, 3 xodimlar operatori shtat birliklari belgilangan. Avval mudir, keyinchalik lavozimlarida ishlab kelgan Z.Rahmonova o'z vazifasiga tayinlangan. Qaragan va oqibatda bir qancha hujjatlar yaroqsiz holga kelib yo'qolgan.

3. Universitet arxivining avvalgi – harbiy kafedra bilan bog'liq binoning ikkinchi qavatida isitish tizimida yuz bergan nosozlik tufayli bog'lam hujjatlar zangli iflos'suvda qolib ketgan va natijada 1969-, 1970-, 1977-, 1978-, 1979-, 1980-, 1982-, 1987-yillarga tegishli hujjatlar yaroqsiz holga kelib qolgan. (Bu hujjatlarning to'liq ro'yxati dalolatnomasi qilinadi)

4. Universitetning turli yillardagi faoliyati bilan bog'liq 300 ta hujjat, shaxsiy tarkibga oid 1796 hujjat turli sabablarga ko'ra yaroqsiz holga qolganligi yoki yo'qolganligi tufayli hisobdan chiqarilishi lozim. (Bu ro'yxati va arxiv xodimlarining yaroqsiz hujjatlarni hisobdan chiqarish to'g'risidagi bildirishnomasi dalolatnomaga ilova qilinadi)

5. Sobiq pedagogika institutining turli yillarga oid faoliyati bilan bog'liq nuxadagi hujjat, shaxsiy tarkibga doir 305 hujjatning yaroqsiz holga qolganligi yoki yo'qolganligi tufayli ularni hisobdan chiqarishi lozim. (Bu ro'yxati va arxiv xodimlarining yaroqsiz hujjatlarni hisobdan chiqarish to'g'risidagi bildirishnomasi dalolatnomaga ilova qilinadi)

6. Komissiya universitet arxivi yangi va uning xizmatidan foydalanish uchun qulay joyga ko'chirilib, hujjatlar saqlash uchun barcha shart-sharoitlarni yaratilganligini tasdiqlaydi.

7. Dalolatnoma ikki nusxada tuzildi, unga 8 betlik hujjatlar ro'yxati bilan iborat bildirishnoma ilova qilindi.

Komissiya raisi:	imzo	UZOQOV A.M.
Komissiya a'zolari:	imzo	VALIXO'JAYEVA F.B.
	imzo	TO'XTAYEV X.
	imzo	TOSHPO'LATOV A.A.
	imzo	BOLTAYEV M.

253-mashq. Berilgan matnni o'qing va ma'lumotnomaning qismlarini aniqlang.

Respublikasi Oliy va
ta'lim vazirligi
nomidagi
davlat universiteti
12-yanvar N 131
15-iyboni, 15.

MA'LUMOTNOMA
To'xtasinov Abduhakim
Shomurodovich Samarqand
davlat universitetining
iqtisodiyot fakulteti sirtqi
bo'lim ikkinchi mutaxassislik

12-iyboni to'rtinchi kurs talabasi hisoblanadi. U 2007-yil 2-yanvardan 12-
iyboni qishki imtihonlar sessiyasi mashg'ulotlarida ishtirok etdi.
Samarqand viloyati Narpay tumanidagi ikkinchi g'isht zavodi
ga taqdim etish uchun berildi.

12-iyboni bo'limi boshlig'i:

imzo

Hasanov O.U.

12-iyboni KAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

12-iyboni mashq. Quyidagi so'z va so'z birikmalarini rus tiliga tarjima qiling.

12-iyboni mashq. Ishtirok etganlar, asos, so'ralgan joyga taqdim etildi

12-iyboni mashq. Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asaridan olingan
matnini o'qing va daftaringizga ko'chiring. G va ng tovushlarini farqlang.
12-iyboni mashq. Matnning tagiga chizing

TANBEH

12-iyboni mashq. Eski molidin nekim bahra oldi aningdekdur, har nekim asradi o'zganing.
12-iyboni mashq. Eski topqoningni o'zungdin ayama va mehnat bila yiqqoningni do'stlar bila
12-iyboni mashq. Eski topqoningni o'zungdin ayama va mehnat bila yiqqoningni do'stlar bila

Bayt:

Mol uldurkim, el andin topsa bahr,

Dushman andin topsa tengdur no'shu zahr.

12-iyboni mashq. Nuqtalar o'rni g yoki k tovushlarini qo'yib ko'chiring.

12-iyboni mashq. Hila., kura., erta., idro., tera., ta., bambu., bara., dara., beza., besha., uzu.,
12-iyboni mashq. kopto., bizbiza., tila., dana., kapala., halo., ista., ilga., ipa., iya., be., jufta.,
12-iyboni mashq. kalta., kata., ko'yla..

Majlis bayoni yoki bayonnoma anjuman, majlis, yig'ish, boshqa boshqa shu kabi tadbirlarning borishini, unda ishtirok etuvchilar, qatnashganlar, nutq va chiqishlari hamda shu yig'inda qabul qilingan qarorlarni qayd qilish, rasmiy hujjat hisoblanadi. Bu hujjat yaqingacha protokol, bayonnoma, qaror, qarori, majlis bayoni kabi atamalar bilan ham yuritilib kelindi. Umumiy qayd majlis bayoni deb atash ko'proq maqsadga muvofiq keladi. Majlis bayoni shu yig'in uchun saylangan yoki yig'ilish hujjatlarini rasmiylashtirib borish, doimiy tayinlangan kotibning vazifasiga kiradi.

O'tkazilgan har qanday yig'ilish uchun ham majlis bayoni yoziladi. Muntazam o'tkaziladigan, oldindan rejalashtirilgan, tegishli kun tartibi belgilanib yig'ilishning majlis bayoni kotib tomonidan imkoni boricha to'liq yoziladi. To'g'ri, oldindan rejalashtirilmagan, zudlik bilan o'tkazilgan yig'ilishlar ham bo'lishi mumkin. Bunday hollarda yig'ilish ishtirokchilari yig'ilish hay'ati a'zolari bilan bir qatorda yig'ilish kotibini ham saylab oladilar.

Yig'ilishlar o'tkazilishining ham bir qancha tartiblari bor, albatta. Ma'muriy bo'yicha ma'ruzachi tayinlanadi, uning nutqi va muhokamada chiqishlari vaqt belgilanadi. Muhokamadan so'ng yig'ilish ishtirokchilarining ko'pchilik tomonidan ma'qullangan xulosalar asosida mavzu bo'yicha qaror qabul qilinadi. Shu tariqa yig'ilish kun tartibidagi boshqa masalalar bo'yicha ham chiqishlar, muhokama va munozaralar o'tkazilib, ular yuzasidan ham qarorlar qabul qilinadi hamda bu jarayon majlis bayonida o'zining to'liq ifodasini topadi.

Majlis bayonlari korxonada olib borilayotgan ishlar, erishilgan yutuqlar va qo'yilgan kamchiliklar, rejalashtirilayotgan yangi tadbirlar, ular bo'yicha bildirilgan fikr-mulohazalar, qabul qilingan qarorlar va ularning ijrosini ta'minlash bo'yicha ko'zda tutilgan ishlar majmuidan iborat bo'lib qolmasdan, korxona faoliyati ishlab chiqarishning rivojlanishi va o'sishi, xodimlar faolligi, ularning rag'batlantirishning ahvoli, korxonada amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy, siyosiy-tarbiyaviy tadbirlarni aks ettiruvchi muhim hujjat hamdir. Tashkilot rivojlangan bugungi sharoitda majlis bayonlari stenografik yoki kompyuterda yozishdan tashqari, fonografik va videotasvirlar orqali ham qayd etib borilmoqda.

Hujjatchilikda majlis bayonidan ko'chirma ham muhim o'rin tutadi. Hech qanday muhokama etilgan barcha masalalar bo'yicha emas, balki ayrim bir muammo yuzasidan ko'chirma talab etiladi. Majlis bayonidan ko'chirma olinganda uning talab qilingan masalaga oid qismi – asosiy nutq, muhokamadagi chiqishlar hamda mavzu yuzasidan qabul qilingan qarorlar qismi yig'ilish raisi va kotibi imzosi bilan tasdiqlangan holda beriladi.

Majlis bayonining zaruriy qismlari:

- yig'ilish o'tkazilayotgan korxona, tashkilot, muassasa nomi;
- hujjat nomi – majlis bayoni (yoki majlis bayonidan ko'chirma);
- yig'ilish o'tkazilgan sana, tartib raqami, joyi;
- yig'ilish raisi va kotibning familiyasi, ismi;

- 1) qo'yilish ishtirokchilari ro'yxati yoki ularning soni;
- 2) qo'yilish kun tartibi;
- 3) tashkil etildi (masala bo'yicha ma'ruzachining familiyasi, ismi va nutqi);
- 4) so'zga chiqdi (muhokamada qatnashganlarning familiyasi, ismi, fikr-mulohazalari);
- 5) qaror qilindi (har bir masala bo'yicha chiqarilgan xulosalar asosida qabul qilinadigan qarorlar);
- 6) ilovalar (ma'ruza bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlar, ma'lumotnomalar, ma'ruza matni, jadval va boshqalar);
- 7) qo'yilish raisi va kotibning imzolari, familiyasi, ismi.

HISOBOT

Har yillik, yarim yillik, bir chorak yoki bir oylik muddat uchun bajarilgan ishlar, vazifalar, topshiriqlar, tadbirlar va boshqa shu kabilarning bayoni, turli ilmiy va xizmat safarlarining natijalari bayon etiladigan rasmiy hisobot. Hisobot hajman va mazmunan keng yoki qisqa bo'lishi ham mumkin. Har safari bo'yicha buxgalteriya hisob-kitobi uchun mo'ljallangan raqamlarga yozuvchi hisobot maxsus ish qog'oziga rasmiylashtiriladi. Bajarilgan ishlar haqida iborat hisobot keng qamrovli bo'lishi bilan birgalikda hisobot tayotgan muddat hamda unda aks ettirilayotgan sohaga doir ma'lumotlar aniq bo'lishi lozim. Hisobot korxona, tashkilot, muassasaning yil, chorak yoki oy davrida amalga oshirgan ishlarinigina qamrab olmasdan qo'lga kiritilgan yutuqlar, ularning omillari, yo'l qo'yilgan kamchiliklar va ularning sabablari, bajarilgan ishlarining bajarilishida ularning samaradorligini ta'minlash uchun bo'yicha taklif-mulohazalar ham o'z ifodasini topadi. Shuning uchun ham hisobot tayyor bo'yicha tegishli taklif, mulohaza va tavsiyalar keltirish bilan xulosalanadi.

Hisobotning zaruriy qismlari:

- hisobot beruvchi shaxsning o'qish yoki ish joyi, lavozimi, familiyasi, ismi, hisobotning nima haqdaligi va hisobot davri;
- hujjat nomi - hisobot;
- matn (unda rejalashtirilgan ishlar, topshirilgan vazifa, ular yuzasidan amalga oshirilgan tadbirlar, ularning bajarilishi, erishilgan yutuqlar, ularning omillari, yo'l qo'yilgan nuqson va kamchiliklar, ularning sabablari, taklif, mulohazalar, tavsiyalar, ilova materiallar aks etadi);
- hisobot yozuvchi shaxsning lavozimi, imzosi, familiyasi, ismi va yozilgan nom (hisobot yuqori idoralarga yuboriladigan bo'lsa, korxona rahbari imzosi bilan tasdiqlanib, muhri bosiladi).

Savol va topshiriqlar:

1. Majlis bayoni hamda uning zaruriy qismlarini sanang.
2. Qisqa bayonnoma qanday yoziladi?
3. Bayonnoma shakllari haqida gapiring.
4. Hisobot va uning turlarini haqida tushuncha bering.

5. Hisobotning zaruriy qismlarini sanab bering.
6. Oylik va yillik hisobotlarning bir-biridan farqi.

ISH YURITISHGA OID MATERIALLAR

257-mashq. Majlis bayoni matnidan foydalangan bayonnomani davom ettiring.

Samarqand davlat universiteti filologiya fakulteti
guruhning 2018-2019 o'quv yilida guruh faoliyatini tashkil
to'g'risida o'tkazilgan yig'ilish

BAYONI

06. 09. 2018-yil

Samarqand

Yig'ilish raisi: M. Narziyeva

Yig'ilish kotibi: U. Muhammadiyev

Qatnashdilar: Guruh rahbari va guruhning barcha talabalari.

KUN TARTIBI:

1. 2018-2019 o'quv yili uchun guruhning istiqbol rejasini faollarini saylash va guruh murabbiyining ish rejalari bilan
2. O'zbekiston respublikasi mustaqilligining 27 yilligi munosabati bilan "Aziz va yagonamsan, jonajon O'zbekistonim!" nomli shior ostida suhbat
3. Har xil masalalar.

258-mashq. Quyida berilgan majlis bayonidan ko'chirmani ko'chirma uchun kerak bo'ladigan zaruriy qismlarning qo'llanilishini sanab bering. Bayonnoma bilan solishtiring.

Samarqand davlat universiteti filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyati
o'qitish metodikasi kafedrasida a'zolarining 2017-yil 24-martdagi
8-majlis bayonidan

KO'CHIRMA

Yig'ilish raisi: prof. Mirzayev I.K.

Yig'ilish kotibi: o'qit. Sobirov A.

QATNASHDILAR: kafedra a'zolarining barchasi.

KUN TARTIBI:

1. Kafedra dotsenti M.Boltayevning biologiya va kimyo fakulteti biologiyo'nalishi 1-kurs rus guruhida o'tkazgan ochiq darsi va o'quv-pedagogik tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy hamda jamoatchilik faoliyati yuzasidan berilgan hisoboti muhokamasi.
2. Kafedra dotsenti vakant lavozimiga nomzod tavsiya etish haqida.

ESHITILDI:

Kafedra mudiri, prof. I.K.Mirzayevning axboroti tinglandi. U o'z so'zida 2012-yildan viloyat "Zarafshon" gazetasida universitet bo'yicha vakant lavozimiga tanlovlar e'lon qilinganligi, shu jumladan, o'zbek tili va adabiyoti kafedrasida metodikasi kafedrasining dotsenti lavozimiga ham tanlov e'lon qilinishi, shu munosabat bilan kafedra dotsenti M.Boltayevning 2017-yil 13-mart kuni biologiya va kimyo fakulteti biologiya yo'nalishi 1-kurs rus guruhida o'qitilganligi, bugungi yig'ilish kun tartibiga shu ochiq dars hamda besh yillik hisoboti muhokamasi qo'yilganligi haqida to'xtaldi.

Shundan so'ng dots.M.Boltayevning 2017-yil 13-mart kuni biologiya va kimyo fakulteti biologiya yo'nalishi 1-kurs rus guruhida o'tkazgan ochiq darsi muhokamasi bo'lib o'tdi.

Masala muhokamasida kafedra a'zolari chiqish qilishib, M.Boltayevning o'qitish haqida o'zlarining ijobiy fikr-mulohazalarini bayon etishdi hamda darsning keyingi talablar darajasida o'tilganligini alohida ta'kidlashdi.

Yig'ilish raisi prof.I.K.Mirzayev kafedraning vakant dotsent lavozimiga vakant lavozimiga tanlovlar e'lon qilinganligi va bu lavozimda M.Boltayev ishlab kelayotganligi munosabati bilan uning besh yillik hisoboti tinglanib, muhokama etilishi va shu munosabat bilan lavozimiga nomzod tavsiya etish lozimligi haqida gapirdi va hisobot uchun M.Boltayevga so'z berildi. U o'zining 2012-yildan 2017-yilgacha besh yillik hisoboti pedagogik, ilmiy-tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy hamda jamoatchilik faoliyati haqida hisobot berdi.

Masala muhokamasida kafedra a'zolari so'zga chiqib, kafedra a'zolari M.Boltayevning o'tgan besh yil davomida bajargan o'quv, ilmiy-uslubiy, ma'naviy-ma'rifiy, jamoatchilik faoliyatiga yuqori baho berishdi va M.Boltayev besh yil davomida kafedraning dotsenti lavozimida ishlab, o'ziga topshirilgan vazifalarni yuksalmasini, ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni shu kungi talablar darajasida ilmiy, yangi pedagogik va innovatsion texnologiyalar asosida o'titilganligi, uning namunali ochiq darsi universitet o'quv-uslubiy kengashi tomonidan yuqori baholalanib, sertifikat va pul mukofoti bilan taqdirlanganligi, bajarilgan topshiriqlarni o'z vaqtida bajarishi, shu besh yil ichida qirqdan ortiq ilmiy, o'quv-uslubiy, uslubiy ishlar, o'ttizdan ortiq ilmiy-ommabop maqolalar e'lon qilganligi, u nafaqat kafedra, fakultet va universitet miqyosidagi jamoat ishlarida, shuningdek Samarqand shahri va viloyati miqyosidagi jamoat ishlarida ham ishtirok etganligi ta'kidlandi. Ular M. Boltayevning besh yillik hisobotini yuqori baholadilar.

Yig'ilish kun tartibidagi keyingi masala bo'yicha ham kafedra mudiri, prof.I.K.Mirzayev axborot berib, kafedra dotsenti vakant lavozimiga M.Boltayev nomzodini tavsiya etish yuzasidan taklif kiritdi. Yig'ilish qatnashchilari ochiq ovoz berish yo'li bilan M.Bolatayev nomzodini kafedraning dotsenti lavozimiga bir ovozdan (yig'ilishda qatnashgan 8 professor-o'qituvchidan 7 tasi yoqlab ovoz berishdi, nomzodning o'zi ovoz berishda qatnashmadi, qarshi va betaraflar yo'q) tavsiya etishdi.

Kafedra yig'ilishida kun tartibidagi masalalar atroflicha muhokama etilib

QAROR QILINDI:

1. Kafedra dotsenti M.Boltayevning biologiya va kimyo fakulteti biologiya yo'nalishi 1-kurs rus guruhida "O'zbek tili" fanidan "O'zbekistonning tarixiy jamiyati va madaniyati" matnini o'rganish bo'yicha o'tkazgan ochiq darsi shu kunga qadar o'qitish darajasida o'tilganligi ta'kidlansin.

2. Kafedra a'zosi M.Boltayevning 2012-yildan 2017-yilgacha bo'lgan o'quv-pedagogik, ilmiy-tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy hamda jamoatchilik faoliyatidagi yuzasidan hisoboti ma'qullansin.

3. Kafedrada vakant bo'lgan dotsent lavozimiga M.Boltayevning tavsiyasi qabul qilingan va tavsiya etilsin.

4. Kafedraning mazkur qarorini qo'llab-quvvatlash fakultet kengashi tomonidan so'z ralsin.

Yig'ilish raisi:

prof. Mirzayev I.K.

Yig'ilish kotibi:

o'qit. Sobirov A.

259-mashq. Hisobot namunasini o'qing va hujjatning zaruriy qismlarini yoritilishiga diqqat qiling. O'zingiz ham namuna yozing.

10.00.06-Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligi bo'yicha SamDU 1-bosqich doktoranti Isakova Nodira Azzamovnaning ilmiy-tadqiqot ishlari bo'yicha yillik

HISOBOTI

Men, Isakova Nodira Azzamovna, 2018-yil 3-yanvardan 10.00.06 qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik ixtisosligi bo'yicha SamDU doktorantiman. Yil boshidan to shu kunga qadar ilmiy kengash tomonidan tasdiqlangan shaxsiy ish rejadagi quyidagi vazifalarni bajardim.

1. Doktorlik dissertatsiyasi mavzusi ("Mustaqillik yillarida o'zbek tiliga kirib kelgan xorijiy so'zlarning tarkibiy-mazmuniy tahlili ("Xalq so'zi" gazetasidagi materiallari asosida) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Til va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qo'mitasi veb-sayti huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi "Byulleten"ida (2018 yil, № 7-8) e'lon qilindi.

2. Doktorlik dissertatsiyasini bajarish yuzasidan ilmiy maslahatchi (prof. I.K.Mirzayev) bilan hamkorlikda tuzilgan va fakultet ilmiy kengashi tomonidan tasdiqlangan nazariy-metodologik kurs soatlari to'liq bajarildi.

3. Ilmiy maslahatchi bilan mavzuga tegishli materiallar yuzasidan maslahatlashilib, dissertatsiya rejasi tayyorlandi va tadqiqotning birinchi baki ustida ishladim.

5. Axborot-resurs markazlari (Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, Rossiya Davlat kutubxonasi, Internet, Scopus va Science Direct)

60) da keyingi yillarda himoya qilingan dissertatsiyalar fondi bilan

Rejalashtirilgan "Xalq so'zi" gazetasining 7000 nashrining 2400 tasi bilan, 1991-2001 yillar nashrlari bilan tanishib chiqildi va tahlil qilindi.

Dissertatsiya mavzusi bo'yicha 26-17 aprel kunlari Ukrainada bo'lib o'tgan "Issues of modern science" xalqaro konferensiyasida "Translation and borrowings in the Uzbek language" mavzusida tezis nashr etildi.

SamDU ilmiy axborotnomasi №4 sonida "About borrowings in the Uzbek language" (on the examples of newspaper "Khalk suzi") mavzusida ilmiy maqola chiqildi.

9. "Examples of interference vs. borrowings in the Uzbek language" mavzusida ilmiy maqola "Language learning and technology" xalqaro jurnaliga chiqildi.

Doktorant

N.A. Isakova

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

60-topshiriq. Quyidagi arabcha so'zlarning nutqimizdagi o'rni haqida fikr yozing va o'zlashgan qatlam sifatida eslab qoling.

Kitob, maktab, xalq, maorif, shoir, ma'no, ilhom, tanqid, kashf, hayot, haqiqat, hisob, hurmat, musobaqa, qonun, san'at, sanoat.

260-mashq. Quyidagilarni daftaringizga hunnixat asosida ko'chiring. Talaffuzi va imlosiga e'tibor bering. Imlosini eslab qoling.

Xabar, axborot, xazina, xalqaro xos raqam, xarajat, xatboshi, xat, xatlov, xatmat yozishmasi, xodimlar qo'nimsizligi, xonadon, xorijiy, xos ish qog'ozi, xosona, xususiy hujjat, xo'jalik sudi.

Hay'at, hakamlik sudi, haqiqiy hujjat, hisob-kitob arizasi, hisobga olish, hisobot, hokimlik, homiladorlik ta'tili, hujjatlar yig'ma jildi, hudud, hujjat imlashuvi, huquqshunos, hukumat.

261-mashq. Majlis bayoni shaklidan foydalanib guruhingizda o'tkazilgan yig'ilish bayoni matnini tuzing. Bayonnomadagi h va x, u va o' tovushlari ishtirok etgan so'zlarning imlosini imlo lug'ati asosida tekshiring.

262-mashq. Quyidagi mavzular yuzasidan qisqaroq hajmli hisobot shunalarini yozing: maktabda mutaxassisligingiz bo'yicha o'tkazilgan o'quvchilar olimpiadasi haqida hisobot, amaliyotchi talaba sifatida maktabda o'tilgan pedagogik amaliyot haqida hisobot, guruh rahbari sifatida talabalar bilan olib borgan yarim yillik ma'naviy-ma'rifiy ishlar yuzasidan hisobot, sinf rahbari sifatida o'quvchilar bilan Urganch shahriga uyushtirilgan sayohat haqida hisobot, o'tkazilgan shanbalik natijalari bo'yicha hisobot va hokazo.

MATN: XIZMAT YOZISHMALARI, XATLAR

Xizmat yozishmalari mazmunan xilma-xil bo'ladi. Ularda faoliyatining turli masalalari bilan bog'liq talab, iltimos, taklif, kavatlar ettiriladi. Bu ma'noda xizmat yozishmalari hujjatlarning yuqoridagi guruhlari bilan uzviy aloqadordir. Shularni hisobga olib, xizmat yozishmalari hozirgi zamon hujjatshunosligida mazkur guruhlardan keyin alohida guruh sifatida tasniflangan va bu mantiqan o'rinli.

ILTIMOS XAT

Muassasalar ma'lum bir ishni amalga oshirish yoki tugatish maqsadida boshqa muassasalarga rasmiy xat orqali iltimos qilishi mumkin. Muassasalar o'rtasidagi bunday o'zaro yozishmalar iltimos xat vositasida bajariladi. Hozirgi xizmat xatlari orasida eng ko'p tarqalgan turlardan hisoblanadi. Iltimos xatlari boshqa xatlar kabi muassasalarning xos ish qog'oziga yoziladi va albatta boshqa sanasi va jo'natma tartib raqami ko'rsatiladi. Iltimos xatlarning asosiy qismlari:

1. Xat oluvchi tashkilot va mansabdor shaxsning nomi.
2. Matn.
3. Ilova (zarur bo'lgan hollarda).
4. Mas'ul shaxsning imzosi.

Iltimos xatlarning eng sodda ko'rinishi shaxsiy va jamoat maqsadida o'xshash bo'ladi.

KAFOLAT XAT

Muayyan bir shart yoki va'dani tasdiqlash maqsadida tuziladi. Xatlarning tuzilishi qoidaga ko'ra bajarilgan ish uchun haq to'lashda, ishning bajarilishi haqida, turar joy bilan ta'minlashda, ishga qabul qilishda, bajariladigan ishning sifati haqida kafolat berish uchun tayyorlanadi va tashkilot yoki alohida shaxsning jo'natiladi.

Kafolat xatlari ham boshqa xat turlaridek, odatda, idoraning xat qog'oziga yoziladi. Kafolat xati korxona rahbari tomonidan imzolanaadi. Ma'lum ishlar bilan bog'liq bo'lgan kafolat xatlariga, albatta, bosh hisobchi ham qo'yib chiqishi zarur.

Kafolat xati boshqa xatlardan farqli o'laroq xat yo'llanayotgan shaxsga to'g'ri to'g'ri murojaat qilish bilan boshlanishi ham mumkin.

Ba'zan xat matnida "kafolat" so'zi umuman ishlatilmasa-da, xat mazmunidan uning kafolat xat ekanligi sezilib turadi.

"Obuna nashrlari" magazini Toshkent—121, Abdulla Qodiriy ko'chasi 121-uy. Bizning manzilimizga ko'rsatilgan umumiy qiymatini to'lab olish sharti bilan "Fan" nashriyotida chop etilgan Abu Ali Ibn Sinoning "Tibbiy risolalar" kitobining o'n besh nusxa jo'natishingizni so'raymiz.

Tibbiyot bilim yurti direktori:

(imzo) M.Safarov

Bosh hisobchi:

(imzo) T.R.Olimov

... bilan kafolat xati matnida kafolat berish bilan birga xabar berish, so'rash, talab ma'nolar ham ifodalanishi mumkin. Quyida ana shunday xat matnlaridan namunalari keltiramiz.

Yozuvchilar uyushmasi tarjima kengashiga Alisher Navoiy nomidagi davlat universiteti shu yilning sentabr oyida "Badiiy tarjima va o'zbek xalqaro aloqalari" mavzuida ilmiy-metodik konferensiya o'tkazishni taklif etmoqda. Konferensiyaning o'tkazishda Yozuvchilar uyushmasining tarjima bo'yidagi hamkorlik qilishini so'raymiz.

Konferensiya tezislari nashr etish, taklifnomalar chiqarish, mehmonlarni qabul qilish va xarajatlarni universitet o'z zimmasiga oladi.

Tashkilotlar tomonidan kutubxonalarga beriladigan tayyor andozaviy kafolat xatlarini ham ana shunday xatlar jumlasiga kiradi. Bunday majburiyat varaqalari asosiy zaruriy qismlargina to'ldiriladi xolos. Quyida asosiy kutubxonasiga berilgan kafolat majburiyatini keltiramiz.

Kafolat majburiyati fanlar akademiyasining asosiy kutubxonasiga (Toshkent, Mo'minov ko'chasi, 13-uy, tel. 62-7-56.) (muassasa nomi, boshqaruvi, hisob bo'limining telefoni) (xodimning lavozimi va to'liq nomi) nomiga berilgan varaqasi ochishingizni so'raydi.

O'rtoq _____ ishdan bo'shagan taqdirda hisob bo'limiga ma'lumotnomasini topshirmaguncha u bilan hisob-kitob qilmaslikka majburiyat beramiz.

Ushbu majburiyat bajarilmagan holatda o'rtoq _____ tomonidan kutubxonaga qaytarilmagan adabiyotlar uchun butun moddiy javobgarlikni o'z zimmasiga olamiz.

Muassasa rahbari: _____ (imzo)

Muhr bosh hisobchi: _____ (imzo)

Sana _____

SO'ROV XATI

Javob talab qiladigan bunday yozishmalarda ma'lumotlar, hujjatlar yoki boshqa ma'lumotlar so'raladi. Birgina xatda turli masalalarga doir bir necha so'rovlar aks ettirilishi kerak. Bayon qilinayotgan masalalar aniq va ravshan bo'lishi lozim. Faqat bir birligina yo'llangan so'rovga tez va mukammal javob olish mumkin. So'rovlar odatda, ikki asosiy qismdan — kirish va xulosadan iborat bo'ladi. Kirishda muayyan yuborilish sababi ko'rsatiladi, xulosa qismida esa xat yo'llangan tashkilotdan talab qilinayotgan masalalar kiritiladi. Quyida so'rov xatlardan namunalar keltiramiz. Ular xatlar uchun mo'ljallangan maxsus xos ish qog'ozlarida yozilishini talab etiladi.

"O'zbekkimyomash" zavodining direktori o'rtoq, T.A.Salimovga "O'zbekkimyomash" zavodida 1999-yilning, ikkinchi yarmidan boshlab davolash barokamerasi ishlab chiqarilayotganligi matbuot orqali ma'lum qilindi. Bu zamonaviy texnika bizni juda qiziqitirdi. Shu sababli Sizdan ushbu barokameraning mufassal tashvishi, yo'riqnomasi va tegishli fotosuratlarini zudlik bilan yuborishingizni so'raymiz.

Hurmat bilan Samarqand shahri

I-kasalxonasi bosh vrachi:

(imzo) A.Madumarov

Ma'lum bir muassasa tomonidan tayyorlangan hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan.

Sizning xom ashyo O'zbekiston Respublikasi 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan.

Tasdiq xatlar o'z vaqtida 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan.

FAHMOYISH XAT

Bir tarmoqqa tegishli quyil muassasalar tomonidan tayyorlangan hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan.

Farmoyish xatlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, qaramog'idagi korxonalarni u yoki bu muassasa tomonidan tayyorlangan hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan.

Farmoyish xatlar bosh muassasa rahbari tomonidan imzolab beriladi. Bosh muassasa rahbari tomonidan imzolab beriladi. Bosh muassasa rahbari tomonidan imzolab beriladi.

Fanlar akademiyasining ilmiy muassasalari va tashkilotlari rahbari O'zbekiston Vazirlar Kengashining 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan. Hujjatlar 15-iyun kuni 1990-yil 28-sentabrda qabul qilingan.

...lar Mahkamasi tadbirlarining mujassam rejasidan ko'chirma

ESLATMA XAT

...ing iltimos va so'rov xatlarga javob olinmasa, shuningdek, tuzilgan ... boshlab buzilganda yoki unga amal qilinmagan hollarda eslatma xat ... xatlar mazmun jihatdan uncha katta bo'lmaydi. Ular mazmun ... telegrammalarga yaqin turadi. Odatda, eslatma xat bir yoki ikki ... bo'lib, kotib tomonidan imzolanadi. Ushbu xatlar matni ... bo'lishi mumkin:

...ning 15-oktabrida korxonamiz uchun 100 000 (yuz ming) dona ... so'rab Sizga xat yo'llagan edik, biroq xat javobsiz qoldi. ... qondirishingizni va 23-dekabrgacha bizga bu haqda xabar ... talaban so'raymiz.

...atmani yig'ishtirib olish boshlanganligi sababli, sabzavot saqlash ... ovutish uskunolari bilan qayta jihozlashni qisqa vaqtda tugatishni ... iltimos qilamiz.

...echa marta eslatilganligiga qaramay, shu paytgacha Sizning ... kelasi yil ishlab chiqarish rejasini tasdiqlash uchun davom etmadi. ... materialni 22-aprelgacha tasdiqlash uchun taqdim qilishingizni ... usuli bilan ham eslatish mumkin:

...ingandan keyingi 10 kun ichida yetkazib berishingiz kerak bo'lgan ... haligacha qabul qilmadik. Shuni eslatib o'tmoqchimizki, Sizning ... 1990-yilning 12-fevralida tuzilgan 126-raqamli shartnomaning 2- ... yilning birinchi yarmida ishchilar shaharchasining bog'i loyihasini ... kerak. Shunga ko'ra loyihani tayyorlash ishlari qanday borayotganligi ... xabardor qilishingizni so'raymiz

AXBOROT XATI

...zlangan maqsad, ma'lum tashkilot yoki muassasa yoxud shaxsni amalga ... layotgan tadbirdan xabardor etishga qaratilgan hujjat.

Savol va topshiriqlar:

1. Xat deb nimaga aytiladi?
2. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da xat so'zining nechta ma'nosi berilgan?
3. Xatlarning qanday turlarini bilasiz?
4. Shaxsiy xat haqida ma'lumot bering.

ISH YURITISHGA OID MATERIALLAR

26.1-mashq. Quyida berilgan iltimos xat va kafolat xat namunasini o'qing va ... Ularning o'xshash va farqli jihatlarini og'zaki so'zlab bering.

Informatika kafedrasining
o'rtaq K. Rasimovga

Birlashmamiz muhandis-mexanigi O.Salimovni hisoblash texnikasi bo'yida malaka oshirish maqsadida 2 oy muddatga (1990. 15. 01. dan 1990. 14. 01. gacha) tajriba o'tashga qabul qilishingizni so'raymiz.
Toshkent elektr-ro'zg'or buyumlari ishlab chiqarish birlashmasining bosh boshqaruvi o'rinbosari (imzo) U.Shokirov

Hurmatli Baxrom Raimovich!

Bizning birlashmamiz Sizni qurilish bo'yicha bosh muhandis bo'lganligi uchun ishga qabul qilishga tayyor. Sizga va oilangiz a'zolariga shu yilning 14.01.2000. yarmida foydalanishga topshiriladigan, birlashmaga qarashli binodan 14.01.2000. yil uchun uy ajratiladi. Birlashma direktori (imzo) N. R. Nosirov

264-mashq. Quyida berilgan axborot xati namunasini o'qing va birlashma xat, eslatma xatlari bilan qiyoslang. Farqli xususiyatlari haqida fikr yuritib

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

AXBOROTXATI

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti buyuk mutafakkir tavalludining 578 yilligi munosabati bilan 2014. 9- fevral kuni **"ALISHER NAVOIY VA XXI ASR"** mavzuida xalqaro ilmiy-nazariy anjumani o'tkazilishini ma'lum qiladi. Ilmiy-nazariy anjumanga quyidagi yo'nalishlar bo'yicha maqola va tezislar qabul qilinadi:

1. Navoiy she'riyatini o'rganish masalalari.
2. Navoiyshunoslik muammolari.
3. Alisher Navoiy adabiy merosi matnshunoslik nigohida.
4. Alisher Navoiy "Xamsa"sida poetik shakl va mazmun uyg'unligi.
5. Alisher Navoiy nasri: janr, uslub va obraz.
6. Alisher Navoiy adabiy merosining jahon tamaddunida tutgan o'rnini.
7. Alisher Navoiy asarlarining xorijiy tillarga tarjimasi va chet elliklarda o'rganilish masalalari.
8. Ta'lim tizimida Navoiy asarlarini o'qitish muammolari.
9. Alisher Navoiy ijodining tilshunoslikdagi ilmiy talqinlari.
10. Alisher Navoiy adabiy merosining tarixiy poetika aspektida tadqiqot olib borilishi.

**Maqola va tezislar o'zbek, rus va ingliz tillarida qabul qilinadi.
Maqolalarga quyidagi texnik talablar qo'yiladi:**

- 1) ilmiy maqola yoki tezis sarlavhasi o'rtada, 14 shriftida, qoraytirilgan harflarda beriladi;

...dan so'ng muallifning avval ismi, keyin familiyasi birinchi qatorda, ilmiy
...hohiyat yuritayotgan tashkiloti nomi keyingi qatorda o'ng tomonda kursiv
... 14 shrift o'lchamda, oralig'i 1 intervalda keltiriladi, uning tagidan
... pochta manzili yoziladi;

...da yoki tezis matni boshlanadi. Matnda harflar o'lchami 14 shriftda,
... 1 sm, chapdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm miqdorda joy qoldiriladi,
... har 1 sm ni tashkil qiladi, satrlar oralig'i 1,5 intervalda bo'lishi lozim;

...da matni 7 betdan kam bo'lmasligi, tezis matni 3 betdan oshmasligi kerak.
... har ro'yxati alifbo tartibida matn oxirida beriladi. Adabiyot manbaiga
... kvadrat qavslarda adabiyotlar ro'yxatidagi tartib nomeri asosida
... buladi. Internet manbasining foydalanilgan sanasi ko'rsatilishi lozim.

Maqola va tezislar to'plam shaklida chop etiladi, ilmiy talablarga javob
... hamda belgilangan muddatdan kech yuborilgan maqola va tezislar e'lon
... ydi. Maqola va tezislar uchun to'lov badali (har bir sahifa uchun 12 ming
...) mavjud.

Ilmiy maqolalar quyidagi elektron manzilga 2019-yilning 15-yanvariga
... qabul qilinadi:

Elektron pochta: alishernavoij21asr@mail.ru

Hog'lanish telefonlari: +998974021594, +99897 7056725, +998946979704

Tashkiliy qo'mita

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR

265-mashq. Quyida berilgan so'z va so'z birikuvlarining talaffuzi va
... limga e'tibor bering. Daftaringizga ko'chiring va imlosini eslab qoling.

O'z lavozimiga ko'ra, o'zini-o'zi boshqarish, o'zaro yordam, o'zgartirmoq,
... hlov birligi, o'n kunlik, o'rganmoq, o'rinbosar, o'rindoshlik, o'quv reja.

Uzluksiz staj, uzoq muddatli, uy-joy xo'jaligi, ulushbay, umumiy ish
... rinish, unvon, ustama pul, ustxat, uchburchak muhr, ushlab qolish, uyushtirmoq.

266-mashq. Berilgan tasdiq xat namunasini daftaringizga ko'chiring va
... ingiz ham namuna keltiring.

Bugun, 5-iyunda Sizdan buyurtmamiz bo'yicha mahsulot ishlab
... hqarayotganligingiz haqida xabar berilgan telegrammani oldik.

O'z vaqtida qaytarilgan javob uchun Sizga minnatdorchilik bildiramiz.

267-mashq. Iltimos, kafolat, so'rov, tasdiq xatlariga bittadan namuna
... yozing.

MUSTAQIL O'QISH UCHUN MATNLAB

Nutq tovushlari haqida

A tovushi

Keng unlilar safida,
A tovushin o'rni bor.
Lablanmagan hamda keng,
Ohangdorligi bisyor.
Qachon qaysi so'zida,
Talaffuzi o'zgacha.
Fonetik juftliklari
Chiqar, hatto, o'ntacha.

B tovushi

Portlovchidir ohangdor,
Labni birga jamlaydi.
Talaffuzda ohang-la
o'zgacha jaranglaydi.
Jarangsiz jufti p bor,
Yordamchi va ko'makdosh.
Kitob, savob so'zlarda,
B o'niga o'rindosh.

D tovushi

Barcha tovush qatori,
D tovush ham salmoqdor.
Jaranglaydi, portlaydi,
Shunday tovush ohangdor.
Madad, hamdard singari
so'z oxirda kelsa gar.
Talaffuzda d emas,
Jarangsiz jufti kelar.

E tovushi

E tovushi o'rta keng,
Kamtar biroz kamnamo.
So'zlarga boqsak zimdan,
Vazifasi ko'p ammo.
Lablanmagan til oldi,
Talaffuzda qisqaroq.
Sof o'zbekcha so'zlarda,
Ko'p qo'llanmaydi biroq.

F tovushi

F tovushi lab tovush
Lab-tish, hamda jarangsiz.

Bitta jihatini bilib,
Oddiy tovush demangiz.
V tovushini o'rnida,
Jarangsiz jufti kelar.
Talaffuzda avtomat,
Aftomatga aylanar.

G tovushi

G tovushi jarangdor,
Portlovchi undosh tovush.
G'ni talaffuz sari
G'lovchi undash tovush.
G' dunchalarda ba'zan,
Jufti jufti tayyor.
G' bilan, yoqqa so'zlarda,
G' tovushi dastyor

H tovushi,

H tovushi bir o'zi,
Bo'g'iz tovush sanalar.
Nimagadir doimo
yumshoq tovush atalar.
Humo, husn so'zlarda,
X bilan alishtirmang.
X tovushni qattiq deb
O'zaro solishtirmang

I tovushi.

Lablanmagan i tovush,
Talaffuzda yuqori tor.
Qiziq, bilan so'zlarda,
O'zaro nisbati bor.
Ko'ngli, o'g'li singari,
So'zlarda egalik bor.
Shu sababdan bir tovush
Tushib qolgan ixtiyor.

J tovushi.

J til oldi jarangli
Portlovchi tovushga xos.
Jurnal ajdar so'zlarda,
Sirg'aluvchiligi rost.
Jarangsizi ch tovush,
Talaffuzda o'rindosh.
J tovush dj ikkisi,
Deyarli do'st-qarindosh.

K tovushi

Jarangsiz *k* tovushi,
O'rni til orqa sayoz.
Ko'kka, tokka so'zlarda,
G ni emas *k* ni yoz.
So'z *k* bilan tugasa,
Egalik olsa magar.
K tovush jaranglisi
G tovushga o'zgarar

L tovushi

Jarangli til tovushi,
Sonor tovush, hamda yon.
Qo'sh undosh aytib ko'rsang
Masalan: ellik million.
Talaffuzda ikki yondan,
Hosil bo'lar sirg'alar,
Shu sababdan bu tovush
Sirg'aluvchi atalar.

M tovushi

Lab-lab tovush *m* tovush,
Jarangli ham ovozdor.
Portlovchi burun tovush
Hamda atalar sonor.
Jarangsizi yo'q ammo,
O'z o'rniga egadir.
Ko'p ma'noli so'zlarda,
Kelishi ham shundadir.

N tovushi

Nega? Nechun? Nimaga?
Berib ko'ring-chi savol.
Barchasida *n* harfin
O'rni va yordami bor.
Jarangli sonor tovush,
Ovozdor tovushga xos.
Burun tovushi degan,
Nom ham *n* tovushga xos.

O tovushi

Operada *o* tovush,
Yo'lboshlovchi va dastyor.
Quyi keng bo'lganidan,
Cho'ziqligidir bisyor.

haliqdagi tovush,
lablangan deyolmaysan.
lablanmagan ham dema,
hundayin atolmaysan.

P tovushi

P harfi ham ajoyib,
B ga ko'makdosh, qo'ldosh.
Lab tovushi-lab-labdir,
Hamda jarangsiz undosh.
Kitob yozsang yozuvda,
Talaffuzda p erur.
Aytib ko'rsang bilasan,
Sof portlovchi tovushdir.

Q tovushi

Qardosh, qarindosh, qara
Q ga navbat yetibdi.
So'z oxirda i qo'shsak,
G' ga do'nib ketiibdi.
Chuqur til orqa uning
Hosil bo'lish o'rnidir.
Portlovchi-yu jarangsiz
Q tovushin o'zidir.

R tovush

Til oldidir, ovozdor.
Sirg'alanar titraydi
Yosh bolalar Rustamni
Negadir Yustam deydi.
R tovushi shunaqa,
Ajoyibligi bisyor,
Sirg'aluvchi, jarangli.
Titroq tovush ovozdor.

S tovushi

Sensiramang kattani,
Mudom gapiring sizlab.
S tovush kelar mudom,
Manfaatigiz ko'zlab.
Sirg'aluvchi til tovush.
Z ga oshna qadrdon.
Talaffuzda tuzsizda
S tovush kelar mudom.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUNI DAVLAT TILI HAQIDA (yangi tahrirda)

1-modda. O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir.

2-modda. O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi respublikada yashovchi millat va elatlarning o'z ona tilini qo'llashdan iborat bo'lgan huquqlariga monelik qilmaydi.

3-modda. O'zbek tilining O'zbekiston Respublikasi hududida davlat sifatida amal qilishining huquqiy asoslari ushbu Qonun va boshqa qonunlar bilan belgilab beriladi.

Tilning Qoraqalpog'iston Respublikasida amal qilishiga boshqa qonunlar shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasining qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Ushbu Qonun tillarning turmushda, shaxslararo muomalada hamda diniy ibodat bilan bog'liq udumlarni ado etishda qo'llanishini tartibga soluvchi qonunlar bilan belgilanadi.

Fuqarolar millatlararo muomala tilini o'z xohishlariga ko'ra tanlash huquqiga ega dirlar.

4-modda. O'zbekiston Respublikasida davlat tilini o'rganish uchun fuqarolarga shart-sharoit hamda uning hududida yashovchi millatlar va elatlarning tillariga izzat-hurmat bilan munosabatda bo'lish ta'minlanadi, bu ularning rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratiladi.

Fuqarolarga davlat tilini o'qitish bepul amalga oshiriladi.

5-modda. O'zbekiston Respublikasida davlat tilida faoliyat ko'rsatadigan milliy guruhlar zich yashaydigan joylarda esa — ularning tillarida ta'lim ko'rsatadigan maktabgacha tarbiya, bolalar muassasalarini tashkil etish ta'minlanadi.

6-modda. O'zbekiston Respublikasida yashovchi shaxslarga ta'lim olishda erkin tanlash huquqi beriladi.

O'zbekiston Respublikasi davlat tilida, shuningdek boshqa tillarda ta'lim umumiy, hunar-texnika, o'rta maxsus va oliy ma'lumot olishni ta'minlaydi.

7-modda. Davlat tili rasmiy amal qiladigan doiralarda o'zbek adabiy tilining ilmiy qoidalari va normalariga rioya etiladi.

Davlat o'zbek tilining boyitilishi va takomillashtirilishini ta'minlaydi. U jumladan unga hamma e'tirof qilgan ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy atamalar atamalarni joriy etish hisobiga ta'minlaydi.

Yangi ilmiy asoslangan atamalar jamoatchilik muhokamasidan keyin va ularni Majlis tegishli qo'mitasining roziligi bilan o'zbek tiliga joriy etiladi.

8-modda. O'zbekiston Respublikasining qonunlari, davlat hokimiyat organlari boshqaruv organlarining boshqa hujjatlari davlat tilida qabul qilinadi va e'tibor

12-moddada. Hujjatlarning tarjimalari boshqaruv organlarining hujjatlari davlat tilida qabul qilinadi va e'lon etiladi. Boshqa boshqa tillarda ham e'lon qilinadi.

13-moddada. Davlat hokimiyat va vakillari zich yashaydigan joylarda mahalliy boshqaruv organlarining hujjatlari respublika davlat tilida hamda boshqa tilida qabul qilinadi va e'lon etiladi.

14-moddada. Davlat hokimiyati va boshqaruv organlarida ish davlat tilida yuritiladi. Boshqa boshqa tillarga tarjima qilinishi ta'minlanadi.

15-moddada. O'zbekistonda o'tkaziladigan xalqaro anjumanlarda davlat tili, shuningdek boshqa tillarning o'zlari tanlagan tillar anjumaning ish tili hisoblanadi.

16-moddada. Korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalarida ish davlat tilida yuritiladi. Boshqa boshqa tillarda ish davlat tilida yuritiladi, boshqa boshqa tillarning ko'pchiligi o'zbek tilini bilmaydigan jamoalarda davlat tili bilan boshqa boshqa tillarda ham amalga oshirilishi mumkin.

17-moddada. Sudlov ishlarini yuritish davlat tilida yoki o'sha joydagi ko'pchilik tilda olib boriladi. Ishda ishtirok etayotgan, sud ishlari yuritilayotgan tilni ishda ishtirok etish huquqi hamda ona tilida so'zlash huquqi ta'minlanadi.

18-moddada. Korxonalar, tashkilotlar va muassasalar o'rtasidagi xo'jalik nizolarini ko'rib chiqish va hal qilishda davlat tili qo'llaniladi. Xo'jalik nizolari taraflarning roziligi bilan boshqa boshqa tilda ham ko'rib chiqilishi mumkin.

19-moddada. O'zbekiston Respublikasida notarial harakatlar davlat tilida yuritiladi. Fuqarolarning talabiga ko'ra rasmiylashtirilgan hujjat matni davlat notariusi yoki notarial harakatni bajarayotgan shaxs tomonidan rus tilida yuritilgan notariyat bo'lgan taqdirda - boshqa boshqa tilda beriladi.

20-moddada. Fuqarolik holatini qayd etuvchi hujjatlar, shaxsning kim ekanligini tasdiqlovchi hujjatlar davlat tilida rasmiylashtiriladi, boshqa boshqa tillarga qarab boshqa tilda tarjimasi takrorlanishi mumkin.

21-moddada. O'zbekiston Respublikasi hududida yashovchi shaxslarga davlat hokimiyati va muassasalariga, jamoat birlashmalariga arizalar, takliflar, murojaatlar bilan davlat tilida va boshqa tillarda murojaat qilish huquqi ta'minlanadi.

22-moddada. O'zbekiston Respublikasida yashovchi shaxslar, o'z millatidan qat'i nazar, o'z ismini, ota ismi va familiyasini milliy-tarixiy an'analarga muvofiq ravishda tanlagan huquqiga egadirlar.

23-moddada. Televideniye va radio eshittirishlari davlat tilida, shuningdek boshqa boshqa tillarda olib boriladi.

17-modda. Noshirlik faoliyati davlat tilida, ehtiyojlarni hisobga olgan holda, esa, boshqa tillarda ham amalga oshiriladi.

18-modda. Pochta-telegraf jo'natmalari davlat tilida yoki fuqarolarning xohishiga ko'ra - boshqa tilda ham amalga oshiriladi.

19-modda. Muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalari tashkilotlari, tamg'alari, ish qog'ozlarining matnlari davlat tilida bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan xalqaro tashkilotlar va muassasalar, qo'shma korxonalarning, shuningdek milliy madaniyat jamiyatlarining markazlarining muhrlari, tamg'alari, ish qog'ozlari matnlarining tarjimai davlat tilida takrorlanadi.

20-modda. Lavhalar, e'lonlar, narxnomalar va boshqa ko'rgazmali hujjatlar og'zaki axborot matnlari davlat tilida rasmiylashtiriladi va e'lon qilinadi hamda boshqa tillarda tarjimai berilishi mumkin.

21-modda. Korxonalarda ishlab chiqariladigan mahsulot davlat tilidagi va boshqa tillardagi yorliqlar, yo'riqnomalar, etiketkalar bilan ta'minlanadi.

22-modda. Respublikaning ma'muriy-hududiy birliklari, maydonlari ko'chalar va geografik obyektlarining nomlari davlat tilida aks ettiriladi.

23-modda. O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasi matnlari, agar shartnomaning o'zida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, davlat tilida va ahdlashuvchi tomonning (tomonlarning) tilida yoziladi.

24-modda. O'zbekiston Respublikasida davlat tiliga yoki boshqa tillarga mensimay yoki xusumat bilan qarash taqiqlanadi. Fuqarolarning o'zaro munosabatlarini tarbiya va ta'lim olish tilini erkin tanlash huquqini amalga oshirishga to'siq qo'yuvchi shaxslar qonun hujjatlariga muvofiq javobgar bo'ladi.

Toshkent shahri, 1995-yil 21-dekabr

«Ko'kaldosh» madrasasi

«Ko'kaldosh» madrasasi Toshkent shahridagi tarixiy obidalaridan biri hisoblanadi. Muhammad Solih Qoraxo'ja Toshkandiyning «Tarixi jadidayi Toshkent» kitobida «Ko'kaldosh» madrasasini Darveshxon qurdirganini yozadi va shu kitobining ba'zi joylarida madrasani Darveshxon madrasasi deb ham ataydi. Madrasa 1551-1575-yillar orasida qurib ishga tushirilgan. Bunga dalil sifatida tarixchilar 1569-1570-yillarda yozilgan vaqfnomani keltiradilar. Unga ko'ra, Toshkent hokimi Sulton Darveshxon bir karvonsaroyini madrasaga vaqf qilib bergani aytilgan.

«Ko'kaldosh» madrasasi Chorsu maydonidagi Shahriston tepaligidan Xo'ja Ahror Valiy jome' masjidining yonida an'anaviy sharq uslubiga rioya qilib bunyod etilgan. Uning keng hovlisi hujralar va ochiq ayvonlar bilan o'ralgan. Hujralar soni 38 ta bo'lib, dastlab qurilganda madrasa uch qavatdan iborat bo'lgan. Bosh

Janubga qaragan, darvozadan kiraverishda chapda masjid, o'ngda darsxona bo'lgan. Masjid va darsxonaning usti o'zaro kesishgan ravoqlar ustiga qo'ng'ir qo'sh ichki va tashqi gumbazlardan iborat bo'lgan. Peshtoq sirkor shaklida va jilva naqshlar bilan bezatilgan. XVIII asrga kelib qarovsiz qolgan xona karvonsaroy sifatida foydalanilgan. 1830-1831-yillarda Toshkent hokimi Beklarbegining davrida darsxona va masjid o'ngidagi nurab to'kila bo'lgan zangori gumbazlari va ikkinchi qavatning g'ishtlari ko'chirib olinib, u yerda buzilib ketgan Beklarbegi madrasasi (bozorning yuqori qismida)ning qurilishida ishlatilgan. 1866-1886-yillarda ro'y bergan zilzila natijasida madrasa xonaqonining yuqori qismi qulab tushadi va madrasa vayronaga aylanadi. 1902-1903-yillarda Toshkent shahri aholisining xayriya mablag'lari hisobidan ta'mirlash ishlari olib boriladi. Mablag' yetishmasligi sababli ta'mirlash ishlari to'xtab qolib, sharoitlik o'zining avvalgi holatiga qaytarilmadi. Ko'kaldosh madrasasi va uning atrofidagi Xo'ja Ahror Valiy jome' masjidi 1865-yilda General Chernyaev boshchiligidagi Toshkentni zabt etishda qattiq shikastlandi. 1886-yili rus boshqaruvchilari tomonidan xonaqolar va jome' masjid qayta ta'mirlanish natijasida qurilishning dastlabki me'moriy ko'rinishini tamoman yo'qotdi. Vaqt o'tishi bilan xonaqorolar urushlar, kuchli zilzilalar, binolarning turli maqsadlarda foydalanishi, bir qancha bor qayta ta'mir qilinishi va qayta tiklanishi madrasaning dastlabki haqiqiy qurilishini, muhtashamligini asta-sekin yo'qotib borgan. Ayniqsa, XVIII asrning oxirlarida madrasa tashlandiq holatga kelib qolgan. Shu asrning oxirida esa, karvonsaroy maqsadida foydalanilgan. Kommunistik mafkuraning hukmronligi davrida madrasa binosi umuman qarovsiz qolib ketgan: xonalar omborxona, fotoxona, har xil ustaxonalar sifatida foydalanilgan. Tabiiy emirilish darajasida ham ta'mirlash ishlari olib borilmadi. Davlat tomonidan olib borilgan ta'mirlash ishlari suiste'molchilik va mas'uliyatsizlik madrasaning yana-da ayanchli holatga tushishiga olib keldi. 1974-yilda qabul qilingan madrasani qayta tiklash loyihasi bo'yicha qurilish loyihalar loqaydlik sababli surunkasiga bajarilmay keldi. Madaniyat vazirligining ma'lumotiga ko'ra 1985- yildan 1991-yilgacha ta'mirlashga sarf qilingan mablag' 347.2 ming so'mni tashkil etgan. Mustaqillik davrida madrasaning sharqiy tomonidagi jome' masjid yonidan o'tgan ichimlik suvi quvurining yorilishi natijasida madrasani ikki marta suv bosib, janubiy qismi axlab, sho'rланib ketdi. Ushbu devorlar ostida poydevor bo'lmaganligi sababli 2002-yilda qaytadan g'ishtlari almashtirilib, yangi poydevor qo'yildi.

«Ko'kaldosh» madrasasi sobiq SSSR Ministrlar Sovetining 1990-yil 29-dekabrda №4372 sonli qaroriga asosan, 1991-yil 3-iyunda O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy idorasi (hozirgi O'zbekiston musulmonlari idorasi) tasarrufiga topshirildi. Shu vaqtdan boshlab madrasaning umumiy ta'mirlanishi uchun tayyorgarlik ishlari boshlab yuborildi. Ilk bor mustaqillik davrida marhum Erkin Saidaxmedov madrasa uchun o'z mablag'lari bilan faol ishtirok etib, keng ko'lamda ta'mirlash ishlarini boshlab berdi. So'ngra bu xayrli ishni marhum Naim ota Jo'raev davom ettirib, ko'zga ko'rinarli darajaga etkazdi. Naim ota davrida madrasaning shimoliy va janubiy peshtog'i, ichki va tashqi tomonlari dastlabki holatiga keltirildi. Abdurasul Xudoyberganov davrida madrasaning g'arbiy qismidagi xonaqolarning barchasi hamda bino tashqarisining

shimoliy-g'arbidagi tahoratxona buzilib, loyihada ko'rsatilganidek binoning birinchi qavati poydevor asosida qaytadan bunyod etildi. So'ngra 1954-yilda ko'p qavatli ta'mirlanmagan eshik derazalar qayta ta'mirdan chiqarildi. Madrasaning shahar qismidagi binolarning ikkinchi qavati tiklanib, usti yopildi.

1996-yilgacha bajarilgan tiklash va ta'mirlash ishlari asosan, saqlanib qolgan ehsonlari hisobiga bajarilgan. 1996-yildan boshlab ta'mirlash ishlari shahar hokimining Toshkent shahari ta'miri uchun ajratgan qurilish ashyolari hisobiga bergan yordami hamda O'zbekiston musulmonlari idorasi va madrasaga mo'ljallan xayr-ehsonlar orqali amalga oshirilgan. Mustaqillik davridagi ta'mirlash ishlari Buxorolik Ahror Asqarov va Madaniyat vazirligi yodgorliklarni saqlash bo'yicha muhandisi, «Ko'kaldosh» madrasasi qurilish loyihasi muallifi va ta'mirlash bo'yicha Mirobid Mirzoahmedov kabilar katta xizmat qildilar. Mazkur ko'p qavatli binoning dargohida ko'plab olimu fuzalolar dars berganlar, tahsil olganlar, XVI-XVII asrlarda Toshkentda ishlab turgan Xoja Ahror jome'i, Baroqxon va «Ko'kaldosh» madrasalarida o'z zamonasining mashhur olimlaridan Shamsiddin Muhammad Kurtiy, Xoja Yusuf Qoshg'ariylar dars berganlar. O'zbek muntaz shoiriyatining vakillaridan shoir Muhammad Aminxo'ja Muqimiy har gal Toshkentga kelgan paytlarida (1880-1890) «Ko'kaldosh» madrasasida istiqomat qilgan. 1890-1900-yillar mobaynida shahrimizda yashagan mashhur shoir Zokirjon Xolmuhamedov o'g'li Furqat ham ushbu madrasada istiqomat qilib, ta'lim olgan va ijod bilan shug'ullangan. Shuningdek Hamza Hakimzoda Niyoziy ham 1910-1911-yillarda madrasa hujralaridan birida istiqomat qilgan. O'zbek orifona shoiriyatining vakili namoyondasi – shoir Xaziniy ham Toshkentga kelgan paytlarida «Ko'kaldosh» madrasasida to'xtab, mudarris va talabalar bilan ko'plab qiziqarli suhbatlar qurgan. XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi o'zbek shoiriyatining vakillari: Mullo Qo'shoq Misniy, Sayid Xaybatullo Xo'ja Xislat, Sirojiddin Nizomiy, Xondaliqiyalar ham Ko'kaldosh madrasasida tahsil olganlar. Madrasa ulamolarimizdan Sayid Mahmud Taroziy, Oltinxon To'ra, Yunus Maqbuliy va Ziyovuddin ibn Eshon Boboxon hazratlari ham XX asr boshlarida tahsil olib, ilmiy pillapoyalarda yuksalib borishgan. Madrasada Islom dini qonun-qoidalarini, arab va fors tili grammatikasi, adabiyot, odob-axloq, matematika, geometriya, astronomiya kabi fanlar o'qitilgan. darslar arab va fors tillaridagi kitoblarni bo'yicha o'qitilgan. Madrasani bitirib chiqqan ilm ahllari arab, fors va turkiy tillarni mukammal o'rganganlar, yuzlab g'azallar, minglab baytlarni yoddan bilganlar, madrasa hujralarida yotib qur'oni karimni yod olganlar. Ba'zi ma'lumotlarda keltirilishicha, bu hadis ilmining yurtimizda yana qayta jonlanishiga turtki bo'lgan ulamolarimiz orasida Shomiy domla deb shuhrat topgan – Suriyalik atoqli ilohiyot olimi Shomiy Muhammad ibni Said ibni Abdulvohid al-Asaliy ash-Shomiy at-Tarabliyy hazratlari ham bir muncha muddat madrasa hujralaridan birida istiqomat qilib talabalarga dars bergan. Ushbu madrasa faoliyat boshlanganidan buyon 1999-yilga qadar «Ko'kaldosh madrasa masjidi» deb nomlangan. 1999-yilda O'zbekiston musulmonlari idorasi tomonidan yangi Nizom tasdiqlanib, 1999-yil 18-avgustda O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligida rasmiy ro'yxatdan o'tgandan so'ng «Ko'kaldosh Toshkent islom o'rta maxsus bilim yurti» deb nomlandi. Bilim yurti 1999-yil 10-oktyabrda maxsus ruxsatnoma olib, 1-noyabrdan rasmiy faoliyat

da boshladi. Mustabid tuzum asorati tanazzulga yuz tutgan bu an'ana buyuk bergan erkinlik tufayli va xalqimizning milliy diniy qadriyatlarga cheksiz ehtiyoj natijasida asta-sekinlik bilan qayta jonlana boshladi. Bu jonlanish Kaldosh madrasasida qayta ochilgan o'rta maxsus islom bilim yurti timsolida namoyon bo'lgan. Bilim yurtida Qur'on, hadis, sarf, nahv, mutolaa kabi diniy fanlar bilan bir qatorda o'zbek tili va adabiyoti, tabiat, jug'rofiya, ingliz tili, fizika, matematika, astronomiya, informatika va boshqa dunyoviy fanlar ham o'qitiladi, talabaga malakali mutaxassislar jalb etilgan. Elimizning yuzdan ortiq diniy ilmga ehtiyoj farzandlarini o'z quchog'iga olgan «Ko'kaldosh» Toshkent islom o'rta maxsus bilim yurtining oldidagi vazifalari aniq va ravshan. Ya'ni, Vatanimizdagi diniy o'quv muassasalari qatori iymon-e'tiqodi butun, irodasi baquvvat, talabalarimizning nodir ma'naviy meroslarini chuqur o'rgangan va zamonaviy talabaga ega komil insonlar tarbiyalash, xalqimizning ixlosidan hamda ma'naviyatida bo'shlik paydo bo'lganidan foydalanib, islom niqobi ostida o'zlarining diniy maqsadlarini amalga oshirishga urinayotgan kimsalarga qarshi o'laroq yurtlarimizning diniy savodxonligini oshirish va shu yo'lda xizmat qiluvchi zamonaviy etuk ulamolar tayyorlashdir. muhim vazifalarimizdan yana biri — bu dunyoda binoda zamon talablariga javob beradigan eng yaxshi o'quv jihozlari bilan ta'minlangan, yangi tipdagi islom bilim yurtini barpo qilishni poyoniga etkazish. Bu maqsadni amalga oshirishda bilim yurtining fidoyi murabbiylari, mudarrisleri va talabalar jamoa bor imkoniyatlarini ishga solib tinmay harakat qilmoqdalar va doimo yangi ilmiy izlanishdadir.

O'zbekistonda oliy ta'lim

Oliy ta'limning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- davlat ta'lim standartiga muvofiq zamonaviy dasturlar asosida o'qitishning sifatini ta'minlash;
- oliy malakali ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash;
- ilim-fan, madaniyat, iqtisodning zamonaviy tuqlari, mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy istiqbolini tuqlarini hisobga olgan holda kadrlar tayyorlash tizimini mukomillashtirish;
- oliy ta'limning insonparvarligini ta'minlash maqsadida yoshlar tarbiyasi milliy istiqloq g'oyasi asosida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, Vatanga, oilaga, atrof-muhitga muhabbatni singdirish;
- o'qitishning interfaol usullarini, pedagogik innovasion hamda axborot kompyuter texnologiyalarini, mustaqil ta'lim olish, masofaviy ta'lim tizimini amaliyotga joriy qilish;
- oliy ta'limda fan va ishlab chiqarish mexanizmlarining uyg'unligi mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash;
- ilmiy-pedagogik kadrlar va talim oluvchilarning ilmiy-ijodiy faoliyati, ilmiy tadqiqotlari yordamida fan, texnika, texnologiyalarni rivojlantirish, ta'lim jarayoni orqali mamlakat iqtisodining rivojlanishiga hissa qo'shish;
- davlat va nodavlat oliy o'quv muassasalarini rivojlantirish asosida ta'lim xizmatlari bozorida raqobatni zaga keltirish;

- oliy o'quv muassasalarini boshqarish va kengaytirishni takomillashtirish uchun jamoat boshqaruvining vasiylik va kuzaetuvchi kengashlarni kiritish;
- ta'lim va kadrlar tayyorlash sifatini tekshirish uchun marketing tadqiqotlarini olib borish, yo'nalishi bo'yicha belgilangan mehnat bilan ta'limni monitoringini tuzish;
- oliy ta'lim sohasida ikki tomonlama foydali xalqaro aloqalarni rivojlantirish.

Oliy ta'lim tuzilishi

Oliy ta'lim tizimi quyidagicha tuzilgan:

- davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ta'lim dasturining belgilanish davlat ta'lim standartiga muvofiq yo'nalishlar va mutaxassisliklar asosida boriladi;
 - ilmiy-tadqiqot muassasalari ilmiy tadqiqot ishlarini oliy ta'limni boshqarish normativ va ilmiy-metodik jihatdan ta'minlash uchun eritishadi;
 - oliy ta'limni boshqarish davlat organlarining vakillari, shuningdek, shahar, tegishli korxona, muassasa, tashkilotlar orqali amalga oshiriladi.
- O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim muassasalarining quyidagi turlari mavjud: universitet, akademiya, institut (ular bilan teng mavqegayaga bo'lgan oliy ta'lim muassasalari).

Universitet:

- oliy va undan keyingi ta'lim uchun ta'limni bir necha yo'nalishda beradi;
- turli sohalaridagi mutaxassislarning malakasini oshiradi va qayta tayyorlaydi;
- fanning turli yo'nalishlarida fundamental va amaliy tadqiqotlarni olib boradi;
- ilm sohasi bilan chambarchas bog'liq ilmiy va metodik markaz hisoblanadi.

Akademiya:

- ta'lim sohasida ma'lum belgilangan oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'limni berishga mo'ljallangan o'quv dasturini bajaradi;
- mutaxassislarning bilimlarini belgilangan tartibda malakasini oshiradi va qayta tayyorlaydi;
- fan, madaniyat, san'at sohasida fundamental va amaliy ilmiy tadqiqot ishlarini olib boradi;
- o'z faoliyati doirasida etakchi ilmiy, metodik markazi hisoblanadi.

Institut:

- oliy va oliy ta'limdan keyingi o'quv dasturlarini bajarishni ta'lim va fanning ma'lum bir me'yorida amalga oshiradi;
- mutaxassislarni ma'lum bir sohada qayta tayyorlash va malakasini oshirish bilan shug'ullanadi;
- fundamental va amaliy tadqiqot ishlarini olib boradi.

Oliy ta'lim muassasasining davlat ta'lim standartini mutaxassislik yo'nalishlari bo'yicha bajarilishini, kadrlar tayyorlash sifati davlat tomonidan tayinlangan standart bilan oliy ta'lim boshqarmasi tomonidan nazorat qilinadi. Pedagogik kadrlar va u qur muassasalarini attestatsiya dan o'tkazish, kadrlar tayyorgarligi sifatini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qoshidagi Davlat test markazi bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim ikki bosqichdan iborat: bakalavriat va magistratura.

Bakalavriat

"Ta'lim to'g'risida" va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarining bakalavriatiga talabalarni qabul qilish tartibi "Oliy ta'lim muassasalarining bakalavriatiga talabalarni qabul qilish tartibi to'g'risida Nizom" bilan belgilanadi. Oliy ta'lim muassasalari talabalari o'qishini ko'chirish, qayta tiklash va o'qishdan chetlashtirish tartibi "Oliy ta'lim muassasalar talabalari o'qishini ko'chirish, qayta tiklash va o'qishdan chetlashtirish tartibi to'g'risida Nizom" bilan belgilanadi. Bakalavriat – fundamental bilimlar beriladigan asosiy oliy ta'lim bosqichi, to'rt yil davom etuvchi oliy ta'limning yo'nalishlaridan biri. Bakalavriyatda talabalar chiqarishdan ajratmagan holda ta'lim jarayonining davom etish muddati bir yil dan kam bo'lmagan vaqtga uza edi. Bitiruvchilarga davlat attestatsiya sertifikatlariga ko'ra, bakalavriyat ta'lim daturining oxirida tayorlov yo'nalishiga ega bo'lgan "bakalavr" akademiyak unvoni, munosib ko'krak nishoni va davlat muassasidagi diplom va uning ilovasi beriladi. Ta'lim dasturining tarkibiy qismiga, bakalavr tayorlashning kerakli darajasiga, o'quv vazifalarning maksimal darajasiga, kadrlar tayyorlash sifat nazoratining prosedura va mexanizmlariga ega umumiy talablar, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi 16-avgust 2001-yilda tasdiqlangan № 343-chi "Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari. Umumiy nizomlar" qarori bilan belgilanadi. (№ 15-16, O'zbekiston Respublikasi Qonunlar majmuasi, 104-bet).

Bakalavrning professional faoliyat sohasi va turi xarakteristikasi, ta'lim sertifikatlash talablar va o'quv fanlari bo'yicha talablar, ta'lim dasturining tarkibi va tarkibi, uni amalga oshirish mexanizmi va sifatini nazorat qilish aniq bo'lgan tayorlov yo'nalishi bo'yicha davlat ta'lim standartlari orqali belgilanadi. Bakalavriyatning mos yo'nalishlari uchun, davlat ta'lim standartlari asosida, oliy ta'limni boshqarish bo'yicha davlatning vakolatli organi tomonidan tasdiqlangan o'quv reja va dasturlar, o'quv fanlari ishlab chiqiladi. Bakalavriyatda bir xil profilli umumiy kasb xunar tayyorgarligi o'xshash) o'rta maxsus, kasb xunar ta'limiga ega bo'lgan shaxslarga, oliy ta'limning shu yo'nalishidagi o'quv rejalariga bog'liq mutaxassislikni ta'minlovchi) ta'lim dasturini to'liq gallashning tezkor sharoitlari beriladi.

O'quv rejasiga bog'liq yo'nalish ro'yxati va kadrlar tayyorlash sharoitlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan belgilanadi.

Bakalavr:

- 1. yo'nalish bo'yicha lavozimga tayyorlangan oliy ma'lumotga ega bo'lgan shaxslar bilan almashtirilishi kerak bo'lgan ishga;
- 2. bakalavriyatning mos keluvchi yo'nalishlar doirasida tanlagan mutaxassislik bo'yicha magistraturada oliy ta'limni davom ettirishga;
- 3. qo'shimcha professional ta'limni kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimida olishga tayyor.

Bakalavrlarni oliy ta'lim yo'nalishlari bo'yicha tayyorlash huquqi oliy ta'lim muassasalarining oliy ta'limni boshqarish bo'yicha davlat vakolatli organi rasmiy

iltimosiga binoan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasiga belgilangan tartibda taqdim etiladi.

Magistratura

“Ta’lim to’g’risida” va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to’g’risida” O’zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq, O’zbekiston Respublikasi ta’lim muassasalarining magistraturasiga talabalarni qabul qilish tartibi to’g’risida ta’lim muassasalarining magistraturasiga qabul qilish tartibi to’g’risida belgilanadi. Magistratura – bakalavriyat asosidagi ikki yildan kam bo’lmagan aniq mutaxassislik bo’yicha oliy ta’limning davomi hisoblanadi. Magistratura o’qishning davomiyligi ishlab chiqarishdan ajralmagan xolda olti oydan kam bo’lmagan vaqtga uza edi. Bitiruvchilarga davlat attestatsiya natijalariga ko’ra magistratura ta’lim daturining oxirida aniq mutaxassislik bo’yicha magistratura akademiyak unvoni, munosib ko’krak nishoni va davlat namunasidagi diplom va uning ilovasi beriladi.

Ta’lim dasturining tarkibiy qismiga, magistr tayyorlashning maqsad darajasiga, o’quv vazifalarning maksimal hajmiga, kadrlar tayyorlash nazoratining protsedura va mexanizmlariga umumiy talablar, O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 16-avgust 2001-yilda tasdiqlangan № 144-chi “Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlari. Asosiy nizomlar” qarori bilan belgilanadi. (№ 15-16, O’zbekiston Respublikasi qonunlar majmuasi, 2001 yil, 1-10 bet). Magistrning professional faoliyat sohasi va turi xarakteristikasi, kvalifikatsiya talablar va o’quv fanlari bo’yicha talablar, ta’lim dasturining struktura va tarkibi, uni amalga oshirish mexanizmi va sifatini nazorat qilish magistraturaning aniq mutaxassisligi bo’yicha davlat ta’lim standartlari orqali belgilanadi. Magistraturaning mos mutaxassisligi uchun, davlat ta’lim standartlari asosida, oliy ta’limni boshqarish bo’yicha davlatning vakolatli organi tomonidan tashkil etilgan o’quv reja va dasturlar, o’quv fanlari ishlab chiqiladi.

Magistr:

- aniq mutaxassislik bo’yicha mustaqil ilmiy tadqiqot, ilmiy pedagogik va boshqaruv, professional faoliyatini olib borishga;
- magistraturaning mos keluvchi mutaxassisligi doirasida oliy ta’limidan keyingi aspiranturada davom ettirishga;
- qo’shimcha professional ta’limni kadrlarni qayta tayyorlash va malakani oshirish tizimida olishga tayyor.

Oliy ta’lim muassasasida magistratura yo’nalishini ochishning asosiy sharti – bu o’quv tarbiyaviy jarayon bilan bog’liq va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlanishini ta’minlovchi mos kafedralarning ilmiy pedagogik potentsial mavjudligi va ilmiy tadqiqot ishlarini yuqori darajada olib borish imkoniyatining bo’lishi.

Magistrlarni yangi mutaxassisliklari bo’yicha tayyorlash huquqi oliy ta’lim muassasalarining oliy ta’limni boshqarish bo’yicha davlat vakolatli organi rasmiy iltimosiga binoan O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasiga belgilangan tartibda taqdim etiladi.

Oliy ta’lim muassasasi strukturasida magistraturaning maxsus bo’limi (fakultet, markaz) ochiladi va unga quyidagi vazifalar beriladi:

talabalarning o'quv-tarbiyaviy jarayonini tashkillashtirish va nazorat qilish, o'quv-uslubiy xujjatlar va o'quv-uslubiy ta'minotni ishlab chiqish; magistrlar yetishtirib beruvchi kafedralar faoliyatini koordinatsiyalash; magistrlar tayyorlash prosesining monitoringi.

Oliy ta'lim tizimini boshqarish

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimining boshqaruvi Vazirlar Maxkamasi O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi doirasida oliy ta'limni boshqarish davlat vakolatli organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim boshqaruv organi - O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi hisoblanadi.

Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligiga, tarkibida oliy ta'lim muassasalari bo'lgan bo'lgan vazirliklar va boshqarmalar bilan birgalikda quyidagi vazifalar yuklanadi:

talabavrlar yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklari uchun davlat ta'lim standartlarini, o'quv reja va o'quv fanlari dasturlarni ishlab chiqish, tasdiqlash va bosqichma-boqich kiritib borish, hamda respublika oliy ta'lim muassasalarini ular bilan ta'minlash;

oliy ta'lim yo'nalish va mutaxassislik Klasifikatoriga zarur bo'lganda O'zbekiston Respublikasi vazirlar Maxkamasi bilan kelishilgan holda o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish;

oliy ta'lim muassasi faoliyatining normativ-huquqiy ta'minotini ishlab chiqish va o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish;

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalari o'quv-uslubiy boshqaruvini amalga oshirish;

oliy va o'rta maxsus kasb xunar ta'limi kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish masalalarini muvoqlashtirish;

Ta'lim, fan va ishlab chiqarishning normativ-uslubiy integratsiyasini ta'minlash.

Oliy ta'lim sifatini boshqarishning ijtimoiy shakllarini rivojlantirish maqsadida oliy ta'lim muassasalarining rektorlar kengashi tashkil qilingan bo'lib, uning faoliyati belgilangan nizom bilan tartibga solinadi. Oliy ta'lim muassasalarining boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va mazkur nizom asosida amalga oshiriladi. Oliy ta'lim muassasining bevosita boshqaruvi rektor tomonidan amalga oshiriladi. Davlat oliy ta'lim muassasasi rektori O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan, nodavlat oliy ta'lim muassasalari rektorlari ta'sischi tomonidan tayinlanadi. Oliy ta'lim muassasasining ish natijalari uchun to'liq javobgarlik rektor zimmasida turadi. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga va oliy ta'lim muassasa Nizomiga ko'ra, rektor oliy ta'lim muassasasi nomidan barcha organ va tashkilotlarda faoliyat yuritadi, mol-mulkga belgilangan tartibda egalik qiladi, shartnomalar tuzadi, ishonchnomalarni taqdim etadi, bankda oliy ta'lim muassasasining hisob raqamini ochadi va kreditlar boshqaruvchisi hisoblanadi.

Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlarini amalga oshirilishining alohida javobgarligi rektor zimmasiga klatilgan. Oliy ta'lim muassasasi vakolatlari doirasida rektor:

- oliy ta'lim muassasasi ishchilar va talabalari uchun majburiy bo'lgan buyruq va topshiriqlarni chiqaradi;

- prorektorlarning aniq majburiyatlarini va mas'uliyatlarini belgilab beradi;
 - ishchi va xizmatchilarni, hamda ilmiy pedagogik xizmatchilarni O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida belgilagan tartibda ishga qabul qiladi va bo'shatadi;
 - oliy ta'lim muassasa tarkibiga kiruvchi boshqa tashkilotlar va boshqa ilmiy tadqiqot, tajribiy-eksperimental kompetentsiyasini aniqlab ta'lim ularning nizomlarini tasdiqlaydi;
 - oliy ta'lim muassasalari ishchilari lavozimli maoshlarini o'rnatib, qo'shimcha to'lovlarni belgilab beradi;
 - kasaba uyushmasi qo'mitasi yoki boshqa davlat organi bilan kelishilgan ishchilarning ichki tartib qonun qoidalarini tasdiqlaydi;
 - Qonunchilikda ko'rsatilgan boshqa vakolatlarni bajaradi.
- Rektor byudjetdan ajratilgan va oylik maosh fondi mablag'lari chegarasida oliy ta'lim muassasasi xizmatchilarining lavozim maoshlari tarif setkasi va o'rnatilgan limitlardan kelib chiqqan holda:
- oliy ta'limni boshqarish bo'yicha davlatning vakolatli organi bilan kelishilgan holda ilmiy kengashning maslaxatiga ko'ra fakultetlarni ochish va yul huquqiga ega;
 - O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalariga ajratilgan shlatlarga va dekan o'rinbosarlarini tayinlash huquqiga ega.

Oliy ta'lim muassasasi faoliyatining asosiy masalalarini ko'rib chiqish ilmiy kegash tashkil qilinadi. Ilmiy kengashning tarkibi, vakolatlari, tartibi va oliy ta'limni boshqarish bo'yicha davlatning vakolatli organi tomonidan tasdiqlan Tipovoy qarori bilan tartibga solinadi. Oliy ta'lim muassasasida ijtimoiy boshqarish organi bo'lgan vasiylar kengashi tashkil qilinadi. Uning tarkibiga ta'lim mahalliy hokimiyat organlari, vazirlik va idora sohalari, muassasa va tashkilotlar boshqa ta'lim muassasalari, ijtimoiy tashkilotlar, fondlar va xomiylarning vakolatli vakillari kiradi. Oliy ta'lim muassasasi shu oliy ta'lim muassasasi qoshida tashkilotlar akademik litseylarning boshqaruvini va bir xil profilli kasb-xunar kollejlari faoliyatini homiyligini amalga oshiradi. Oliy ta'lim muassasasi haqidagi qonunchiligiga va Nizomiga ko'ra unda ijtimoiy tashkilotlar, ilmiy va kengashlar, dissertatsiyani himoya qilish kengashlari, ilmiy-uslubiy va ilmiy kengashlar, hamda yosh olimlar kengashini va shunga o'xshashlarni tashkil qili taqiqlanadi. Oliy ta'lim muassasasi tasdiqlangan ishchilar miqdori va ta'lim chegarasida (davlat byudjeti va byudjetdan tashqari mablag'lar), talabalar miqdoridan kelib chiqqan holda belgilangan tartibda o'z strukturasi shakllantirish

BMT ning maqsad va tamoyillari

Maqsadlar

- xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash;
- millatlar urtasida do'stlik munosabatlarini o'zaro tinchlik va o'z taqiqlash tamoyiliga asosan rivojlantirish;

xalqaro iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va gumanitar xarakterdagi munamolarini yechishda hamkorlik qilish hamda inson huquqlari va erkinliklarini hurmatlashga qaratilgan harakatlarni taqdirlash va rivojlantirish;

ushbu umumiy maqsadlarga erishishda millatlar harakatini muvofiqlashtirishda markaz vazifasini bajarish.

IMTning qarorgohi, bayrog'i va emblemalarining rasmi muqovada berilgan.

Tamoyillar

barcha a'zolarining suveren tengligi;

barcha a'zolar uchbu Nizomga binoan o'zlari olgan majburiyatni sidqidildan bajarishi;

ular o'zlarining barcha xalqaro nizolarini tinchlik yo'li bilan yechishlari kerakki, tinchlik, xavfsizlik va adolat xavf ostida qolmasin;

ular o'zlarining xalqaro munosabatlarida boshqa davlatlarga nisbatan kuch ishlatish yoki do'q-pupisalardan o'zlarini tiyishlari kerak;

ular Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomiga binoan qurayotgan harakat va tadbirlariga har tomonlama ko'maklashishlari kerak hamda BMT qaysi bir davlatga nisbatan majburlash yoki boshqa chora ko'rgan bo'lsa, bu davlatga yordam berishdan o'zlarini tiyishlari zarur;

• Birlashgan Millatlar tashkiloti unga a'zo bo'lmagan mamlakatlarni ham ushbu tamoyilga amal qilishlarini ta'minlaydi, chunki bu butun dunyoda tinchlik va xavfsizlik ta'minlanishi uchun zarurdir;

• Nizom BMTga hech qachon davlatlarning ichki masalalariga doir ishlariga aralashish huquqini bermaydi.

Milliy taomlar: Sho'rva (суп, шурпа)

O'zbek suyuq oshlari ichida ko'p tarqalganlari sho'rvalardir. Xonaki usulda tayyorlanadigan sho'rvalar dasturxonga har bir hudud va viloyatning urf-odatlariga monand tortilishi mumkin. Umumiy ovqatlanish korxonalarida tayyorlanadigan sho'rvalar o'z tarkibidagi masalliq va tayyorlash usullariga ko'ra nomlanadi. Biz shulardan ba'zilarini ko'rib chiqamiz. Qaynatma sho'rva. Birlashtiruvchi to'qimasi o'rtacha bo'lgan 1,5—2,0 kg qo'y yoki mol go'shti (qo'l va to'sh qismi suyagi bilan) tayyorlanib, qozondagi sovuq suvga solinadi, qaynash darajasiga yetkazilib, vaqti-vaqti bilan yuzidagi ko'pigi suzib turiladi. Go'sht qaynab chiqqandan so'ng chala pishgan no'xat solinib, 40—60 minut past haroratda miltillatib qaynatiladi. So'ngra sabzi solib, 5—10 minut qaynatiladi, kartoshka 5—10 minut qaynatilib, bosh piyozning uchdan bir qismi solinadi, qaynash darajasigacha ko'tarilib, yangi pomidor solib, 5—10 minut qaynatilib, tilimlab kesilgan dumba yog'i, ta'bga ko'ra tuz, ziravor solib, tayyor holga keltiriladi. Pishgan go'sht bo'laklari sho'rvidan suzib olinadi. Suyaklar ajratilgan holda yoki suyagi bilan kishi boshiga bir yoki ikki bo'lak hisobida kesiladi. Go'shtni idishga solib, ustidan sho'rva quyilgan holda dasturxonga tortishgacha saqlanishi, agar sho'rva ma'lum muddat davomida saqlanib tortiladigan yoki juda ko'p miqdorda tayyorlanadigan bo'lsa, kartoshkasi

suzib olinishi yoki alohida sho'rvada pishirilishi mumkin. Sho'rva ilchuchuk bulg'or qalampiri qo'shilsa, bosh piyoz kamaytiriladi. Ishlatiladigan chala pishirilgan no'xatni tayyorlash uchun no'xat saralab sovuq suvda (o'z vazniga nisbatan 2,5 barobar) uy haroratida 5—6 soat o'z suvida past haroratda tuz qo'shilmagan holda miltillatib qaynatiladi. Sho'rvani dasturxonga tortishda kosaga go'sht, ustidan sho'rva o'z qamir bilan solinib, unga mayda to'g'ralgan bosh piyozning uchdan ikki qismi bir chetiga mayda to'g'ralgan ko'kat solinadi. Kosa kichik taqsimchi dasturxonga tortiladi.

O'ZBEKCHA-RUSCHA LINGVISTIK ATAMALAR LUG'ATI

adabiy talaffuz me'yorlari	нормы литературного произношения
adabiy til me'yorlari	нормы литературного языка
adabiy til	литературный язык
ayirish belgisi	твердый знак
ayiruv bog'lovchilari	разделительные союзы
alfbo	алфавит
aniqlanmish	определяемый
aniq nisbat	действительный залог
aniqlik mayli	изъявительное наклонение
aniqlovchi	определенное
aniq otlar	конкретные существительные
aniq o'tgan zamon shakli	очевидное прош. времени
arab yozuvi	арабская графика
atama	термин
atoqli ot	имя собственное
hadiiy uslub	литературный стиль
baynalmilal so'z	интернациональное слово
belgi	знак
belgilash olmoshlari	определительные местоимения
belgili qo'llanish	маркированное употребление
belgisiz qo'llanish	немаркированное употребление
betaraf ma'noli so'z	нейтральное слово
birgalik nisbat	взаимно-совместный залог
birikma	сочетание
birikuv	сочетаемость
biriktiruv bog'lovchilari	соединительные союзы
birlik son	единственное число
birinchi shaxs	первое лицо
bir ma'noli so'z	однозначное слово
bitishuv	примыкание
bosma shakl	печатная форма
bosh bo'laklar	главные члены предложения
bosh kelishik	именительный падеж
boshlang'ich shakl	исходная форма
boshqaruv	управление
bog'lovchi	союз
buyruq gap	повелительное предложение
buyruq-istak mayli	повелительно-желательное наклонение
buyruq shakli	повелительная форма
burun undoshi	носовой согласный
bo'laklar tartibi	порядок членов предложения
bo'lishli fe'l	утвердительный глагол
bo'lishsiz fe'l	отрицательный глагол
bo'lishsizlik olmoshlari	отрицательные местоимения
bo'g'iz undoshi	гортанный согласный звук

bo'g'in	слог
davlat tili	государственный язык
daraja-miqdor ravishlari	наречия меры и степени
daraja-miqdor holi	обстоятельство меры и степени
darak gap	повествовательное предложение
dialogik nutq	диалогическая речь
dona son	штучное числительное
ega	подлежащее
egalik kategoriyasi	категория принадлежности
egalik olmoshi	притяжательное местоимение
egalik qo'shimchalari	окончания принадлежности
ergash bog'lanish	подчинительная связь
ergashtiruvchi bog'lovchi	подчинительный союз
fe'l	глагол
fe'l ko'makchilar	отглагольные послелоги
fe'l yasalishi	образования глагола
fonetik o'zgarish	фонетическое изменение
gap	предложение
gap bo'lagi	член предложения
gap boshida	в начале предложения
gap oxirida	в конце предложения
gap tarkibi	состав предложения
grammatik vosita	грамматическое средство
grammatik ma'no	грамматическое значение
grammatik xususiyat	грамматическая особенность
gumon olmoshlari	неопределенные местоимения
harakat nomi	имя действия
harf	буква
hisob so'zlar	нумеративы
his-hayajon gap	восклицательное предложение
hozirgi adabiy til	современный литературный язык
hozirgi zamon davom shakli	настоящее в данное время
hozirgi zamon	настоящее время
hozirgi-kelasi zamon	настоящее-будущее время
hokim so'z	главное слово
hol	обстоятельство
holat ravishlari	наречия образа действия
ibora	выражение, фразеологизм
ijobiy ma'no	положительное значение
izohlovchi	приложение
izohli lugat	толковый словарь
ikkinchi darajali bo'laklar	второстепенные члены предложения
ikkinchi shaxs	второе лицо
ilmiy atama	научный термин
ilmiy uslub	научный стиль
imlo	орфография
imlo lug'ati	орфографический словарь

qoidalari	орфографические правила
negativ shakl	отрицательная форма
objekt harakat bajariluvchisi	объект
subjekt harakat bajaruvchisi	субъект
to'plovchi	собирательный, -ая, -ое
to'ng'li undosh	звонкий согласный
to'ng'sizlanish	оглушение
to'ng'siz undosh	глухой согласный
rod kategoriyasi	категория рода
rod talash kelishigi	дательный падеж
to'g'ri so'zlar	парные слова
to'g'ri-hunar atamallari	профессиональные термины
to'g'ri sonlar	дробные числительные
to'g'ri zamon gumon shakli	неопредел. формы будущ. времени
to'g'ri zamon maqsad shakli	форма намерения будущ. времени
to'g'ri zamon	будущее время
to'g'ri kategoriyasi	категория падежа
to'g'ri unli	широкий гласны
to'g'ri kesim	сказуемое
to'g'ri yozuvi	кириллица
to'g'ri bo'lak	вводный член предложения
to'g'ri olmoshlari	личные местоимения
to'g'ri sifatlar	усилительные прилагательные
to'g'ri yuklamasi	усилительная частица
to'g'ri makchi	послелог
to'g'ri makchi fe'l	вспомогательный глагол
to'g'ri bo'g'inli so'z	многосложное слово
to'g'ri ma'noli so'z	многозначное слово
to'g'ri plik kategoriyasi	категория множественности
to'g'ri plik son	множественное число
to'g'ri plik shakli	форма множественного числа
to'g'ri plik qo'shimchasi	окончание множественного числа
to'g'ri rsatish olmoshlari	указательные местоимения
to'g'ri chma ma'no	переносное значение
to'g'ri lab-lab undoshlari	губно-губные согласные
to'g'ri lablashmagan	нелабиализованный
to'g'ri lab-tish	губно-зубной, -ая, -ое
to'g'ri lotin yozuvi	латинская графика
to'g'ri leksik birlik	лексическая единица
to'g'ri leksik qatlam	лексический слой
to'g'ri lug'aviy ma'no	лексическое значение
to'g'ri lug'at	словарь
to'g'ri lug'at boyligi	лексическое богатство
to'g'ri lug'at tarkibi	словарный состав
to'g'ri lug'atshunoslik	лексикография
to'g'ri mavhum ot	абстрактное существительное
to'g'ri majhul nisbat	страдательный залог

mayl	наклонение
mantiqiy butunlik	логическая целостность
mantiq urg'usi	логическое ударение
matn	текст
ma'no	значение
ma'nodosh so'z	синоним
ma'no qirralari	оттенки значения
maqsad ravishlari	наречия цели
maqsad holi	обстоятельство цели
me'yor	норма
milliy til	национальный язык
miqdor sonlar	количественные числительные
modal so'z	модальное слово
morfologik usul	морфологический способ
morfologik ko'rsatgich	морфологический показатель
moslashuv	согласование
murakkab olmoshlar	сложные местоимения
murakkab sonlar	сложные числительные
mustaqil so'zlar	знаменательные части речи
muqobil so'zlar	эквивалентное слово
negiz	основа
nisbat	залог
nutq a'zolari	органы речи
nutq birligi	единица речи
nutq tovushlari	звуки речи
nuqta	точка
oddiy daraja	положительная степен
ozaytirma sifatlar	уменьшительные прилагательные
old qo'shimcha	префикс
olmosh	местоимение
ona tili	родной язык
orttirma daraja	превосходная степен
orttirma nisbat	понудительный залог
ot	здесь: имя существительное
otlashish	субстантивация
ochiq bo'g'in	открытый слог
og'zaki nutq	устная речь
ohang	интонация
payt ravishlari	наречия времени
payt holi	обстоятельство времени
portlovchi undosh	взрывной согласный
qavs	скобки
qaratqich kelishigi	родительный падеж
qaratqichli aniqlovchi	притяжательное определение
qatlam	слой
qoida	правила
qomusiy lug'at	энциклопедический словарь

qonuniyat	закономерность
qiyosiy daraja	сравнительная степень
qisqa	короткий, -ая, -ое
qo'shimcha	окончание, суффикс
qo'shma gap	сложное предложение
qo'shma so'zlar	сложные слова
qo'shma	сложный, -ая, -ое
qo'shimcha ma'no	дополнительное значение
qo'shtirnoq	кавычки
ravish	наречие <i>inarechiye</i>
ravishdosh	деепричастие
ravish holi	обстоятельство образа действия
rasmiy uslub	официально-деловой стиль
sabab ravishlari	наречия причины
sabab holi	обстоятельство причины
salbiy ma'no	отрицательное значение
san'q sonlar	количественные числительные
satr	строка
sinonim qator	синонимический ряд
sintaktik aloqa	синтаксическая связь
sintaktik birlik	синтаксическая единица
sintaktik vazifa	синтаксическая функция
sintaktik usul	синтаксический способ
sirg'aluvchi undosh	шипящий согласный
sifat	имя прилагательное
sifatdosh	причастие
sodda	простой, -ая, -ое
son	имя числительное
suhbat	диалог
so'z	слово
so'z birikmasi	словосочетание
so'z tartibi	порядок слов
so'z turumlari	части речи
so'z urg'usi	словесное ударение
so'z yasalishi	словообразование
so'z-yuklama	слово-частица
so'zlashuv	разговор
so'zlashuv uslubi	разговорный стиль
so'zning morfologik tuzilishi	морфологическое строение слова
so'zning fonetik tuzilishi	фонетическое строение слова
so'roq	вопросительный, -ая, -ое
so'roq gaplar	вопросительные предложения
so'roq yuklamalari	вопросительные частицы
so'roq olmoshlari	вопросительные местоимения
talaffuz	произношение
talaffuz me'yorlari	нормы произношения
tarjima	перевод

tarz holi	обстоятельство образа действия
tartib sonlar	порядковые числительные
tasdiq shakli	утвердительная форма
taqlid so'zlar	подражательное слово
taqsim sonlar	разделительные числительные
tahlil	разбор, анализ
teng aloqa	сочинительная связь
teng bog'lovchilar	сочинительные союзы
tizim	система
til	язык
til birliklari	языковые единицы
til oldi undoshi	переднеязычный согласный
til oldi unlisi	переднеязычный гласный
til orqa undoshi	заднеязычный согласный
til orqa unlisi	заднеязычный гласный
til o'rta undoshi	среднеязычный согласный
tilshunoslik	языкознание, лингвистика
til belgilari	знаки языка
titroq undosh	дрожащий согласный
tinish belgilari	знаки препинания
tobe so'z	подчиненное слово
tovush	звук
tovush birikma	звуковое сочетание
tovush tushishi	опущение звука
tovush o'zgarishi	изменение звука
tovushga taqlid so'zlar	звукоподражательные слова
tor unli tovush	узкий согласный
tub	составной, -ая, -ое
tub so'z	непроизводное слово
turdosh ot	имя нарицательное
turk-run yozuvi	тюркско-руническая графика
turlanish	склонение
tuslanish	спряжение
tuslovchi qo'shimchalar	окончания спряжения
tutuq belgisi	опостроф
tushum kelishigi	винительный падеж
tushuncha	понятие
to'ldiruvchi	дополнение
to'liqsiz fe'l	недостаточный глагол
uzoq o'tgan zamon	давнопрошедшее время
uyg'ur yozuvi	уйгурская графика
umumturkiy so'zlar	общетюркские слова
undalma	обращение
undov belgisi	восклицательный знак
undov gap	восклицательное предложение
undosh tovush	согласный звук
unli tovush	гласный звук

unli harf
 undosh harf
 urg'u
 urg'uli bo'lak
 usul
 uchinch shaxs
 uyushiq bo'laklar
 vergul
 vositali to'ldiruvchi
 vositasiz to'ldiruvchi
 yetakchi fe'l
 yozma nutq
 yozma shakl
 yozuv
 yopiq bo'g'in
 yordamchi so'zlar
 «y»lashgan tovushlar
 yuklama
 yumshatish belgisi
 yuqori ton
 yasama
 yasovchi qo'shimcha
 zamon
 zamon qo'shimchalari
 zid ma'noli so'z
 zidlov bog'lovchilari
 o'zak
 o'zakdosh so'zlar
 o'zlashgan
 o'zlik nisbat
 o'zlik olmoshi
 o'rin-payt kelishigi
 o'rin ravishlari
 o'rin holi
 zamon maqsad shakli
 o'tgan zamon
 o'timli fe'l
 o'timsiz fe'l
 shakldosh so'z
 shart mayli
 shaxs
 shovqinli undoshlar
 chama sonlar
 chegaralov yuklamasi
 chet
 chiqish kelishigi
 cho'ziq

гласная буква
 согласная буква
 ударение
 ударный член предложения
 способ
 третье лицо
 обособленные члены предложения
 запятая
 прямое дополнение
 косвенное дополнение
 ведущий глагол
 письменная речь
 письменная форма
 письмо
 закрытый слог
 вспомогательные слова
 ётированные звуки
 частица
 мягкий знак
 сильный тон
 производный, -ая, -ое
 словообразовательное окончание
 здесь: временная форма глагола
 окончания временной формы
 антоним
 противительные союзы
 корень
 однокоренные слова
 заимствованный, -ая, -ое
 возвратный залог
 возвратное местоимение
 местный падеж
 наречия места
 обстоятельство места
 форма намерения прощ.времени
 прошедшее время
 переходный глагол
 непереходный глагол
 омоним
 условное наклонение
 лицо
 шумные согласные
 приблизительные числительное
 ограничительная частица
 иностранный, -ая, -ое
 исходный падеж
 длинный, -ая, -ое

ISH QOG'OZLARI BILAN BOG'LIQ AYRIM ATAMALAR O'ZBEKCHA-RUSCHA LUG'ATI

alifbo	алфавит
amalga oshirish	внедрение
amaldagi qonunlar	действующие законы
amaliyot	практика
aniq	точный
ariza	заявление
arxiv	архив
asl nusxa	оригинал, подлинник
asos	основа, основание
atama	термин
audit	аудит
axborot	информация
aqliy mehnat	умственный труд
aholi	население
badal	взнос
bayon qilish	изложение
bayonnoma (majlis bayoni)	протокол
bayonnomaga kiritmoq	внести в протокол
bayonnomani o'qimoq	зачитать протокол
bajarish, ijro etish	выполнение, исполнение
band	пункт
bekor qilish	аннулировать
bekor qilingan	недействительный
belgi	заметка
berilgan sana	дата выдачи
betaraf bo'lmoq	воздержаться
bildirishnoma	рапорт
bildirish xati	извещение
birlashma	объединение
bitim	сделка, соглашение
bitim tuzmoq	заклучить соглашение
blanka	бланк
bojxona	таможня
bosh hisobchi	главный бухгалтер
bosh direktor	генеральный директор
boshliq	начальник
boshqarish	управлять
boshqarma	управление
boshqarma boshlig'i	начальник управления
buyruq	приказ
buyurtmanoma	заявка
buyurtmachi	заказчик

budjet	бюджет
bulleten	бюллетень
byuro	бюро
bo'lim	отдел
bo'sh o'rin	вакантное место
davlat	государство
davlat avtonazorati – DAN	госавтоинспекция – ГАИ
davlat banki	государственный банк
davlat boji	государственная пошлина
davlat mulki	госимущество
davlat huquqi	государственное право
dalil	факт
dalolatnoma	акт
dalolatnoma tuzmoq	составить акт
dastur	программа
da'vo	иск
da'vogar	истец
devonxona	канцелярия
devonxona boshlig'i	начальник канцелярии
doimiy	постоянный
eng kam ish haqi	минимальная зарплата
eng yuqori	наивысший
eslatma	примечание
e'lon	объявление
e'lonlar taxtasi	доска объявлений
e'tiroz	возражение
familiyasi, ismi, otasining ismi	фамилия, имя, отчество
faol	активный
farmoyish	распоряжение
fikr–mulohaza	мнение
firma belgisi	фирменный знак
foiz	процент
foizsiz	беспроцентный
foydasiz	бездоходный
fuqaro	гражданин
fuqarolik	гражданство
garov	залог
gerb	герб
gerbil muhr	гербовая печать
guvohnoma	удостоверение
guruh	группа
hadya shartnomasi	договор дарения
hayfsan	выговор
hayfsan e'lon qilmoq	объявить выговор
hamkasb	коллега

haqiqiy hujjat	подлинный документ
hisob	счёт
hisob-kitob	расчёт
hisob-kitob bo'limi	расчётный отдел
hisob-kitob raqami	расчётный счёт
hisobdan chiqarish	списать
hisobot	отчёт
hisobot yili	отчётный год
hisobchi	бухгалтер
homiladorlik ta'tili	декретный отпуск
hujjat	документ
hujjat nomi	наименование документа
hujjat nusxasini tasdiqlash	заверить копию документа
huquq bo'limi	юридический отдел
huquqshunos-maslahatchi	юристконсультант
vakolat	компетенция
idora	правление
ijara shartnomasi	договор аренды
ijro belgisi	отметка об исполнении
ijro etildi	исполнено
ijro etuvchi	исполнитель
ijroni nazorat qilish	контроль исполнения
ijtimoiy himoya	социальная защита
izoh va qo'shimchalar	примечания и добавления
izohlamog	комментировать
ilmiy	научный
ilmiy daraja	учёная степень
ilmiy unvon	учёное звание
ilmiy xodim	научный сотрудник
ilova	приложение
imzo	подпись
imzolash	подписание
inventarlash	инвентаризация
intizom	дисциплина
intizomiy jazo	дисциплинарное наказание
isbot	доказательство
islohot	реформа
ixtiro	изобретение
ish vaqti	рабочее время
ish tartibi	режим работы
ish yuritish	делопроизводство
ish yurituvchi	делопроизводитель
ish haqi	заработная плата
ishbilarmon	бизнесмен
ishga olmoq	принимать на работу

ishdan bo'shatish	уволнение
ishinchli ma'lumotlar	достоверные сведения
ishonch xati	доверенность
ishonch xati beruvchi	доверитель
iqtisodchi	экономист
javobgar	ответчик
javobgar shaxs	ответственное лицо
jadval	таблица
jazo	наказание, взыскание
jami	итога
jamiyat	общество
jamo'a	коллектив
jamo'a shartnomasi	коллективный договор
jamg'rma	фонд
jarima	штраф
jiddiy hayfsan	строгий выговор
jismoniy shaxs	физическое лицо
joriy yil	текущий год
kadrlar bo'limi	отдел кадров
kasaba uyushmasi	профсоюз
kasallik varaqasi	больничный лист
kafolat	гарантия
kafolat xati	гарантийное письмо
kimoshdi savdosi	аукцион
korxona	предприятие
kotib	секретарь
kun tartibi	повестка дня
ko'zda tutmoq	предусматривать
ko'rsatma	указание
ko'chirma	выписка
lavozim	должность
lavozim yo'riqnomasi	должностная инструкция
loyiha	проект
mavsumiy ish	сезонная работа
madhiya	гимн
majburiyat	обязательства
majlis, yig'ilish	заседание, совещание
majlis bayoni	протокол
malaka	квалификация
malaka oshirish	повышение квалификации
malakali	квалифицированный
manzil	адрес
mansabdor shaxs	должностное лицо
mas'ul shaxs	ответственное лицо
mas'uliyat	ответственность

matn	текст
maxfiy	секретно
ma'lum qilmoq	довести до сведения
ma'lumot	образование, сведения
ma'lumotnoma	справка
ma'muriy javobgarlik	административная ответствен.
ma'muriyat	администрация
ma'ruza	доклад
mezon	критерий
me'yor	норма
mehnat	труд
mehnat daftarchasi	трудова́я книжка
mehnat intizomi	трудова́я дисциплина
mehnat muhofazasi	охрана труда
mehnat ta'tili	трудова́й отпуск
mehnat faoliyati	трудова́я деятельность
mehnat shartnomasi	трудова́й договор
mehnat qonunchiligi	законодательство о труде
mehnat haqi	оплата труда
militsiya	милиция
millat	национальность
moddiy	материальный
moddiy yordam	материальная помощь
moddiy javobgarlik	материальная ответствен.
moliya	финансы
muallif	автор
muammo	проблема
muassasa	учреждение
muddat	срок
mudir	заведующий
mukofot	премия
mukofotlash	вознаграждение
munosabat belgisi	резолюция
muqobil	альтернативный
muhim	важный
muhokama	обсуждение
muhr	печать
muhr o'rni	место печати
nazorat	контроль
nazorat varaqasi	контрольная карточка
nazorat muddati	контрольный срок
namuna	образец
namunaviy hujjat	типовой документ
natija	результат
nafaqa	пособие, пенсия

naqd pul	наличные деньги
naqd pulsiz	безналичный
nizom	положение
nikoh	брак, бракосочетание
nikohni bekor qilish	расторгнуть брак
nomzod	кандидат, кандидатура
notarial idora	нотариальная контора
notarial tasdiq	нотариальное удостоверение.
nusxa	копия, экземпляр
nusxa olish	копировать
nuqson	дефект, недостаток
ovoz berish	голосование
ogohlantirish	предупреждение
oilaviy ahvoli	семейное положение
oldi-sotdi shartnomasi	договор купли-продажи
oliy ma'lumot	высшее образование
oliy o'quv yurti	высшее учебное заведение
omil	фактор
pul	деньги
pul mablag'lari	денежные средства
pul o'tkazish	перечисление
qabul qilish	приём
qabulxona	приёмная
qayd etish	зарегистрировать
qaydlov jurnali	регистрационный журнал
qaydnoma	ведомость
qalbaki, soxta	подложный, фиктивный
qaror	постановление, решение
qaror chiqarmoq	вынести решение
qisqarish	сокращение
qoida	правила
qonun	закон
qonunga asosan	на законном основании
qonuniy	законный
qonunsiz	незаконный
qog'ozbozlik	бумажная волокита
qo'llanma	пособие, руководство
qo'shma korxona	совместное предприятие
rais	председатель
rasmiylashtirish	оформление
raqam	номер
rag'batlantirish	поощрение
rahbar	руководитель
reja	план
rejalashtirish	планирование

rozilik belgisi	виза
ruxsatnoma	пропуск
ro'yxat	список, опись, реестр
ro'yxatdan o'tkazmoq	зарегистрироваться
savdo-sanoat palatasi	торгово-промышленная палата
savolnoma	вопросник
saylamoq	избирать
saylov	выборы
saylovchi	избиратель
sana	дата
sarlavha	заглавие, заголовок
soliq	налог
sug'urta	страхование
so'zga chiqish	выступление
so'rov	запрос
so'rovnoma	анкета
tabriknoma	поздравительный адрес
tavsifnoma	характеристика
tavsiyanoma	рекомендация
tavsiya qilmoq	рекомендовать
tadbir	мероприятие
tayinlash	назначение
taklif	приглашение
taklifnoma	пригласительный билет
talabnoma	требование
tanbeh	замечание
tanlov	конкурс
tarafdor	за(при голосовании)
tarjimayi hol	автобиография
tasdiqlamoq	заверить, утвердить
tasdiqlangan	заверенная
tasdiqlash	утверждение
tatbiq qilish	применение
taftish	ревизия
taftishchi	ревизор
tashakkurnoma	благодарственное письмо
tashkiliy masalalar	организационные вопросы
tashkilot	организация
tashrifnoma	визитная карточка
ta'lim	обучение
ta'til	отпуск, каникулы
taqdimnoma	ходатайство
tibbiy ma'lumotnoma	медицинская справка
tilxat	расписка
toifa	категория

tuman	туман(район)
to'rtburchak xati	объяснительная
to'rtburchak muhr	штамп
umumiy qoidalar	общие положения
unvon	звание
uchburchk muhr	треугольная печать
Vazirlar Mahkamasi	Кабинет Министров
vazirlik	министерство
vakolat	полномочия
vasiyatnoma	завещание
viloyat	вилоят(область)
xatboshi	абзац
xizmat safari	командировка
xos qog'oz	фирменный бланк
xos raqam	код
xo'jalik sudi	хозяйственный суд
yo'llanma	направление, путёвка
yo'riqnoma	инструкция
yo'riq xati	инструктивное письмо
o'zgartirish	внести изменения
o'rinsosar	заместитель
o'rindoshlik	по совместительству
shartnoma	договор, соглашение
shartnoma tuzmoq	заключить договор
shartnomani bekor qilmoq	расторгнуть договор
sharh	комментарий
shaxs	лицо
shaxsiy ariza	личное заявление
shaxsiy javobgarlik	личная ответственность
shaxsiy mulk	личная собственность
shahodatnoma	аттестат
shikoyat	жалоба
chaqiruv qog'ozi	повестка
chorak	квартал, четверть

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мирзиёев Ш. М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: “Ўзбекистон”. 2016. -56 б.
2. Мирзиёев Ш. М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва ошқоқ жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: “Ўзбекистон”. 2017.
3. Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт таракқиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. 48 б.
4. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб сарфдор билан қурамиз. - Т.: “Ўзбекистон”. 2017. -488 б.
5. O'zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi qonuni. O'zbekistonning yangi qonunlari: To'plam. –Toshkent: 1996, 20-30 b.
6. Azizov O. va b. O'zbek va rus tillarining qiyosiy grammatikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2007.
7. Rafiyev A., Mahmudov N., Yo'ldoshev I. Kultura teci deloproizvodstvo na gosudarstvennom yazike. –Toshkent: Cho'lpon, 2011.
8. Shodmonov E., Rafiyev A., G'oyipov N. O'zbek tili. Darslik. Toshkent.: O'zbekiston, 1995.
9. Boltayev M. Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi va imlasi. O'qituvchi, 2003.
10. Boltayev M. Lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosi va imlasi. Elektron darslik. – Т.: 2006. Internetdagi manzili: www.samdu.uz/files/web/index.htm
11. Mirzayev I., Boltayev M. O'zbek tili. – Т.: Abdulla Qodiriy nomida xalq merosi nashriyoti, 2004.
12. Mirzayev I., Boltayev M. O'zbek tili. Elektron darslik. – Т.: 2006. Internetdagi manzili: www.samdu.uz/files/web/index.htm
13. Абдумажидов Ф. “Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ҳақида”ги қонунга шарҳлар. – Т.: Адолат, 1999.
14. Аминов М., Мадвалиев А., Маҳкамов Н., Маҳмудов Н. Иш юритиш Амалий қўлланма. – Т.: ЎЗМЭ, 2017.
15. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Т.: Фан, 1985.
16. Васакалар тўплами. – Т.: Фан, 1982.
17. Davlat tilida ish yuritish, hujjatchilik va atamashunoslik. Ushbu qo'llanma. Tuzuvchi: Boltayev M. – Samarqand: SamDU, 2007.
18. Исҳоқов М. Унутилган подшоликдан хатлар. – Т.: Фан, 1982.
19. Karimov S.A., Mahmatmurodov Sh.M., Karimova O.N. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – Т.: O'zbekiston, 2003.
20. Темур тузуклари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991.
21. O'zbek tilining imlo lug'ati. – Т.: O'qituvchi, 2011.
22. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томли. – М.: Рус тили, 1981.

23. Sa'diy "Guliston. Bo'ston." Toshkent.; "G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi" 2014-yil, 126-bet
24. Eshqobil Shukur. "Bobo so'z izidan" Toshkent.; "Mashhur-press" 2018-yil, 28-bet
25. Ҳамиджон Ҳомидий. "Кўҳна Шарқ даргалари". Бадиий илмий асарлар. Тошкент: Шарқ, 2004. 25-б.
26. "Ўзбекистон - буюк алломалар юрти". Биринчи китоб. Тошкент, "Маънавият", "Мовароуннаҳр", 2010. 127-б.
27. Ёлдошхон Исаев. Абу Али ибн Сино. Тошкент. "Tafakkur". 2011. 94 бет.
28. Yer va el: Qit'alar. Mamlakatlar / H. Alimuhamedova, A. Majidov. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 4-b. ("Mening birinchi ensiklopediyam" turkumidan).
29. Гадов К, Бердиева С. Сайёрамиз мўъжизалари. Тошкент: "O'zbekiston". 2012. 106-б.
30. Саид Аҳмад. "Ўқотганларим ва топганларим". Тошкент: "Сано-стандарт", 2014. 120-б.
31. Хошимов Ў. Дафтар ҳошиясидаги битиклар. Тошкент. "Sharq". 2012.
32. Алишер Навоий. Хамса. Тошкент. "Янги аср авлоди", 2014.
33. Мирзакалон Исмоилий. Фарғона тонг отгунча. Тошкент. "Sharq". 2010.
34. Dunyo tamlakatlari. Ensiklopediya. Toshkent. "Davir". 2013.
35. Абдурахмон Жомий. Баҳористон. Тошкент. "Янги аср авлоди", 2007.
36. Хошимов Ў. Туида кечган умрлар. Тошкент. "Янги аср авлоди", 2016.
37. Qodirov P. Huroy va Akbar. Toshkent. "Sharq". 2016.

MUNDARIJA

MATN: O'ZBEKISTON – YAGONA VATAN.....	1
Fonetikaga oid materiallar: unli tovushlar.....	2
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	3
MATN: O'ZBEK TILI – DAVLAT TILI.....	4
Tovushlar talaffuzi. Undosh tovushlar.....	5
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	6
MATN: DAVLATIMIZ RAMZLARI.....	7
O'zbek tilining imlo qoidalari: Bosh harflar imlosi.....	8
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	9
MATN: MILLIY QADRIYATLAR – MILLAT IFTIXORI.....	10
O'zbek tilining imlo qoidalari: Asos va qo'shimchalar imlosi.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	12
MATN: NAVRO'Z – QADIMIY BAYRAM.....	13
Leksikologiyaga oid materiallar: Shakldosh va paronim so'zlar.....	14
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	15
MATN: SALOM BERISH VA ALIK OLISH - INSONIY FAZILAT.....	16
Leksikologiyaga oid materiallar: ma'nodosh va zid ma'noli so'zlar.....	17
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	18
MATN: ULUG' AJDODLARIMIZ.....	19
Tilning leksik qatlamlari.....	20
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	21
MATN: MUZEYLAR – O'TMISH VA KELAJAK ORASIDAGI	
KO'PRIK.....	22
Frazeologiyaga oid materiallar: Iboralar.....	23
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	24
MATN: TOSHKENT – MAMLUKATIMIZ	
POYTAXTI.....	25
Frazeologiyaga oid materiallar: Erkin va turg'un birliklar.....	26
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	27
MATN: SAMARQAND – SHARQ GAVHARI.....	28
Terminologiyaga oid materiallar: Atamalar va ularning vujudga kelishi.....	29
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	30
MATN: BUXORO – QADIMIY SHAHAR.....	31
Terminologiyaga oid materiallar: Sohaviy terminlar va	
ularning qo'llanilishi.....	32
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	33

MATN: SAN'AT VA MADANIYAT.....	66
Terminologiyaga oid materiallar: Umumxalq leksikasiga	
qarag'an san'atshunoslik terminlari.....	67
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	69
MATN: BO'LAJAK KASBIM.....	70
Terminologiyaga oid materiallar: Kasb-hunar so'zlarining adabiy	
til me'yorlari.....	72
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	73
MATN: KITOB MUTOLAASI.....	74
So'z yasallishiga oid materiallar: O'zbek tilida so'z yasallishi va tuzilishi.....	78
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	80
MATN: ZAMONAVIY DUNYODA TA'LIM TIZIMI.....	82
Morfologiyaga oid materiallar: Fe'l so'z turkumi.....	83
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	85
MATN: SALOMATLIK - TUMAN BOYLIK.....	86
Morfologiyaga oid materiallar: Fe'llarning o'tgan zamonda tuslanishi.....	87
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	90
MATN: UYQU.....	91
Morfologiyaga oid materiallar: Fe'llarning hozirgi va kelasi	
zamonda tuslanishi.....	92
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	94
MATN: TOSHKENT METROSI.....	96
Morfologiyaga oid materiallar: Ot so'z turkumi.....	97
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	99
MATN: HADISSHUNOS VATANDOSHLARIMIZ.....	101
Morfologiyaga oid materiallar: O'zbek tilida so'zlarning turlanishi.....	103
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	105
MATN: KELAJAK BILIMLI YOSHLAR QO'LIDA.....	107
Morfologiyaga oid materiallar: Olmosh va uning uslubiy xususiyatlari.....	109
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	112
MATN: ALISHER NAVOIY NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY	
KUTUBXONASI.....	114
Morfologiyaga oid materiallar: Yordamchi so'z turkumlari va ularning	
xususiyatlari.....	116
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	118
MATN: ADABIYOT - MA'NAVIYATNI YUKSALTIRUVCHI VOSITA.....	119
Uslubshunoslikka oid materiallar: Nutq uslublari, Adabiy uslub va uning	
xususiyatlari.....	121
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI	
MATERIALLAR.....	121

MATN: MEN SEVGAN ASAR.....	11
Adabiyotshunoslikka oid materiallar: Badiiy tasviriy vositalar.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI.....	11
Uslubshunoslikka oid materiallar: Publitsistik uslub va uning xususiyatlari.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: INTERNET HAYOTIMIZDA.....	11
Uslubshunoslikka oid materiallar: Og‘zaki-yozma uslub va uning xususiyatlari.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: NUTQ ODOBI.....	11
Uslubshunoslikka oid materiallar: Me‘yor tushunchasi. Nutq me‘yori.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: HUQUQIY MADANIYAT.....	11
Uslubshunoslikka oid materiallar: Rasmiy uslub va uning xususiyatlari.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: XXI ASRDA INNOVATSIYAR.....	11
Uslubshunoslikka oid materiallar: Ilmiy uslub va uning xususiyatlari.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: O‘ZBEKISTONDA OLIY TA’LIM.....	11
Uslubshunoslikka oid materiallar: Uslubiy xoslangan va uslubiy betaraf so‘zlar.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: O‘ZBEKISTON VA JAHON.....	11
Matnshunoslikka oid materiallar: Matn va uning tasnifi.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: TABIAT VA INSON.....	11
Jurnalistikaga oid materiallar: Intervyu olish va intervyu berish qoidalari.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: DAVRIMIZNING GLOBAL MUAMMOLARI.....	11
Maqola yozishga oid materiallar: Maqola va uning turlari.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: ILM MASKANIMIZ HAYOTIDAN.....	11
Jurnalistikaga oid materiallar: Reportaj tayyorlash.....	11
IMLO SAVODXONLIGI VA SO‘Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	11
MATN: HAYOT MENING TASAVVURIMDA.....	11
Uslubshunoslikka oid materiallar: Annotatsiya matni, uning tuzilishi va Ifoda materialining xususiyatlari.....	11

IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	175
MATN: HUJJATCHILIK. ISH YURITISH TILI VA USLUBI.....	176
Ish yuritishga oid materiallar.....	176
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	182
MATN: HUJJAT TURLARI VA XUSUSIYATLARI.....	183
Ish yuritishga oid materiallar.....	185
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	187
MATN: TASHKILY HUJJATLAR: SHARTNOMA, MEHNAT SHARTNOMASI, NIZOM, YO'RIQNOMA.....	188
Ish yuritishga oid materiallar.....	190
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	196
MATN: FARMOYISH HUJJATLARI: BUYRUQ, FARMOYISH.....	197
Ish yuritishga oid materiallar.....	199
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	201
MATN: MA'LUMOT-AXBOROT HUJJATLARI: TARJIMAYI HOL, BILDIRGI, TAVSIFNOMA.....	202
Ish yuritishga oid materiallar.....	206
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	207
MATN: ISHONCHNOMA. TILXAT. TUSHUNTIRISH XATI.....	208
Ish yuritishga oid materiallar.....	210
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	211
MATN: DALOLATNOMA, MA'LUMOTNOMA.....	213
Ish yuritishga oid materiallar.....	215
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	217
MATN: MAJLIS BAYONI, HISOBOT.....	218
Ish yuritishga oid materiallar.....	220
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	223
MATN: XIZMAT YOZISHMALARI. XATLAR.....	224
Ish yuritishga oid materiallar.....	227
IMLO SAVODXONLIGI VA SO'Z BOYLIGINI OSHIRUVCHI MATERIALLAR.....	229
Ilovalar.....	230
Mustaqil o'qish uchun matnlar.....	230
O'zbekcha-ruscha lingvistik atamalar lug'ati.....	247
Ish qog'ozlari bilan bog'liq ayrim atamalarning o'zbekcha-ruscha lug'ati.....	254
Adabiyotlar ro'yxati.....	262

I.MIRZAYEV, B.QODIROVA

O‘ZBEK TILI

Oliy o‘quv yurtlarining rus guruhlari talabalari uchun darslik

Muharrir
Musahhih
Texnik muharrir

J. Bozorova
L. Xoshimov
N.Isroilov

ISBN – 978-9943-6427-7-5

Qog‘oz bichimi 60x84_{1/16}. “Times new roman” garniturası.
Offset qog‘ozi. Shartli bosma tabog‘i – 16,75.
Adadi 90 nusxa. Buyurtma № 286.

SamDU tahririy-nashriyot bo‘limida chop etildi.
140104, Samarqand sh., Universitet x., 15.

ISBN 978-9943-6427-7-5

9 789943 642775